

MIKSZÁTH KÁLMÁN
ÖSSZES MŰVEI 12:

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTIK:
BISZTRAY GYULA KIRÁLY ISTVÁN

12. KÖTET

REGÉNYEK
ÉS
NAGYOBB ELBESZÉLÉSEK
XII.
1899—1901

1959

MIKSZÁTH KÁLMÁN

A FEKETE KAKAS
A SZÖKEVÉNYEK
A SZELISTYEI ASSZONYOK

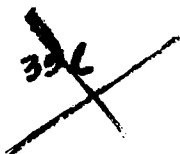
1959

1959

Sajtó alá rendeste:
BISZTRAY GYULA

Lektor:
RUBINYI MÓZES

© *Akadémiai Kiadó, 1959*

A költőterv Osillag Vera munkája

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztésért felelős: Zrínszky Lászlóné Műszaki felelős: Fülöp Antal
A kézirat beérkezett: 1958. X. 28. Példányszám: 25 000
Terjedelem: 22³/₄ (A/5) iv + 6 melléklet

47296/59 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

A FEKETE KAKAS

1899

Úgy van az valahogy berendezve, hogy nemcsak az emberek halnak meg, hanem a betegségek is. Egy-egy ismerős betegség egyszer csak eltűnik, és sohase látják többé a doktorok. Elkezd gyengülni, gyengül, gyengül, és mikor már olyan gyenge, hogy nem tud ártani, a halál visszahívja, mint a rokkant katonát, és küld helyette egy másikat, egy erőset. A halál is változtatja a maga szolgálományaét.

Így lett vége a becsületes öreg hideglelésnek. Pedig valaha, kivált gyümölcserés idején, egész falvak feküdtek benne; rázta az embereket, vacogtatta a fogaikat, de már nem volt annyi ereje, hogy valakit elvigyen, hát megszűnt, mert hasznavehetetlen, s jött helyette az influenza.

Új seprő jól seper: a kis Parászka községet valóságosan megtizedelte. Egy része meghalt magában az anyabetegségben, más része az utókövetkezményekben pusztult el, tüdő-sorvadásban, vérszegénységben. Csak azok menekültek meg, akiket az orvos, dr. Brogly, a déli fenyvesekbe küldött, ahol fölvelték magukat, húst és vért szedtek össze.

Különösen a következő, 1890-iki tél volt veszedelmes. Az influenza is fiatal volt, a tél pedig bolondozott, még december elején is nyárra játszotta magát. Minthogy azonban se a meleget, se a hideget nem eszi meg a kutya, hát januárban aztán minden maradék hideg előjött egyszerre olyan erővel, hogy az öreg emberek is csodálkoztak: »Ilyen hideg lehetett a moszkvai, mely Napóleont leteperte.«

Ekkor halt meg Kosztohay Péter, a község kilencvenöt-éves embere; Divényi Szepi bácsi, a gyerekek barátja, aki minden vagyonát bábukra, fahuszárookra, kis bögrékre és kis kannákra költötte, nem voltak gyermekei, a másokéit szerette; meghalt a nyugalmazott kulcsárné, a Francka néni,

az egyetlen asszony, aki még burnótozott, úgyszintén letette a kanalat Tóth István uram, az elaggott prókátor, és Ujlaki Mihály, a legnagyobb birkózó a vidéken, aki a száguldó bikát megkapta a szarvánál fogva és egy tapodtat sem eresztette tovább: »Hopp, állj meg, hékás!«

Csak a nevezetesebbeket soroltam föl. És már mind-egy, akik elmentek, hát elmentek isten hírével, nagyobb baj az, hogy akik megmaradtak, keresztülmenvén az új betegségen, csak hálni járt beléjük a lélek. Ilyen rossz karban valának Makutyi Jánosné, a szép fiatal Bolnádyné szül. Szabó Rozália, Veres Mihály, Nagy Károly, a felső soron Kupolyi József, Értelmes Imre és Pataky Pál. Persze itt is csak a nemességet említem, a paraszt nem számít.

No, de milyen nemesség ez! Szalmafüdeles házikó a kúria, szúette rámában egy vén címer, egy keményen megvasalt griffmadaras láda, abban egy köteg régi írás, egy vén rozsdás kard, mely lelóg a mestergerendáról (sokat csuklik a másvilágon, aki utoljára viselte), egy ezüst, címeres gyűrű valahol a fiókban (aranyra nem telt az ösöknek se) és húsz-harminc holdnyi föld a szent korona testéből a parászkai határban. Ebből áll az egész dicsőség.

Hanem hát jó tanító a félelem, hamar civilizál. Jézus, Mária! mi volt az tavaly, mikor Brogly ráparancsolta a betegekre, hogy menjenek a nyáron Gleichenbergbe. Mikor fölállította: vagy meghalni vagy Gleichenbergbe menni!

No, csak az kellene még! Bolond beszéd! Hol vennénk mi arra pénzt? Majd csak hogy föl nem lázadtak a betegek. Mit keresnénk mi Stájerországban? Lehet is a halál elől elfutni!

Az értelmesebbek, mint például Kresztics, a szűcs, egyenesen a doktor ellen keltek ki:

— Butaság Broglytól! Jó levegőről beszél? Egye meg a tudományát! Hiszen ha a föld forog a nap körül, mindennap belefordul mindenféle levegőbe, ez csak világos.

Ellenben a doktor javára érvelt Szlanyiczkiné, aki fiatal korában komorna volt Pesten és sokat tapasztalt.

— Lehet a dologban valami, mert én is ösmertem egy gróftot Pesten, aki a vézna gyerekei mellé egy gleichenbergi leánykát hozatott, és a leányka csakugyan jó volt a hektika

ellen, mert a gyerekek megizmosodtak és még mai napig is élnek.

Így volt ez tavaly, de mikor az árendás Holz Lipót és Flingsi molnár (akiket egyedül sikerült rávenni Broglynak a gleichenbergi fürdőzésre) pirosan tértek meg, olyan cipő-ábrázatokkal, mint a váci kanonokok, míg ellenben a többi influenzások otthon apránként elesepegték, mint a halál pitvarában meggyújtott faggyúgyertyák, akkor beadták derekukat a parászkaiak is a levegő különfélesége előtt, és az idei influenza után Broglynak veszekednie se kellett, maguktól készülődtek Gleichenbergbe a lábadozók. Nem kértezték: hol veszünk pénzt? Nem mondták gúnyosan, mint tavaly: »Majd ha a lyukas hídon találunk.« Egyszerre nyíltak mindenféle források: Bolnádyné egy rétet adott el a zsidónak, Veres Mihálynak az ügyvéd fia küldött Losoncra két száz forintot, Pataky Pál uram a szép növésű Nyíl csikót adta el egy huszártisztnek, Értelmes Imre a takarékból vett fel kölcsönt. Egyszóval, az ember szereti a saját bőrét és szívesen nyit valahol egy fiókot, ha a halállal kell alkudozni.

Gond erre nézve csak Kupolyiéknál volt. Az öreg pár, férj és feleség, tisztos békében élt együtt, az Isten is szerette őket, mert hosszú, verőfényes öregséget adott nekik, ezüst haját, ezüst szemöldökét és arany kedélyt, de mintha aztán egyszerre megbánná: »No, de elég is már aranyból és ezüsből Kupolyiéknak«, hagyta őket szegénységben. Vagy húsz holdat művelt a két kajla ökröcskéjük, de a kicsiny birtok ismeg volt terhelve, csak éppen hogy lézengtek rajta és csak úgy, hogy egyetlen unokájuk, a Pali is már keresni kezdett a sovány földek termése mellé.

A Pali, a kis Pali. Istenem, milyen hamar megnőtt! Hogy elszaladtak az esztendőik! A Pali apja, anyja elhalt, mielőtt még ismerhette volna őket, s ő az öregek közt nőtt fel boldogan, mert a nagyszülők jobban szeretnek az édeseknél.

De milyen különös volt az a növekedő fiú ebben a fonyradó környezetben, ebben az ócska házban. A tiszta, sima homloka, és mikor piros száját kinyitotta, benne azok az újonatú fehér fogak. Az ember majdnem kísértetbe jött fölkiáltani: Ejnye, mit zavarjátok az összhangot? Hiszen

itt minden öreg és minden összeillik, a gerendáktól kezdve a mohos háztetőig. A komondor, aki sajtáságosan ugat, mert sok foga hiányzik, az öreg szolgál, a Pap Vince, aki összetöpörödve, meghajolva gurul a napi foglalatosságai mellett, mint egy gombolyag, az anyóka a fekete fejkötőben, a nyájas arcával, a nagyapó a botosokban, az ökröcskék, akik kedvetlenül vonszolják az ekét, meg a szekeret s úgy jár a mellök, mint a fűjtató a kovácsműhelyben, ha egy kicsit dolgoztak, és künn a kertben a vén szilvafák, melyek beszüntették már a termést és csak arra jók még, hogy egy kis árnyékot tartsanak nyáron s utolsó istenhozzádnak egy kis meleget adjanak az öregeknek, a kályhába jutva.

Az öreg tehénkéről el is feledkeztem, pedig az volt a nagy föntartó, a Riska. Egyszer már el akarták adni, de a mézsáros megnézte a fogait: »a kutya se eszi ezt meg« s nem vette meg.

Kupolyi vígan dörzsölgette a kezeit.

— Ej, ha a húsa nem jó, a teje még mindig jó. Hát hadd maradjon a tehénke.

— De ha már nem akar enni — ellenveté Kupolyiné.

— Semmi az, anyóka, semmi az. Fölvágjuk neki apróra a burgundiát és megtörjük pépnek a mozsárban. Csak éljen ő szegény mivelünk.

Minden, de minden öreg volt itt — mintha a Matuzsálem itt hagyta volna a háztartását és az nem tudna elmúlni azóta. Vince egy hollót fogott valahol, aztán kalitkát csinált neki s fölakasztotta az eszterhéj alá. A holló is nagyon öreg volt már, és Vince váltig emlegette:

— Azt mondják, sokáig él, hogy kétszáz évig is élél. De már kilesem, mondok, és azóta gondját viselem a kis semmiházinak.

A kerten keresztül is patak folyt (az volt köztük a leg-öregebb), a patakra járt inni egy veréb, egy teljesen fehér, ősz veréb, mintha bemeszelték volna; az anyókának meg tetszett, s ha a kertben meglátta, kenyérmorzsákat szórt neki. Mindig eljött ezentúl, megszerette az ingyenélést. Később, aztán annyira nekibátorodott, hogy a pitvarba is bejött s egész nap ott lábatlankodott maga is, vedlett, vén fickó, az öregek körül. Különösen az anyókához ragaszkodott a kis

bolondos. Néha a vállára is fölrepült s utána mászkált kamrába, pincébe, mint egy kis csibe.

És olyan vidám volt ez az egész óoska kúria, ezekkel a vén teremtésekkel benépesítve. Az udvaron orgonavirág nyílt tavasszal, ősszel szőlőfürtök himbálóztak a lugason, és a jókedv télen-nyáron ott fénylett a ráncos arcokon. A szegénység, az igaz, gyakran leskelődött a kapunál, a rozszant kerítésnél, néha a házba is belépett, de a Palihoz hozzá nem fért, mert az öregek örökké körülötte tipegtek a szeretetükkel. S nagyerejű a szükség, tisztelet neki, de akkora falakat, mint a nagyszülők szeretete, még ő is ritkán bír áthágni.

Hanem egyszer sem volt olyan víg ez a kúria, mint azon a napon, amikor a Pali hivatalba jutott.

Mert úgy van az, hogy ami kövérséget az Isten beletett a bánáti földbe kívülről, ahelyett itt, a felvidéken a vékonyabb talajt kibélelte belülről kinosekkel. Egy kőszénbánya volt a szomszéd faluban, Vernyón, s minthogy a fiatal Kupolyit iskoláztatták is egy kicsit az öregek, ameddig tellett, némi szakértelemmel bírván, a bányamérnök mint segédjét alkalmazta a munkánál.

Ez okozta a nagy örömet, az egész ház föl volt villanyozva, az anyóka sütött-főzött, segítségül hívatta a szomszédból Benáknét, aki olyan vén volt maga is, mint a palojtai országút, de a főztje megfiatalította a haldoklót is. Még fűtöttek, mert kora tavasz volt, de azért a napsugár is megtette a magáét, egész nap besütött az ablakokon. Mindenki sürgött-forgott; az öreg Vince fát vágott és hordta be a tűzhelyre. Csak úgy csorgott le a verejték ráncos nyakán. Az anyóka kalácsot dagasztott s uram bocsáss, valami száz esztendő előtti dalt dudorászott, eközben egyre jöttek a faluból meggratulálni a gyereket az öregek kortársai, és a Sajó minden erejét összeszedte, hogy még egyszer olyan élesen ugasson, mint valaha fiatal korában. A nagyapó maga oszogott le a pincelépcsőkön s öreg pókhálós üvegeket hordott föl a hóna alatt. Tip-top, tip-top. Olyan kedves volt a nagyapó azokkal a borzasztó öreg flaskókkal.

És milyen volt aztán a lakoma! Az anyóka ült az asztalfőn. Mellette a Pali keresztanyja, Kelemen Miklósné, aztán a

korosztapa, az öreg Sándor István, aztán a Pali fiú, az asztal végén a nagyapó a maga elé rakott boros üvegekkel. A kutya az asztal alatt a csontokon csámcsogott, a veréb is bent volt és vígan ugrándozott a kemence környékén. Csak az öreg Vince ebédelt künn a konyhában, mert hiába, a nemesemberek mégiscsak nemesemberek! Mégse lehet beültetni az öreg Vincét, hanem azután, ebéd végén, a borozáshoz neki is helyet szorítanak az asztalnál, mert őérte is meghalt a Jézus (de természetesen csak félig).

— Gyere, Vince fiam, ülj közénk te is egy kicsinyt. Hanem előbb vigyél ki egy kis májat a hollónak.

Hát Vince is odatelepedett, és megindult a nagy diskurzus, a régi időkről. A nagyapó pedig csak dűtötte a bort, és a szemek egyre csillogni kezdtek a fehér hajak alatt, mint a pásztortüzek a havasokon. A pipák is előkerültek a zsebekből, meg a hólyagzacskók, megeredt a füst, s lassankint ott reszketett, ott hajladozott fejük fölött az a kéklő fátyol, mely nem takar el semmit, sőt inkább jobban látnak rajta keresztül az öregek. A nagyapó beszédes lett, a Kupolyiék régi dicsősége kezdte feszegetni a mellét. A harmadik pohárban benne szokott lenni. Intett is már neki az anyóka szemével, hogy elég lesz, de a nagyapó csak visszahunyorított hamisan, és a negyedik pohárból kezdett szopogatni, miközben szélesen mesélte el, hogy mikor az a nagy inség volt a múlt század elején, Kupolyi Pál három falut adott zálogba öt kenyérért és egy török asszonyért. No, ugyan nagy bolond volt, hogy mikor a kenyér annyit ért, evőt is vett hozzá.

Kapott a szón Sándor István uram, mint az elejtett kenyérgalacsinon, s ízében gyúrt belőle egy pohárköszöntőt, hogy azt mondja: amit elpocsékol az egyik Kupolyi Pál, visszaszerezheti a másik Kupolyi Pál, s ha asszonyért ment el a három falu, visszahozhatja másik asszony a hozományával, annál is könnyebben, mert a mostani Pál — »nem azért mondom, hogy a keresztfiam« — kiválóképpen kellemetes az asszonyi személyeknek.

De már ebből a galacsinból meg a keresztmama gyúrt hamar egy golyóbist:

— Az ám, hm, de akkor nem férjes asszony után kellene szaladozni, hm.

No, ez most kipattant. Az anyóka búsan bólongatott a fejével, a nagyapó torkát mintha fojtogatná valami, sőt a Vince szájában is kialudt a pipa, és lehorgasztotta a gömbölyű nagy fejét. Mert hát igaz volt, két falu nyelvén csúszkált a pletyka a vornyói szép Horváthynéről, aki behálózta Palit. Tagadni sem lehet, csak a vakok közt, látják őket találkozni erdőn, mezőn, a várromoknál, előre megbeszélte helyeken.

Élvörösödött a Pali arca, okos szemeit lesütötte, talán mondani is akart valamit, amivel elfújja, mint a könnyű pelyhet az öregek homlokáról az odalopózott árnyékot, mikor egyszerre csak honnan, honnan nem, odahozza az ördög Gilágót a két rajkójával a pitvarba (kiszagolja a vén impostor, hol öltek malacot, hol van vendég), s rárántják hirtelen a Balassa Antal híres osárdását, s — kutyaaadta torontette, — fölugrik a nagyapó az asztal mellől, se szó, se beszéd, derekon csípi az anyókát, aztán uccu hopp, uccu hopp, elkezd vele tipegni, csoszogni, egyet fordul, egyet kurjant, egyet bokázik, az anyóka sikongat, nevet is, szidja is: »Ugyan eredj, vén salabakter, nem szégyelled magadat!« De az öreg (mintha a vesztét érezné) úgy megrakja, úgy megaprózza, hogy csurog róla a verejték.

— Jaj, mindjárt eltaposod a fehér verebet.

No, ez megijesztette. Sikerült az anyókának kisiklani, kifutni a pitvarba, ahol is nagy patáliát csinált a Gilágóékul: »Mennétek inkább vályogot vetni, haszontalanok.«

De bár se csinált volna patáliát, mert ezalatt ott bent a vön gyorok, a kályha is fűtött, a bor is, a tánc is (csuromvíz volt rajta az ing), bolond fővel kinyitja az ablakot, hogy, azt mondja, a füst kimenjen. . . .

Ilát ki is ment a füst, de alighanem megy ő maga is utána a másvilágra.

Másnap már megvolt az influenza. Élet-halál közt lebegott hetekig, s bár nagynehezen kimászott a tüdőgyulladásból, de már nem ember többé, nem Kupolyi József ez már, csak az árnyéka. Napról-napra fogy, köhög, éjjelenként izzad, a ha négyet-ötöt lép, elfúl a lélegzete, mintha késsel metélnék a mellét. Az ágyat elhagyta, de a sírt át nem ugorta.

Nszomorú lett a vén kúria, és az anyóka majd kisírta a szemét, éjjel-nappal forgatá elméjében, miként lehetne

elküldeni az öregot a balzsamos fenyvesek közé. (Ilyenkor tud harapni a szegénység.)

Dr. Brögly, akivel tanácskozott, megvizsgálván az öregot — olyan volt szegény, mint egy aszaltszilva — megkopogtatta, meghallgatta a mellét és megmondá egyenesen:

— Nem érdemes már komédiázni erre a rövid időre.

De amikor látta, hogy az anyókének zokon esett a szó, hogy a szemeibe könnyek szöktek, hogy az arca sárga lett, mint a viasz, megenyhíté ítéletét:

— Hiszen csak a pénzről van szó, Kupolyiné asszonyom. Ne értsen engem félre. Az öregnek nem ártana egy kis tartózkodás, egy kis pihenés a fenyvesek közt, s ha tudnám, hogy a harisnya tele van aranyakkal, magam is nógatnám, de így csak azt mondom, hogy új tüdőt és fiatalságot ott sem árulnak.

Mindegy, azért az anyókének mégis csak örökké ez járt az eszében, hátha mégis használna a fürdő, erről beszélt nap-hosszat a Vincével, este, mikor a bányából megjött, erről suttogott a Palival, végre aztán meghozták a határozatot:

Ha jó termés lesz, ami gabona terem a bevetni és öröltetni valón túl, azt arra szánják, hogy az öreg elmehessen az árán. Mert használ vagy nem használ, de meg kell legalább próbálni.

Igen ám, de hátha annyi se terem, amennyi kell. Maga Kupolyi csak mosolygott csöndesen, ahogy a betegek szoktak ilyeneken.

— A földecskék jól meg vannak trágyázva, anyóka, de csodákat ne várjatok szegényektől. Aztán mit is kötekednétek az anyatermészettel énértem. Ha hínak, megyek. Úgyis el vagyok már én fáradva.

— Ne beszélj így, jaj, ne beszélj így!

De volt légyen bármely sovány a reménység, azért az sokat ért az anyóka jó szívének és mindnyájuknak. Mert mindnyájan kijártak (vasárnap a Pali is) a búzát nézni, amint a kalászat hányja, amint a toklászeit kiereszti, amint sárgul, és a kalászkok mint biztattak, a kék búzavirágok s a piros pipacsok úgy nevettek, de úgy nevettek — hogy a nagy szomorúságukból mindig elszedtek valamit. Vince is mindig azzal a szóval jöhetett haza este a határból:

— Hát a búza csak jó, nagyasszonyka.

Az öregapó nem járt ki az udvarból és soha nem is kérdezte a búzák állását, hallani sem akart róluk, ne gondolják, hogy számít a termés árára. Hanem nyári estéken mégis kivitette karosszékét a kertbe, annak is a legutolsó végibe, ahol órákig hallgatta a búzák zúgását... Hogy mozognak, hogy suhognak, mintha futnának.

Aztán jött az aratás, a betakarítás, asztagba rakták a szérún. Hát bizony nem több, mint tavaly volt, a szalmájára nézve. De meglehet, jól fog fizetni.

És hogy várták a tótokat. Olyan epekedés még nem volt tótok után ezen a planétán. Végre egy hétfői napon megjöttek, belefogtak a cséplésbe és nyomtatásba. Oh, ezek reményteljes, izgatott napok voltak. Kupolyiné minden órában oda tipegett megnézni, a fehér veréb mindenütt utána, de annak ugyan nem volt szabad egy szemet mindenütt megenni a búzából. Éjjelenként Vince és a Pali háltak a garmadán, Pali ágyneműben, Vince pedig csak úgy, ahogy volt, sőt még a csizmáit is lehúzta. Mert a meztelen láb a parasztember egészségügyi tanácsadója ilyenkor. Ha csizmában volna, nem venné észre, ha hirtelen csípősre fordul az éj, megfázhatna a melle, de a fedetlen láb érzékeny bőre felkölti és meginti: »bújj be a szűrődbe, atyámfia!«

Becsületesek voltak a tótok, legalább semmi gyanús nem fordult elő, ha csak azt nem vesszük (amiért a Vince nagyon haragudott), hogy sokat beszéltek egymás közt ángolul, a garmada pompásan szaporodott, igaz, hogy az asztag nagyon fogyott — de nem igen történhetett semmi miskulancia, mert a Vince úgy alszik, mint a nyúl, egy macska nem mehet el a szérún, hogy föl ne serkenjen.

Csak egyetlenegyszer fogta be a szemhéjait erősebben, két mézzel bekenett tapadós-ujjával Majmuna, ama bizonyos Álomtündér. De az is micsoda előre megfontolt ravaszság volt! A Pali egy tele kulacsot hozott magával egy este a rátukmált belőle vagy két »huzatot« az öregre. Hát elaludt tőle, mint a tej. No, jól van, — egyszerre csak érzi éjfél felé (de nem tudja: hallja-e vagy álmodja), mintha szekér gurulna nagy lassan a szérúre, mindig közelebb, közelebb, míg egyszerre megáll a garmadánál. Nagy erőfeszítéssel föl akar ugrani, de nem sikerül. Valami súgja neki a csodálatos

félébredlétben : »Kelj föl, lopnak«, de tehetetlen. A lovacskák megrázzák magukat és a hámok összezörögnek . . . Erre mégis fölpislog (huh, csakugyan valóság, itt áll a szekér), megdörzsöli a szemeit. (No, iszen szépen vagyunk!) A holdvilág süt, a csillagok ragyognak a kék égbolton . minden tárgy jól meglátszik, csak egy kicsit az éj leönti a maga kísérteties mártásával.

Vincében fölbugyog most az élet, kiáltani akar, a mellette heverő vasvillához kap, de aztán meggondolja, hogy többet ésszel, lassan, óvatosan, fölemelkedik, nem jobban, csak a derekával, éppen csak hogy áttekinthessen a garmada túlsó oldalára, mert ott folyik, ami történik, de egyszerre ámultan kezdi csóválni a fejét attól, amit lát.

Hiszen maga a Pali áll ott és intézkedik, mutogat a kezével. Egy csomó parasztember, csupa falubeli ismerős, jár-kel némán, lábujjhegyen, nehéz zsákokat emelnek a fakó szekérről és nagy óvatosan, hogy zajt ne okozzon, hozzáöntik a garmadához.

Vince megértett mindent és csendesen morogta :

— Jó, jó, hát nem láttam semmit.

Aminthogy nem is látott többet, mert öreg szemgolyóit elhomályosították a könnyek, s ősz fejét lehajtván a ponyvára, tüntető hortyogással jelezte, hogy mélyen alszik.

Csak reggel mondá a Palinak, nézegetvén a garmadát :

— Mintha most nagyobbak látnám ezt a rakást.

Pali vállat vont együgyűen, de nevetett befelé a lelkébe, mint szedte rá a jámbor öreget a búzával, amit az első keresményén vett.

A következő éjszakán azonban a Pali rezzent föl éjfél után valami neszre. Talán az egerek? Nem. Talán a tótok próbálnak valamit? Halk beszélgetés folyt a búza-piramis túlsó oldalán. Oh, no, hiszen ez a Vince hangja, nincs semmi baj. Inkább csak kíváncsiságból hallgatta, anélkül, hogy megmoccanat volna. A Vince mondja susogva :

— Elhoztátok?

Egy hang feleli (ez a Vince sógorának a hangja):

— El.

— No, hát öntsétek ki, de lassan, hogy a Palika észre ne vegye.

Erre aztán fölemelték egy helyen a ponyvát, hallani lehetett három vagy négy ember topogását, és látni, amint dől a búza a zsákokból, nagy szürke porfelhőt támasztva az ég kékesbarna köntösén.

Reggel fölkelte a Pali és a bányába indulóban ravaszul kezdé megkönyvékezni az öreget:

— Mintha valami lépteket hallottam volna az éjjel a garmada körül, Vince bácsi.

— Én nem loptam belőle — fakadt ki az öreg mérgesen és a másik oldalra fordult.

— Nem is azért kérdeztem, de hogy nem hallott-e valamit?

— Semmit: aludtam. Úgy aludtam, mint a megmetszett bárány — füllentett az öreg. — Persze, ti azt szeretnétek, hogy úgy álljak itt egész éjjel, mint a katona-silbak. Majd bolond vagyok. Ha nem tetszem nektek, fogadjon a nagyanyád más szolgát.

De már erre leforrázva párologott el a Pali, látván, hogy az öreggel nem lehet további tárgyalásba bocsátkozni erről a kényes tárgyról, ökgiyelme pedig, bár állítólag úgy aludt, mint a megmetszett bárány, a nagy álmoasságtól elbágyasztva, még egy kicsit megnyújtá pihenését, behunyván keresztbe álló kék szemeit.

Pedig milyen vidám reggel volt, a cséplők már verték a nótát. A Sajó már nyalta az öreg lábait, a smaragdzöld füvekben ezer állat nyüzsgött. A nap éppen most bukkant föl bíboros udvarával a Szakály-hegy mögül. Még új, még szelíd, még nem éget, csak csiklandoz a sugaraival. Ott motoszkált az öreg, árkos arcon, valóságos gyönyörérzet volt. Simogatta, áltatta, festegette aranyszínűre.

Hanem egyszerre csak összerándul, valami a szemhéjára pottyán a magasból. Fölmarkolássza, hát egy pirosuló búzaszem. Fölnéz, hát egy fehér galamb csattogó szárnyakkal szállt el fölötte, magasan a levegőben. Az ejtette el csőréből a búzaszemet. Még nedves is volt a nyálától...

— No, nézd, no, nézd! — morogta az öreg —, hát te is velünk dolgozol?

Utána nézett soká, soká. Szállt, szállt a galamb és szállt az álom, míg végre eltűnt mind a kettő... De az az

egy búzaszem ott maradt, elvegyült többi testvérei közé és a garmada nagyobb lett vele is.

Másnap bevégezték a nyomtatást, elmentek a tótockskák a lovaikkal, cséplőikkel, tarisznyáikkal, megvolt az érzékeny búosú »Good by — dobro zdravja«, most már a szórás következett. Ez az utolsó stáció a gabonatermesztésnél, azaz hogy az utolsóelőtti, mert az utolsó a zsidó. A szóráshoz már nem kell a tót és még nem kell a zsidó, ahhoz csak szél kell. Kikakasztanak cérnára egy könnyű kácsatollat, annak az ingása jelzi a lapátot tartó embernek, hogy mikor és hogyan mozgassa a kezét. Ma, mikor a gép elvégez mindent, könnyen feledésbe megy ez az ősi metódus. Abból áll az, hogy a lapátos ember fölhajítja félívben a gabonát, s a könnyű polyva elszáll a szél szerint vagy jobbra, vagy balra, a nehéz búzaszemek ellenben esnek egyenesen, s lassan-lassan gyönyörű pirosuló halom támad a szérún, melyről egy ahhoz értő seprűs ember finom ecsetvonásokkal, kecses legyezgetéssel ugrasztja ki a makacs polyva-foszlányokat, melyek nem akartak a társaikhoz csatlakozni.

Nagy élvezet ez — hanem a Kupolyi-esetnél inkább a mérés volt a nagy élvezet. Ej, hogy csillogtak az anyóka szemei, mikor az a sok zsák mind megtelt és már a szuszék is színültig volt. Azt az örömet kellett volna látni. Hogy rendelkezett, mint egy generális, Ide eredj! Oda menj! Benákné lelkem, az a zsák mintha lyukas lenne alul. Hozzátok ide azt a lecsapó fát! Egy, kettő, három. Ugorj Katka! Hogy fogod azt a mérőt, te maifa? Hadd szaladjon valaki föl a házba, hogy a másik szuszéket is ürítsék ki, de jól söpörjék ki az alját, mert rothadt burgundia volt benne. Ejnye, az a Vince, az a Pali, mordizom adta, soha sincsenek kéznél.

Persze, hogy nem voltak kéznél, egyre szaladgáltak híradással az öreghez, ki otthon várta az eredményt nagy szepegeve, mint valami követjelölt.

— Már ennyi — most már ennyi, apóka. Csak úgy dől a mag, nemzetes uram.

Pedig bizony az anyóka se feledkezett meg róla (inkább ő volt mindig az eszében, csak nem mutatta).

— Mit tátjátok itt a szájatokat, mit vagytok itt láb alatt, gyerekek — zsörtölt az anyóka egy osomó suhanora,

mert azok bizton ott vannak az ilyen eseményeknél. — Alló mars, szaladjatok el hamar a Kupolyi bácsiért, hogy azonnal idejőjön.

Nosza, megindult most a deputáció a Kupolyi udvar felé ; éppen jó pillanatban, mert az egyik ökröcske, a Villám kiszabadult az istállóból s roppant unalmában hozzádörzsölte sovány hátát az eperfához, megrázódott a fa, fekete bársony bogyói potyogtak le a gyepre, mint az égi manna. Hajrá, gyerekek! Aki kapja, az marja.

Megértvén Kupolyi az üzenetet, kezdte már elhinni, hogy nem rossz eredményhez hívják, megindult tehát a Sajóval, meg a viháncoló gyerekekkel. A Sajó szétját szotta magát, elől futott, átugorta fiatalosan a líceum-kerítést s fölunkorodott farkkal kezdett kergetni egy félszemű macskát a kukoricás irányában. Az apóka pedig olyan egyenesen lépkedett a szérú felé, mint egy gránátos, egyre inoselkedvén útközben a gyermekekkel :

— No, melyik tudja kimondani : Dráva, Rába, Ráboa rákja rágja lábamat? Jaj (nevetett jóízűen), mindjárt kitörik a nyelvecskétek!

Mihelyt meglátta, Kupolyiné eleibe futott, bizonyisten igaz, hogy futott. Olyan furcsa volt, mintha egy kis varangy kezdené futni. Azok a papucsai kopogtak, a fejkötő pántlikája kioldózott az álla alatt, lobogott két oldalt és verdeste a vállait.

— Tudod-e, mi az újság? — kiáltá messziről, inoselkedő hangon.

— Nem tudom, Verona, semmit se tudok.

— Hát az az újság, hogy Kupolyi József uram fürdőre megy az idén.

— Ne beszélj, ne beszélj — motyogta Kupolyi elképedve. — Hát annyi termett volna?

— De még mennyi! — szölt az anyóka és szinte csepegett hangjáról a megelégedés zamatja. — Gabona bőven van, csak üres zsák nincsen.

— Jól voltak trágyázva a földcskék — rebegte Kupolyi olérzékenyülten —, és ők mindig megteszik, amit tehetnek.

Mintha új vér szökne ettől kezdve az ereibe, mindjárt érdeklődni kezdett a dolgok menete iránt, pedig már egészen

beleöltözött volt a gyámoltalanság ruháiba, abba a lelki öltözetbe, ami rendesen az utolsó gúnyája az embernek; elhagyta magát, nem törődött semmivel, csak a keménymagos levessoi iránt érdeklődött még. Most újra Kupolyi József lett, a régi, visszatért a jó kedélye is, terveket kezdett szőni, készült a nagy stájeri útra, a többi falusiakkal, de előbb még a búzát kell bevinni a városba és eladni.

A jövő hét szerdáján aztán megrakták a szekeret, de egyre nem fért föl a gabona, fölférne ugyan, de a Villám meg a Bimbó protestált volna, hát még egy szekeret fogadtak, a Szerednyei Istvánét. De már most ki megy el a szekerekkel? Mindenáron maga a nagyapó akart elmenni. Nem lehet az, így, úgy, hiszen még te beteg vagy, öregem. De az apóka csak bizonykodott, hogy elmegy, hiszen nem sokból áll, akár otthon dülöng, akár a zsákokon, és még jól tesz neki a levegő, az utazás, az elszóródás.

A nagyasszony tehát a Vince lelkére kötötte az urát, s eleresztette őket isten nevében, utánok kiabálva a kapuból:

— Aztán vigyázzanak a zsidó körmére a fizetésnél. Valami baj ne legyen, Vince lelkem. Ha hűvös idő lesz, kendőt kell az úr nyakára kötni. A pénzt pedig jól eltedd, öreg, vigyázz rá! A mellényed belső oldalán zsebet varrtam, oda tedd be, el ne felejtse!

Megindultak az ökröcskék lassú, egyenletes lépegetéssel, s mentek, mendégéltek minden erőlködés nélkül, csak a domboknál csikordult meg egy kicsit a járom. Nem is történt semmi különösebb az úton, hacsak azt nem vesszük, hogy VERNYÓN a szép Horváthyné megállította a szekeret, s egy hatost adott Vincének, hogy élesztőt hozzon (bizonyosan kalácsot fognak sütni), próbált beszélgetést kezdeni a nagyapóval is (de milyen szép ez a bestia), kérdezősködött a betegsége iránt. Palit egy szóval se hozta elő, s olyan nyájas volt, úgy mosolygott az öregre, hogy egészen megboszorkányozta.

— Szép asszonyszemély — mondta azután a Vincének —, nem csodálkozom a Palin. Olyan az a haja, te Vince, mintha a hollód tollazatát nézném. És nem vetted észre, hogy csupa illat? Eleinte megijedtem, hogy talán a búzáink

dohosodott meg, de hát ez más, a ruhája nagyon valamely szagos vizekkel meglocsolva.

Egyre emlegette Kerazsánig; ott azonban a dombnál egyszerre leszállott, hogy, azt mondja, úgyis nehéz az ökröcskőknek föl a hegyre, hát gyalog lépeget egy kicsit az ösvényen, legalább a derekát kiegyenesíti.

Hát amint megy (bizony rossz annak a tüdeje, minden öt lépésnél megáll fújni), lát az úton, vadrózsabokornak ocskély árnyékában, egy gyerekleányt a fűben fekvő. Sokat mondok, ha tizenöt évesnek állítom az utas leányt. Hogy utas lehetett, nyilvánvalóvá tette a kis batyu a szőke feje alatt. Szép kis teremtés volt így arca nézve, csak túlságos vézna. Nem aludt, csak pihent és csöndesen nyöszörgött.

— Mi bajod, kisleány? — kérdé a mellette elmenő Kupolyi. — Talán beteg vagy?

Az ránézett a lázas kék szemeivel, és nem felelt semmit, csak a fejével biccentett egy kicsit.

— Az ám, egészen ki van gyúlva az arcod, mint a tüzes patkó. Honnan jössz, gyermekem, és hová mégysz? Felelj, fiam, hátha segíthetek rajtad. No, nézz hát rám, nem vagyok én rossz ember. No, ugye nem félsz tőlem?

A leányka fölemelkedett egy kissé a könyökére, látható öröklődéssel, és mondott valami falut, ahonnan jön, ahol mint pesztonka szolgált gyerekek mellett, de biz azt alig lehetett érteni, nem volt sokkal erősebb hangja a méhzöngésnél, aztán megint mondott valami falut, ahova megy.

— Túl van a városon? — kérdi az öreg.

— Túl.

— No hát akkor elviszlek a városig a szekeremen. Hej, Vince, állj meg. Hopp, Vince, állj meg!

Aztán megint a leányhoz fordult:

— Hát mármost föl tudsz-e kelni, fiacskám? Megállj no, majd lehajlok én, segítek, add ide a kezedet, így ni, jaj, de forró, no, most egy, kettő, három, hoppla, hoppla, Katharina!

Ezt a bolondos mondást a tisztartó kisasszonyoktól szedte föl. Azok játszanak így a bábuikkal. Azt gondolta, hogy ez azoknak kedveskedés. Hát ő is megpróbálta, hogy talán meg is nevelteti vele a leányzót.

De volt is ennek kedve nevetni! Bágyadtan esett vissza a feje, mint a haldokló madaré. Szegény Kupolyi uramnak át kellett fogni a derekánál és úgy vonszolni a szekérhez.

— Mit csinál, az istenért? — förmedt rá Vince.

— Gyere csak, gyere segíteni.

— Hát ez megint mire való? — duzzogott Vince, mikor megérté a dolgot.

— Jézus Krisztus is ápolta a betegeket, Vince szolgám.

— Igen, mert ő ráért. Nem volt más dolga. De nekünk sietni kell, hogy még odaérjünk a piacra. Te meg, kisleányka, dőlj a vállamra, s lépegezzünk lassankint.

Most vette csak szemügyre; tisztességesen volt öltözve, kis kordován csizmát viselt, kurta rásaszoknyát, fekete babos kendőt a fején, és túlságosan megkékitett ráncos ingvállat, hanem a termete nem hibátlan, a bal válla kiúzott egy kicsit. És mégis olyan kecses, olyan filigrán volt az egész kis teremtés, mint egy cukor-baba.

Vince mélyedést hevenyészett a zsákok közt, amit kibélelt pokrócokkal, köpönyegekkel puha fekvőhelynek, fölnyalábolta a leányt, könnyű volt mint a hab, lefektette gyöngéden; királykisasszonyt se lehetne különben.

— No, most aztán kázmálódják föl nagyuram is.

Újra megindultak, de nem sokáig mehettek zavartalanul, a beteg leány vizet kért.

Vince csóválta a fejét, bosszankodott, de azért megállította a szekeret egy helyen, ahol a közelben forrást tudott, s a kalapja karimáján hozott neki vizet.

— Egy icce bort kapsz ezért a vízért a »Rák«-ban — biztatta Kupolyi.

A beteg szemlátomást megkönnyebbült a friss víztől, lehuntya a szemeit és nem nyöszörgött úgy, csak a lélegzete volt izmós és gyors. Kupolyi részvétellel nézte a finom kis arcot, a formás homlokot, a halánték kék ereit, összevissza siető folyamokat.

— Nekem úgy tetszik, jobban van a leány. Mit gondolsz, Vince?

Az istentelen Vince nem felelt, az ökreit hajszolta, szólingatta:

— Talá, te Villám, Bimbó... Csálél!

— Mintha aludnék, te Vince?

A gonosz Vince erre se szólt semmit, éppen a készségeit igazgatta, a csutorát piszkálta a szalmaszállal.

— Mit látok, te Vince? Már nem olyan vörös a füle. Talán engedett a láza.

Homlokára tapasztá a kezét, de elszomorodott, mert éppen úgy sütött, mint a cipó, amit most vettek ki a kemencéből.

A leány kinyitotta a szemeit, ránézett szelíden, hálásan, azzal a bódult tekintetével.

— De jó a keze, de jó.

— Jó hideg ugye? No, megállj, kisleányom, majd mindjárt kitalálok valamit. Állj meg, Vince!

Megint csak megálltak a zehernyei malomnál, ott búsult magában egy öreg kőriska a Kisze víz partján: leszállott az öreg, letört belőle egy gallyat. Kár, hogy keskenyek a levelei, s lerázta róluk az aranyban játszó zöld-páncélos bogarakat, melyek ellepték.

— Így már osakugyan nem érünk be — dohogott Vince.
— Kell is annak az a nagy parádé!

— No, no, csak ne veszekedj, te tacsó — osítitá Kupolyi. (Pedig bizony már a tacsó is a hetven felé járt.)

Az elhozott gallyal elkezdte aztán legyezgetni a beteget. Jó lesz biz az a muszincák miatt is, melyek ott röpködtek a haladó szekér fölött, fürödve a perzselő napvilág olvasztott aranyában. Hús szellőt hajtott föl a gallyacska, kergette a meleget s röpködtette a leányka kalászszerű haját.

Jól eshetett neki: sovány, izzó kezével, talán önkénytelen, megkereste az apóka borostás arcát és megsimítá — mintha egy galambnak a pihegő szívét érezné lüktetni azon a helyen.

— Te jó öregember vagy — mondá neki. Csak tézte már, nem lehetett tiszta eszméleténél.

— Jobban érzed magad egy kicsit?

— Nem tudom.

— Ne félj, nem lesz semmi bajod, elmúlik, doktort hívatok hozzád a városban, aki majd lenyomja a lázt. Jó az ellen a kinin, tudod, egy kis fehér porocska, kár, hogy most nincs nálam. Reggelre meggyógyulsz, folytathatod az útadat. Talán új szolgálatba mégysz?

A fejét rázta.

— Talán az anyádhoz vagy útban?

— Igen.

— És hol lakik az édesanyád?

— Meghalt.

A parászkai kurtanemes elgondolkozott e szavakon, a szívébe nyilalltak, csak nagysokára jött meg ismét a hangja :

— Hát akkor hová indultál?

A kérdezett zavartan, gépiesen motyogta :

— Ahol szalad ni, egy fekete kakas, annak a fején van egy veres taréjsapka, abban a taréjban belül van egy taréjsöngettyű, annak a szava után megyek, mert hallom azt csilingelni.

És mutatta a kiterjesztett kezeivel az irányt, ahol a fekete kakas megy. Persze nem ment ott semmiféle kakas.

— Szent isten, félrebeszél!

Egyre fűrészelőbb, iparkodóbb lett a lélegzete. A szemei, mintha tűzön forgatnák, száraz, ijesztő fényben szikráztak. Mire beértek a városba és kiálltak a búzapiacra, elvesztette az eszméletét.

Kupolyi tükön állt. Alig várta, hogy a kikötött zsákhoz vevő jöjjön, mindjárt az elsőnek eladta a búzáat. A türelmetlenség nem olcsó mulatság, egy hatost vesztett ezzel egy-egy pozsonyi mérőn.

Fölvette a pénzt, azt is oly sietve, mintha lopná.

— No, most hamar, hamar a »Rák«-hoz!

A »Rák« volt a parászkai nemesek kedvenc vendéglője, így vásárcor. Egy az, hogy jó tágas állása van és a bora se rossz, más az, hogy a címertáblája rokonszenves. A kis rőt szörnyeteg a nagy ollóval és a sok lábbal, melyekkel hátrafelé megy. A régi királyok szívesen rakták be a nemesi címerekbe is. Tudták, hogy mi hova való.

A Rák-korcsmáros maga azonban nem igen tartotta magát rákjához, szépen lépegetett előre akár anyagilag, akár testileg, kilencvenhat kilós volt jelenleg (hja, a jó koszt!). Csak a nevében fogyott ijesztő módon. Mikor mint csaposlegény ideszakadt Prágából, Vajnalko Ferencnek hítták. Tíz év előtt elhagyta a »ko« ragot, lett Vajnal, öt év előtt elhagyta az »l« betűt, lett Vajna, ezzel a névvel bukott meg

A fekete kakas első kiadásának borítólapja (1901)

»Lát az úton, vadrózsabokornak csekély árnyékában, egy gyermekleányt a fűben fekve.«
(Illusztráció *A fekete kakas* első kiadásában, 1901)

Miskolcon, hát megint kivetett a hajóból egy sillabát, és mióta a Rákban van, hol pompásan megy a dolga, azóta hívatik Vaj uramnak, míg végre tavaly óta már csak Vay — és isten tudja, mi lesz jövőre; csak az a tény, hogy emellett az életmód mellett már nem sok betűje van hátra.

Hanem a felesége tősgyökeres magyar asszony, akit a szakácsnéi rangból emelt magához (hogy ne kelljen neki fizetést adni). Ő azonban (t. i. az asszony) nem maradt sokáig őhozzá emelve, hamar tetejébe emelkedett az eszével és a nyelvével. Viselvén a kalapot, bölcsen kormányozta urát, a vendéglőt és vendégeket; nemcsak enni, inni adott nekik, de ő igazítá el még a pörös ügyeiket is azoknak, akik a periferiájába estek. Egész vidékek, néha még intelligens férfiak se áttallottak tőle kérni tanácsot bajaikban, ügyeikben.

Most is, hogy ím, a »Rák« udvarára hajtat be Kupolyi uram a két üres szekérrel, az udvar közepén áll Vayné asszonyom a kötényéhez kapcsolt kulcsaival s valóságos audienciát ad a köréje gyűlt vásárosoknak.

Éppen most mondja egy fiatal menyecskének, aki azon sírdogál, hogy az ura itt iszik reggel óta és már negyven forintot hányt el a cigánynak:

— Hja, lelke, túrj mármost, ha rosszul ráztad meg az ereszt.*

Ezzel ki van mondva a szentencia, és egy vernyói paraszt felé fordul, aki csizmát vett a sátorban, de ott nem vette észre, csak most utólag jön rá, hogy egy vakvágás van a balsó csizmán alul, éppen a varrásnál, hát mármost ő mit csináljon?

— No, hát megmondom kendnek. Vegye a bicskáját és csináljon kend is egy vakvágást a csizmadia-mester testi bőrén, de kend is úgy, hogy észre ne vegye.

— Egy szobát kérek! — gomolyodik ki most a Vayné asszonyom tanácsát követő általános derűltségből a Kupolyi uram türelmetlen, ideges hangja.

* Azon a vidéken az ereszt rázza meg a leány pünkösdkor, s ha búzaszem hull ki belőle: telkes gazda veszi el, ha rozs: mesterember, ha árpa: pásztor.

Szerző

— Ah, nil — kiáltott föl Vayné, egyszerre otthagya a csoportot. — Isten hozta, Kupolyi József uram, száz eszten-deje nem láttam. No, ugyan rosszul néz ki. Egy kis csukamáj-olajat. Kupolyi uram. Hát igenis egy szobát. Szaladjon, Zsuzsa asszony, nyissa ki a kék szobát a nemzetes úrnak.

— Ahol valami nagy csöndesség volna.

— Éppen olyan. A kertre nyílnak az ablakai. Csak úgy dől bele a hársfaillat. Talán le akar pihenni, Kupolyi uram?

— Nem éppen magam — röstelkezik a nagyapóka —, hanem egy betegem van, egy nehéz betegem, azt szeretném ágyba fektetni.

Ki? Mi? Hol? Vayné asszonyomnak éppen ez az érdeklő-dése szerzi a nagy népszerűségét. Legottan szalad a szekérhez és megnézi a beteg leányt.

— Szent isten! — kiált föl. — Ez vagy tifusz vagy tüdőgyulladás! Vagy pióca vagy jégborogatás. És ki ez a osinos leányka?

— Nem tudom — feleli az öreg jámbor arccal, szégyenlős zavarral.

— Nem tudja? — No, hallja!

— Úgy találtam fekve egy gyalogösvény mellett. És hát akárhogy van is, nem vethetem a szemétdombra. Keresztény ember vagyok, húgomasszony. De ne késsünk, Vince!

Vince most ölbe kapta a szegény teremtést és vitte ama bizonyos Zsuzsi asszony után, aki már azóta kinyitotta a kék szobát.

— A kiosike nagyon oda van — jegyzé meg Rákné (mert így is hítták), s kemény, éles tekintetéből szelíd sugár lopózott ki, amint a betegre pillantott, kinek kezei, lábai tehetetlenül lógtak alá, mint eltört virággallyak.

De csakhamar visszazökkent rendes közönyösségébe.

— Zsuzsi, az udvarosné, — mondta gépiesen — mindent elrendez, Kupolyi uram.

Ezzel, perdült mint az orsó, végigment az udvaron és míg a konyháig ért, fölpofozta a csaposlegényt, elkergetett egy verklist, krajcárt adott egy koldusnak, közben rápirított az urára, aki egy karaszáni fiatal leányt csipkedett, sőt a kebléhez is kapkodott, mialatt a kosárban levő almákra alkudozók.

— No lám, vén lator — kiáltá rá megvető gúnnyal. — Hát alma kell? S úgy látszik, két fajta alma is van a vásáron. Nos, ha megfogdostad mind a kettőt, melyik az érettebb? (Megfenyegette öklével.) Vigyázz, pohos, mert addig rágja az egér a falat, míg egyszer majd áteszi magát a macskához.

Amire Vay Ferenc uram sietett ugyan elvonulni, de olyasvalamit dünnyögött, hogy ő már semmitől se tart, mert már benne is van az illető macska torkában.

Nem mintha a családi élet magán-viszonyait akarnók feszegetni, inkább csak arra hoztuk ezt föl, hogy mire Kupolyi a kék szobába lépegetve észrevette volna, hogy Vayné asszonyom nincs a sarkában, akkorra már ez a csodálatos tevékenységű fehérszemély a fazekakat, tepsiket igazgatta bent a konyhában.

A szoba tiszta volt és jó levegőjű. Az ágyak is föl voltak bontva, osak bele kellett fektetni a beteget az egyikbe. Hanem már most hadd menjen a Zsuzsa asszony orvosért.

— Kellene itt lenni egy doktornak — szolt Kupolyi uram, miközben őt is elfogta a gonosz száraz köhögése, hogy a ruhaszekrényhez kellett fogóznia. — Az per tu volt a megboldogult fiammal. De már elfelejtettem, hogy hívják.

— Egy kutya az — jegyzé meg Vince —, akármelyik nézi meg a nyelvét.

— Hát jól van, csak szaladjon, lelkem, a legelsőhöz, akit ér.

Az udvarosné elszaladt, Vince pedig együgyű ravasz-sággal kérdé, bozontos szemöldjeit fölhúzva :

— És ki fizeti a doktort?

— Én.

— De mit szól ahhoz otthon a nagyasszonyka?

Kupolyi vállat vont.

— Hát én tudom? De úgy gondolom, fiam Vince, hogyha ő volna helyemben, ő is ezt tenné, és ő se tudná, hogy én mit szólok aztán odahaza.

— No, az bizony meglehet — hagyta rá Vince, fölötte osodálkozva a gazdája bátorságán.

Lassan múltak a percek. A leány mind rosszabbul lett, egész arca lángolt, olyan volt az arca, füle, de kivált a füle, mint a rubin, és ha azelőtt hallgatagon feküdt, mint egy darab fa, most egyre hánykolódott és beszélt zagya dolgokat ;

folyamokon úszott át, a habok közt fuldokolt, zsványokkal viaskodott, bikák kergették. Kínos, sőt borzalmas volt hallgatni az összevissza-beszédet, mert nem volt annak semmi helyes értelme, csak azt lehetett kisejteni a káprázatokból, tarka víziókból, hogy utazik, megy, megy vízen, szárazon, felhő hátán, száguld vele az elszabadult esze, mint az ördög-motolla a viharban. Ami még valamely összefüggésre vall, az a fekete kakas, aki elől fut szomorú útjában, és ő mindenütt követi, hallja a kis arany csöngettyűjét, néha utána kap, hogy megfogja (s ekkor kevés híja, hogy ki nem esik az ágyból), máskor, mintha elvesztené szem elől a csodálatos kakasát (talán nagyon előre ment), kimereszi a szemét, pszt, pszt, keresi a hangot (nézi szegényke a plafont és hallgatózik), míg egyszerre mosoly suhan át ajkán, . . . hallja már, megint hallja és fölkiált: »Ott szalad, ott csenget!«

Egy örökkévalóság volt csak az is, míg a Zsuzsa megjött.

Azt mondja, megtalálta a doktort, de még nem jöhet, mert a vicispánné megvágta az ujját ceruzafaragás közben, hát előbb oda kellett mennie, onnan jön majd egyenesen.

Elmúlt egy óra, két óra, még sem jött a doktor. A nagyapó apránként nekibőszült, káromkodott, mint a bakancsos. (Vince nem adta egy vak lóért, hogy az ura megint ember kezd lenni.)

— A kirielejzomát! Talán a gyomrát is fölhasította a vicispánné a ceruzafaragásban. De már azóta azt is bevarrhatták volna.

— Haza is kellene mennünk — pendíté meg Vince.

— Hát hogy? Hiszen csak nem hagyhatjuk itt? Volna hozzá lelked, te istentelen?

— Jó, jó, hát nem volna, de legalább menjen be, nagyuram, az ebédlőbe és egyék egy kis jó levest, egy kis gyöngöcsirkét, hiszen maga talán még betegebb a leánynál.

Az apóka hévvel ellenkezett:

— Nem, nem, azt nem tehetem. Itt kell maradnom mellette, legyezgetni. Látod, hogy koronkint fölpillant, megkeres a tétova tekintetével, ha nem vagyok az ágynál, és láthatólag megnyugszik, ha észre vesz. És nézd, nézd, hogy tapogat reszkető kezével az enyém után . . .

— De enni mégis csak kell.

— Nem vetném meg, ha hoznál kettőnknek valami harapnivalót. Inkább adok pénzt. Hisz látod, már azért se távozhatsz, mert időközben megjöhetne az orvos.

De az orvos nem jött, csak estefelé, már gyertyát kellett gyújtani. Sovány, száraz ember volt; valamivel kisebb a Broglynál, de nagyobb fejű. S itt a fej a fundamentum. Megvizsgálta a beteget, megtapogatta az üterét és elővevén a klepsidráját, olvasta halkán az érütéseket. A réműletes csendben csak a doktor órája ketyegett, de még annál is hangosabban az apóka szíve. Mikor ezt elvégezte, megkopogtatta, meghallgatta a mellét, megmérte a lázát, nézte a piros foltokat a testen, aztán leült és receptet írt.

— Óránként egy port — mondá síri hangon.

— Szaladj vele, Vince, a patikába.

Azonfelül jeges borogatást rendelt öt percenként és azt mondta, hogy az éjjel még egyszer megnézi a beteget.

Egypár kérdést tett, de Kupolyi kevés fölvilágosítást tudott adni, csak a fekete kakast említette a csengettyűvel.

— Fülzúgás — felelte a doktor kurtán.

Kupolyi kikísérte az ajtón.

— Mi a baja? — kérdé künn fojtott hangon.

— A hagymáz jelenlétét föltételező tünetek némi hézagokkal való kidomborodásának tagadhatatlansága.

— És mit gondol, orvos úr?

— Hm. A tudomány törvényei szerint a jelen beteg meghalhat, ellenben meg is gyógyulhat.

— De mi a valószínűbb? — firtatta ijedten az öreg.

Az orvos fölénnyel förmedt rá:

— A tudományban nincsenek valószínűségek és lári-fárik. A tudomány fönséges és pozitív.

A nagyapó pedig nagyon elszomorodott a tudomány fönségén és visszacsoszogott megtörten a beteghez. A Zsuzsa nemsokára hozta a jeget, Vince meg az orvosságot, most már legalább dolga lesz.

Egész este nem hunyta be szemeit (ő, aki a tyúkokkal fokszik le, mióta beteg), maga adta be az orvosságot és rakta a jeget. De nem mutatkozott mákszemnyi könnyebbülés sem. Sőt romlott az állapot. A beteg szemhéjai megduzzadtak, szemei megüvegesedtek, és a szép kis arc kezdett

kivetkőzni formájából. Még az aroszíne is megváltozott. Előbb a vörös szín volt rajta az úr, most már a kék is közé vegyült. Együtt vannak, de mintha ütköznének: melyik legyen itt holnap.

Fékevesztett képzelete még egyre nyargalt, csak egyszer látszott, mintha elméje tisztaságát nyerné vissza egy szempillantatra. Megszólítá Kupolyit:

— Itt vagy, te jó öregember.

— Itt vagyok.

— Hát ne is hagyj el — és fölemelte ujját rejtélyesen, titokzatosan, mintha parancsolón fenyegetne. — Tudod-e? Valahogy el ne hagyj!

— Dehogy, szivecském. Sohasem. Hogy gondolhatsz olyat? Veled maradok, amilyen igaz, hogy Kupolyi József a nevem — fogadkozott elérzékenyülve, és amint a beteg fölé volt hajolva, a szemeiből kicsorduló könny odaesöpönt annak a szöszeke hajára. A haj fölitta szomjasan.

Éjfél felé újra eljött az orvos, valami névnapról topant oda, egy kicsit pityókosan, álmosan. Vayné asszonyom kísérte a sötét folyosón gyertyával, és maga is bejött vele a beteget megnézni.

Az orvos le sem vette a kalapot, sem a botját nem tette le, csak úgy fölületesen vizsgálta meg, az ütérel különösen nem volt megelégedve.

— Az érverés túlságos gyöngö. Konyakot kell neki adni. Konyakot és csak konyakot. Majd meglátjuk a többit reggel.

— Nem él ez meg reggelig — vágott közbe Vayné asszonyom.

— Ki mondja? — pattant föl az orvos. — A tudomány szerint csak napok múlva állhat be a válság.

— Hát én mondom, hogy nem éli meg a reggelt — bizonykodik Vayné. — Sőt mindjárt most kiadja a lelkét. Csak percekről lehet szó vagy félóráról. Nem látják, hogy már indul, hogy már valaki fogja a kezét? Talán az anyja vagy valamelyik elhalt testvérkéje. És ő is hogy odatartja, milyen szépen... Nézzék csak!

Valóban megindító volt; sovány kezét kitolta a párnák alul s úgy tartotta a levegőben egy és ugyanazon

holyen, mintha egy láthatatlan másik kézbe fonódnék s azt szorítaná görcsösen. (Előbb pedig már emelni se bírta kezeit a gyöngeségtől.)

— Eh, ostobaság! — felelte az orvos megvetőleg. — A tudomány nem ösmer láthatatlan kezeket.

De minthogy a szeme villanásán látszott Vaynének, hogy visszavág, Aeskulap úr elsietett. Kupolyi most is kikísérte a folyosóra, ott nyomott a markába egy tizes bankót, hogy a Vince ne lássa.

Amint visszatért a szobába, baljóslatú, nyomasztó esőndet talált odabent. Mintha egy vaskapocs szorítaná össze a szívét. Nem tudta volna okát adni, miért. Minden csak úgy volt, mint két perccel előbb. A gyertya lassan égett és sercegett az asztalon az orvosságos üveg mellett. A falon az előbbi három árnyék. — De jaj, miért van most összefolyva a három árnyék? Vayné, Vince és az udvarosné némán, rémületet kifejező arccal álltak mindnyájan az ágy körül. Vince mohón intett, mikor a gazdáját belépni látta.

— Nemzetes uramat keresi a szemeivel.

— Itt vagyok, itt vagyok — hörögte lelkendezve az apóka és az ágy felé igyekezett.

— Vége van! — kiáltá Vayné, még mielőtt az öreg odaért volna. — Meghalt.

S lehajolt, hogy a szemeit lenyomja.

E szempillantásban odakünn élesen, harsányan kukorékolt egy kakas. Meglehet, az a fekete kakas. Talán azért, mert éjjél van, vagy azért, mert valaki, aki nagy úton volt, megérkezett.

*

A szomorú éjszaka után izgalmas nap virradt föl Kupolyira. Mindenünnen szakadt rá a sok kellemetlenség.

Húzták ide-oda, de csak arra indult, amerre az a hat gyertya világított neki, mely a kis Rákbeli szobában égett egy ágy körül. Az ágyban dermedten, némán fekszik a halott. Sem a piros szín nem győzött, sem a kék. Olyan fehér már, mint az alabástrom.

— Nézze meg kend, Zsuzsa asszony, azt a kis batyut, ha van szebb ruhája, azt adja rá! Aztán elmegy a boltba

és egy csinos szemfedőt vásárol. Aztán hírt adnak a halottkémnek, aztán elszalad az orvoshoz, hogy már ne jöjjön, mert még azért is fizetni kellene.

Aztán ezt, aztán azt. A sok gond és tennivaló, mely most hárult Kupolyira, mikor az anyjuk nincs mellette, valóságos új embert csinált belőle, szinte tetszett neki ez a nagy önállóság, — melybe először esett bele. Megkóstolta és tobzódott benne.

Már korán reggel egy lovas ember jött. A nagyasasszony küldte, pénzért fogadta, bizonyos Gál Mihály nevű ifjú ember. A nagyasasszony — úgymond — halálos félelmek közt töltötte az éjt, hogy ím, haza nem jött Kupolyi uram, nem tudja, mire vélje.

— Fordulj vissza, Gál Mihály öcsém, mondd meg az asszonyomnak, hogy láttál egészségesen, de egy kis sorom akadt. Becsület dolga, érted-e? Majd magam beszélem el otthon bővebben.

Alighogy ezt elvégezte (azaz dehogyan végezte, lesz még ennek folytatása is), a Vince fújta el egy jeremiádot, hogy sem ingünk nekünk, sem mellényünk az idegen leány, most már úgyis meghalt, még jót se tehetünk vele, hagyjuk itt, nemzetes uram, ezt az egész állapotot, mert nem jó vége lesz.

Kupolyi a fejét vakarta.

— Hát persze, persze . . . Nagy bajban vagyunk, Vince. Látom én azt. De mit csináljunk? Isten elém hagyította a bajt. Én át nem lépem.

— De a nagy költség!

— Igaz, igaz, de kire hagyjuk a halottat? Ki temesse el, ki kísérje ki végső nyughelyére? Mutasd meg, melyik az ebből a sok ezer idegen emberből? Nem fogadtam-e meg a halottas ágyánál, hogy el nem hagyom?

— No, én nem bánom, nagyuram, csináljon, amit akar, de én nem vállalom tovább a felelősséget a nagyasasszony előtt, én megyek haza.

— Képes volnál itt hagyni?

— Mégpedig tüstént indulok a szekérral, csak még azt az élesztőt veszem meg a Horváthynénak.

— Hát eredj a pokolba! — fakadt ki az apóka. — Nem ösmerlek többé.

Haraggal váltak el, mindenikük a maga dolga után látott, Kupolyi elment az asztaloshoz és kialakodott egy elég osinos koporsót, meg egy diófakeresztet. Az asztalos, valami Opicza Pál nevű, azt kérdé: milyen név leszzen kiírandó a koporsóra és keresztre.

— Ha én azt tudnám!

— Hát nem tudja az úr, ki halt meg?

— Dehogynem, csak azt nem tudom, minek hitták.

— Hát miért nem jött olyan, aki tudja?

— Nem ismerek olyat senkit. Hanem valami jutott eszembe. Tudna-e maga egy kakast festeni?

— Egy kakast? Ki ne tudna festeni egy kakast?

— Hát például én sem — mondta az apóka. — De jól van, ha maga tud, fessen egy fekete kakast a sírkeresztre, hogy én arról rá ismerjek, ha valamikor a temetőbe megyek.

— Megcsinálom, de külön egy forintba kerül.

— Ugyan menjen! — nehezményezte Kupolyi. — Egy eleven kakas csak ötven krajcár.

— No, persze — förmedt rá Opicza Pál —, de azt nem akaszthatja az úr a sírkeresztre.

No. az már igaz. Belenyugodott hát Kupolyi és elment, de künn az utcán valamit gondolt és Opicza nagy osodálkozására kisvártatva megint csak becsoszogott az üzletbe.

— Ne haragudjék, májszter úr, visszatértem, mert egy csengőt is akarnék a kakas nyakára. Hadd legyen a dolog tökéletes.

— Oh bolondság! — kiáltott föl az asztalos. — Hol látott az úr kakason csengettyűt? Az lehetetlen! Ilyesmit én ki nem bocsáthatok a műhelyemből. Azt mondaná az egész világ: Opicza megbolondult!

— De ha külön megfizetném?

— Az más. Az összegtől függ. Jó pénzért még a saját nyakamra is csengőt kötök.

Végre megalkudtak ötven krajcárban, s Kupolyi most már a parochiára sietett a temetés végett, majd a hatósághoz bejelenteni az esetet. Mind a két helyen nagyon megdicsérték nemeslelkűségéért, amitől piros lett, mint a

kapos, s szegyenlősen meglapulva osont el a sok vásáros nép közt a kántorhoz.

Az egész úton különös nehéz szíve volt a Vince ellen. Váltig forgatta elméjében, miképp állhatna bosszút rajta, míg végre kifőtt a pokoli terv. Éppen a kántor az a kiszemelt perszóna, akinek a révén keresztülviendő.

A kántor (Simovics Sámuel) rút ember volt, bandzsál, bibirosókos, de állítólag szép búcsúztató verseket írt és fölségesen tudott énekelni. A lakása tele volt kalitkába zárt csízekkel, kanárikkal, melyek közhiedelem szerint őt hallgatva, tökéletesbedtek az éneklésben. Egy kis mellékkereset Simovicsnak, mert amelyik madár Simovicsnál van négy hónapig (ennyi a tanév), azért kétszeres árt adnak — Simovics állítása szerint.

Kupolyi búcsúztató verseket jött rendelni, előadván, hogy a búcsúzó egy holt leányka lenne, aki úgysem búcsúzhatótt el tőle, bár keresté az utolsó tekintetével, hát búcsúzóék most legalább a kántor eszén keresztül.

— Jó, jó — mondá Simovics, megvakarván az orrát, mely olyan, mintha korallokból volna kirakva —, de csak az Isten teremtette a világot semmiből. Hát mondjon valami témát az életviszonyaiból, mert én nem vagyok isten, én csak a helybeli kántor vagyok. (De ezt bizonyos büszkeséggel ejté ki.)

Mire Kupolyi elmesélte találkozását a leánnyal és minden egyéb apróságot egész a haláláig.

— Jó, jó — felelte Simovics —, az Isten semmiből teremtette a világot, de már az ember teremtéséhez agyag kellett neki. Hát hol az az agyag? Kitől búcsúzzon a szegény lélek?

— Éppen azt akarom feldiktálni — felelte az apóka. — Az egyik én vagyok, aki őt eltemettetem, nemes Kupolyi József.

— Fölrítam: Kupolyi József. Hát aztán?

— Aztán itt volna a Pap Vince nevű szolgám, de tessék azt kihagyni (s magában dörmögte: Pukkadjon meg a vén kutya!)

— Azokat ne diktálja, kérem, akiket ki kell hagyni, mert kétezer-millió ember él a földön, úgyhogy a kihagyandók számát összeírni kétségen kívül terhes lenne.

— Hát akkor írja még be a feleségemet. Neve Lehoozky Verona.

A kántor halkán fickándoztatta el elméje előtt a rímeket: Verona, borona, zenebona, hona.

Ezt a teendőjét is elvégezvén Kupolyi, a Fazekas-utcából egyenesen átvágott a piacnak, de amint egyet-kettőt lépett, mardosni kezdte a lelkiismeret a Vince miatt. Bizony mondom, ostobaságot cselekedtem — elmélkedék magában —, mert ha a Vince csakugyan rossz vagy közömbös szívvel viseltetnék a halott lányka iránt, akkor föl se veszi, hogy a kántor kihagyja, s én egyáltalában nem álltam rajta bosszút, de ha a Vince igazlelkű érzésekkel volna a halotthoz, akkor fájlalni fogja, és bűn tőlem, hogy kihagyattam.

Ez annyira bántotta, piszkálta, hogy a Birebovszky-féle háztól visszafordult és újra bekopogtatott Simovicshoz, ki már akkor íróasztala előtt görnyedt, ihlettel a szemeiben és verejték-gyöngyökkel a homlokán.

— Meggondoltam a dolgot, kántor úr — szólta be az apóka. — Csak tessék mégis bevenni azt a Pap Vincét, a szolgámat.

Mintha egy mázsányit hányt volna le magáról, most már könnyedén lépegetett ugyanazon az úton, a piacon aztán bement a Wurda vaskereskedésébe és egy kis feszületet vett, halott kezébe valót.

Amint kilép a boltból, a nagy sokaság közt a templomnál megpillantja Vincét. Ohó, hát még nem ment el! Ott áll egy kofa asztala előtt, beszélgetésbe eredve. De miben sántikálhat? Jó lesz messziről megfigyelni. Most pénzt keres a zsebében, vesz valamit. Ni, egy virágcserepet emel föl és megszagolja. Gubó legyek (már t. i. Kupolyi uram legyen gubó), ha ez nem muskátli. Egy kocsán kinyúlik az alsó levelekből, mint az árboó, s egyetlen kinyílt virágpárta piroslik a tetején. Most megindul vele. No, nézd a vén fickóját! Ez viszi azt valakinek. Megfoghatatlan! De végre is az ördög nem alszik. A vén kecskének még szeretője van.

Vince ment, ment a virággal, nagy patkós csizmáit nehezen emelgetvén, Kupolyi pedig nyomon követte, bujkálva a sokaság között.

A megyeháznál befordult a Madách-utcába, Kupolyi utána, onnan a Rikli szabó üres telkén egyenesen átosap a

Rák felé. Igen, a Rákba megy, a szekere még ott van, onnan indul. Kupolyi is a Rákba tartott és megállt a kapunál. A szekér most is ott van az állás alatt, a járom bent a szekérben, a szögek szétszedve. Hiszen ez egy csöppet se készül haza! Vince egyenesen a szoba felé lépegetett, Kupolyi most hamar a kertnek került, s látta az ablakon leskelődve, amint belép, lekapja a kalapját ősz fejről az ajtóban, aztán lábujjhegyen közeledik a halotthoz s leteszi a muskátlit a lábaihoz . . .

Az ablakok ki voltak nyitva keresztbe, légáram lobogtatta az égő gyertyákat. Most a muskátliba is belekapott, hajlongatta a magas, vékony szárát, míg az igazi piros virág ott ringott a lábaknál, a halott leány fehér arcán a híven lerajzolt árnyéka reszketett, futkározott.

Kupolyi meg volt hatva, a semeit törülgette kendőjével, nem bírta már visszatartani az érzéseit.

— Vince, édes szolgám — kiált be ellágyulva —, hát nem mégysz haza?

Vince összerezte, kereste a hangot, míg végre meglátta öreg gazdáját az ablaknál, mire mindjárt dacosan szegte meg a nyakát:

— Azért se megyek, tudja!

Nem is ment, ott maradt a temetésre is, mely szépen, rendesen ment végbe. Csak közönség nem igen volt. Az emberek, ezek a mai emberek úgy sietnek. Mindenki siet, mindenkinek van valami dolga. De hogy lehet úgy sietni? És hova sietnek úgy? Megfoghatatlan az.

De mindegy, azért mégis átadták a leányt az anyaföldnek illő tisztességgel, gáncs nem férhet ahhoz. A Simovics versei is szebbek voltak, mint a parászkai kántoré szoktak lenni, és bizony eltört a Kupolyi uram mécsese is, mikor a nagyasszonyra került az emlékezés, mikor Simovics rázendíté (kár, hogy nem hallhatták a kanári madarai):

Kupolyi Józsefné, Lehoczky Verona,
Parászka községnek nemzetes asszonya,
Végző sóhajtásom azért keres téged,
Bocsásd meg nekem, ha okoztam költséget,
Én ugyan leszek már a másik világon,
De ha onnan hagyják, bizony megszolgálom.

Kicsiny gyülekezet volt, szegényes, de csupa becsületes arcok. Úgy tizen, tizenötven verődtek össze, vén anyókák és koldusok. Aztán a Vayné asszonyom, de az nem jött ki a temetőbe. Az udvarosné ott sírdogált, és egy parászkai ember, Korpádi nevezetű, vett részt a temetésen unalomból; a szekere tört el a nyavalyásnak, hát ráért, ameddig a kovács megvasalja. Egy minisztráns gyerek vitte elől a keresztet a kakassal. (A különös keresztet igen megbámulták a népek az utcákon, úgy sietés közben.) A koporsó után Kupolyi József uram ballagott meghatva, levett kalappal, mellette a Vince vitte a muskátlis cserépet. Olyan szomorú volt minden... És az emberek úgy siettek, úgy siettek, szemközt, oldalt és mindenfelé.

Aztán elértek a temetőbe, — leeresztették a koporsót az üregbe és vége volt mindennek. A Vince lekuporodott a friss hantokhoz és elültette a muskátlit a leány lábaihoz. És azután? Hát azután szétnézett a két gyászoló öregember elhomályosult szemmel, és hát egy púppal több volt a földön. Egyéb nem történt. Egy púppal több. Ez az egész.

A Vince pedig visszafelé szóba ereszkedett a parászkai emberrel, Korpádival, számítgatták halkán, mibe kerülhetett Kupolyi uramnak ez az egész história. Pap, kántor ennyi, koporsó, sírásó, szemfedő, halottas koosi, orvosság, doktor ennyi meg ennyi, hát biz ez szörnyű összeg, oda van a búza árának a fele, és most már nem mehet a rossz tüdejével a fürdőre.

Mire megjegyzé a Korpádi nevű parászkai lakos:

— Akkor ez hát annyi, mintha a Kupolyi uram temetésén lettünk volna.

S szinte jól esett neki ez a fölfedezés, mert legalább valami szükséges dolgot végzett, mialatt a szekerét vasalják.

Maga Kupolyi is éppen ilyen gondolatokkal tépelődék, s azért tért ki egy mellékútra, hogy egyedül lehessen szorongató érzéseivel. Ameddig voltak tennivalói a lelkéből sarjadzott kötelesség körül, az egyik teendő után ameddig jött a másik, a harmadik, valóságosan belekábult a jóság gyakorlásába. Mert az is egy édes mámor. Valóságos vén gyerekek voltak az az ember. S a gyerekek, míg játszik valami-

vel, vagy sírdogál valamiért, minden egyebet elfelejt. De most, mikor mindent szépen elvégzett és a sorrendben a hazamenetel következett, egyszerre megrémíté az a tény, hogy a pénzből hetven forintot elköltött.

Hát ez keserves dolog. Hát mármost mi lesz ebből?

Először is nem mehet fürdőre, a megmaradt pénz már nem elég arra. Már ez is nagy baj, mert az élet szép, a halál pedig borzadalmas. De másodszor . . . Oh, a másodszorban annak a szegény öregasszonynak a bánata van benne, aki annyit csütlött, botlott, annyi nélkülözést vállalt, hogy férjét gyógyulni küldhesse.

Sohasem volt még az apóka olyan boldogtalan, mint most. Hátha még azt tudta volna, hogy az eladott búzában benne volt a Pali keresménye és a Vince megtakarított pénze is.

Megelevenedett képzeletében az otthon. Láttá a Sajót az udvaron, a hollót a kalitkájában, a kérődző Riskát a jászolnál, a teljes violákat az ablakban a cserepekben, látta a nagyasszonyt, amint a kapunál ácsorog, kémelve az országot, melyen az urának jönnie kell. Mi volna, ha tegyük föl, most éppen már hazaért volna, ha most lépne le például a szekérről, és az anyóka így szólana: Csakhogy megjöttél, édes öregem. Nem történt az úton semmi bajod? No, hála istennek! Csiba te, Sajó, ne ugrálj itt! Hát eladtad a búzát? Hogy adtad el? — kérdené nyájasan, vidáman. — De talán éhes is vagy? No, gyere be hamar, falatozz valamit! Aztán ott a kréta, számolj be az asztalon . . .

Nem, nem. Nagy lelki csömörrel utasítá vissza e rettentő gondolatot, így állani a nagyasszony elé. — Inkább beugrik az Ipolyba.

Az izgatottság annyira erőt vett rajta, a köhögés úgy elfogta, hogy egy házfalhoz támaszkodott és vért hányt. Aztán elgyöngülve ült le egy kőre, a régi kaszánya kapujánál. Gondolkozni akart, de csak összefolyt előtte minden, fák, házak, járókelő emberek forogtak, forogtak, mint a pörgettyű.

Végre egy kicsit magához tért, de alig volt jártányi ereje, csak lassan vánszorgott a Rákig. Tanácskozni akart Vincével, de Vince még nem jött meg, hát bement az ebéd-

lőbe a számlát kifizetni s erősítőül egy kis vörös bort kért.

Az ebédlőben egy nagy asztal körül ültek a bogyolai nemesek és makaót játszottak. Mindig így szokták vásár után. A pohos Vay adta a bankot, és utazott a pénz ide-oda, ahogy ez már szokása.

Az öreg itta az ő granátszínű borocskáját, leszegett fejjel, szomorúan, oda se nézett volna, ha a játékosok egyike, Osztovszky András, a bogyolai gazdag varga (valami sógor-ság a Lehoczkyak után) rá nem ösmer.

— Ninini, Kupolyi sógor! Hát maga mit húzódik úgy félre? Itt a sok pénz, ide kell jönni. Tud-e makaózni?

Fölfelelt valaki a játékosok közül:

— Hogyne tudna, hisz nemesember.

— Hát akkor helyet szorítok. Próbálja meg a szerencsését, sógor.

Kupolyi szeme felcsillant. No, ez kapóra jön. Egy mentő szalmaszál. Hátha egyenesen az isteni gondviselés súgja a vargának, hogy szóljon neki, segíteni akarván nagy ügyefogyottságán...

Nem sokat habozott, fölkel s helyet foglalt a varga mellett. Hanem a szerencse nem akarta legyezgetni, egyik bankó úszott a másik után... Hogy is lehetett azt hinni, hogy az isteni gondviselés éppen egy közönséges vargát válasszon közvetítőül, mikor a saját szolgája, a bogyolai plébános is ott ül a játékasztalnál.

A kóválygó pipafüstben köhögött az öreg, majd megszakadt, de azért csak szorongatta reszkető kezeivel a kártyalapokat és mindig vesztett. Már magok a játékosok is röstellték.

— Bizonyosan a szerelemben szerencsés a bácsi. (Még ki is osúfolták a gyehegnára való!)

Közben megjött Vince, befogta az ökröket és várta az urát, hogy hazainduljanak. Várta, várta, nem jött. Végre nagy kérdezősködésre az udvarosné újságolta, hogy kártyázik odabent.

Vince fejcsóválva sietett be érte. Ott ült a szegény apóka a sok gusztáló, disputáló alak közt, sápadt arccal, mint egy halott. Meg lehetett tőle ijedni.

Vince megállt a széke mögött, kezét a vállára tette. Mográzkódott, rábámult Vincére üveges, lázas szemmel, lecsapta a kezében levő kártyát (éppen az utolsó tíz forintja fut rajta), fölkelt, mint egy kísértet, és hagyta magát szó nélkül kifelé vezettetni. Csak ott künn, a friss levegőn kérdi susogva, zavartan, mint az alvajáró:

— Hova megyünk?

— Hát haza.

— Én nem mehetek többé haza.

— Ej, mit beszél? Talán vesztett? — kérdé megijedve Vince.

Az öreg szomorúan bölintott fejével.

— Sokat?

— Mind.

— Ej, az ámenjét! — káromkodott Vince, öklével verve a homlokát — megérdemelném, hogy a nagyasszony összezúzza ezt a vén koponyát, amiért nem fogtam rövidebb pórázra a nemzetes urat.

— Vissza akartam nyerni, Vince. Tudod, a költséget.

— Tudom. Gondoltam. Hja, biz ez nagy baj, rettenetes nagy baj, és nem is tudom, mit csináljunk. És ami azt illeti, hát megmondom magyarán, ez már az Istentől sem szép.

— Ne szidd az Istent, Vince. Nekem is volt eszemben, de a kártya nem az ő találmánya. Az ördögé. Ott, ahol kártyáznak, az Isten nincs jelen.

Vince nem felelt, gondolkozóba esett. Sokáig járt-kelt a szekér körül, majd rákönyökölt a Bimbó sovány lapockájára, mintha a Bimbóval is tanácskoznék, míg végre kigondolta, hogy mi lesz a legjobb. A legelső mindenestre, azt a beteg öregembert megnyugtadni.

— Utoljára is, ami történt, történt, nemzetes uram. Nem szabad a fejünket elveszteni. Szép is volna, ebugattát! A világon már nagyobb eset is előfordult. A király egy országát vesztette el, de azért csak megvagyunk mi is, ő is. Hiszen baj, baj, de majd csak eligazítjuk a nagyaszszonnyal.

— Nem, Vince, én nem kerülök a szeme elé — hörögte Kupolyi tompa, reszkető hangon, mintha a föld alól beszélne.

— Hát ne jöjjön haza, nem bánom. Leteszem Vernyón Sándor Istvánéknál, s aztán, ha szépen rendbehoztam mindent . . . ej no, valami csak lesz.

Addig-addig beszélt, biztatta, kérlelte, bátorította az apókát, hogy végre föl hagyta magát tuszkoltatni az üres zsákokból csinált ülésbe, és a két pihent ökröske olyan fürgén vitte, hogy még estére sem harangoztak, mikor már megálltak Vernyón a Sándor-porta előtt.

Örültek Sándorék a vendégnek, de bizony nem hitték, amivel benyitott: »most itt maradok vagy egy hétig, ha ki nem kergetnek.« Azt gondolták, tréfál, egy kicsit leszállt itt egy-két nyájas szóra s a holdvilágnál szépen hazasétál Parászkára, — egy macskaugrás ide. Igaz másrészt, hogy valami nagy szomorúság ömlött el rajta és az gyanús volt. Ágyat mindazonáltal már csak akkor bontottak neki, mikor látták, hogy végképp nem szedelőzik. Hm, ez mégis furcsa dolog, de sehogy se találták meg a fogantyúját.

Végre másnap reggel bevallott mindent. Bolondság lett volna titkolózni. Egy-két óra múlva szétterjedt úgysis a különös temetés híre. (Ama bizonyos Korpádi beszéite el.) A kártyázás se maradt titokban, de erre nem voltak maró észrevételek. Az vessen érte követ, aki maga bűn nélkül való. Ellenben a temetésért nagyon megrótták. Nincs jó esze. Nagy fantaszta. Még a papok se dicsérték. A vernyói lutheránus pap azt mondta volna állítólag: »Az ember prédikál olyanokat, de megcselekedni nem lehet.« Némelyek, kivált Parászkán, nevetve újságolták a nagy hírt: »Kupolyi uram hamar hazajött a fürdőből.« Szóval, nagy osúfság lett. Hogy szenvedhet az a szegény asszony otthon. Nem éli túl sokáig. Lehetetlen.

Egész nap nem jött semmi hír Parászkáról. Mintha meghaltak volna az otthonvalók. Dehogy, — ő (Kupolyi) halt meg rájok nézve. Senki sem jött, még az unoka, Pali se. Még az se bocsát meg neki. Még az se akar róla tudni. Igazuk van. Megérdemelte.

De azért folyton várt-várt az ablaknál, s minden kocsi-zörgésre sebesen vert az a fájó, öreg szíve. Sándorék nagy vendégséget csaptak; tyúkkal, kaláccsal tartották, de alig evett egy-két harapatot; a pipa se ízlett, csak járt-kelt

ablaktól ablakhoz, elszontyolodott ábrázattal, mint a halálos rab, ki valami nehéz vasat cipel.

És mégis a legborzasztóbb volt harmadnap reggel, ekkor kocsiztak el a Sándor-ház előtt a vasúthoz a parasztkai nemesurak, az influenzások, akik Gleichenbergbe mennek; Bolnádyné tömérdek skatulyával, Veres Mihály (dunyhákban viszik szegényt) a két leányával megy, aztán Pataky Pál Értelmes Imrével egy kocsin. Hogy fáj ez neki, mintha mindig tört döfnének a szívébe, mikor egyetegyét felösmert. Most ő is ott mehetne köztük és az unoka kísérné...

A vernyói jó ismerősök, rokonok künn állnak a kapuajtókban, a nyitott ablakoknál búcsút integetve, kendőiket lobogtatva. Jó egészséget, jó egészséget! Egy-egy mosoly röppent el némely ajkon — olyan csapodárféle nem jó mosolygás. Talán az ötlött eszébe az illetőnek: »No, a vén Kupolyi már meg is érkezett a fürdőből.« Oh, istenem, mennyit szenvedhetett otthon az a szegény asszony, ha látta ezt az elvonuló menetet.

A vendéglátó Sándorék ma is sütöttek, főztek, a helyet is megfújták, ahova ült, de hasztalan adtak volna annak akár mennyei mannat, hogy egy kis kedvet csináljanak neki; ma még jobban kétségbeesett és már ezerszer megsajnálta, hogy nem ment Vincével haza. Úgy látszott neki, hogy már esztendők óta van itt, mégpedig elhagyottan, befalazva, mint egykor ama szerencsétlan fehérszemély, Ubrik Borbála. Milyen balgaság, hogy itt maradt! Mennyivel jobb volna otthon, az anyóka közelében, ha szidná is, ha olajba sütné, ha a kuttyával hálalná egy ólban, de legalább ott volna, hallaná a hangját, tudná mindig, hogy mit csinál.

Ahelyett most óra múlik, nap múlik, és se hír, se levél, se üzenet, se harag, se engesztelődés, hanem csak a szürke bizonytalanság, mindennél a legborzasztóbb. Jól látja ő, mint néznek össze titokban itt is a osaládtagok: »mi lesz már ezzel az öregemberrel?«

Hát végre uzsonnatájt begördült egy kocsi a portára, maga az anyóka ült benne, és még le se szállt, már az udvaron elkezdte nagy dérrrel-dúrral a háborút.

— Hol az a vén lump, hé ! Hát idebújt a húgomaszszonyékhoz ? No, szép virág, mondhatom, érdemes volna cserépbén kitenni az ablakba ! Jössz elő mindjárt, te temetkezési patronus ! Hát Eszterházy vagy te vagy Vaskor ?* Minek képzeled te magadat, te fejős birkája csalóknak és hamis kártyásoknak ! De összeülni a bogyolaiakkal ! Azokkal a trágyadombon nőtt tulipánokkal. Hiszen csak a kezembe kerülne vagy egy, a fogammal tépném szét. Hát nem mersz előjönni, ugye, te minden földi tékozlók fővadjája, akikről a krónikák valaha emlékeztek ? Mert már olyan volt, aki a saját sírkövét elherdálta, de aki a saját tüdejét föltette a tökalsóra vagy mit tudom én mire, olyan te vagy . . .

Kupolyi hallotta a zamatos mondatokat (hej, megösmerte ő ezt a hangot a falon keresztül is), szepegett egy kicsit, de belül a szíve inkább örömeiben ugrált. Íme, mégis eljöttek érte, mégpedig maga az asszony. Ennyit már mégse érdemelt ! No, a Vince mégis nagy diplomata.

Mind közelebb jött az ismerős hang, végre a papucskokopogását is hallotta. Mintha maga a végzet közelednék dübörögve. Az apóka első ösztöne a futás volt, be, be, a legutolsó szobába, de egy mozdulatának se tudott ura lenni, csak nézte, nézte tehetetlenül, mint tárul szét az ajtó, a keményített szoknyák hogy ropognak, hogy suhognak, aztán megáll az ajtóban, csípőre kapja a kezeit, s beleszúr két tört, két szikrázó szemet — mely pedig oly szelíd egyébkor.

— No, hát meg mersz előttem állani ? Nem bújssz mindjárt a föld alá ?

(Hiszen szerette volna ő azt, de nem lehetett.)

— Verona, Verona — nyögte csöndesen, bágyadtan.

A nagyszony a lábával toppantott.

— Ne szólj hozzám, ha az életed kedves ! Hanem szedd az irhát, mert vizlek ; de ne képzelődj, hogy pampuskát sütöttünk otthon, hát azért vizlek. Elvizlek, hogy mások nyakán ne légy, — hogy otthon pusztulj el a saját vaokodban. Mit, te köhögsz ? Ne merj nekem köhögni, azt mondom, mert az utolsó szuszt is beléd fojtom. Azt hiszed,

* Vaskor egy gazdag, 200 holdas paraszt a vidéken

eljöttem volna érted, ha nem sajnálnám ezt az úri nemes familiát, hogy ujjal mutogassanak a házukra, mondván : »Itt vagyon elbújva ama haszontalan, préda Kupolyi, aki fél a felesége színe elé kerülni« . . . No hát, hiába protestálnak Sándor István öcsémuram és Sándor Istvánné öcsém-asszony, tudom, hogy maguk jó emberek, de ami úgy van, az úgy van. És most meg se köszönöm, hogy befogadták, mert inkább seprővel kellett volna kikergetni, hogy bujdosott volna el az erdőkébe, ahová való.

De azért mégis átölelte Sándor Istvánnét és feltűnő hosszan tartotta fejét, minthogy alacsonyabb vala, annak a kebléhez szoritva. Fölötte osudálkozék aztán Sándor Istvánné, hogy az ingválla azon a helyen csuromvíz volt.

— No, mármost indulj!

S elöl eresztvén a szegény apókát, aki a nagy röstelkedéstől azt se tudta, melyik lábára lépjen, maga utána topogott, mint egy porkoláb, s maga mellé ültetvén őt, meghagyta a kocsisnak (megint a Gál volt megfogadva), hogy léptetve hajtson a falun keresztül, mert keresztényeknek épületes látvány az elveszett juh fölталálása és hazavitele.

Az úton szótlánul ültek egymás mellett sokáig, Kupolyi nem mert szólni, az asszony nem akart, jobbra fordítva a fejét, hogy ne is lássa ; de azért lopva nem egyszer vetett rá bánatos, gyöngéd tekintetet. Remegve látta az apóka halovány arcát, lesoványodott nyakát, átlátszó füleit, s mikor egyszer túl a feleúton észrevette, hogy köhögni akarna, de visszatartja, mire a vér az arcába tódul és a halántékaiban kezd lüktetni, szelídebben kiálta rá :

— No, csak köhögd ki magad, megengedem.

Amint azonban elmúlt a rohama, elmúlt a kímélet is. Korholva folytatta (de mindegy, legalább beszélt hozzá) :

— Ebek harmincadján vagy, azt látom ; hogy mi lesz belőled, azt gondolom. Pedig látod, látod, ma te is szépen elmegettél volna a többiekkel, ha nem feledkezel meg önmagadról, rólam és mindenről.

Kupolyi uram lesütötte a fejét, nézte a Gál Mihály mellényén hátul a pitykékből osinált gúlát, meg is olvasta,

hány gombból áll, aztán még mélyebbre nyomván be a kalapját, így szólt :

— Igazságtalan vagy, Verona, ha azt hiszed, hogy rólad elfelejtkeztem, mert . . .

Az asszony hagyta már beszélni, de éppen ez a nem várt körülmény hozta zavarba.

— Mondtál, kérlek, valamit ? Úgy ? Semmit. Hát, hogy ami azt illeti, igenis eszembe voltál éjjel-nappal, hidd meg, Verona, és biztonyságom rá, hogy ő el is búcsúzott tőled.

— Kicsoda ?

— Hát az a leány.

— Miféle leány ? Miféle búcsúzás ?

— A verseket értem, Verona ; ha hallottad volna, hogy szólít, hogy búcsúzik, bizonynal telesírod a kendődöt.

— De kiről beszélsz ?

— Hát a leányról, akit eltemettettem.

(A szegény apóka azt hitte a maga jóságával, hogy ezzel rögtön lekenyerezi az ágaskodó sárkányt a nagy-asszonyban.)

— Ej, eredj a badarságaiddal ! Többet nekem elő ne hozd ! Értetted ?

Nem is hozta elő, de sokkal bátrabb lett, és amint későbbben (már egészen a falu mellett, mikor a Sajó is eleibük szaladt) azt a pirongató kérdést intézte hozzá, hogy nem szégyenelte-e a szerepét Sándor Istvánéknál ? — vakmerően odavágott :

— Hát tetszett volna értem jönni.

Mire az asszonyméni csodálatosképpen a támadó helyzetből hirtelen lecsúszott a védelmibe.

— Hiszen elmentem volna én — mentegetőzék csendesen, kérlelően —, de az a gaz Vince nem akarta elárulni hollétedet, míg csak nem fogadtam meg, hogy teljes amnesztiát adok.

Az apóka mondani akart még valamit arról a teljes amnesztiáról, de már nem ért rá, mert élesen közbecsikorgott a kapu, melyet a Vince tárt kétfelé.

Tehát megint otthon volt, az ódon kúriában ; a nagy-asszony sem zsémbelt sokáig, múltak a rossz érzések is és

beállott újra a nyugalom. De nem a régi idilli élet. A nagyapó nem volt az elkényeztetett, becézett ember többé. Az »eset« emléke mint sötétlő árnyék feküdt köztük. Vagy meglehet, hogy csak képzelte a nagyapó. Bírák ebben mi nem lehetünk. Valószínű egyébiránt, hogy volt valami visszamaradt szemrehányás az asszony szemeiben, amit idegen ember észre nem vehetett, csak maga az öreg, aki annyi évig olvasgatott e szemekből, mikor még szépek voltak és mikor már csak jók és szelídek voltak. Ahogy volt, úgy volt, de az tény, hogy az apóka most már nem érezte magát otthon olyan jól, mint azelőtt, minélfogva nem lebzelt annyit a díványon, a karszékben, meg a méhesben, hanem kijárt Vincével a mezőre, ha munka volt, ha pedig munka nem volt, fogta a puskáját és a nyulak ellen viselt háborút (majd azt mondtuk : testvérháborút).

Ebből aztán két jó következett.

Egy az, hogy a gazdaság kezdett fölpendülni, mert az apóka mindig a földjein botorkált, más az, hogy a sok járás-kelésben elvesztette a köhögést. A harmadik jót nem is említem, mert az csak a nyulaknak volt jó, hogy soha egyet se lőtt le közülök.

A friss levegőn rogyásig elfáradva olyan étvágygal evett, mint a farkas, s úgy aludt, mint egy medve, miézt aztán csodálatos módon kezdett épülni testileg, termete szétment, arca megpirosodott, még tokát is eresztett. Úgy, hogy mire a falu előkelő krákogói ősszel megtértek a fürdőből, ki valahogy, ki valahogy se, akkor már Kupolyi uramat, megkülönböztetésül a felső soron lakó másik Kupolyitól »gömbölyű Kupolyinak« csúfolták.

Testi erejével a szellemi ereje, férfias bátorsága is növekedett, elannyira, hogy egyszer csak (már akár hiszik, akár nem) ő kezdett paranosolgatni az anyókanak. Az anyóka szíve pedig mindentől repesett örömeiben.

Mikor esténként kiálltak a kapuba, a Pali fiút várni a bányából, boldogan hízalta szemét kedves urán, a gömbölyű Kupolyin, kit az arra sétáló Brogly doktor is minden alkalommal megbámult, mint valami tengeri csodát, miközben vidáman súgta a nagyasszonynak : »Erős lett, mint egy bika, és minden recept nélkül.«

Vince ilyenkor szokás szerint a hollóját etette az udvaron s jókedvűen ingerkedett vele, míg az rémes tollazatát illegette.

— Csak ugrálj, ugrálj! Most már a gazdammal ketten várjuk ki a hálalodat, kis fityfirty.

Isten jóvoltából így lett megint víg a Kupolyi öreg porta. Mosolygott ott minden megint. A nagyasszony violái az őszi verőfénytől, az emberi arcok a lelki megelégedéstől. Jólét is volt. Egy feltört rétben pompás káposzta termett: színre, keménységre mint az acél, s akkora fejek, mint a rocska. A tótok lejöttek a hegyekből, kedvvel szedték ki érte tüszőikből a sok pénzt, amit Amerikából hoztak.

Az állatok jó karban vannak. A fehér veréb egy idő óta már hálni is a konyhába járt, a Riska pedig mintha tudná, hogy az apóka most többet eszik, egy iccével több tejet adott, mint azelőtt. Néminemű rövidség csupán a Sajót érte; a Kosztohay kölykökből valamelyik kilötte parittyából az egyik szemét. De lát az azért, ha akar, eleget; — csak ugatni nem akar végképp. Úgy látszik, a vakságból veszi magának az indokot erre a teljes tétlenségre. Az anyóka haragszik, de a gazda pártját fogja: »Ugyan mit fárasztaná magát szegény? Mit ugatna? Kire ugatna? Nem jár errefelé rossz ember.«

Így jöttek-mentek a vidám napok szép hosszú sorban, míg végre, mert nincsen örökös egyformaság, megint kiugrott egy szomorú.

Szép, hosszú ős volt, Kálmán-napkor Kosztohay Kálmánéknál szamócát adtak föl a vacsorához, ami most nőtt az erdőben. Az esték pedig olyan melegek voltak, hogy künn a kertben volt terítve, ott folyt aztán a tánc is szabad ég alatt egész éjjel. (Az ördög vigye el azt a Gilágót, de szépen húzza némelykor.) A nők könnyű batiszt-ruhát viseltek, éppen mint nyár derekán a majálisokon. Nevezetes dolog ez október közepén! — Ilyenkor már körülbelül hó van a Tátrában! . . . Az igaz, hogy itt is volt; de csak a Horváthyné vállán. Mivelhogy kivágott ruhában jelent meg s csak úgy ringott-rengett tánc közben az a finom fehér hús, amelyből a gyönyörű nyaka kezdődik, mint a tojás fehérjéből vert hab.

Hanem iszen nem csoda, ha ennyit lát Kupolyi Pali, hogy többet is megkíván. Csak egy kicsit jobban kellene vigyázni a világ szeme miatt. Sok, ami sok; azok a pillanások, az az egymáshoz való tapadás tánc közben. Persze, szabad volt a mező; az egyik macska, Horváthy uram, a filagóriában kártyázott, a másik macska, Kupolyi Józsefné nénemasszony pedig korán távozott, minthogy az apóknak a lába fáj, Szent-Antal-tüze támadt rajta, de máskülönben egészséges, mint a makk, és vacsorát kell neki készíteni.

— Nagyon sokat eszik — dicsekedett az anyóka —, isten panaszképp ne vegye.

Pali csak hajnal felé származott el, ledőlt otthon egy kicsit, csak éppen, hogy szemeit megcsalja, a rendes időben már talpon állt, hiába szidta a nagyapja.

— Mit rontod az egészségedet? Nem dőlne le a világ, ha egy kicsit később mennél el, ha kipihennéd magadat. Ha már néhány ezer esztendeje ott van az a kőszén, hát még ott lehetne négy órával tovább. Mit siettek úgy? Megfoghatatlan az, hogy az emberek úgy sietnek.

A Pali nagy ásítózva tette meg ellenvetéseit:

— Ma nem lehet. Ma nagy dolgunk van: ma új ágat törünk át a régi, elhagyott tárna felé.

Megreggelizett, megcsókolta a két öreget és elment.

Nem is történt aztán egész nap délutánig semmi figyelemreméltó; néhány nyelves asszony eljött Kupolyiékhoz pletykázni egyet-mást a Paliról meg a Horváthynéről. Hogy azt mondják, a férj észrevett valamit, mert egyszer csak lecsapta a kártyát éjjél után, oda ment, ahol táncoltak, és kiakasztotta egy szó, egy magyarázat nélkül az asszony karját a Paliéból.

Legott felültette bricskára és hazavitte. Képzeltetni, hogy volt otthon jelenet. Ha neki volnék, elkergetném; de nem is lesz ennek jó vége, majd meglássa, lelkem nénemasszony; és Pali is jobban tenné . . .

— Eh — szólt közbe az apóka —, egy kis legyeskedés az egész. A légy is száll az édes tejre.

— Ha odaszáll, bele is esik az, bátyámuram.

— Mit árt az a tejnek? — vélte Kupolyi.

— De árt a légynek, mert belefúlhat.

Így ijesztgették az öregeket; de mi volt ez ahhoz a rémülethez képest, amit Benákné idézett elő estefelé? Benákné így ősszel mindig a mezőkön kódorgott gyógyfüveket szedni, egy kis mályváért, gyűszűvirágért, bojtornjánért a harmadik határba is elkalandozott. Ma, alkonyatkor, dült arccal csörtetett végig a nagy utcán, azzal sem törődve, hogy a füvei szerte hulladoznak a szaladásban, fulladozó hangon kiabálta:

— Nagy szerencsétlenség! Borzasztó istencsapása! A vernyói bánya beomlott és eltemette mind az embereket.

Szájról szájra ment a hír. Csődületek támadtak az utcákon, a kutaknál, a bíró háza előtt. Új hírmondók jöttek Vernyó felől, olyanok is, akik már a helyszínén megfordultak. Biz ott nagy baj történt. Aki bent volt, az többet nem igen eszik kenyeret.

Kupolyiné is a kapu elé jött a nagy zajra, és amikor meghallotta a vész hírt, a fejéhez kapott, egy sikoly, és összeesett, mint a kettétört fa. Úgy vitték be az asszonyok a karjaikon, mint egy holtat a szobába, ahol az apóka kodélyesen pipázott egy karosszékekben, bebabulázott lábával. No iszen, kiesett a pipa az ő szájából is a történetek hullatára. Fölugrott, mint egy megsebzett vad, hogy a bányához rohanjon, de szegény két lépést sem bírt tenni.

— Hátha még nem bizonyos. Hiszen még az nem úgy van — hajtogatta Vince, aki szinte nem volt emberi ábrázat.

A nagyasszonyt az ágyra fektették, locsolták vízzel, tormát szagoltattak vele, mire fölocsúdott, de roppant ártsággal, jajgatással. Elővette szokott baja, a szívgyöres is.

— Hamar, hamar a borostyánmeggy-csöppeket!

Vince megkereste az almáriumban, miközben egyre ismételte gépiesen, öntudatlanul, mint a szajkó: »Nem bizonyos, nem bizonyos.«

Pedig már bizonyos volt. Futkosás, siránkozás, jajvonzékelés zaja verte föl a csendes falusi utcákat. A bányamunkások közül sokan voltak odavalók. A bíró és a tizedesek házankint jártak kihajtani az embereket kapákkal, talyicskákkal a mentéshez.

— Jaj, hogy nem mehetek — hörögte kínosan, tehetetlenül Kupolyi.

S keserves sírásra fakadt, hogy azt kellett hinni, mindjárt megszakad a szíve.

Vagy egy óráig sirt hangosan, keservesen, aztán kiapadt a könnye, és csak panaszkodni tudott, irigyelte az anyókát, mert szívgyörose van, kívánta, bárcsak őt is elővenné valami nagy testi fájdalom, hogy a lelkit ne érezze annyira. Korholta Vincét, hogy szívtelen, hogy nem rohan a bányához, de midőn készülődni kezdett, nem akarta elereszteni.

— Nem, ne menj el, az anyóka miatt. Én nem tudom gyámoltani. Oh, Pali, Pali, édes kis unokám!

Lassan, lassan jobban lett a nagyasszony, azaz megszabadult a testi fájdalmaktól, s most legalább megosztották a közös bánatot, de csak úgy lehetett, hogy mindegyiknek megmaradt az egész.

— Éreztem, éreztem — nyöszörögte a nagyapó szívet tépő hangon —, tudtam, hogy utoljára látom; mondtam neki reggel: ne menj el, Pali fiam, ne törődj ma a bányával, pihond ki magadat. Előérzetem volt, de nem hallgattott rám, nem hallgatott.

Ezalatt beköszönt az est, felhőkkel feketén, csillag-talanul. Minek is már a csillagok! Ott ültek, mint a siralomházban, az udvarra nyíló ablakú szobában, és várták azt az utolsó szót, azt a retteneteset . .

Koronkint jött egy-egy ismerős hírekkel.

— Úgy látszik, bent vesztek mindnyájan — újságolta Gál Mihály, ki onnan érkezett. — Mennyi nép van ott három faluból, mennyi nép! Ásnak, dolgoznak, de nincs remény.

Az öregek a hallott híren rágódtak, meghányták, magyarázták, boncolták. Egyébre senki sem gondolt. Az ökrök éhesen bőgtek az istállóban, a tehénke is csodálkozhatott, hogy ma senki sem jön fejni.

Egy félóra múlva megint kopogtattak a külső ajtón, Vince ment a závárt eltolni. Szerednye János hozott hírt.

— Az ásás foly, tíz embert már megtaláltak holtan.

Nyomasztó síri csönd támadt. Ki meri megtörni? Végre az anyóka kérdé reszkető, félnék hangon:

— Köztük van ?

Megint csönd, s milyen csönd, hallani a szívek dobogását.

— Nincs köztük — felelte Szeredneyei János.

Azután elment Szeredneyei. A három alak pedig csak ült, ült tompa fásultságban, csendesen a sötétben. Senki-
nek sem jutott eszébe gyertyát gyújtani. Egy szót se szól-
tak, egyetlen szót se, csak néha röppent el egy sóhaj. Abból
látszott, hogy élnek.

Megint hallatszottak léptek az udvaron. Megint jön
valaki. Jaj, istenem, mit hoz ?

Vince fölkelt, ajtót nyitni, de úgy látszik, be se csukta
Szeredneyei után, mert már a pitvarban hangzanak a lép-
tek, szemben vele megnyílik a szobaajtó, s megoszendül egy
édes, ismerős hang :

— Jó estét, apóka, jó estét, anyóka!

— A Pali, a Pali!

No, lett erre öröm. Ilyen örömet még emberek nem
értek. Ugrott az apóka, ugrott az anyóka. Gyertyát, Vince,
gyertyát! Vince siettékben kipkedett-kapkodott, a pipa-
szár csutorás végét húzgálta a falon, de biz az nem
akart csodát tenni, nem gyúlt meg. Végre maga a Pali
sercentett el egy gyufát, de abból se lett soha gyertya-
láng, mert a két öreg eloltotta az ölelésével, a pihegő
szuszogásával.

— Csakhogy élsz, édeském. Nincsen semmi bajod ?

— Csak éhes vagyok, anyóka, és szomorú a társaim
miatt.

Erre mindjárt térült, fordult a nagyasszony (nem volt
már egy cseppet sem beteg), gyertyát gyújtott, a gyertya-
fénynél még egyszer összevissza-csókolták a Palit, nem-
csak ők ketten, de Vince is, amit megirigyelt tőle az apóka,
mert rákiáltott :

— Ne nyalakodj, öreg! Keresd meg inkább a pipá-
mat! Egy örökkévalóság, hogy nem szíttam.

Pedig nem volt ideje rágyújtani, mert perdült a nagy-
asszony, a karika se sebesebben, összehozva mindent, ami
jó volt a házban. Pali az asztalhoz ült, az öreg szintén oda-
gurította a karszékét, az ő étvágya is rögtön megjött,
mire jóízűen falatoztak mind a ketten.

— Hát beszéld el mármost, hogy menekedtél meg, édes fiam. Mert mi bizony holtnak hittünk.

A nagymama is az asztalhoz húzódott az unoka mellé, kezét a vállára nyugtatva, Vince pedig egy kis székre kuporodott az almáriomnál és a csizmáját foltozta (az Isten verje meg azt a kutya Filtsiket, rossz bőrt adott rá).

— Bizony holt is volnék, ha egy kis véletlen nem jön közbe. Délben elfogyott a dohányunk a bányában, hát beküldtük a Király Pistát Vernyóra a boltoshoz. Hogy ím visszaérkezik, azt mondja nekem, egy fiatal leány vár reám odafönn, sürgősen akar velem beszélni. »Miféle leány az? Semmi közöm hozzá!» Nem akartam fölmenni, de a Pista megnyugtató, hogy nem afféle, egy vézna serdülő leány. Megesiklándozott a kíváncsiság, hát fölhúztam magamat, úgy ahogy voltam, a piszkos munkás-zubbonyomban.

— Hát ki volt? — kérdé az anyóka türelmetlenül.

— Csakugyan idegen leány volt, egy fekete kakassal a hóna alatt.

— Fekete kakassal? — szól közbe Kupolyi, a szemöldökeit fölhúzva, és nyomban letette a pipát. — Csak folytasd, kérlek!

— Azt kérdi tőlem: én vagyok-e a Kupolyi Pál? Mondom: én vagyok. Hát akkor jöjjön, jöjjön — lihegte izgatottan —, egy asszony várja az erdőben a tisztáson, ő fogadott meg, hogy jöjjenek és elhíjjanak. Nincs sok veszteni való idő, jönnie kell, mert nagy veszedelemről van szó.

— Hát persze mentél, mert gondoltad, hogy ki? — mondá a nagymama jóságos szemrehányással.

— Inkább nem akartam menni — folytató a unoka, őszinte nyílt arccal —, mondtam, sok dolgom van, annál is kevésbé volt kedvem, mert a leány leírása nem igen hasonlított arra, akit a nagymama gondol.

— Pedig mégis az volt, ugye?

— Nem tudom.

— Tehát nem mentél el? — csodálkozék az öregúr.

— Dehogynem. Hiszen akkor nem volnék itt. A leány addig kért, csaknem erőszakkal kapaszkodott belém, míg végre rászántam magamat. Olyan különös volt ez a leány;

hogy mit akart, mi érdeke volt, most sem tudom megérteni . . .

— Nyilván jól megfizette a dáma arra az esetre, ha elhoz — vélte Kupolyiné.

— És hogy volt öltözve ? — kérdé Kupolyi lázban égő szemekkel.

— Nem is igen néztem, valami pettyes kendő volt a fején.

— Nem volt hibás a termete ?

— Mintha egy kicsit ferdén tartotta volna a nyakát.

— Nem volt szőke ?

— Igen, szőke volt ; de mit érdeklí ez az apókát ?

— Majd meglátod azután. Te csak felelj. És a kakasnak piros volt a taréja ?

Elmosolyodott a Pali és összenézett a nagymamával.

— Hiszen minden kakas-taréj piros, apóka.

— De megállj csak — kiáltott föl most az öreg, feltűnő élénkséggel. — Nem volt a kakason csöngettyű, a nyakán, vagy valahol ?

Most már aggályosan találkozott a két tekintet, a nagymama- és unokáé.

— Nem, édes nagyatyám. Nem volt semmi csöngettyűje a kakasnak, az csak a bárányoknak szokott lenni. Hát mondom, megígértem neki, hogy rögtön megyek, csak a rendes ruhámat húzom fel odalent. Megnyugodott ebben és kijelenté, hogy előre megy, de megint kért, hogy csak siessek, siessek . . . Mire feljöttem kiöltözve, már nem láttam sehol a különös leányt.

— Hallod, Vince ? — szólt Kupolyi. — Azt mondja, eltűnt nyomtalanul . . .

Vince elmerengő szemmel bámult a gyertyalángba s intett nagy fejével, hogy mindent hall.

— Tehát egyedül indultam az erdőnek, mégis abban a hitben, mit tagadjam, hogy Horváthynét találok, de még az erdő széléig sem jutottam el, midőn egy rettenetes tompa zuhanás hallatszott, melytől megrázkódni és felnyögni látszott az anyaföld. A bánya dőlt be. Futottam lélekszakadva vissza . . .

Mélységes csönd támadt az elbeszélés után, mindenki végiggondolt rajta. Valami hús áram meglöbögötte az égő

gyertyát, a szélein jácintkékbe játszó lángnyelvecskéje reszketett. Valamelyik bútor kísértetiesen pattant és megint minden csöndes lett, csak az óra ketyegett hangosan.

Óreg Kupolyi arca átszellemült. Kezét imaszerűen összetéve mellén, szemeit a magasba emelve, ájtatosan rebegte :

— Bizonyyal ő volt az. Eljött őt megmenteni.

— Ki ? — kérdi az asszony.

— Az a leány, akit eltemettem — ismétlé babonás csodálattal.

Az anyóka harmadszor is összenézett az unokával. Szemeik fájdalmasan mondták : Elvette az eszét a nagy öröm.

De Vince, az okos, a hitetlen Vince megmozdult a kuckóban.

— Igen, ő volt ! — bizonyítá, reszkető hangon keresztet vetve magára. — Dicsértessék a Jézus Krisztus !

E pillanatban egy kakas szólalt meg odakünn. Vagy az anyóka kakasa volt, mely azt hirdeti, hogy már éjfél van. Vagy az a másik, rejtélyes kakas jött figyelmeztetni : Kikiriki! Itt voltunk, mi voltunk.

A SZÖKEVÉNYEK

1901

Az évszámot nem tudom pontosan megjelölni, de emlékszem, hogy abban az évben történt, mikor az asszonyok a krinolinokat kezdték viselni. Tudom, hogy nehéz erről az esztendőre rátalálni, de mégis csak legjobban lehet az asszonyok viseletéről, mert az majdnem évente változik, míg ellenben a férfiakon mindig egyforma minden. Ámbár akkoriban ők is alá voltak vetve némi divatnak. Sokan, a legjobbak, kurta vasat viseltek.

Abban az évben építették fel városunkban a rozszant, leégett kollégium helyére a csinos, új épületet, s azt a feliratot tették a homlokzatára : »A haza minden előtt«.

Báró Krapotka Leopold, a megyei főnök, merésznek találta a feliratot, s megütközvén benne, ekképpen okoskodott :

Micsoda rebellis beszéd ez ! Mit akarnak már megint a hazával ? Hol azon síránkoznak, hogy már meghalt, hol megint azt állítják, hogy mindenek előtt következik. No, hát ebben nincsen logika, mert vagy csakugyan meghalt a haza és akkor legyen csendesesen, mint a halottak, ne toladjék előre, vagy pedig nem halt meg és akkor meg kell rendszabályozni.

A haza minden előtt — micsoda vakmerő, esztelen állítás. Hát az Isten, hát a császár! . . . Eppú, eppú !

Ez az »eppú« nem volt valami titokzatos varázsszó, hanem a méltóságos úr egyik különös szokása. Kövér úr volt, mint egy meghízott gúnár, az asztmája miatt nehéz lélegzetű, és ha valaki vagy valami dühbe hozta, elkezdett sebesen fújni, s ez akkor úgy hangzott : eppú, eppú.

Mindenképpen irritálta a felirat, s jelentést tett róla felső helyen. A válasz nem sokáig késett s teljesen kielé-

gítette Krapotkát. Hívatta is legott az iskola gondnokát, tekintetes Halápy Mihály urat, s megparancsolá neki, hogy a feliratot az új kollégium homlokzatáról vétesse le, mert különben a hatóság fogja leszaggattatni.

Nagy lón emiatt a felháborodás és szomorúság városzerte, az ifjúság lázongott s elhatározta, hogy agyondobálja kövekkel azokat a közegeket, akik felmásznak a létrákon, hogy a betűket eltávolítsák. Halál fia, aki azokhoz nyúl! A vének pedig gyülekeztek Halápy Mihályhoz, a legtekin-
télyesebb protestáns oszlophoz, s ott deputációnak alakul-
ván, azzal a kéréssel járultak a mindenható főnök elé, hogy ne vegye le a feliratot az épületről, felelőssé tévén őt isten és emberek előtt a vérért, amely ennek következtében foly-
ni fog.

A főnök úr el is lágyult s talán meg is ijedt egy kicsit.

— A fölirat nem maradhat — mondá ravasz sajnálkozás-
sal —, mert eltávolítására immár felső parancs van és azon-
felül magam is veszélyes tendenciákat látok benne, hanem
ha az urak más, valami ártatlanabb föliratot akarnak, azt
nem fogom ellenezni.

— De hisz ennél ártatlanabb mondás alig képzelhető
— ellenveté egy őszhajú hazafi, valami Szoltsányi Gáspár
nevű.

— Paperlapap! — vágott közbe a főnök. — Haza,
Szabadság, Nemzet! Tudjuk már az effélét. — Sopánkodás,
síránkozás, deklamálás. Utáljuk az effélét. Pokolba a lamen-
tálással. Eppúl Hanem írjanak az urak valami odavalót a
tanulás köréből. Hiszen annyi sok szép dolog van a klasszi-
kusokban. »Aurora musis amica« vagy »Plenus venter non
studet libenter«. Igen, igen, tanácskozzanak a múzsákkal,
de nem a ravasz Minervával. A bölcsesség istenasszonyának
adja ki magát a kutya, de hadi sisakot hord s a baglyot
tartja a lábainál, csak propter formam, hogy ne mondjam,
a hatóság félrevezetésére. No, hát én azt a hadi sisakot
összetöröm. Huhogjanak a tekintetes és nagytiszteletű urak,
amennyit tetszik, de holmi rejtett gyújtó-anyagot nem tűrök.
Írjanak az oskolájukra valami olyanformát, mint például:
»Thököly a tanulóknak.« Ez szép, jó, szelíd, és kifejező,
nincs benne se robbantószer, se sértő gondolat. Azonfelül

népszerű is, hehehe. Mert valahányszor valaki tököt hí ki kártyázás közben — s hány százezerszer hínak ki Magyarországon tököt naponkint — mindig hozzáteszik : »Thököly a tanulóknak«, hehehe.

Krapotkának igen tetszett ez a sikerült élc, nagyot kacagott rajta s még nagyobbakat fújt utána, eppű, eppű, eppű. Majd azzal bocsátá el az érdeemes deputációt, hogy három napi kigondolási időt enged nekik az új fölirathoz, melyet előlegesen jelentsenek be ; addig a homlokzaton maradhat a régi jelszó.

Nosza, megindult a keresgélés a nagytiszteletű professzor urak és a világi korifeusok fejében egy velős fölirat után ; egész nap tanácskoznak, hogy alkalmas mondatot készítsenek. De nem olyan könnyű az, mint első percre látszik. Mert holmi mondatok ugyan születtek, de vagy teljesen ártatlanok voltak és senkinek sem tetszettek, vagy pedig tetszettek, de nem voltak teljesen ártatlanok, azaz nem állották volna ki Krapotka úr cenzúráját. Utoljára is abban egyeztek meg, hogy teljesen rábízzák a föliratot Halápyra.

A tekintetes úr azonban tiltakozott.

— Én nem bízom magamban, uraim, mert az én koponyám éppen úgy, mint az önöké, tele van az átélt események keserű ízével. Ami tehát ezeken a koponyákon keresztülment, az mind impregnálva van már keserűséggel, s rajta van valami sajátságos forradalmi szag. Azt pedig a Krapotka úr orra úgy őrzi, mint a fokhagymát ; mert lelke nincs, de orra van, azt meg kell adni. Mármost aztán vagy olyan föliratot kell szerezni, amit ő észre nem vesz — de ez nehéz —, vagy olyat, amin nincs semmi észrevenni való, de ez meghátrálás. Én nem tudok olyat kigondolni. Ahhoz friss, tapasztalatoktól meg nem mérgezett elme kell. Én tehát azt tartanám szükségesnek, hogy a nagytiszteletű professzor urak hirdessék ki a tanítványaik közt, hogy két darab körmöci arany pályadíjat tűztem ki, aki nekem holnapután estig négy-öt szóból álló alkalmas mondatot hoz.

— Valde bene — helyeselték a professzorok, s kihirdették a felsőbb osztályokban és a teológián, ami lázas mozgalmat idézett elő a fiúk között. Isten a megmondhatója, hogy hány kis szobában rágta eznapi délután és este a kalamust egy-egy

izzadó üstökű suhanc, hogy valami nagy dolgot kiszorítson, mert a kapanyél is elsülhet. És végre is, tudjátok meg, fiúk, hogy a legszebb gondolatok, melyek a közmondásokban és a népdalokban vannak lerakva, nem a nagy emberek alkotásai, hanem az együgyű sokaságból nőttek ki. Mert a kedves kis műzsák is kikapók vagy legalább nagyon gyanúsak, hogy nemcsak a törvényes kiválasztottjaikkal csókolóznak.

Hogy most e két arany miatt sokan fohászokdtek hozzájok, bizonyos, mert az elhagyatott Fazekas-utcán, ahol a Halápyék sárgára meszelt szép kőháza állott, régen láttak a virágserepes ablakoknál varrogató leányok annyi diákot jönni-menni, mint a következő napon. Oh, szegény bohó fejecskék, szókék és barnák egyaránt, mi mindent nem gondolatok e szokatlan jelenségről.

Pedig hát csak az a két arany a tekintetes Halápy úr zsebében, két kis sárga arany, nem a ti kék vagy fekete szemetek húzta ide a diákokat.

Jöttek-mentek egész nap, de a két arany nem mozdult, nem akart más gazdát. Halápy úr elégedetlenül járt fel s alá a szobában és panaszkodott olykor a feleségének.

— Utoljára is azt kell föliratnom az iskolára, hogy »Épült helyben«.

— Nem jön semmi?

— Csupa lappália, csupa középszerűség.

Pedig milyen önérzettel léptek be, kivált az öregebb teológusok, s milyen fitymáló mosoly jelent meg a serkenő bajszok alatt Halápynek arra a kijelentésére, hogy várjunk a mondattal, hátha még jobb is jön estig.

Morogva ment ki a diák, az ablak alatt rendesen egyik-másik pajtása várta. Halápy hallotta, amint referál neki odakünn: »Okvetlenkedik az öreg, nem akarja a díjat mindjárt kiadni.«

Filozófus ember volt, elgondolkozott ezen is s közlé a feleségével:

— Milyen bölcsen van az ember teremtve, Apollónia. Nem is hinnéd, édes szívem. Látod, azokban, amiket ő soha meg nem szerezhet, bővelkedőnek hiszi magát, azokban ellenben, miket megszerezhet, örökké szükségét lát. Panasz-kodik, hogy nincs elegendő pénze, hogy nincs elegendő búzája,

egészsége, nyugalma, de sohase hallod panaszkodni, hogy nincs elegendő esze.

Nem bízott már, hogy jó felirathoz jut. Denique a friss koponyák zöldek és éretlenek. A bölcsességet csak a tapasztalás adhatja, nem terem magától, mint az erdei virág.

Leszállt az esti szürkület, s éppen a kaszinóba készült, hogy megvigye a meddő pályázat hírét a kíváncsi professzoroknak, mikor halk kopogtatás nesze üti meg füleit. Tehát még egy diák s még egy lapos mondat.

— Szabad!

Egy satnya legényke csúszott be a félig nyitott ajtón, meggömbülve, félénken.

— Mi tetszik?

— Némi közlésem volna — felelte egy nyöszörgő, vékony hang, mintha a föld alól jönne.

— Jó, jó, majd mindjárt meggyújtom a gyertyát.

A világosságnál önkéntelen pillantást vetett a diákra. Bizony nem sokat ígért az ipse. Inkább egy hülye benyomását totte, mint egy intelligens fiúét. Ügyetlenül állt az ajtónál, nem tudott kezével-lábával mit csinálni. Vékony, verébszerű foje, melyet a váll-lapockái közé húzott, félrebillent kissé, mintha el volna törve.

— Hányadik osztályba jár?

— A hetedikbe.

— Canis mater! — kiáltott föl Halápy kedélyesen. — Maga a teológusokkal akar versenyezni? Nohát, lássuk azt a modvét.

A fiatalember közelebb tántorgott, minden mozdulata csendes volt és félszeg, amint a zsebébe nyúlt és elővett egy fehér cédulát, s amint átnyújtotta, egész teste reszketett az izgatottságtól.

— Hát jó-e? — csacsogott a nyájas öreg úr.

— Nem tudom — hebegte a diák.

— Ha nem tudja, hát minek hozta?

— Mert van benne valami, mert, mert... (Megakadt a zsebkönyvben a kabátja hajtókáját kezdte rágni.) mert azért, mert, hogy mozog bennem valami.

— Alkalmasint valami giliszta.

Azt lehetett volna hinni, hogy erre a diák is elmosolyodik, de csak a vértelen ajkait harapdálta és csak még kisebbre húzta össze magát; a homloka összezsugorodott, az apró, bányu szemei pedig behúzódtak a mélyedéseikbe. Olyan szánalmas volt a szegény fiú, hogy a Halápy szíve megesett rajta.

— No, no, no, barátja az erénynek, nem kell az ilyet szégyenlenni. Már maga az igyekezet is méltánylandó. Aztán, teringette, a legjobb táncos is egyszer valamikor járni se tudott.

Föltette nagy lassan a pápaszemét s inkább jóakarathból, mint érdeklődésből átfutotta a négy szóból álló mondatot. Látszott az arcán, hogy meg akar haragudni, de aztán erőt vett magán s hanyagul leereszté a padlóra a kis fehér cédulát.

— Jaj, édes fiacskám — szólt azután némi titkolható bosszankodással —, magának még sokat kell tanulnia és nőnie, míg a kollégium homlokzatáig fölér. Hogy mi egy velős mondat, azt már mégis tudnia kellene egy hetedik osztálybelinek. Hiszen ez semmi. Mit gondol, lelkem, csak nem írhatjuk föl egy monumentális épületre az igeidőket vagy a számokat, hogy egy, kettő, három, négy.

S ezzel intett neki a kezével, hogy eltávozzon.

De a diák nem mozdult, ajka mozgott, kínosan látszott keresni szavakat, s szemei megüvegesedve meredtek a papírlapra.

— De kérem, Halápy úr — hebegte halkán —, az a négy szó . . . a négy szó, nemcsak igeidő az a négy szó . . .

— Hát mi a fityfene?

Gépiesen hajlott le a papírcéduláért és fölolvasta hangosan :

»*Praesens imperfectum, perfectum futurum.*«

Aztán egyszerre a homlokára ütött, föllángolt a szeme, hirtelen világosság támadt a koponyájában és fölkiáltott:

— Maga gondolta ezt ki?

— Én — rebegte az halkán, szégyenlősen.

— No, hát ez jól van kigondolva — mondá ünnepélyes hangon, mintha ítéletet hirdetne ki —, te nyerted el a pálmát, amice!

És még egyszer megnézte a diákot, mintha a saját szemének se akarna hinni, hogy ettől származik a fölirat.

Úri fiúnak látszott a ruházata után; csinos fehérneműt viselt, finom cipőt, és úgynevezett »lutheránus kabátot«. Angol divat volt ez, tehát praktikus. A kabát belseje ugyanis, minthogy szintén el volt lapos gombokkal látva, lehetett a kabát külseje is és vice versa; és minthogy a szövet egyik oldala szürke kockákkal volt mintázva — a másik oldala pedig fekete színben pompázott, és egy perc alatt meg lehetett fordítani, az illető kabát tulajdonosa voltaképpen két kabáttal rendelkezett és hódolhatott az etikett különböző kívánalmainak. Szóval, ami a szabótól került, az mind szép volt rajta. A gondviselés azonban nem bánt vele olyan jól, mint a szabó.

Halápy a fiókjába nyúlt az aranyakért és a markába csúsztatta.

— Megérdemelted, fiacskám, tedd el. Adjon az Isten ezer annyit. Egyelőre azonban érd be ezzel. Az ilyen nagy diáknak tudom, vannak már titkos kiadásai is, amelyekre otthon nem gondolnak. Igaz-e vagy nem? Tudom, hogy már dohányzol is. Az Isten verje meg a trafikot. Különben nem a pénz, — tette hozzá jókedvvel —, a pénz csak pénz, de a dicsőség... Szinte képzelem, hogy fognak a szüleid örülni.

— Sohase szabad nekik megtudni.

— Ej, ugyan mit beszélsz? Ne bolondozzál, barátocskám (s kedélyesen hátbaütötte a diákot). Az volna szép, hogy meg ne tudnák. Holnap az egész város erről fog zengni. Én magam írom meg nekik, ha a vidéken laknak. Bíz csak rám, barátocskám!

A diák megreszketett, mint a kocsonya.

— Nem, nem — hörögte fázékonyan —, én csak úgy engedem át a föliratot, ha a tekintetes főgondnok úr vállalja a szerzőséget.

— Oh, hogysisne! Majd bolond vagyok. Öreg napjaimra kezdjek lopni! Hogy ellopjam a te dicsőségedet, hogy bezebeljem a dicséreteket érte? Azt már nem teszem, amice frater.

A diák üres tekintetében valami dacféle mutatkozott.

— Akkor hát nem jártam itt, nem hoztam semmit és nem engedem fölhasználni a mondatot.

Halápy föl kacagott, majd enyelegve mondá:

— Hát fogjad a mondatodat, szorítsd össze markodban és vidd haza, de a kópiája nálam marad és azt én a kollégium homlokzatára illesztetem, isten engem úgy segéljen. De nem is értelek, mi lelt téged. Hiszen már pityeregsz is. Ejnye, ejnye, ilyen nagy fiú. Hát mi az ördög van veled?

— Félek, hogy börtönbe kerülök érte — vallotta be, a sápadt arcát eltakarva kezeivel.

— Ahál No, persze. Erre nem is gondoltam. Bizony megeshetik. Most minden megeshetik. Hm, ez már más. És most már nem mondom, hogy nem vállalom a szerzőséget, ha éppen követeled. De nem látom be, hékás, hogy miért ne ülhetnél egy kicsit a hűvösön? Szép az, te csacsi . . .

A diák mélyen sóhajtott :

— Nem lehet. Nekem nem lehet. Sohase mernék az atyám szeme elé kerülni.

— No hallod! Hát miféle apád van neked? Ki vagy te?

— Én báró Krapotka Oszkár vagyok — felelte szomorúan. Halápy uram hátrátantorodott a meglepetéstől.

— A megyefőnök fia?

A diák némán bölintott fejével.

— No, most már minden világos — kiáltá az öregúr s kenetesen hozzátette : — Áldassék érte a seregeknek ura, hogy az alma ennyire elgurult a fájától! (Odanyújtotta neki a nagy tenyerét.) Mindent tudok, mindent értek már, legyen hát úgy, hogy én gondoltam ki azt a feliratot.

Úgy is volt. Másnap reggel személyesen vitte el az írást a főnökhöz, melyben bejelenti az új feliratot.

Krapotka Leopold elolvasta a jelentést és rámosolygott Halápy úrra.

— Ez már helyes, ez már jó. Az időről szabad beszélni. Az idő ártatlan fogalom. Praesens, imperfectum, perfectum, futurum. Egy kicsit ostoba dolog, de nekem mindegy. Jelen, félmúlt, múlt, jövő. Maga gondolta ezt ki?

— Én.

— Hát gratulálok.

Mire leült s ő is írásban adta ki, hogy az új felirat teljesen kifogástalan lévén, ezennel engedélyeztetik.

Hát föl is rakták az ácsok még aznap délután a homlokzatra nagy sokaság jelenlétében, s azontúl gyorsan vitte a

hír, mi van a kollégiumunkon. Szállt-szállt a ravasz mondat, panaszkodó bánatot szívtől-szívhez vivő. A magyarok megértették, mert már megtanulták azt a keserű tudományt, az értelemben másik értelmet keresni; meglátni, ami hiányzik, kiegészíteni, ami félig megvan. »Praesens imperfectum« azt jelenti: *tökéletlen jelen*, »perfectum futurum« azt jósolja, hogy: *tökéletes jövő*. S ami mindenek felett való, hogy sikerült a németet lóvá tenni. Igaz, csak így a suba alatt. De hát az is valami. Olyan édes, olyan kacagtató, hogy szinte sírni lehet rajta.

Ah, istenem, milyen idők voltak! Ti azt most már nem értitek meg, hogy egyetlen mondat is gyújthatott és vigasztalhatott. Mikor a legmámorítóbb dal ekképp hangzott:

Emich Gusztáv nagy naptára,
Szerkesztette Friebeisz István,
Ezernyolczszázötvenhétre,
Emich Gusztáv betűivel.

És ezen sírni tudtak azok a jó emberek. Mert közös egyetértésben azzal az öncsalással énekelték, hogy a szürke, bolondos négy sorban valami szabadság-himnusz van eldugva.

Hát még a felirat! Az egyenesen úgy tűnt fel, mint pásztortűz, mely bevilágítja az éjt. Halápy Mihály neve ismertté lett általa az egész országban. Persze a báró Krapotka Lipóté is. Sőt az volt a baj, hogy Bécsbe, az udvarhoz is eljutott az elmés felirat híre, és Krapotka bárót nyugdíjazták. Kimondták rá, hogy egy *jóakarató* számár, — ami kisebb fokozat egy *rosszakarató* számárnál. Krapotka nagyokat fújt »eppú-eppú« és visszaköltözködött Morvaországba Brünn mellé, ahol egy fűrészmalma és néhány holdból álló, tejjgazdaságra alkalmas tusculanuma volt.

Bezzeg szepegték a városi urak, hogy megint leveszik a feliratot. Hanem hát az a szép a politikában, hogy nehéz benne valamit előre eltalálni. Levették bizony nemsokára, de nem a feliratot a kollégiumról, hanem a kétfejű sast a mogyeházáról. Egyszóval, beütött a magyar világ, és a főispáni székbe beleültették a nagy hazafit, a halhatatlan felirat alkotóját, Halápy Mihályt.

Még ugyanabban az évben történt, hogy Sáros vármegyében elhalt az a bizonyos nagy protestáns úr, Szoltsányi Gáspár, aki télen át a városunkban szokott lakni. Két nagy birtoka volt és nagyon sok szegény rokona. Ez különben minden sárosi embernek van. T. i. a szegény rokonokat értem, mert a két nagy birtok nem olyan általános.

Különc öregúr volt, és nem szerette a rokonait. Mit gondolt, mit nem, elég az hozzá, hogy a két nagy jószág közül az egyiket a kollégiumunkra hagyta (maig is bírja békességben), a másikat, a nagyobbbat, a kétezer holdasat pedig, melyhez a családi kastély is tartozott, minden élő és holt fölszereléssel odatestálta annak az érdemes embernek, aki a kollégium feliratát komponálta. No, ez volt eddig a legnagyobb honorárium a világon egy sornyi kéziratért.

Mindez úgy tűnt fel, mint egy mese. Egy uradalom négy latin szóért. S pláne egy sárosi uradalom! Talán nincs is meg. Hiszen a sárosi embernek magának sincs soha elege, nem hogy idegeneknek hagyjon. Hiszen a sárosi ember az ablakokra spekulál. Az idegen ablakokra. A haldokló nemes azt mondja fiainak : »Van elég muskátlis ablak az országban.« És azok szétmennek s kikeresnek magoknak a muskátlis ablakokban egy-egy csinos pofácskát — persze hogy hozomány is van hozzá. A haldokló paraszt is azt mondja a fiainak : »Van elég törött ablak ebben az országban«, s azok is szétmennek és megcsinálják a törött ablakokat.

Hát furcsa volt ez, de tény volt. Sokan meg is irigyelték érte Halápyt. Mégis csak hóbortos istenasszony a szerencse, hogy úgy bele tud valakibe csimpaszkodni. Egyszerű kisbirtokosból főispán lesz. De ez nem elég. Más főispán elkölti ebben az állásban az uradalmát, ő pedig kap egyet.

Rokonai, meghitt emberei ellenben siettek őt meggratulálni, és most következett a legnagyobb szenzáció. Óméltósága nevetett egyet és így szólt :

— Köszönöm a szíves jóakaratot, de nem én vagyok a Szoltsányi örököse.

— Hogy-hogy?

— Mert a híres kollégiumi fölirat nem az én elmeszülöttem.

Az arcok megnyúltak és unisono tört ki a kérdés :

— Hát kié?

— A volt megyefőnök derék fia, báró Krapotka Oszkár hozta hozzám annak idején titoktartás pecsétje alatt.

Lett erre nagy csodálkozás, fejrázogatás. Krapotka Oszkár! Lehetetlen ez! A félkegyelmű Krapotka Oszkár?

— Márpedig ez úgy van, ne csodálkozzatok. A szent tűz is egy közönséges csipkebokorban lobbant föl Mózes előtt. Az Isten nem tartotta okvetlenül szükségesnek, hogy egy kamélia-bokrot vagy még valami különbet gyújtson meg a maga személyével.

A rokonok és a jóbarátok mindenképp igyekeztek rávenni a főispánt, hogy tartsa meg a birtokot, vagy ha nem akarja megtartani, adja valami jótékony célra, de mindenestre hallgassa el a fölírat titkát, mert annak köszönheti nimbuszát, főispánságát.

De az öregúr hajthatatlan maradt.

— Egész életemben az igazságért harcoltam, most egyszerre benyit hozzám a hazugság egy kétezer holdas jószág képében, s immár beadjam a derekamat? Nem. A fölíratot elvállaltam a magaménak, míg a szerzője attól félt, hogy szenvednie kell érte, de most, mikor egy nagy birtok jár érte jutalmul, fölkerestetem az igazi szerzőt, s minden befolyásomat fölhasználom, hogy bele ültessem.

Meg is tette, amit kimondott. Hiába intették, hogy hálátlan és sikertelen munka lesz, mert a Szoltsányi-rokonok kiforgatják a németet. Nagy rókák...

Csakhamar eltisztított minden akadályt, fölkerestette Oszkár bárót Morvaországban; mikor rátaláltak, éppen valami apró hivatalt keresett, de sehol se akarták bevenni a gyámoltalansága miatt. Képzelné lehet a nagy örömét.

Megemberesedett ugyan, de éppen olyan szánalmas alak maradt, mint diákkorában, a tétovázó, ijedt tekintetével, a meggörnyedt hátával, a remegő szempilláival. A ritkás, rőt szakálla, mely azóta benőtte az állát, még csak rútabbá tette. De mindegy, azért mégiscsak ő gondolta ki azt a fölíratot. Egy szép napon tehát törvényesen beleült a szép, három tornyú oroszka kastélyba.

A Szoltsányiak nagy sebbel-lázzal kezdték meg ellene a pört, és mikor a végrendelet megdöntése nem sikerült, nem

átállottak ahhoz a furfanghoz nyúlni, hogy könyvet nyomattak ki múlt századbéli betűkkel és akkori évszámmal, régi diósgyőri papirosra, amiben már előfordult a »praesens imperfectum«-féle ötletke, s rámutattak a bíróság előtt, hogy íme, innen lopta alperes a föliratot, de az okos bíró kisütötte, hogy a könyv az idén nyomatott a pör számára.

Mikor erről az oldalról nem akart sikerülni a dolog, egy másik Szoltsányi tanúkat szerzett, akik eskü alatt bizonyították, hogy az örökhagyó Szoltsányi Gáspár maga komponálta a kérdéses feliratot, fel is olvasta előttük és beküldé, az akkori oroszokai nótáriustól, néhai Markovics Jánostól, Halápy Mihály úrnak, de a kételkedő jegyző, hogy érdemeket szerezzen magának, a megyefőnökhöz vitte a levelet. Nyilván ott akadt rá a fiatal Krapotka, meglehet, ő bontotta fel apja helyett, s megszerzendő a két, pályadíjúl kitűzött aranyat, ő közlé Halápyval a feliratot. Hiszen isten, ember látja, hogy a szellemi tehetségei nem ütik meg azt a mértéket. Eszerint tehát a Szoltsányi Gáspár végrendelete tárgyaltan, mert maga-magának hagyta az egyik birtokot, azaz furfangos tréfás ember lévén, a bírósági eljárás által akarta kisüttetni a maga szerzőségét, mert hiú az ember még a halála után is.

De talán mégis a legokosabb volt a harmadik Szoltsányi, egy fiatal, turócmegyei bocskoros nemes, ugyanolyan harmadízi rokon, mint a többiek. Ez a Szoltsányi, névszerint György, egyszerűen beállított a báróhoz :

— Méltóságos báró úr! Én szintén egyike vagyok a megcsalódott örökösöknek, de minthogy nekem nincs pénzem a fiskálisokat fizetni és nincs időm összetett kézzel várni a sült galambot, hát én beadom a derekamát és arra kérem a méltóságos bárót, tessék engem gazdatisztjének alkalmazni. Érték a mezei gazdasághoz és ígérem, hogy hű sáfárja leszek.

Imponált a bárónak a szép daliás ember, volt valami őszinte és rokonszenves a föllépésében, aztán az ellenfelekből is kidől vele egy, taktikának se rossz, ha meglátják a többiek, hogy kezdődik a leszerelés. Kapott tehát az alkalmon, nyugdíjazta az öreg köszvényes kasznárt, aki már úgylis alig bírt tipegni a gazdaságban, s a csinos tornácós gazdatiszti lakba nemsokára a fiatal kasznár költözött be.

Kellett az új kasznár, mert ugyancsak meg volt lazulva a fegyelem a cselédek közt, henyéltek, loptak. A volt kasznárt a köszvény többnyire az ágyban tartotta, tehát Hirkó János, a béresgazda intézkedett, ő állott a cselédség élén, maga is mindenféle zsírral megkent ember s emellett elég cinikus vén kutya. Egyszer a garmadára kellett volna vigyázni a nyomtatásnál, de a kasznár hortyogva találta s összeszidta, mire nevetve felelt föl:

— Ne tessék nyugtalankodni, kérem alásan, amíg én alszom, addig itt nem vesz el semmi.

Hát igaz is, mert körülbelül ő maga volt a legnagyobb tolvaj.

A báró semmivel se törődött, ennie, innia volt bőven, a többi nem látszott őt érdekelni. Valóságos növényi életet élt.

A gazdaságba éppenséggel nem avatkozott, csak ha a kasznár kívánta, hogy példaadás okáért hordja le a bérest vagy Hirkót, vagy a kertészt. (Istenem, milyen naiv lélek lehetett az az öreg kasznár.) A báró megtette, nagy lelki küzdelmek és trémák után maga elé hívatta a bérest.

— A kasznár úr megkért, hogy tudassam önnel, milyen kevéssé vagyok megelégedve viseletével.

Máskor ezeket mondá a csósznek:

— Úgy vagyok értesülve, hogy ön nincs kellő tekintettel olvállalt kötelezettségeire. Szíveskedjék, kérem, további ténykedésével engem ettől a véleményemtől eltéríteni.

Hát persze, hogy nevettek rajta és folytatták.

És még a cselédeknel is jobban rontotta a bárót egy szomszédja, aki gyakorta átjött a legközelebbi faluból. Ez a kedélyes cimpora Kobolinszky Turibius volt, lengyel származású, azelőtt dzsidás-főhadnagy, ideházasodott a szomszéd helységbe, Maróványba; egy özvegyasszony állította be maga mellé. Persze, csakhamar elverte, amit elverhetett, és arról lett nevezetes, hogy tetőtől-talpig gentleman, de soha sincsen pénze.

A báró nem nagyon kedvelte, de Kobolinszky nem sokat törődött azzal, átjött minden másodnap, megtanította kártyázni (inni már tudott), s megnézegették a gazdaságot, a vetéseket, a gyümölcsfákat, az állatokban beállott szaporó-

dást, az eladásra szánt lovakat, üszöket és bikákat, s amelyik megtetszett neki, kimondta rá a szentenciát:

— Ezt megtartom, bruderkám.

Az istállóktól elkívánkozott az ólakhoz, az akolhoz; ott is akadt egy-egy szép ártány, vagy valami hatalmas szarvú kos.

— Ezt is megtartom, bruderkám.

Ami azt jelentette, hogy ezeket most már nem szabad idegennek eladni, de át kell hajtani annak idején őhozzá, de azt éppen nem jelentette, hogy az árukat valamikor ki is fizesse. E tekintetben különös elvei voltak Kobolinszkynak. Személyes inzulturnak tekintette volna, ha valaki a pénzét kérte tőle, és nagy volt abban, hogy ügyesen tudta az ilyen dolgokat lovagias afféreké változtatni.

Általában sportja volt neki a környékbeli gazdaságok folytonos figyelemmel való tartása, különösen az eladásra szánt marhák képeztek érdeklődése fő tárgyát, amelyekből rendszeren »megtartott« egy-egy csinosabb példányt, — úgyhogy a maróványi omladozó kúriába az év minden szakában érkeztek csinos állatok a szélrózsa minden irányából.

De különösen az oroszok kastélyba fészkelte be magát erősen. Voltaképpen ő volt ott az úr, mikor Szoltsányi átvette a birtokkezelést, és kemény kézzel fogta meg a gyepelőket.

Míg a többi Szoltsányi egyre perlekedett, ő addig rendbehozta a birtokot, megzabolázta a cselédséget, egyéniségének súlyával ránehezedett a gyámoltalan úrra. Csak-hogy amit ő egy nap belevert, azt a másik nap lerontotta Kobolinszky. Csendes, alig észrevehető rivalizálás folyt közöttük, hogy kinek a kezébe kerül a föltétlen hatalom.

Kobolinszky anyagi dolgai átkozott rosszul álltak, s az isteni gondviselés ide hajítja neki készre ezt a báránycsapatot, akit ő szabadon nyírhatna, s íme, jön egy kemény ember és igyekszik őt félretolni.

Farkasszemet néztek egymással. Mindenik figyelte a másikat és érezte, hogy útjaik keresztezik egymást.

Kobolinszky sokkal átlátszóbb volt, mint a másik. Kobolinszky egyszerű, léha fickó, aki pumpolni akar — így ítélte meg őt Szoltsányi. Kobolinszky ellenben nagyra taksálta az ellenfelét.

— Ennek az embernek céljai vannak. Mit akar, mit nem akar, az Isten tudja. De semmiesetre se azért buzgólkodik itt, hogy egykor jó szolgálati bizonyítványt kapjon a bárócskától.

Rideg, kevés szavú ember volt ez a fiatal Szoltsányi. Elősmerték, hogy jó gazda, hogy pontos ember, hogy a földesura javára dolgozik. De ebben az esetben ezért se adózhattak neki dicsérettel, inkább visszatetszett. Nem karakter — mondák az emberek —, míg a többi Szoltsányi verejtéket, pénzt izzad a nagy pörben, ő addig beáll az ellenfél kutyájának. Szégyen egy nemesembertől. Inkább koldulni menne a jóra való ember, mintsem az ellenséghez szegődjék, s annak nyalja a talpát, akit meg kellene harapnia.

Maguk a Szoltsányiak teljes szívükből megvetették. Úgy beszéltek róla, hogy a nyomorult, a renegát, a tányérnyaló. Különben sem a »jó« Szoltsányiakból van.

Ő csak a vállát vonogatta erre is.

— No, én pedig megyek a magam útján.

Azokhoz a természetekhez tartozott, akik keveset beszélnek, sokat gondolkoznak és kérlelhetlenül cselekszenek. Szeretett megfigyelni embereket és dolgokat, különösen érdekes probléma volt előtte Oszkár báró. Vajon mi lakhatik ebben a fiatal emberben? Beteg-e ez, világgyűlölő vagy csak rettenetesen gyáva, szerencsétlen nevelés áldozata? Miről gondolkozhatik így egyedül, egész életében egyedül? Milyen világ az ő világa? Mi lehet ott? A Mars bolygót is érdekes lehetne bejárni, de még jobban szeretne belenézni a báró lelkébe. Mivel van az megnépesítve, lobognak-e bent szenvedélyek, vannak-e ott álmok, remények?

Különösen az tűnt fel Szoltsányinak, hogy a báró sehova sem vágyik, társaságra nem gondol, asszonnyal nem beszél (nem is tart a kastélyban, csak egy öreg, fogatlan szakácsnét). Pedig éppen abban a korban van, mikor a szív megszólal és minden egyébnek hallgatnia kell.

Egyszer aztán felfedezett valamit. A kastély ősparkja leszaladt egészen a rétekig, hol deszkapalánkkal volt körülkerítve.

A réten, a park alatt a Gyikos vize folydogált; villogott, csillogott a napfényben, mint egy ezüst gyík. A patakban

csinos, dévaj falusi menyecskék, leányok mosták, sulykolták a vászonneműjüket, bokáig a vízben, szoknyáikat felgyúrték egészen a térden fölül. Hej, de szép fehér patyolat lába volt egy-kettőnek. Trécseltek, vihancoltak, egy-egy vaskosabb tréfa is kiharadt a pajkoskodásból. Közbe pedig fölcsendült valami csintalan tót dal, lágyan, melankolikusan, hogy bolonddá tegye az idegen füleket, mintha szomorú volna.

Szolztsányi arra ment vállára vetett puskával, szeme végigsiklott a korhadozó palánkon, midőn alól, egy deszka-repedésen egy villogó szemet vesz észre. A vadász tekintetét el nem kerüli az ilyesmi,

Huh, micsoda vadállat!

A szem olyan volt, mint egy farkasé, kimondhatatlan éhség lobogott ki belőle.

Egy paraszt suhanc piszkált ott vesszővel a közelben egy ürgelyukat.

— Te kölyök — kiálta rá —, mássz fel hamar arra a topolyafára, és nézd meg felülről, miféle állat van odaát. Látod azt a szemet?

A suhanc elröhögte magát.

— Hisz az a báró úr szeme.

Szolztsányi hátrahőkölt meglepetésében. Igen, igen, a báró szeme. Persze a báró szeme. Most már bizonyos volt benne, megösmerte. — De hát — tette hozzá hangosan, de akaratlanul — mit akarhat a báró olyan helyzetben, hiszen le kell kuporodnia, hogy a szeme ott lehessen?

— Hihihí — felelt a suhanc. — Az asszonyokat lesi. Mindennap nézi őket, mikor sulykolnak.

Hát mégis éhség az a szemében — gondolta Szolztsányi —, mégpedig nagyobb, mint a farkasé.

A vállára kapta puskáját, s a gyalogúton vidáman füttyürészve elindult egyenest a tarlóknak.

— Az én madaram vagy te már — morogta csendesen a bajusza alatt.

Egész bizonyosat akart tudni. Még aznap délután egy próbát tett a báróval. Elvitte kocsizni a gazdaságba. Maga a kasznár hajtotta a lovakat. Megfordult többiközt a »Dolinka« rétnél is, ahol éppen akkor végezték fogadott napszamosok

a sarjúgyűjtést. A kasznár megállította a kocsit a gyűjtőknél s aztán tréfásan intett a fehérnépnek, hogy üljenek föl, majd hazaviszik. A báró rémülten kiáltott föl:

— Az isten szerelméért, mit tesz ön?

De már késő volt: az asszonyok, leányok elkezdtek nevetgélve, visítózva fölkapaszkodni, s annyira tele lett a sáfrányszínű kocsikas, hogy egy almát nem lehetett volna olhajítani. A fehérszemélyek, akik részint álltak, részint a kocsi oldalán kuporogtak, minden zökkenőnél összevissza dőlingéltek az urakra. A csintalankodó kasznár minduntalan megcsípett egyet-egyét a ruhán keresztül. Pfuj, micsoda illetlenség volt az! Szegény Oszkár báró azt hitte, hogy rögtön elsüllyed szégyenletében. És azok a csinos kis boszorkányok nemhogy megharagudtak volna mindezekért, de ők maguk is jól mulattak a Szoltsányi neveltségén, sőt ami neheztelésük volt, az inkább a szemérmes, a tartózkodó úr ellen irányult, mert mikor a szép Koleszár Zsuzska valahogy odatartorodott a báró ölébe, a vásott Voják Anka rákiáltott: »Vigyázz a ruhádra, lelkem, mert aludtjébe estél!«

Mindegy, azért mégis jól mulatott a báró, s mikor a leányok leszálltak a kastélynál, mámorosan égő szemekkel, ziháló mellel fordult a tisztjéhez:

— Érdekes nap volt ez, Szoltsányi. (Valami állatias kép világítja meg arcát.) Azok a hozzánk csapódó asszonyi testek... Azok a testek.

Szoltsányi most már készen volt a terveivel, amelyeket a báró anyagi viszonyai nagy mértékben siettettek. Váltókat zsíralt Kobolinszkynak, és Kobolinszky a határidőre nem fizetett, úgyhogy Oroszkán elkezdődött az a szomorú processzus, amin a nemesi kastélyok rendszerint át szoktak esni.

Először oda járnak a víg cimborák.

Később a bélyeges papírok kezdenek járni helyettök.

Azután jönnek az egyezkedő ügyvédek.

Azután a végrehajtók.

Éppen a végrehajtóknál tartottak, mikor egy este nagy villámlás és mennydörgés keletkezett. Ilyenkor a báró nagyon félt, aludni sem tudott, rendesen átküldött a tisztjéért, hogy az beszélgessen vele.

Ma még a szokottnál is rosszabbak voltak az idegei, összezsugorodva ült karszékében s majdnem pityeregve panaszkolta el tönkrejutását:

— Édes Szoltsányikám, segítsen rajtam, ha lehet.

Szoltsányi összeszámolta az adósságokat és így szólt:

— Csak egy módon lehet; ha a báró úr becsületszavát adja, hogy nem barátkozik többé Kobolinszkyval.

A báró odanyújtotta finom kis kezét, amely reszketett a kasznáréban:

— Becsületemre mondom — nyöszörögte.

— Rendben vagyunk — mondá a kasznár. — Én felutazom Pestre és egy kölcsönt eszközlök ki a földhitelintézetnél, ezzel kielégítjük a hitelezőket. Nem kell tőle félni, meg se kottyán a birtoknak, mert jó és jövedelmező.

A báró takarékoságot és javulást ígért, Szoltsányi pedig másnap reggel eljött búcsúzni.

— Tehát csakugyan elutazik?

— Igenis, báró úr. Az ilyet nem szabad késleltetni, mert a poloska a pizokban, az adósság pedig a fiskálisok fiókjában szaporodik a legjobban.

— És mikor jön haza?

— Két hét múlva.

— Az egy kicsit sok.

— Némi családi ügyeim is vannak.

A báró nem kérdezte, miféle családi ügyek, s a kasznár sem volt közlékeny ember. Minden dolgát, még a legjelentéktelembbet is valami sajtáságos titokzatossággal csinálta.

Déltájt elutazott a vasúti állomáshoz, mégpedig Maroványon keresztül, ahol a főhadnagy a kúriája előtt csibukozott s »holla! holla!« kurjongatásokkal megállította a kasznár kocsiját.

— Hova, hova, barátomuram?

— Pestre.

— Tehát a kis bárócska egyedül marad, megszabadul a gondnokságtól — jegyzi meg a lengyel gúnyosan. — Majd megvizsgálom szegénykét délután.

— Azt pedig ne tegye a főhadnagy úr, mert megfogadtattam vele, hogy önnel nem barátkozik többé.

És egyenesen, keményen nézett a lengyel szeme közé.

— Ah, még mit! — szisszent fel Kobolinszky, görcsös kacajjal, fenyegetőleg. — Hogy mer ön ebbe avatkozni?

— Mert ön túlságosan kihasználja az ő gyámoltalanságát.

— És ön tán nem? — kiáltá élesen Kobolinszky.

Sajátságos cinikus mosoly jelent meg erre a kasznár ajkán.

— No, no, főhadnagy úr, nem kell azért méregbe jönni. Mondjuk, ha úgy van is, mint ön állítja, ha nekem is az volna a szándékom, hát akkor is mit tapasztalunk az életben? Ha két kutya van valahol, s egy csont, amelyik az erősebb kutya, az elkergeti a gyengébb kutyát és maga rágja le a csontról, ami rajta van, a gyengébb kutya pedig elindul más csontot keresni. Igaz-e vagy nem? Gondolkozzék csak rajta. Hajts tovább, János!

Kobolinszky nagy fúriában hajtatott mindjárt délután Oroszkára, de a báró kiüzente a komornyikjától, hogy nem fogadhatja, mert rosszul érzi magát.

Kobolinszky dúlt-fúlt. Nagyon elkeserítette a dolog, hazament és egész éjjel nem tudott aludni mérgében. Bántotta a hiúságát, hogy ilyen csúnya módon esett ki a jövedelmező barátságából. Ezer színes tervet kovácsolt vánkosain, meg elvetett, amíg aztán az egyik olyan volt, hogy egyaránt megfogja Krapotka bárót és Szoltsányit. »Ember vagy a talpadon, Turibius« — mondá magához reggel a tükör előtt, mikor fésülködött.

Megreggelizett és újra áthajtatott két rossz gebéjén az oroszok kastélyba.

— Vigye be ezt a cédulát a báró úrnak — mondá a báró hű komornyikjának, Varga Péternek, ki még néhai apját, a megyefőnököt szolgálta egykor, mint amtsdiener.

A komornyik bevitte a cédulát, melyen csak ez a néhány sor állott: »Nagy veszély fenyeget téged, egy-két szót okvetlenül kell veled váltanom legsürgősebb érdekedben.«

A báró maga jött ki eleibe nagy rémülettel és bevezette szobájába.

— Bocsásd meg — szólt lesütött szemekkel, mint egy bűnös —, de megígértem valakinek, hogy ezentúl más életet folytatok. Ne haragudj rám, kérlek alázatosan, és beszéld el a veszedelmet, amely környékez.

— De hozass előbb, bruderkám, egy kis pezsgót, mert átkozottul szomjas vagyok.

A pezsgó előtermett, és Kobolinszky elkezdte a maga szokásos modorában, de meglehetősen baljóslatú arccal:

— Mondtam már neked egyszer, bruderkám, hogy nekem egy nővérem is van. Azaz, hogy voltaképpen nincs. Vagyis elbeszéltem neked azt a bohókás furcsaságot, amit az anyám csinált. A mámika egy spanyol grófné volt: Alcantez di Malvosa. Nagy bolondja az etikettnek. Egyszer eszébe jutott, minthogy az Isten nem áldotta meg leánnyal, hogy egy leánykát vesz örökbe. Ah, micsoda ostoba szertartás volt ez. Még most is nevetnének rajta, ha elgondolom. A mámikám felöltözött a legszebb selyemruhájába, s a kicsi fruskát, a kertészünk öt éves leánykáját, előzetesen a sok csipkék, fodrok és volantomok, szóval a szoknyái alá bújtatta. S így elkészülve mindennel, megállt ünnepélyesen a nagy ebédlő közepén. Ekkor kinyitották jobbról-balról a szárnyasajtókat. A cselédek, a gazdatisztek, a lelkész meg én betódultunk az ajtókon és mindnyájan néztük a mámikámat, aki akkor még nagyon szép asszony volt. Anyám ezután így szólt: »Tiszteletreméltó lelkész úr, kedves egyetlen fiam, kis Turibius, és önök, derék gazdatisztjeim, és ti, becsületes cselédjeim, halljátok meg, amit most nektek mondok: én, Johanna Alcantez di Malvosa grófnő, ezennel egy kis leánykát kérek az Istentől és fogadok el, kis testvérkét a fiamnak és egy kis úrnót nektek.« Mire megsuhogtak a mámika szoknyái, és a kis leányka kijött a csipkék és szoknyák alól, és most már nekem egy nővérem lett ettől az időtől kezdve.

— Oh, Kobolinszky, ne gyötörj ezzel a te hosszadalmassággoddal. Mondd meg már, kérlek, mi az a veszedelem?

— Nos, ez a fogadott nővérem férjhez ment egy bécsi hivatalnokhoz, és természetesen ő kapta meg anyámtól a Kobolinszky-ékszereket.

— De mit tartozik ez ide?

— Nagyon is ide tartozik, bruderkám. A múlt héten Bécsben jártam nála, Nagy Mihály fiskálissal, aki, tudod, a Szoltsányiék ügyvédje is. Valami hagyatékhöz jutottunk. Bagatell. Egy pár ezer forint, de mégis rendezni kell. A dîner-

nél elbeszéltük a te szerencsédet, mellyel ezt az Oroszkát örökölted. Elmondtuk, hogy egy szellemes mondatért kap-
tad, a praesens imperfectum, perfectum futurumért. Ah!
— kiáltott fel meglepetve Magdaléna, mert így hívják őt
— hiszen ez a mondat rajta van a Kobolinszky-ősanyák
egyik gyűrűjén, melyet én kaptam anyánktól.

Krapotka báró olyan sápadt lett, mint a kísértet.

Kobolinszky átható pillantást vetett rá s meglepégedet-
ten gondolta magában : »Ehe, megfogtalak, kis csacsi.«

— No, no, ne reszkess — szólt hangosan. — A jó barát,
teringette, azért jó barát, hogy kritikus pillanatokban helyén
legyen az esze. A fiskális, képzelheted, egyszerre föl volt
villanyozva és mindenáron meg akarta a gyűrűt szerezni :
»Kivánjon ezért a kincsért, asszonyom, amit akar«, de én
félrehíttam Magdalénát és megeskettettem rá, hogy a gyűrűt
soha másnak, mint nekem, a kezéből ki nem adja.

Oszkár báró fölugrott, mint egy majom, és a lengyel
nyakába ugrott, miközben megeredtek a könnyei a hálától.

— Oh, Turibius, te vagy a legjobb ember a világon !

A legjobb ember ezután újra befészkelte magát a kas-
télyban, ott volt sülve-fölve; ő járt le a pincébe pezsgőért,
ő rendelte meg a szakácsnénak, mit főzzön, miközben foly-
tonosan magasztalta, hogy még csak jobban igyekezzék.

— Isteni személy ez a Murkainé. Így nem főz a császár
szakácsa sem. Megtartom őt, bruderkám — azaz mit beszélek
—, becsüld meg őt, bruderkám.

Egész otthonosan viselte magát. Ha zsidó tévedt a
portára, ő adott el neki egyet-mást, birkabőröket, zabot,
levágni való borjút, és a pénzt egyenesen begyömösölte
a maga tárcájába, a szokott megköpködéssel : »apád, anyád
idejőjjön«.

A szegény gyámoltalan báró ráhagyott mindent enge-
delmesen és mindig csak azt hajtogatta :

— Ugyebár, megszerzed azt a gyűrűt ?

— Meg, meg — felelte ő —, az okvetlenül szükséges,
mert hiszen még be is osuknának, hogy jogtalanul bitorol-
tad a jószágot.

Tehát igaznak kellett lenni, hogy Krapotka Oszkár
csakugyan lopta valahonnan a feliratot.

A tizedik napon azzal a kívánsággal jött Kobilinszky, hogy cseréljenek lovat. Krapotka megijedt, mert két nagyon szép szürkéje volt, a Kobilinszky lovai ellenben nem értek többet testvérek közt negyven forintnál, de Kobilinszky megtörte ellenállását.

— A Magdaléna nővéremet várom. Egy csinos fogatra van szükségem, ha ide-oda kikocsizik. Hiszen érted. Hát ne okoskodj.

A csere megtörtént, és a báró roppant szepegett, hogy mit szól hozzá Szoltsányi, ha megérkezik? Jaj, jaj! gondolni se mert erre. Hiszen becsületszavát adta, hogy nem barátkozik vele, — és a lovait is odaadta! Hogy álljon meg előtte ezek után? Úgy félt ettől a Szoltsányitól, mint ahogy a lelkiismerettől fél a bűnös. Csak ne jönne még. Csak legalább még egy hétig, míg kigondol valamit.

De hasztalan reménykedések, mert a komornyik egy legközelebbi reggelen, midőn benyitott ura szobájába, bejelentette nagy vidáman, hogy a kasznár úr megérkezett az éjjel.

— Jól van, Péter — felelte fanyarul az ébredező uraság —, csak tegye le a reggelit.

— De van ám nagy újság!

— Mi?

— Asszonyt is hozott.

— Ki?

— A kasznár úr.

— Miféle asszonyt?

— Hát a feleségét. Hiszen azért volt oda. Házasodott. Jaj, micsoda gyönyörű személy!

— Ő maga is szép ember — dohogta a báró —, jól tette, hogy megházasodott.

Tényleg előnyösnek tartotta magára ezt a váratlan fordulatot, mert legalább nem csap a kasznár lármát a fogat elcseréléseért. Ilyenkor csókolózik az ember, sem mire rá nem ér és egész nap lesi a nap nyugtát.

Nagy nyüzgés-mozgás, újságolás lett a faluban. Kíváncsi öregasszonyok és buta pofácskájú parasztbakfisok egész nap a kasznári porta körül cirkáltak, ólálkodtak, hogy megláthassák az új asszonykát. Mert nevezetes jelenség falun

egy új asszony — még ha ismerős leányból lett is. Nagy látványosság. Új a szemérmes pirulás az arcán, meg az a tétovázó tudás a szemeiben . . . De hát még mikor olyan főbenjáró személyiségről van szó : mint egy »új kasznárné«. És hátha még pesti !

Szapulták is emiatt a kasznárt az apró négyablakos kúriákban. Hát nem tudott innen nősülni ? Mintha nem volna elég leány szanaszét a falvakban, szebbnél-szebb. Bolond ember az olyan, aki a pesti sátrakból veszi a szilvát, ütődöttet, bizonytalant, amit a seregélyek már megcsipkedtek, mikor itt vannak az otthoni fák a hamvas, kívánatos gyümölcseikkel, csak le kellene szakítani egyet.

Még jobban viszkettek a nyelvek később, mikor napok, hetek elmúltak, és a kasznár nem mutogatta az asszonyt. Nem vitte sehova vizitelni. (Bizonyosan nincsen becsületes ruhája se.) Azt mondták, hogy otthon ül lefüggönyözött ablakoknál, mint egy török odaliszk, és csak este megy ki az udvarra levegőt színi. Mindezekből pedig mi következik ? Az, hogy vagy púpos vagy sánta, vagy tüvegéből van az egyik szeme.

Szoltványi mindjárt megérkezése után átjött referálni a bárónak a kölcsönről és elhozta az aláírandó okmányokat. Házasságról, asszonyról egy szót sem szólt (mit tartozik az az uraságra ?). A két szürkét sem említette, valamint a Kobolinszky fölfrissült barátságát ; de a hangjában volt valami keserű íz, valami megvető árnyalat, ami mutatta, hogy már a cselédek besúgták a történeteket.

— Különös ember — gondolta a báró —, hogy a feleségét nem említi.

Annál jobban emlegették mások. Abban az egyben minden forrás megegyezett, hogy szép asszony. De mégis furcsa, hogy sehova se viszi a kasznár, még a templomba se. Talán félti ? De ugyan kitől, mikor ő a legszebb ember az egész vármegyében ?

De a legjobban magasztalta a kasznárnét Kobolinszky, aki valamely ügyben fölkereste a kasznárt, éppen mikor nem volt otthon.

— No, barátom — mondá a bárónak —, nem szerelem a kasznárodát, mert nem tartom jó emberednek, hanem

az asszonya fölséges falat. Micsoda termet, pajtás, mint a gazelláé. S hogy ring a dereka a csípőin, mintha fédereken járna. Pikáns, finom arcoeskája van. Egy kicsit fitos orr, de csak hogy éppen-éppen. Aztán azok a nagy, fekete szemek! Jaj, mikor úgy rám vetette a pillái alól (csettentett a szájával). Aztán mikor leereszti azokat a fekete selyem rojtokat! A pillákat, bruderkám. Akkor egy szent. Hát még a haja! Éppen fésülködött, mikor betörtem hozzá. Sohase láttam még olyan hajjat, pedig diákkoromban egy udvari borbélynál voltam kosztón Bécsben, aki csupa főhercegnőket fésült. Oh, az a haj, az a haj! A korom se olyan fekete és mégis izé... mit is akarok mondani?

— Hogy egy kicsit kékbe játszik.

— Gazember! — ordított fel Kobolinszky, az asztalra csapva. — Te láttad már azt az asszonyt!

Mindez csak tréfásan ment. Ittak, koccintgattak mellette, és a sok faggatásra végre beszédessé lett Oszkár báró, bevallotta, hogy csakugyan látta vagy kétszer a kasznárnét látcsövön a kastélytoronyból.

Mindezt pironkodva beszélte el és egyszerre véletlenül hozzátette.

— Gyűlölöm azt a teremtetést! — és szemeiben vad láng lobbant föl.

— Gyűlölöd? Hát mért? — kiáltott fel a lengyel meglepetve. — Talán történt köztetek valami? No, ne légy előttem zárkózott, Oszkár; legjobb barátod csak megérdemli, hogy a szívedet kinyissad.

A ravasz Kobolinszky kiséjtette, hogy ez a házasság valahogy alkalmas lehet majd vagy az urat elhidegíteni a gazdatisztól, vagy a gazdatisztet az urától. Mert hát a végszámítása mindig az volt, hogy ő legyen a báró prefektusa, de lehető hamar, míg érdemes.

— Hát igenis, volt egy esetem. De ne neved ki, Kobolinszky. Hiszen te ismersz, hogy gyáva vagyok. Szeretném néha a fejemet falba verni emiatt, de ahhoz is gyáva vagyok. Isten az oka, Kobolinszky, senki más; ő osztotta szét a teremtmények közt a tulajdonságokat, a macska kapta az alattomoságot, a hörcsög a szemtelenséget, a róka a ravaszágot, és így mindnyájan. A juhászom ellenben

kapta az ostobaságot, mert a minap behajtott a parkba egy beteg kost, hogy kényelmes házi koszton legyen, mint rekonvaleszcens. Arra megyek, hát rám néz a kos és megismer. Szégyenlem mondani, Kobolinszky, de tény, fölismerte bennem a gyávaságot, megszegte a kajlaszarvú fejét és nekem rontott, meg akart támadni. Én erre menekülök, ő utánam, futok bokron, virágon keresztül szívdobogva, amikor egyszerre gúnyos csengő női kacaj hallatszik balról, oda tekintek, hát látom a kerítésnél a kasznárnét, ott áll és nevet rajtam édesdeden, gúnyolódva. Szerettem volna a föld alá süllyedni... és úgy gyűlölöm, de úgy gyűlölöm azóta, hogy ki sem mondhatom.

— Mert bolond vagy — kiáltott föl Kobolinszky a szakember biztonságvával. — Hiszen oly világos, mint a nap, hogy az az asszony *kezdegetni* akar veled.

— Ne beszélj, ne beszélj — hebegte a báró kigyúlt arccal.

— Mert ha nem akarna kezdegetni, ha nem volna kacér, tiszteletben kell hogy tartsa a férje földesurát és bizonyára nem nevet ki. De úgy kell lenni, hogy megtetszettél neki.

— Ugyan, ugyan, mi tetszett volna meg neki rajtam? — hebegte gyámoltalanul és mégis nagy türelmetlenséggel, mintha ki akarná húzgálni vendégéből a biztató szavakat.

— Ne firtasd, bruderkám. Elégedj meg, ha én mondom neked. Én, a vén sas, aki sok fészket dúltam már föl. Ne keresd az okot, csak azt ne, mert úgy áll a dolog, hogy mikor Évát a paradicsomból kiűzték, szorongásában ott felejtette a neszesszerjét, amiben az *okok* voltak. Azóta ok nélkül szeret, gyűlöl és cselekszik.

Mintha mézzel kenetnék a báró szemhéjait, behunyta a szemeit álmatagon és önkénytelenül fölsóhajtott...

— Meglehet, hiszen meglehet...

Szítja be az édes mérget, amitől az ember rendszerint meg nem hal, hanem csak valami bolondot osínál. Igaz, hogy nem volt több egy kávéskanálnyinál, egészséges szervezetnek semmi, de olyan pipogya léleknek ennyi is sok.

Ettől a naptól kezdve gyakran őgyelgett a parknak abban a részében, mely szomszédos volt a kasznár udvarával. Itt egy jódarabon vaskerítés van, aranyos hegyű lándzsákkal. A kerítés rácsán kényelmesen át lehet látni.

Kavicsos út vezetett arra, hús vadgesztenyesor közt, az arra való séták nem lehettek feltűnők, sőt éppen oda volt eltemetve az egyik vadgesztenyefa alá a megboldogult Szoltsányi Gáspár úr is. Vadméhek döngték a sírján: *prae-sens imperfectum. perfectum futurum*. És ez napról napra igazabb lett. (Alhatsz, öreg, nyugton, szép csöndesen.)

Még szinte kegyeletes is volt, ha meg-megállt annál a sírnál és hosszan elmerengett, félszeggel átsandítva a gazdatiszti udvarra. Egyszer vagy kétszer csakugyan mutatkozott az asszony; rendesen galambjait etette. Oh, de gyönyörű volt így közelről. Pedig csak lopva mert ránézni; az asszony nem viszonzta; a tekintete le volt mindig sütve, szendén, mint az apácáké. (Talán valami klastromból van megszöktetve.)

Egy alkalommal mégis megtörtént, hogy találkozott a tekintetük. Mindenik gyorsan elkapta a magáét. De ebben is Krapotka járt jobban. Mert neki az az egy szemvillanás is elég volt, hogy fölforrjon a vére.

Mindez természetesen nem sokat ért. Elégnek egy kis gimnazista se tartotta volna. A szerelem nem stagnáló betegség, mint a hurut, a szerelem vagy gyógyul vagy növekszik, mint a mérges seb, a szerelem haladó valami.

S itt sohase történt semmi. A legnagyobb események közé számítottott, hogy egyszer a kasznár kinyitotta az ablakot és azt kiáltotta: »Mariska!« A báró boldog volt vagy két napra. Hiszen megtudta, hogyan hívják.

De jöttek közbe lehangoló napok, amikor hasztalanul tiporta a kavicsos utakat. A tündér nem volt látható. Ilyenkor felsóhajtott: »Későn jöttem« vagy »korán jöttem«, amint a galambok vagy megelégedetten, jóllakva ültek a dúc tetején, vagy pedig éhesen röpködtek szanaszét.

Egy kis szolgálójuk volt a kasznáréknak, amolyan kifutó süldő lányka. Kendert tilolt az udvaron. És mert ravaszabb egy szerelmes bolond, mint egy kijózanodott bölc, megszólította a kis fruskát a rácson át:

— De szép galambjaik vannak önöknek. tisztelt hajadon !

— Bizony igen szépek, méltóságos báró úr, kezeit csókolom.

— Milyen kövérek !

— Maradhatóság, kérem alásan.

— Bizonyosan sokat esznek — fűzte a szót a báró.

— Bizony nem néztem, instálom.

— És mikor etetik őket ?

— Ahogy jön. Egyszer később, másszor hamarabb.

Ebből ugyan nem lett okosabb a báró, hanem iszen arra való a Beliál ördög (ő kezeli állítólag az ilyenfajta ügyeket), hogyha valami nagyon nehezen indul, résen legyen és javítson az úgy menetén.

Jutka eldicsekedett úrnőjének, hogy a méltóságos báró megszólította, dicsérte a galambokat és kérdezte, sokat esznek-e és hogy mikor etetik őket.

Kevés szóból ért az okos ember, de az okos asszony a sok szóból is tudja, melyiken van a súly. Jól összeszidta Jutkát :

— Miért nem mondtad, te számár, hogy a galambokat öt óraker szoktam etetni !

Bezzeg Jutkának se kellett több, amint másnap a kastélyba küldte a kasznár úr valami dologban s meglátta a báró urat a tornáccon egy könyv olvasásába merülve, egyszerre csak mögéje sompolyodik s illő figyelmeztetés okáért megböki a vállát a könyökével.

Összerezent és megdermedve nézett a kis fruskára. Az meghajtotta magát kecsesen s éneklő, nyújtós hangon jelenti :

— Hogy azt mondja, a mi galambjainkat öt óraker etetik.

— Ki mondja ? — kiáltott fel a báró élénken.

— Az asszonyom.

Oh istenem, hogy süvített ez a szó a levegőben. S hogy zúgták vissza az összes tölgyek és platánok. Minden fűszál erről beszélt. A méhek is, akik a virágok körül repdestek, mind ezt zümmögték, hajtogatták : »Neki már megmondta az asszony, megmondta, megmondta.«

A báró egy perc alatt új emberré alakult, mintha eleven ezüstöt öntöttek volna ereibe, nyugtát nem lelte, az életkedv pezsegni kezdett benne. Menni, cselekedni akart. De hova menjen, mit cselekedjék? Tele tüdővel szította a kert balzsamos illatát. Ej, ugyan hol volt eddig ez az illat? Hiszen már tegnap is nyíltak a virágok! Mámorosan ödöngött fáktól-fákhoz, melyeken a madarak daloltak valami édes dologról. Aztán letévedt egész a tóig, a vakító napkorongból egy aranykéve ereszkedett a tó fölé. Ebbe a sziporkázó finom aranyfátyolba keverőzve keringett három fehér dáma, három fehér lepke. Iregtek, forogtak, libbentek, bolondoztak. Tetszett ez a hattyúknak, leültek a tó szélén, s mint valami nagyérdemű közönség, nézték a három táncosnőt. A bárót pedig úgy meghatotta ez a sok minden, hogy hangosan felkiáltott: »Milyen szép ez a világ!«

Pedig ugyan mi változott benne meg? Talán valami lepel hullt le a milliárd titokról, melyek a holnap és a holnapután titkos méhében alusznak? Vagy talán ama milliárd eseményből, mely egymást kergetve, keresztezve kibukkant a mai nappal, kizökkenté valamelyik eddigi sarkaiból a világot? Dehogy! Csak egy kicsiség került napfényre. Hogy a kasznárné galambjait öt órakeretetik. És már ettől is mennyire megszépült ez a világ!

Boldog volt a báró, madarat lehetett vele fogatni. »Ez már a bizonyosság, a legteljesebb valóság«, ismételte magában százszor és százszor. Élénk lett és közlékeny, mindenki-vel szóba állt, lassan telt az ideje, (Uramistenem, hol van még az öt óra?), unalmában kiállt ácsorogni a kapuba, s amit sohase tett, megszólította az arra menő parasztokat. Szerencsére dél felé meglátogatta Kobolinszky. Ezer kísértés incselkedett vele, hogy mindent elmondjon neki a mérhetetlen széles boldogságból. Csak az Isten őrzötte, hogy semmit se szól. Kobolinszky különben azt jött jelenteni, hogy a nővérétől megszerezhető a gyűrű, de kétezer forintba kerül.

— Nem tesz semmit, nem tesz semmit — hagyta rá szórakozottan. (Nem bánta ő most már a gyűrűt se.)

— És mikor kaphatnám meg a pénzt? — kérdezte Kobolinszky.

— Hát próféta vagyok én, vagy mi ?

— Nagyon könnyen beszélsz, bruderkám. De a dolog fölötte fontos, hidd meg azt nekem. Mert akkor aztán végképp eltűnik ez a hatalmas vádoló tanú. A te fiókidban lesz. Antik dolog, szép dolog, különben is megéri azt az árt.

— Jól van jól, hiszen majd kivasalom Szoltsányitól, de mostan nem érek rá, valami mással vagyok elfoglalva.

— Ugyan mivel ?

— No, no — vigyorgott a báró titokzatosan. — Ne legyen olyan kíváncsi a főhadnagy úr — és a szájára tapasztotta a kezét.

Hanem mikor aztán a lengyel kocsira ült, mégse állhatta meg, hogy a távozó kezeit megszorongatva, valami keveset ki ne bocsásson az édes titokból.

— Okos ember vagy, Kobolinszky. Amit te egyszer megmondasz, az vasból van. Fránya fióko vagy, Kobolinszky.

Az öt óra lassan-lassan megjött. Az asszony künn volt a galambjai közt és rámosolygott a báróra, mintha régi ismerőse lenne. A báró piros lett, mint a rák, és lekapta fejről a kalapot.

Kétszer vagy háromszor átsétált a kerítésnél, merengett a sírnál, és ez azután így történt minden áldott nap az öt órai etetéskor.

Hanem bizony ez is csak a galamboknak volt jó hosszabb időre, mert ők pontosan megkapták a búzájukat és ők egyebet nem akartak — de a báró néhány nap múlva át kezdte látni, hogy a tökéletes boldogság mégis az lenne, ha beszélgetnének egymással, ha megfoghatnák az egymás kezét, és a többi meg a többi.

— Igen, igen — sóhajtott föl magában ellentétes érzelmek közt, mintegy epedve a jövőért és mégis remegve tőle —, eljő az a nap, amikor meg kell öt szólítanom. Dübörögve közeleg az a nap. De miért ne szólíthatna meg inkább ő engem ? — sugdosta neki az önzése.

Kiszinezte tarkabarka ábrándjaiban, miképpen kellene ennek történnie. Ha például valami vipera csipné meg Mariskát (éppen híresztelték a falusiak, hogy viperák vannak a határban), a Mariska sikoltana, ő pedig hopp, átvetné

magát a kerítésen és kiszíná a csípés helyét, ahogy a regényekben szokás. De vajon meg merné-e tenni? Elsápadt erre a vakmerőségre gondolva, s hideg borzongás futott a hátán keresztül. Nem, nem. Talán mégis jobb lenne, ha őt magát csípné meg a vipera és a Mariska színá ki az ő sebét? Ah, milyen szép, lélekemelő jelenet! De mivel későbbben eszébe jutott, hogyha a vipera őt csípné meg, az akkor neki fájna, elveté magától ezt a tarthatatlan kombinációt, újra átsapott a másikhoz, hagyván a viperacsípést a Mariskának. Így vándorolt kettojük közt a képzeletbeli vipera óráról-órára napokig-hetekig — hogy talán bele is bolondult volna a változatos kombinációkba, ha már anélkül is nem lett volna bolond.

Oly sokáig forgatá elméjében ezt a hóbortos ideát, hogy annak minden oldala, minden kis porcikája belemártódott az ő nagy önzésébe. Ej, hátha a Mariska ki se színá az ő sebét? Mi a garancia rá? Az, hogy átmosolyog? Bolondság, bolondság! Hátha csak szeszélyből teszi, hátha csak a földesurával kíván jóban lenni. Hiszen megmondta Kobolinszky, hogy az asszony ok nélkül szeret, gyűlöl. Csak éppen a mosolygása volna valami különös okadatolt dolog?

Kételyek kezdtek gyötörni. Oh, istenem, hátha nem szeret? Ha csak incselkedik, csak csúfolódik? Hiszen némely asszony csak azért mosolyog, hogy a fogait mutogathassa.

Elhatározta, törik-szakad, bizonyosságot szerez. Hadd dűljön a kocka és vele minden. Egész délután ivott. Az öreg Péter komornyik nem győzte hordani az üvegeket.

— Minek már az a sok ital?

— Mert bátorságot akarok inni, öregem.

— Minek az a sok bátorság? Hiszen nem megyünk a török ellen.

— Azt csak én tudom, hogy mi elé megyek — sóhajtott fel a báró.

Pont öt óraker megjelent a kerítésnél. A szép kasznárné nagy kedvteléssel szórta a búzát a galamboknak, de a csirkék is odafutottak, mert a csirkének is van magához való esze. Korholgatta őket kedvesen, szelíden: »Hess, hess, cudarok, ne bántsátok, ami a másé!«

Éppen akkor bukkant fel a rácson túl a sétáló báró. A csirkék nem szaladtak el, csak egyre csipogtak : csip, csip, és szedegették a szemeket. Jól is jártak ez egyszer a makacsságukkal, mert az asszonyka fordított a taktikáján.

»Jó, jó, no, értelek kicsikéim. Azt csipogjátok ugye, hogy jobb a másé. Hát nem bánom, megengedem, nem kergetlek el.«

Így beszélgetett a csirkékkel, de ha valami selyma ember hallja, még azt hihette volna, hogy ez inkább a bárónak szól.

Maga a báró is úgy magyarázta s erőt merített a bohókás kedveskedésből és egy elszánt mozdulattal hirtelen letépett egy szép piros rózsát az út mellett, aztán behunyva szemeit — a macska fél, de én nem — áthajította a kerítésen, úgy, hogy a rózsának körülbelül oda kell esnie a galambok közé.

Hús áram támadt a gallyak közt. Rejtelmesek ezek a részleges szélfuvallatok, melyek keskeny vonalon átsuhognak és újra csend támad utánuk. Mintha egyetlen láthatatlan lovag száguldana a levegőben láthatatlan paripán, s fölsírnának a fák, melyeket útjában a szellemlő patkója megtapos. Odább a többi fák meg se moccannak.

Különösen a behunyt szemű ember festi ezt így ki. De a báró az összeverődő gallyak zörgésén, a sárguló lombok zúgásán át is csak a galambok rebbenését hallotta . . . A rózsza tehát odapottyant.

Kinyitotta szemeit és felette csodálkozott, hogy minden olyan nyugodt a természetben, mintha semmi sem történt volna. Ő maga is megvan, él és lélegzik, mint rendesen, csak a szíve dobog egy kicsit hangosabban. A villám nem ütötte le, a föld el nem nyelte, a kasznár golyója szét nem zúzta. Hát ilyen kicsiből áll a bátorság !

Behúzódott egy kicsit a sűrűségbe és onnan figyelt, nem hallatszik-e onnan valami zaj, valami perpatvar. Aztán óvatos macskaléptekkel közeledett ismét a kerítéshez.

Megrázkódott. Megdörzsölte a szemeit, nem álom-e, amit lát ? A piros rózsza ott van a kasznárné keblén . Jaj, de nagyon illik a viola pettyes perkál ruhájához !

Vissza akart vonulni a boldogságával, de ami most történt, leigézte. Az asszonyka lehajtotta a fejét, szeliden, álmódózón nézte a rózsáját, aztán csak még jobban hajlított, hajlított azt a szép fejet, míg nem egészen odaért az ajka a rózsához, ahhoz a bizonyoshoz, és megcsókolta.

Ekkor vette észre a bárót (úgy gondoljuk), megédesedett a nézése és sebes, félreérthetetlen eltökéléssel feléje lépegetett, kecsesen, negédesen, barackvirágszín karjait kislányosan lóbázva a levegőben.

— Köszönöm a szép rózsát — rebegte csöndesen, a szemeit lesütve.

A bárónak úgy tűnt föl ez a hang, mint valami mesziről jövő földöntúli melódia, érezte, hogy el kellene futnia, de az lehetetlennek látszott e percben. Hiszen nem szökhet meg sehova. Mert nemcsak a kasznárné indult meg feléje, hanem a föld a tisztai lakkal, a falusi házak szalmafedeleikkel, a templomtoronnyal, s jönnek-jönnek... forog vele a világ, zúg a feje, vére lázadozik, szeme elhomályosul, és csak azt hebegi egyre :

— Oh, kérem, iszen... Oh, izé... Higgye meg, higgye meg, oly zavart a fejem.

S ösztönszerűleg a könyökével törölgeti, mint a parasztok, a forró, izzadó homlokát.

Isten tudja, hogy történt, mint történt. Oly álomszerű az egész. Lehetetlen arról számot adni. Mintha ilyenformákat mondott volna még a kasznárné: »Hát nem jön közelebb? Ej, csak nem fél tőlem? Hiszen nem haraptam még én le az orrát senkinek.« Igen, igen, mintha ilyesmit is hallott volna, és mintha minden szó egy cérnává változnék, amit a szívébe behévíznek, mint a tűfokba, és a sok cérnával azután húzta, ráncigálta őt valahogy, mert egyszer csak ott állt lüktető halántékokkal, szomjas ajakkal, villogó szemekkel, remegő orrcimpákkal a kerítés mellett, közvetlen a közelében, úgyhogy a lélegzetét is érezte, hajának illatát magába szívhatta.

— Mondja csak, igazán nekem szánta a rózsát?

— Igazán... persze... izé... de hát...

A szép asszony megfenyegette ujjával, inceskedően :

— Ej, ej, báró úr! Hát így szokás rózsát átnyújtani hölgyeknek? No, várjon, várjon!

Addig dévánkodott, pajkoskodott vele, míg végre átmelegítette és megoldódott a báró nyelve is — hogy szinte nehéz volt megállítani.

Így ment ez ezentúl mindennap — csak kezdeni nehéz. A kasznár a határban járt délután, az asszony pedig ott csevegett a kerítésnél a gyámoltalan bárócskával.

Meg is indult erre a falusi pletyka, hogy *nagyon értik egymást*.

A világ azonban nem értette.

— Eh, ostobaság! Nem lehet az! Olyan hamar! Mikor szép férje van. Üres pletyka az egész. Az unalmat kergetik. Hiszen hova tette volna a szemét az a fiatal asszony?

Beszéltek, beszéltek, de senki sem hitt igazi rosszat, bizonyosan maga a férj sem. Mert Kobolinszkynak volt rá gondja, hogy egy-egy névtelen levél megcsiklandozza. De Szoltsányi, úgy látszik, nem volt csiklandós, mert éppen semmi se történt.

Sőt mikor néhány hét múlva beállt a tél, a kasznárné gyöngélkedni kezdett, s midőn a kerületi orvos azt ajánlotta neki, hogy korcsolyázzék, maga Szoltsányi mondotta az asszonynak (így beszéli a kis Jutka):

— A parkban van egy befagyott tó, kérd meg a bárót, ha beszélsz vele, engedje meg rajta a korcsolyázást.

— De most sohase beszéllek vele.

— Hát írj neki! Mert én magam elvből nem kérek tőle semmit.

Írt is neki; elvitte a Jutka, de annyi levelezés még a hétéves háborút se előzte meg. Levél ment, levél jött nagy titokzatosan. Innen Jutka vitte, amonnan Murkainé hozta. Hogy miről levelezhettek, miféle bonyodalom, nehézség merült föl a tó dolgában és miféle tárgyalások váltak folyton szükségessékké, azt józan emberi elmével annyival is nehezebb fölfogni, mert mikor már az asszonyka megkezdte is a korcsolyázást, a levelek még mindig vándoroltak.

Hogy azonban nagyon ártatlan dolgok lehettek bennük, valószínű. Mert valami névtelen (nomina sunt odiosa) valahogyan elfogott egy levelet, amit az asszony a bárónak írt, s a férj kezébe származtatta, és hát — ebből se lett szerelmi dráma.

De szó ami szó, furcsa volt. Mi beszélni valójuk lehetett egymással, mikor a korcsolyázásnál majd mindennap találkoztak? A báró a tóparton állt vörös orral, fagyos fülekkel, bundába takarózva, az asszony pedig kimelegedve, kipirulva száguldozott a csillogó kristálytáblán, miközben olyan vidáman, fesztelenül fecsegték, mintha már száz éve ösmernék egymást.

Szép órák voltak ezek.

Ezernyi apróság történt. Egyszer az asszonyka egy nagy piruettet akart kivágni és lebukott. A báró kacagott rajta.

— Ejnye, maga gonosz — kiáltá rá. — Még kinevet? Jön ide mindjárt, hogy fölemeljen!

A báró a tóra tipegett nagy félelmek közt, de mikor aztán megfoghatta a kezét, átnyalábolhatta a derekát, hogy fölemelje, nem adta volna két olyan uradalomért, mint Oroszka.

És mindennap akadt valami jutalom, valami »szentjánoskenyérke.« Megereszkedett a korcsolyaszij a kis lábakon.

— No, báró, ha maga olyan nagy vitéz, meg tudná-e erősíteni a korcsolyámat?

Erre mit tehetett? Lekuporodott a földre és megszorítá a szíjakat, ott babrálhatott a kedves lábakon, és mondjam-e, ne mondjam — már csak inkább mondom: följebb a hófehér harisnyából is megvillant egy darabka. Nagyon szét volt már játszva. Nem állhatta meg, hogy alattomban ne csípjén egyet a lábikrán.

A kasznárné sikított és hátba ütötte pajkosan.

— Ej, báró, báró, mi lett magából? No, nézd a gonosz embert!

Annyi kis selymaság, annyi cukros bohóság fűszerezte ezt a korcsolyázást, hogy szinte kétségbeestek, mikor a máriusi napfény egyszerre kieresztette a nyelvét és lenyalta a szép jégtábláról azt a szikrázó fehér zománcot. Egy félóra alatt lucskos lett, szörcsögött.

A báró megdöbbenve nézett az asszonykára.

— Istenem! Milyen szomorú az, hogy így elmúlik valami. Ha meggondolom, hogy itt egy-két nap múlva már

nem lesz jég. És semmi nyoma sem marad, hogy maga itt járt.

— Hát itt marad a tó, bárócska. Az is valami.

— Mit bánom én ?

— A tavon csónak lesz. És én majd ide járok csónakázni.

Ebben némileg megvigasztalódott a báró, de azért aggodalmasan vetette föl :

— Ha ugyan a kasznár úr megengedi.

Az asszony vállat vont, miközben a korcsolyája éles sarkával gépiesen a jégbe áskált, mint mikor a kényes paripa lyukat kapar a patájával.

— A kasznár dühös ember ugyan, és ha egyszer valami helytelent találnánk tenni (elnevette magát, aztán szemérmesen lecsütötte a tekintetét), mind a kettőnket keresztül-lőne, az bizonyos (a báró láthatólag megborzongott és összehúzta a prémes krispinjét), de hogy ne engedjen meg egy kis ártatlan csónakázást, no, azt szeretném látni . . .

— Kár, hogy én nem tudok csónakázni — sóhajtott a báró.

— Azt szeretném én tudni, hogy voltaképpen mit tud maga.

— Tudom túrni a gorombaságait.

Hát a tó csakugyan jó barátjuk maradt tavasszal is. A báró egy finom lélekvesztőt csináltatott, mely sebesen röpült, mint a nyíl, — eddig csak egy nagy ormótlan csónak volt, amit Hirkó tákolt össze ; nagy nyári forróságok idején benne hált az imposztor, a hús tó felülete által ringatva. Mert találékony elme volt az öreg.

Szép meleg április járt a felföldön, s a csónakázásnak már megvolt a maga búbája. Jött is a kasznárné, amikor jöhetett.

De a nagy napok csak még most lesznek. Az igazi kedves napok. Szoltsányi az alföldre készült birkát vásárolni, oda marad vagy egy hétig. Hiszen az igaz, hogy voltaképpen mindegy lehetne, de mégis-mégis. Jó a csószt messze tudni, ha szőlőkóstonlás jár az eszünkben . . .

Ebben az évben hamar nyílt meg a tavasz és enyhe volt. Még gólyák is jöttek Oroszkára. Szép fehér gólyák.

Az egyik pár a kasznár házán rakott fészket. De a Valaszki molnár pajtáján is volt egy.

A gólyák, ezek a fehérek, akik az alföldön szoktak nyaralni, csak nagy ritkán szontyolodnak arra a plánusra, hogy »nézzük meg az idén a tótocskákat«. Mindig van az ilyesminek valami nagy oka. Néha a nyomorúság készíteti őket: ha nagy aszály volt az alföldön, hát a gólyák közül egy-két kalandosabb szellemű összebeszél:

— Próbáljunk tán följebb egy kis szerencsét!

Többnyire megcsalódnak, mert ott még rosszabb, és jövő évre újra ott kelepelnek az alföldi tanyák kéményein, hirdetve az ifjabb nemzedéknek: »járt utat járatlanért el ne hagyj«.

De vannak főbenjáró okok is. Amikor muszáj elmenni. Összeütközés a törvénnyel, a gólyák országában. Nagy a korrupció köztük, mi haszna szépítőnek, s igen gyakoriak a gyilkosok. Gólya asszony megöli az urát. Vagy a férjemuram ad túl bűnös módon a menyecskén, szüle megöli a gyereket. Sok utálatos, sötét bűn van köztük, a természetudósok egész könyveket írtak a gazságaikról, de a többség még becsületes, ítéletet tart s kivégzi a bűnös gólyákat, ha napfényre jön a hajmeresztő tett.

Ezek a gólyák tehát, akik ide jönnek, mind gyanúsak. A gólya-társadalom erkölcsi halottjai és száműzöttjei, akik olyan helyre vonulnak el, ahol nincsenek társaik, nincsenek gólya-rendőrök, akik szemmel tartják, nincsenek gólya-bírák, akik ítélnének, ahol csak szegény tótocskák vannak, akik örülnek a gólyának, mert ritka náluk. Nem kutatják a múltját, hanem köszöntik nyájasan.

A Szoltsányi gólyáját éppen aznap, mikor az alföldre indult, valami különös dolgon kapták rajta a cselédek.

Köveket hordott a csőrében egész nap a fészkebe, melyen az anya a tojásokon ült már.

— Hát megbolondult ez a mi gólyánk, hogy köveket hord ma kis békák helyett a fészekbe?

Sok embernek feltűnt, megálltak, megbámulták, amint gyorsan leszáll és újra fölvesz egy kis követ s térül-fordul nagy lázasan, szorgalmasan.

— Az ördög látott valaha ilyet. Pedig okos madár.

A kasznár úr elbeszélte, hogy Aquileja ostrománál egy gólya kivitte csőrében a fiókját a városból, mit látván az öreg Attila, fölkiáltott: »Katonák, holnap bevesszük és fölperzseljük Aquileját. A gólya tudja már!« És csakugyan másnap elégett Aquileja.

Az öreg Hirkó a homlokára ütött :

— Nagy vihar lesz ma vagy holnap, tekintetes uram. A gólya a fészket erősíti, hogy az orkán le ne sodorja.

— Bizony igaz lehet.

Hirkó marasztalta a kasznárt — ne induljon el, hátha valami rossz helyen találja utolérni a zivatart.

— Nem úgy van az, szüle — felelte a kasznár tréfásan —, nem sérthetem meg a *barátot* azzal, hogy a gólyának jobban hiszek.

Az öreg Hirkó a tornácra tekintett, ahol az időjárást jelző higany-instrumentum volt fölakasztva, és a barát künn állt a kápolna előtt — ami szép időt jelent.

Valóban tiszta volt az égbolt, mint valami új selyemszövet, amin egy pecsét sincs.

A kasznár hát elindult déltájban, de a gólya még mindig cipelgette föl a köveket délután is.

Reggel se mutatott a firmamentum semmi különöset ; fehér volt a színe, bágyadtpiros árnyalatba játszó, mint a frissen szűrt kecsketej.

— Hát hol az a zivatart, Hirkó bátya ?

— Meglesz az valahol — bizonykodott az öreg —, mert én, úgy segéljen, nem nyúltam hozzá.

Délután csónakázni ment a kasznárné ; mosolygott a tó és éppen olyan halavány kékes volt, mint az ég. Ámbár iszen az eget nem igen nézegette senki, hacsak az öreg Hirkó nem, aki nem mессze a tavacsjától, a park egy rejtett helyén kapálgatott két megbízható napszámossal. Bekötött szemmel vezette őket ide s vezette ki innen, ahogy szokás volt hajdan az erődített várakban. A parknak ezt a helyét »régi ország«-nak nevezték a beavatottak. Őserdőnek látszott, óriás fák, átjárhatatlan sűrűség, bozót, túske, át meg átfonva kúszó növényekkel, indákkal, gyökerekkel. A közepén volt aztán egy irtás, a »régi ország«. Itt tenyészttette Hirkó azt a bizonyos nemes plántát, amire a király olyan erősen rátette

a kezét. Innen nézegette az eget. De biz ott még mindig nem látszott égi háborúra való készülődés. Különben is lesz, ami lesz, mit bánja ő. Olyan csak talán mégse lesz, hogy fináncok potyogjanak le az égből — a többi pedig mind nem veszedelmes.

A kasznárné járműve vidáman siklott a tó hátán ; míg a partoknál evezett, addig a báró a szárazon követte és virágokat hajigált utána, de egy lila orgona-fürttel úgy megtalálta ütni az asszonyka szemét, hogy az megneheztelt és megfenyegette :

— No, várjon, kiállhatatlan !

S mintegy büntetésül a tó belseje felé evezett egy kis öblön át, ahonnan már nem lehetett elbeszélgetni.

— Isten áldja meg ; megyek be a tengerbe !

A báró kérlelte, hogy ne menjen, mert akkor ő itt unja magát, de a szép asszony makacs volt, levetette a kabátkáját s ugyancsak dolgozott a lapáttal. Közbe-közbe hátrafordult, s a kendőjével integetett : adieu, adieu !

Mikor aztán a tó közepén volt, letette a lapátot a csónakba, a kabátkát a feje alá és végigfeküdt a csónakon. Ez az igazi édes nirvána. A csónak egy helyen áll, de a víz mozgatja, egy csöppet ringatja.

Behunyja a szemeit, a napfény csiklandozza az arcát, aztán egyszerre hűs szellő támad (jaj, de jó, de üdítő) és a víz mosni, nyaldosni, ostromolni kezdi a csónakot, locsog hozzá, pöröl vele . . . Micsoda szép elálmosító dolog ez.

Ezalatt mintha egy láthatatlan madzagot oldana föl valaki az ég peremén, a bágyadt kékes függöny szét kezd húzódni ; mint pára mállik szét a semmibe, komor, fenyegető felhők kóvályognak ki alóla, egy pár róf tüzes pántlika szemvakítón fut végig a sötétbarna szöveten, s megdördül az ég, hogy hallani az anyaföld bordáinak ropogását. A nagy rázásban valami lyuk szakadt ki lent a poklon, és ezen a szellentyűn át szörnyű orkán süvít föl, bömbölve csavarja ki a fákat, korbácsolja föl a vizeket, szaggatja a kastély zsindegyzetét és lökdösi le a viskók födeleit : Le a kalappal előttem, parasztok !

A tó közepén a csónak elkezd táncolni, billen ide, billen oda, ugrik és leesik, mint a labda. Az ijedtségtől halálra

vált nő sikoltoz, keze megdermed, kiesik belőle az evező lapát.

A báró látja a partról és kiáltoz: Bátorság, Mariska, bátorság! Most meri először szólítani nevén. Nem ér semmit. A csendes tó egy pillanat alatt szörnyeteggé lesz és fölfordítja a csónakot. Az asszony beesik a vízbe, egy darabig még küzd, kapaszkodik, még ott sötétlik a haja, még látszik az egyik fölemelt keze, aztán vége, vége... Csak egy piros napernyő úszik ott csöndesen, mint egy elhajított, gazdátlan mályvarózsa.

— Segítség, segítség! — ordította a báró a rettenet és az örület vad hangján.

Hirkó rohant oda a három napszámossal.

— Elmerült a kasznárné — hörögte a báró (de nem volt szegényen emberi ábrázat) — ott, ott azon a helyen, ahol a csónak van, ahol az ernyő van.

Hirkó a fejét vakarta.

— Baj, baj!

— Hát mért nem mozdulnak, maflák? — ugrott eléjük a báró dühösen, mint egy hörcsög. — Hamar, hamar! Egy tehenet kap, aki kihúzza.

— Bornyastul? — kérdé Hirkó és már kezdte a nagy dromedár csónak kötelét oldozni.

— Két tehenet bornyastól — licitált a báró, egész testében remegve. — Hamar, hamar!

Hirkó egy perc múlva benn volt a csónakban, »gyorsan ide egy csáklyát.« De nini, a báró is utána ugrott. Hát megfordult már a világ! És milyen ügyesen, vakmerőn ugrott be, mint egy matróz. Hát nem csodálatos ez?

— Mit akar, méltóságos uram?

— Önnel megyek.

Hirkó kicsinylőleg tekintett végig rajta.

— Énvelem ugyan nem jön, mert ez nem tréfadolog, ez istenkísértés.

Azzal megfogta, mint egy macskát, és gyöngéden kitette a partra. »Maradjon veszteg.« Majd azt morogta önönmagához befelé:

— Majd, hogy ő is befüljön. Ki a kutya adná meg nekem aztán a bornyas tehenet?

A hajdani pákász hatalmasan tudott bánni az evezőkkel, a megszilajodott tóval és a tomboló orkánnal szemben is, csakhamar ott volt a helyszínen és fölhozta a kasznárnét nagy ügyesen a mélységből.

A báró dült arccal szaladgált föl s alá a parton, mint egy örült :

— Meghalt ? — kérdé félénken, tompa nyöszörgéssel.

A napszámosok közömbösen ordították be Hirkónak a süvítő széllel szemben :

— Azt kérdezi az uraság, hogy meghalt-e ?

Kínos percek voltak, sokáig nem felelt ; végigfektette a szép testet a csónakon, úgy, hogy a feje legyen lejjebb, azután lekuporodott melléje, a szíve tájára helyezte a fülét, hallgatta figyelemmel sokáig, csak azután kiáltotta vissza :

— Nem lesz semmi baja !

Aztán amint közelebb evezett, kezdte a rendeleteket kiosztani.

— Hozzatok egy saraglyát dunyhákkal, valaki pedig menjen a doktorért. De az most kártyázik valahol, nehéz lesz megtalálni, addig is elő kell hívni néhány öregasszonyt, akik értenek az ilyesmihez. Muskátinét a felső végről, az a Balaton mellett szolgált, Komárkánét a templomsorról, az egy uszodásnál volt szakácsné Pesten, Sztrálnyik Pálnét, akinek az első férje a vízbe fúlt, a másik férjét pedig a bor ölte meg . . . A folyadék mind egy kutya.

Az éledő reménytől egyszerre ruganyos lett a báró, tett-vett, intézkedett, tért-fordult, parancsolt, mint egy kapitány, és minden olyan zsinórra ment, mint a patyolat. Mi lelte ezt, mi lelte ? Hogy egyszerre valóságos férfi lett a katuska emberkéből. Murkainé asszonyom, a szakácsné, titokzatosan hunyorgatott a sárgás macskaszemeivel : »a szerelem tette ezt, ti mihasznák ; ne is bámuljatok fölötte.«

A kasznárnét lefektették a legszebb vizitszobába a kastélyban, az egyetlen selyem ágyba. Bizony még olyan volt, mint a halott. Az öregasszonyok csakhamar összeszaladtak, s lett nagy tanácskozás, mindenféle füveknek főzetése. Az egyik a szíve körül dörzsölte, a másik pálinkát töltögetett abba az elkékült szájába, amelyik olyan szép piros volt még ezelőtt egy órával. Mire a doktor elősántikált este felé, már

konstatálhatta, hogy a kasznárné ki fogja heverni a kalandot.

Mindezek dacára teljes eszméletét csak másnap reggel nyerte vissza és igen csodálkozott rajta, hogy hol van. A báró, aki majdnem az egész éjszakát mellette töltötte, megmagyarázta neki, mi történt, míg végre visszaemlékezett.

— Ah — mondá szomorúan, lankadt, erőtlen kezét a bárónak nyújtva. — Megmentett a haláltól, de milyen élet számára? Minek hozott engem ide a kastélyba? Visszamehetek-e én még a kasznárlakba, miután már egy éjszakát itt töltöttem? Feleljen nekem erre! Adjon tanácsot!

A báró gondolkozva járkált fel s alá, aztán megállt az ágy előtt.

— Hogy én? — szólt bárgyún összezsugorodva. — Én azt gondolom, jobb lenne, ha maga gondolna ki valamit.

— Én már ki is gondoltam — felelte az asszony csendesen, ábrándosan, a szétbontott haját ráborítva takarónak az arcára.

— No, mondja meg!

— Tegye ide a fülét, megsúgom.

A báró engedelmesen lehajtotta a fejét az érdekes, halovány archoz, mely most olyan tiszta és átlátszó volt, mint egy szenté.

BÉFEJEZÉS

Hogy mit gondolt ki az asszony, mit sűgott, nem tudjuk, senki sem hallhatta, még Murkainé se, pedig ő ott kuk-solt szemével, fűlével a kulcslyukon. Nem volt ugyan érde-mes, mert egy-két nap múlva úgyis kitalálhatta mindenki. Sőt egy hét múlva maga Szoltsányi is megtudta, még haza se kellett érnie, mert már útközben, Eperjesen, föltűnt neki, hogy az ismerősök különösen nevetgélnek, ha látják.

Megfogott hát egyet és kikérdezte. Az megörűlt, mint a bolond, mikor megértette, hogy a szerencsétlen flótás még semmit se tud, s ő lehet az első, aki beadja neki hamisítatlan eperjesi nyelvezetben.

— Ne ijedj meg, lieber pan brat, de egy kis hiba van otthon. Feleség, uraság, fuccs. (Úgy tett a szájával, mint aki elfűj valamit a levegőben.) Non habes dominam, domi-num, dominium aber bleibt . . . aj toje volacso (és ez is valami).

Szoltsányi arca elsötétedett.

— Ej, nem értem. Hát mi lett velök ?

— Megszöktek, amicenko, együtt. Szerették egymást . . .

Képzелhetni, hogy tombolt, hogy dűhögött az a kemény ember. Mint a megdűhött vadállat járta be az üres szobákat otthon és a kastélyban, fölfeszegette a fiókokat, hogy hagy-tak-e valami levelet. Nem hagytak azok semmit.

Az asszonyt nem emlegette, mintha nem is lett volna, mintha nem is fájna neki, csak a báróra fente a fogait :

— Fűrdök a vérében! — kiáltozá — megölöm, ha meg-találom.

Igaz, hogy nem kereste. De hol is kereste volna? Ki tudhatná azt, hova mentek? Innen két megrakott társzekér-rel utaztak el és a hintóval a vasútig, onnan aztán vissza-kűldték az üres szekereket, hogy minden rendben van.

Csak a gonosz csont, az öreg Hirkó merte megkérdezni: »Mit mondjunk majd a kasznár úrnak, ha megjön?« — »Hogy tiszteltetjük« — felelte az asszony s nevetett.

Egy félév is elmúlt, míg végre meg lehetett állapítani különböző hírek alapján, hogy a szökevények Brünn mellé vonultak Pirkendorfbba, a Krapotkák ősi skvarkájára, ott éldegélnek, mint két turbékoló galamb.

Vándorló mesterlegények, kereskedelmi utazók hoztak felőlük hírt, s ugyanazok révén jutottak ki amoda a Szoltsányi fenyegetései: »Jaj az életének, ha valaha elém kerül.«

Egy-két évig nem volt közöttük semmi érintkezés, hallgatott mind a két fél, jól esett, úgy látszik, mindkettőnek a csönd. Hanem a bolondos Kobolinszky egyszer csak fölkereste őket Pirkendorfbban (az is eljut mindenüvé, mint a pestis). Hogy mit csinált ott, isten tudja . . . (udvarolt talán az asszonynak), de bizonyos, hogy sok érdekes pletykát hozott, — ami itthon emelte egy kicsit már nagyon is aláhanyatlott értékét. Tele töltötte a vidéket azzal a hírrel, milyen keservesen panaszkodott előtte a báró, hogy a kasznár egy garast se küld neki a birtok jövedelméből, és hogy ezt nem szándékozik tovább túrni.

Szoltsányi, úgy látszik, megenyhült e hír hallatára, mert az uradalmi botos ispánt, Malinák Pált, akit az idén fogadott a gazdasághoz, elküldte ősz táján Pirkendorfbba néhány száz forinttal, mint a birtok két évi jövedelmével, hozzon a bárótól nyugtát, hogy ki van elégítve. Rendszeres, komoly számadást persze nem küldött (mert minek az?), és a báró se kívánta. No iszen, az lenne még szemtelenség, ha kívánná!

Persze, levelet se írt Szoltsányi, beírta fenyegetésekkel és vérfagyasztó üzenetekkel, melyeket Malináknak el kellett ott referálni, hogy így-úgy, be ne tegye többé a lábát ebbe az országba, mert nem eszik több kenyeret.

Hanem iszen nem is volt annak szándékában bejönni. Szepegett az, szegény, eleget, még ott a messzeségben is. Hej, ki volt már az innen füstölve alaposan . . .

Szoltsányi György pedig szabadon gazdálkodott a szép oroszokai birtokon, melyet megjavított, felinstruált, valóságos Kánaánná változtatott még a báró ittlétében. Bizony csak

éppen annyi, mintha az övé lenne, mintha ő örökölte volna Szoltsányi Gáspártól.

Gyarapodott, nőtt vagyonban, azt se tudta már, hogy mit tegyen a tömérdek pénzével, akvirált, terjeszkedett.

Az a didbáb összeg, amit Malinák Pál minden év őszen Pirkendorfba vitt, számba se jöhetett. A pénz mellett olyankor hírt is vitt oda és hozott onnan.

— Megint vett egy birtokot Szoltsányi úr — újságolta ottan.

— Megint született egy gyermeke a bárónak — újságolta itten.

S ez úgy ment sok-sok évig : új gyerek ott, új birtok itt.

Hanem egyszer csak az is megszűnt. Malinák már csak olyanokat újságolt : »A báró nagyon göthös. Sántítva jár, olyan, mint a csontváz.« »Szoltsányi úr haja már olyan fehér, mint az ezüst.«

Ej, ej, hogy szaladtak azok a bolondos esztendők, s hogy elfújta az idő a régi szenvedélyeket, a haragot, a dicsvágyat, a bosszúállást. Vagy csak a jóllakott ember nem érzi — hogy mire volt valaha étvágya? Ehelyett azt érezte az oroszai kasznár is, hogy ő már fáradt ember. Igaz ellenben, hogy már akkor nem hítták oroszai kasznárnak, hanem »oroszai nábobnak«. Nagyobb birtokot szerzett össze az elszegényedő dzsentritől, mint Oroszka, csinos kastélyt építtetett magának Maroványban, amibe egy tisztartót ültetett be, aki Keszthelyen végezte tanulmányait. Tetszett az öregnek, hogy úgy emlegetik a tisztjét : »az oroszai kasznár tisztartója« : négy sallangos lovat kellett neki tartani és némi parádét kifejteni.

Ő maga azonban megmaradt a szürke egyszerűségében, a régi ütött-kopott kasznártanyán, és kezelte a Krapotka birtokát. Dehát nem volt-e ebben is valami konok kevélység?

Egyszerű zöld bricskáján, kopott ruhájában járt be az eperjesi vásárokra, dehát azért megsüvegelte őt mindenki, nagy tekintélye volt a vármegye minden urai előtt, de érezte is, nagyon érezte, és ha összetalálkozott egy-egy Szoltsányi atyafival, akik a pörvitelben tönkrementek, gúnyosan szólította meg :

— Szervusz, bátyám, jó Szoltsányi! Hát ki csinálta jobban a dolgot? Ugye a *nem jó* Szoltsányi?

Egyik-másik vissza is vágott néha (mert minden Szoltsányi kevély):

— Hiszen csak megvolna a mód, tekintetes öcsémuram, de hát az asszony? az asszony?

Titokzatos arccal felelte ilyenkor:

— No, no. Majd az is másképpen fest egyszer.

És csakugyan. Rosszabb az idő a vénasszonynál, mert kíváncsibb. Minden skatulyát kinyit, minden lyukba bevilágít.

A következő ősszel betegeskedni kezdett s többször mondá: elég már énnekem a lapokat olvasni mindennap. Éppen nála volt egy délelőtt Kobolinszky, aki valóságos totumfac-ká nőtte ki magát a háznál. Ma éppen a háziúr dohányát vágta föl, midőn kocsizörgés hallatszott be az udvarról.

Szoltsányi kitekintett.

— Egy eperjesi fiáker. Jó lesz a dohányt eldugni.

Hamar elrejtették az ágytakaró alá, de ok nélkül, mert igen tisztességes arcú, előkelően öltözött úr lépett be, fényes-szórú cilinderkalappal a kezében, és bemutatatta magát, hogy ő dr. Pergen János ügyvéd, Brünnből.

— Tessék helyet foglalni. Bocsássza meg, hogy föl se kelek, de a köszvény...

— Bizalmas beszélgetésem volna Szoltsányi úrral.

S fürkésző tekintetét végigjártatta a két úron, mintegy találgatva, melyik lehet az ő embere.

— Eredj, Kobolinszky, mondd meg a szakácsnénak, hogy még egy vendég lesz.

— Én a báró Krapotka Oszkár teljhatalmú megbizottja vagyok — folytatta az idegen —, igen fontos ügy hozott ide.

— Gondolom, hogy nem fáradt ok nélkül ilyen messzire.

— Talán sejtí is az ügyet.

— Úgy gondolom — felelte Szoltsányi közömbösen —, hogy a birtok eladásáról lesz szó. Most jó ára van a földnek. És én magam sem bánám már, elbetegesedtem, vissza akarok vonulni a saját odúmba.

Dr. Pergen az ujjáival játszott, udvarias ember volt, hagyta kibeszélni a házigazdát.

— Nem, nem, valami egyéb hozott.

— Ah, és ugyan mi?

Szolzszányi szemeiből kilövellt a hamu alól a régi gyűlöletteljes láng egy szikrája. Azt hitte, a visszatartott jövedelmeket akarják kivasalni. Önkéntelenül morogta: »Nyugtáim vannak minden évről.«

— Ön talán tudni fogja, hogy a bárónak gyermekei vannak, akik nemsokára kilépnek az életbe és névre lesz szükségük. Ön ért engem. A báró át van hatva attól a törekvéstől, hogy törvényes gyermekeivé tegye őket.

Szolzszányi már megint egykedvűen szitta a csutoráját, és bólintott a bozontos fejével.

— Értem, igenis.

Dr. Pergen most fölemelte ujját, hogy attansiót kér (látszik, hogy valamikor professzor is lehetett).

— Azaz a báró el akarná venni a gyermekek anyját törvényesen. (Minden szót külön hangsúlyozott.)

Szolzszányinak a szemöldjei a nagy figyelemben föl-szaladtak egész a homlokára.

— De ez, mint méltóztatik tudni — magyarázta Pergen úr tovább —, nem mehet olyan simán és egyszerűen, az nem egészen függ tőlünk, ahhoz mindenekelőtt az ön beleegyezése és hozzájárulása volna szükséges.

Zöldes fényű éles szemeit valóságosan bele látszott szúrni Szolzszányiba, kinek ajka körül gúnyos mosoly jelent meg.

— Mindenekelőtt én teszek önhöz egy kérdést, tiszteletreméltó uram és vendégem — szólta a kasznár és a pipáját lassan a karszékhez támasztotta —, közölte már a báró ezt a tervet az izével... az asszonysággal?

— Természetesen nem. Mert meg akarja őt lepni a legnagyobb fiok nagykorúsága napján. Éppen ennek az előkészítése végett vagyok én itt, s hogy minden hímezés-hámozás nélkül áttérjek a meritumra, a báró kész bizonyos áldozatokat hozni.

— Hm.

— Teszem azt, az oroszokai birtok valamely kisebb részét örökösen átengedi az ön beleegyezése fejében.

Szolzányi egy elhárító mozdulatot tett a kezével, aztán egy Mefisztó alattomos nyájasságával kiáltott föl:
— Oh, az nagy ostobaság volna! Mikor én ingyen is beleegyezem. Csak méltóztassék a báró úrnak elvenni őt egész bátran.

Az ügyvéd valóságosan fölszisszent a meglepetéstől, s arcát a váratlan siker derúje öntötte el.

— Mit? Hogy ingyen is kész megindítani a válópört?

— Azt már nem — felelte ez meggyőződéssel.

— Hát mennyiért? — kérdé gyorsan, mint a fogorvos, hogy fájdalom nélkül húzza ki az odvas fogat.

— Semennyiért.

Dr. Pergen bosszúsan mozdult meg székén és a szakállát rágicsálta.

— Akkor én önt nem értem. Előbb kijelentette, hogy ingyen is beleegyezik és . .

— Most is mondom.

— És azután kijelenti, hogy pénzért se indítja meg a válópört.

— Mert nem is lehet.

— Hogy-hogy?

Szolzányi előbb meggyújtotta a pipáját, megnyomkodta benne a hamvat, csak azután jelentette ki nagy flegmával:

— Mert nekem az az asszony sohase volt feleségem.

Az ügyvéd felugrott, minden hajszála égnek meredt.

— Hát miye volt? — hörgé.

Szolzányi vállat vont

— Semmim.

— De millió ördög, uram! Mért nem mondta ezt meg ön soha a földesúrnak?

Szolzányi mosolygott

— Mert sohase kérdezte.

E pillanatban benyitott az öreg Kobolinszky.

— Asztalon a leves, bruderkám! Végeztetek?

— Végeztünk — felelte Szolzányi meglegedetten. s nagy erőlködések közt emelkedett fel a székéről

A SZELISTYEI ASSZONYOK

1901

I. FEJEZET

SZILÁGYI FOGARASON

A Helységnévtárban következő két sor foglaltatik Szelistyéről: »Szelistye, Szeben megyében, szelistyei járás, 3750 lakos, 1064 ház, tsz. Nagyszeben, jb. helyben. .«

Ötödfél-száz évvel előbb, Szilágyi Mihály őnagyságának gubernátorsága idején még nem lehetett volna ennyit írni Szelistyéről. Akkor még nem volt annyi lakosa, se vasútja, se távíró drótja, se méhköpűje, se postakürtje. Hanem azért mindezekből a felsoroltakból *egy sem az, ami hiányzott, valamint most se tudja még a Helységnévtár a legbecsesebbet, amije van.*

Volt pedig akkoriban a szebeni ispán az öreg Dóczy Mihály, a Hunyadi János egykori hú embere és várkapitánya, aki mint szebeni gróf is örökösen az ő szolgálatában szorgoskodék, katonákat gyűjtven és küldözven neki a környékről és a köröskörül fekvő saját birtokairól, hol szálas, csontos oláh legények termettek vala. Hunyadi Jánosnak csak üzenni kellett: »Még ezer embert, Mihály!«, s ő összeboronálta az ezeret. »Még ezeret, Mihály«, s ő a fiúgyerekeket is összefogdostatta, hogy elmehessen az új ezer. Mert sok vér kellett akkor a pápának. Ugyanis őszentsége szította ezeket a harcot, s hogy egy akó török vér öntődjék, egy félakó keresztény vér ment rá. A pápa azt tartotta, hogy ez jó üzlet az Isten számára. Hogy az Isten mit tartott róla, azt nem tudom. De bizonyos, hogy ebből a tömérdek kiontott vérből, mely oroslánrészben a magyaroké volt, nem háromlott egyéb észlelhető eredmény, csak az, hogy azóta déli tizenkét óraker a világ minden keresztény tornyában meghúzzák a harangokat, amint azt a pápa őszentsége a nándorfejérvári győzelem emlékére elrendelte. Minthogy éppen akkor dőlt a csata diadalra, mikor a naptányér a mennybolt közepére ért. Ah,

istenem, micsoda drága harangszó nekünk, és még nimbusznak is mily keveset mutat! Mert ki tudja azt most már idegen világrészekben vagy itthon is valamely kis faluban, ha mélán megkondul délben a nagy harang, hogy abból a magyarok lelke sír elesett ősapákért?

Bizonyára mondom, nem sok látható jó származott ezekből a harcokból. A láthatatlan jókról persze nem számolhatok be, mert azok az Isten titkai. Hiszen, hogy példát mondjak, már maga ez az eset, amit most elbeszéltek, se történhetett volna meg e harcok nélkül.

Ott kell kezdenem azonban, hogy Szilágyi Mihály gubernátor uram Anno 1458 ősz elején nagy és fényes kíséretével Fogarason járt, mint a havasalföldi vajda vendége.

Fogarast ugyanis, mint zászlós uradalmat, rendszerint hűbérül adták királyaink a havasalföldi vajdáknak, azzal a föltétellel, hogy azért őket a török ellen segítsék. Általában egészen más volt a régi állam. Akkor abban mutatta a hatalmát, hogy *minél többet tud adni másoknak*, most abban excellál, hogy *minél többet tud elvenni másoktól*. Melyik a jobb metódus, nehéz eldönteni. Mert akkor is mindenki szidta az államot és most is csak azt cselekszi.

Hát a vajdánál, a fogarasi várban időzött Szilágyi ősz elején, s onnan rándulgatott ki zergevadászatra a közeli havasokra, melyeknek szépségét ékes latin nyelven följegyzé a vele lévő Balthazar diák. Fölséges, vaddal és pisztránggal teli vidék volt. A vaddisznók egész falkában jártak le a hegyekről a szántóföldekre, valóságos halmokat ejthettek belőlük, a zergék után elmáskáltak az urak egész a *Strungu dracului*-ig, a borzalmas horpadásig, a Negoj hegy északi oldalán.

Volt ott vadászat mindenféle: az áfonyabokrok közül, melyek a havasok alját borítják, minduntalan előcsörtet egyegy barna medve. A forrásos legelőkre szelíd őzikék járnak inni. A lombos erdőkben ott röpköd a siketfajd és a császármadár, s fölöttük magasan vijjog a levegőben a fakó keselyű.

Némely napokon aztán elnémultak a vadászkürtök, szétszéledtek a hajtók, és megpihentek a felriasztott vadállatok erdei vackaikban és a hómezőkön, egykedvűen nézegethették magukat a zergék a Jezere Griszovi tavában, meg a többi

tengerszemekben ; változatosság okáért ilyenkor bent a fogarasi várban rendezett nagy ünnepélyeket a vajda Szilágyi tiszteletére, minthogy suae aetatis oraculum fuit. Úgy is, mint az ifjú király nagybátyja, aki a koronát neki megszerezte, úgy is, mint az összes hatalom depositariusa, akinek egyetlenegy mondása járt szállóige gyanánt, hogy : »Az igazság szép dolog, jó dolog, de akinek hatalma van, az nem szorult rá.«

Nem sokat törte magát utána, az igaz, de azért alapjában jó ember volt, kedélyes, lágyszívű, de hirtelen haragú is. Intézkedéseiben benne van a makacs, erőszakos karakter, benne van a hiú, nagyravágyó ember, de benne van az okos államférfi is.

A mulatságon sem feledkezett meg államfői kötelességeiről, korán reggel misét hallgatott páter Ambrosiustól, azután kérelmezőket és deputációkat fogadott, Budáról érkező futároknak híreit hallgatta meg s üzeneteket, parancsokat küldött vissza általuk. Akkor még nem állott az uralkodás a pusztá unalmas névalírásokból ; egy-egy vidám epizód tarkán szövődik a komor, kellemetlen dolgok közé.

Az is olyan vidám dolog volt, mikor az udvarbíró, Sándor Benedek uram azt jelenté, hogy egy asszony-deputáció van még odakünn.

— Miféle asszonyok? — kérdé a gubernátor.

— Szelistyérről — felelte az udvarbíró.

— Hol van az a Szelistye?

— Az én birtokom — jegyzé meg a fiatal Dóczy György, az újonnan kinevezett szebeni ispán, ki talpig feketében állt ott a főurak csoportjában, a pünkösdkor elhalt apját gyászolva.

— Bocsássa be kend őket — jegyzé meg a kormányzó —, már csak azért is szívesen hallgatjuk meg őket, hogy a Dóczy öcsénk jobbágyai.

Vagy tíz-tizenkét oláh asszony lépegetett be, csontos, vállas, csipőkben hatalmas alakok, ünneplőbe öltözve, hímzetteljű ingvállakban, tarajos főkötőkben, amelyekről üveggyöngyök csilingeltek. Nem voltak valami nagyon szépek, se nagyon fiatalok, hanem, mint Bánffy Pál mondá : »megjárnák ínség idején.«

Az egyik, körülbelül a legidősebb, valami Marjunka nevű, nagy vakmerőn odalépett a gubernátor színe elé, aztán térdre vetvén magát, csak úgy dőlt belőle a sok oláh szó, mint a lyukas zsákból a köles.

A kormányzó mellén összefont karokkal türelmesen hallgatta, s hol az egyik lábára állt, hol a másikra, de azután mégis megunt, és ráparancsolt az udvarbíróra :

— Ugyan állítsa meg kend és tolmácsolja, mit hoztak?

Akkoriban még szokás volt, hogy a deputációk hoznak is valamit, persze ilyen nagy úrnak nem egyebet, mint valami ritkaságot : bárányt két fejjel, földből kiásott őskori edényt vagy érmet, vagy valami óriás kukoricacsövet, amely a határban csodára termett, szóval valami kedveskedő semmiséget.

— Kelj föl, oktalan asszonyi állat ! És egy mukkot se szólj többet — rivallt rá Marjunkára az udvarbíró, aztán a gubernátor felé fordult.

— Az asszonyok nem hoztak semmit, hanem kérnek.

— Mit?

— Hogy adjon nekik te Nagyságod férfiakat.

— Hát meg vannak bolondulva? — fortyant föl a kormányzó.

— Azt mondják, hogy ameddig nekik volt, ők nem fösvénykedtek a királlyal szemben, aki mindig csak kérte a sok katonát, még felnőtt fiúgyerek sem maradt Szelistyén. Csupa asszonyok lakják a falut, a pópa az utolsó férfi, meg a harangozó, de azok is már mind a ketten a két fekete kaszás* környékén járnak. Hogy ők csak kölcsönbe adták a férfiakat, most már adja vissza Nagyságod, s ha nincsenek meg, ha elestek a harcokon, adjon nekik helyettük másokat, mert kéz kezét mos, és ha a király még ezentúl is akarna katonákat Szelistyéről, azoknak előbb meg kellene születniök, ennél fogva tehát . . .

Szilágyi hatalmas kacaja szakítá félbe a tolmácsolást.

— Oh, no ! Ej, no. Hát persze. (És megint csak kacagott, hogy a könnyei csurogtak.) Férfiak kellene nekik. Teringette, ez mulatságos. S ezek a te asszonyaid, Gyurka?

* A két fekete kaszás népies nyelven a két hetes számot jelenti, azaz 77 esztendő.

Nágyon meg lehetnek szorulva. De hol vagy?! Ne bújj el! Adj hangot, Dóczy!

Dóczy röstelkezve fordult volt az ablak felé, mintha a vidéket nézné, de a kormányzó szavára előállott.

— Ami az igazat illeti, kegyelmes bátyámuram — mondá akadózva —, boldogult apámuram csakugyan kipusztította a férfiakat a néhai való Hunyadi János ónagysága seregei számára, úgyhogy a földek birtokaimon fölszántatlan hevernek, s nekem semminemű jövedelemem nincs azokból. A férfiak nekem is hiányoznak, kegyelmes uram, de én mégse panaszkodom.

— Vagyis bővelkedsz az asszonyokban — nevetett a kormányzó, vidám hangulatba gurulva. — Hát persze, hogy nem panaszkodhatol, te lurkó.

Az urak mindnyájan mosolyogtak s parázna szemekkel nézegették az oláh menyecskéket, akik nekibátorodva nevetgéltek. Csak a harmatképű Balthazár diák sütötte le szégyenlősen a szemeit, amint a protokollum fölé hajolva, szokás szerint beiktatta abba a kérelmezők kívánságát, egy kacskaringós F-et pingálván ki előbb kezdőbetűnek a nyakán lógó kis üvegből, melyben piros tinta volt, a többi betűt aztán csak a fekete tintájú kalamárisból írta hozzá, más calamussal:

»*Foeminae Szelistyeenses supplicant viros a rege.*« (A szelistyei asszonyok férfiakat kérnek a királytól.)

Eközben megkondult a vár tornyában a harang, s egy apród lépett be jelenteni Szilágyinak, hogy az ebéd elkészült, és hogy most kíván-e ebédelni, vagy későbben? Mert ekkora nagy potentátnak több ebédet főztek ebben a korban olyan előkelő gazdánál, mint a vajda. Ha Szilágyi azt mondta, hogy még nem éhes, vagy hogy más dolga van, az eddig elkészült ételeket egyszerűen félretették vagy kiosztották a szegényeknek, s a szakácsok, kukták és mindenféle pecsenyeforgatók új ebéd főzéséhez láttak. Ha ellenben a hatalmas vendég helyesnek találta az időpontot a tálaláshoz, még egyet kondult a harang s lázas sürgés-forgás támadt az egész várban. Komornyikok, asztalt terítő lakájok, pincemesterek futkároztak ide-oda. A cigányok a karzatokra kázmálódtak a hegedűikkel, cimbalmaikkal, a tűzmesterek pedig a kapukhoz rohantak az előre elhelyezett puskaporos mozsaraikhoz,

mert mikor az ország kormányzója az asztalhoz ül, nagyot dördülnek a mozsarak, hadd hallja az egész vidék és hadd érezze meg rázkódással az anyaföld is, hogy önagsága most az általa produkált terményeket méltóztatik kegyesen magához venni — mert hát nagy megtiszteltetés az az anyaföldnek.

Szilágyi egy kis önvizsgálat után némi etyepetyét vélt érezni, s intett az apródnak, hogy tálalhatnak, és kezdé rövidegre fogni a fennforgó kérdést.

— Az asszonyoknak — szólt az udvarbíróhoz — van valami igazuk. A harc képtelenné vált és tűzhely nélküli katonákból vagy hasznavehetlen foglyokból lehetne nekik küldeni hébe-hóba valamennyit. Hát mondja meg kend nekik, hogy megadjuk a kívánságukat. (Szerette használni a fejedelmi többest.) És ugyan kérdezze meg — tette hozzá mosolyogva —, hány emberre volna szükségük?

Balthazar diák szorgalmasan utána a kérelem extractumának a végzést is

»Gubernator promisit.«

Az udvarbíró pedig tolmácsolta a fehérnépnek:

— Gubernátor uram önagsága kegyelmesen teljesíti kívánságotokat, szelistyei asszonyok, és azt kérdezteti, hogy hány férfira van szükségetek?

Örvendező zsvajben törtek ki erre s odarohantak a főúrhoz, térdre esve elkezdtek a hosszú, ibolyaszín köntöse után kapkodni, hogy az akkori idők szokása szerint a szegélyét csókolják.

— Ejnye, canis mater! — dühösködött az udvarbíró. — Mentek el onnan, de mindjárt! Mit nyálazzátok össze a gubernátor uram ruháját? Keljetek fel és mondjátok meg szaporán, hány férfi kell, aztán menjete a pokolba!

Az asszonyok fölkeltek, összebújtak, mint a libák, s maguk közt tanácskoznak, eleinte csak susogva, de aztán mind élénkebben, nagy gágogással, úgyszólván végre majd hajba kaptak.

— Hát mégsem állapodtatok meg? — sürgeté őket Sándor Benedek uram. — No, lássuk csak, hány lélek van a faluban?

— Háromszáz.

— De abban férfi is van?

— A pópa, a harangozó és egynehány pendeles fiú.

MILLIÓK KÖNYVE

MIKSZATH
KALMAN

ÁRA: 60f.
SINGER ÉS WOLFNER
BUDAPEST, ANDRÁSSY ÚT 16

A fekete kakas 1918. évi kiadásának borítóklapja
(Milliók Könyve 74. sz.)

— Hány férfit óhajtanátok tehát?

A küldöttséget vezető idősebb asszony, Marjunka, felhúzta a szemöldjeit a homlokára, mintha mélyen gondolkoznék, aztán a szívére tette kezét s így felelt :

— Háromszázat, domnule, minden lélekre egyet.

— Ostobaság ! — pattant fel az udvarbíró. — Hiszen a háromszáz lélekben benne vannak azonfelül a serdületlen leánygyermek és az elaggott asszonyok.

— Kétségkívül.

— Hisz akkor aztán több jutna egyitekre egy férfinél.

— Istenem, istenem ! — sóhajtott fel az első sorból egy koromfekete hajú fiatal menyecske, szemérmatosan lesütve a szemeit.

— Hát olyan nagy baj lenne az ? — vágott közbe önkéntelenül egy merész tekintetű, pirosposzsgás arcú asszony, tele pattanásokkal a homlokán.

— Oh, jó uram, Sándor Benedek nagyuram — kiáltott fel Marjunka nevetve, és megvillantak a fehér fogai (vagy kettő már hiányzott is). — Nézd meg csak, hány darázs él, röpköd egyetlen rózsa körül, és se a darazsaknak, se a rózsáknak nincs semmi bajuk.

— Asszonyok, asszonyok ! — feddé őket fejcsóválva az udvarbíró. — Adjatok valamit az Istenre is ! Ne legyetek olyan telhetetlenek, mert bizony megharagítjátok ónagyságát és visszavonja, amit ígért.

Az asszonyok megszeppentek egy kicsit s utoljára is abban állapodtak meg, hogy adjon hát, amennyit adhat, de adja minél hamarabb.

II. FEJEZET

JUVENTUS VENTUS

Bele volt írva tehát a nagy királyi könyvbe: »Gubernator promisit« (A kormányzó megígérte). Ezt onnan többé a macska se kaparja ki. Hanem hát ennél a könyvnél is akad még külön könyv: a végzet könyve. Ebbe meg az volt beírva, hogy az ifjú Mátyás király egy napon elfogatja az ő nagybátyját, a mindenható Szilágyi Mihályt, és bezáratja Világos várába, még mielőtt a szelistyei asszonyokról gondoskodnék. Az asszonyok jól csinálták a maguk dolgát a kormányzónál, de a szelistyei pópa rosszul járt közbe az Úristennél, nem tudván kieszközölni elegendő időhaladékot a kormányzó számára. A nagybátya királlyá tette a kis Mátyást fogolyból, az pedig viszonzásul fogollyá tette a nagybátyját. Ilyen bolondos csereberék gyakran esnek a történelemben. A nagy királynak ez volt talán az egyetlen igazságtalan tette, s furcsa, hogy éppen e miatt lett a titulusa: *Igazságos Mátyás*.

Mert a Szilágyi nimbusza szörnyűképp megkopott volt már. Hiszen természetes is. Akár lapát van a kormányzó kézben, akár seprő, egyképpen szeretnék kiütni. És szinte hallani véljük a kis falusi kúriákban, amint hírül hozzák furmányos szekeresek, lovat patkoltató utasok, levelekkel szer-tejáromos osatlósok a Szilágyi becsukatását, hogyan lélegzenek föl a kismocok: »No, hála istennek«, s napokig, hetekig, sőt hónapokig tárgyalják egymás közt a nagy eseményt.

— Ej, no, a kis Mátyás! Ki hitte volna ezt? Teringette, a saját nagybátyjával bánik el így. De éppen ez a szép. Ami igazság, igazság. Nagy király lesz abból!

És ezzel eldőlt a Mátyás sorsa, a nép szíve megnyílt és befogadta őt. Mert aki a nép szívébe be akar jutni, kell, hogy a fantáziájába fogózzék.

Hanem maga az ifjú király, mert kemény keze volt, de puha szíve, csakhamar sajnálni kezdte az esetet. Álmatlan éjszakáin gyakran megjelent előtte a nagybátyja, megsoványodva, megnövesztett szakállal, szemrehányó tekintettel. És nappal is valami titkos bánatot olvasott az édesanyja szemében.

A sors úgy akarta, hogy egy napon kezébe került az a könyv, amit a nagybátyja Balthazar diákkal vezetett az állami ügyekről. Kérelmek, ígérek voltak ebbe följegyezve. A király lapozgatott benne s azt gondolá magában: bizony, illő volna ezeket beváltani. Mert amit a kormányzó mondott, az végre is annyi, mintha a király mondta volna.

Lón hát, hogy a többi közt a szelistyei asszonyok dolga is újra napfényre bukkant, sőt a király kíváncsiságát a szokottnál is élénkebben felkeltette a különös bejegyzés, hogy *férfiakat kérnek a királytól — s a kormányzó megígérte*. No, ez valami kapitális bohóság lesz. Utána kell járni, de tüstént. Hadd szedelőzzék föl Prónay Balázs uram, s elutazván a szebeni grófhöz, Dóczy Györgyhöz, tudja meg apróra az ügy mibenlétét, — mert a király meg akarja tartani, amit a bátyja ígért.

Éppen rossz időre esett ez a kiküldetés. Az apró ügyek elsuttyannak a nagyok közt, de Buda most csendes volt, egy fűszál se rezgett a politika mezején. Nem is volt más diskurálási téma, csak a különböző tervek és ötletek, hogyan kellene a koronát hazakeríteni a némettől. De ez a tárgy is elkopott már, megmondta az öreg Gara: »Vagy vassal, vagy arannyal.« Nincs már erről több mondanivaló. Szóval, uborkaszazon volt az udvarnál, s ilyenkor valódi osemege-számba ment a Prónay útja. Dologtalan apródok, léha udvaroncok kihasználták pikáns trics-tracsra és éretlen élcelődésre.

Kelemen diák paskvillus verseket írt, persze az Újlaki megbízásából, ilyen címmel: »A paripatik* útja Erdélybe«. Ez a nyomorult verszet magát a királyt se kímélte, ahogy tudjuk.

Általában komoly emberek is megrótták Prónay uramat, hogy nem becsüli magát eléggé, mikor ilyenbe ugrik bele.

* A kappan régi neve — paripa-tik — paripatyúk.

— Hogy nem szégyenli — mondák nagy nevetgélések közt. — Egy ember, aki már törülköző-kendővel fésülködik.*

Kanizsay azt mondta egy ebédnél Czoboréknál :

— A király csodát akar elkövetni Prónay által. Különbet, mint Jézus. Jézus egy hallal elégitett ki nem tudom hány ezer embert, a király pedig egy vén fickót küld nem tudom hány száz asszonynak.

Röpködtek az elmésségek, persze vaskosak, azokhoz a nehéz csizmákhoz, páncélokhoz és sisakokhoz valók, melyeket akkor viseltek. A finoman hegyezett ötletkéek még ott szunnyadtak ama kövek alatt, amelyekből egykor az iskolák fognak épülni.

Igaz, ami igaz, hogy Prónay uramat legalább is fölösleges volt Erdélybe küldeni, mert a király itthon is megtudta a fogarasi jelenetet ; informálták róla Bánffy, Rozgonyi, Kanizsay, akik Szilágyi kíséretében voltak annak idején. Bánffy pláne egész őszintén megmondta :

— Legjobban teszi fölséged, ha összehúzza az országból a vak embereket és azokat küldi a szelistyei asszonyoknak, mert hitemre mondom, nem szemrevalók.

Mindez csak ébren tartotta volna a kérdést. Beszéltek róla. Nem tesz semmit, csak beszéljenek. Hanem abban volt a baj, hogy a mérgezett nyilacsákák, apró tűszúrások, enyelgő dévankodások elmérgeztették Prónayné asszonyomat szül. Gálfy Magdalénát, aki Szilágyi Erzsébetnek volt a legkedvesebb palotás hölgye. Az nagy casust csinált ebből. S egyik asszony könnyen át tudja vezetni a maga szívéből a keservet a másik asszony szívébe. Úgyhogy Erzsébet nagyasszony szemrehányást tett a királynak, hogy milyen csúf dologba mártotta a szegény Prónay uram öreg fejét azzal a küldetéssel.

Mátyás elmosolyodott.

— Úgyan, ne higgyen, anyácskám, az udvari embereknek. Hiszen ismerheti őket. Mindent hamisan látnak s még hamisabban mondanak el. Arról van szó mindössze, hogy egy egész vidéken elpusztultak a férfiak, a földek szántatlanul, terméketlenül hevernek, hát munkaerőt kérnek oda az asszonyok.

* Azt jelenti, hogy kopasz.

— Szemérmetlen teremtések — jegyzé meg Erzsébet asszony megvetőleg. — Reményilem, nem ígérted meg?

— Nem tőlem függ — felelte a király. — Szilágyi Mihály már intézkedett benne, s én szentnek kívánom tekinteni, amit rendelt.

— Úgy? — mondá a nagyasszony elborult homlokkal. — Hát Szilágyi Mihály? Persze, most már csak Szilágyi Mihály. Miért nem mondod, hogy a nagybátyád?

— Hát a nagybátyám.

— Hozzátehetnéd, hogy »a rab nagybátyám«. Oh, gyerekek, gyerekek !

S szép, kéklő szemeit előntötték a könnyek.

Mátyás szemlátomást ellágyult.

— De jó kegyelmednek, anyám, hogy sírhat. Látja, a király sohase sírhat, pedig talán annak is fáj a szíve, de nem sírhat. A király az igazi rab, rabja annak a tudatnak, hogy ő király. Ő nem lehet se finnyás, se válogató. Előttetek mások a dolgok, mert csak az egyik oldalukat nézhetitek. Ha azt mondják : Szelistyére férfiakat telepítenek, hogy a földnek termése legyen, akkor az előttetek okos cselekedet, de ha az asszonyok magoknak kérik a férfiakat, akkor az előttetek szemérmetlen csúfság. A királynak ellenben egyforma. Mert a királynak nemcsak arra kell gondolni, hogy a mező kalászkokat hozzon, hanem hogy katonái is teremjenek.

— És mit akarsz ebből kihozni? — kérdi a nagyasszony élesen.

— Azt, édes anyácskám — felelte a király szelíden —, hogy a király dolgába nehéz valakinek avatkozni.

— Értem fölségedet — szólt a nagyasszony kevély gúnnyal, s méltóságteljesen fölemelve fejét, elvonult termeibe.

Annyit mégis elért, hogy a királynak kedvét szegte ebben az ügyben, s bár Prónay Balázs uram a szebeni ispán sürgető kérelmét is hozzácsatolta a saját jelentéséhez, Mátyás nem intézkedett. A királyok emlékezőtehetsége sem jobb a rostanál : a kis magok átesnek rajta, csak a nagyok maradnak fönn.

Elmúlt egy év, de talán másfél is, és még minden a régi-ben volt, mikor a király a Drágffy Anna lakodalmán szikrázó

vidám hangulatban az egyik teremben szemben találkozik Dóczy Györggyel, a szebeni ispánnal.

— Ah, te is itt vagy, Dóczy? Hát mi újság Erdélyben, beszélj nekünk! Hogy vannak híú szászaink és derék oláhjaink?

A megszólított mélyen meghajlott.

— A felséged iránti hódolattól vannak áthatva.

— És azok a te asszonyaid? Miféle asszonyok is? — szólt a király nevetve.

Hárman-négyen is siettek őt kíségeteni.

— A szelistyei asszonyok.

— Igen, igen, a szelistyei asszonyok. Mi van most velük?

— Azok bizony még mindig várják az ígéretet — felelte Dóczy mosolyogva.

A király elgondolkozott és a homlokán összejött a történelmi nevezetességű három ránc.

— Hát az nem oly könnyű dolog, amilyennek gondolnátok. Mert Bánffy meglehetősen elrontotta kalkulusunkat. Bánffy azt meséli, hogy az asszonyok éppenséggel nem takarosak. Hja, akkor ez nagyon nehéz. Mert kit küldhetnék én oda? A harcképtelenné vált katonákat, zsoldosokat. De hát az legyen-e a hadi érdemek jutalma, hogy rút boszorkányok és Xantippék közé dobják a megrokkant katonát? Vagy küldjem letelepíteni az idegen fajbéli foglyokat? De, uramistenem, hisz azok onnan okvetlenül megszökösnek.

— Fölséged okoskodása bölcös és tökéletes — felelte a szebeni ispán szintén féltréfásan —, csak a kiindulási pont hibás, mert a szelistyei asszonyok inkább monchatók szépeknek, mintsem közönségeseknek.

A király nevetett.

— No, azt végezzétek el Bánffyval, mert most már én nem tudom, kinek higgyek, vagy pedig (s pajkosan hunyorított a szemével) küldj föl belőlük egy kis mustrát.

* * *

Szántó-vető ember abroszából sok mag esik a barázdára vagy az útra, sokat fölesíp a madár, abból nem lesz kalász. A király nagyobb úr, de az ő szavából se lesz mindenikből

kalász, sok vész el abból is, soknak pedig magja sincs. Ha okos a király, beszéljen keveset (ha nem okos, még kevesebbet beszéljen). Mert, hogy nem mindenik szavából lesz kalász, az még a kisebbik baj, nagyobb baj az, hogy némelyikből meg kalász lesz, ha nem kellene is. Hát abból a kevésből is, amit beszélhetne, hallgasson el sokat.

Most is mi nem történt. Az ördög se gondolt rá. Pünkösdkor kiment a király a várpalotai kastélyába. Ez volt a pajkos legénytanya. (Újlakiné asszonyom elnevezte Gyehennáriumnak.) Ha egy-két görbe napot akart osinálni a király, ide bújt el bizalmas pajtásaival, a Czobor-fiúkkal, a fiatal Kanizsával, Guthy Pállal, Rozgonyi Gergellyel, szóval néhány maga korú főúrral, otthagya olasz mestereit, tudósait és a nagyképű országnagyokat. Maga Szilágyi hozta ezt így szokásba. Juventus ventus: hadd szellőzze ki a fejét a sok tudományoktól s hadd élvezze a kamasz-évek gyönyörűségeit is. Itt aztán ittak, ettek, pajkoskodtak, birkóztak, labdáztak, hancuroztak a fiatalok a maguk módja szerint, gyakran magát az ifjú királyt is földhöz vágták és nem lett belőle felségsértés, mert Várpalotán éppen ez a nagy egyenlőség a virtus, hadd maradjon a ceremónia Budára.

Ezidén is idegyűltek pünkösöd ünnepére. Maga a király már pünkösöd péntekén kijött Mujkó nevű bolondjával, a pajtások egy része szombaton délelőtt érkezett, csak az egy Báthory Pista vágatott be híres »Lipityke« nevű kancáján késő este.

Nagy riadással fogadták:

— Honnan jössz? Hol késtél annyira? Csak nem valami kaland?

— Budáról jövök egyenest.

— Mi újság ott reggel óta?

Elkezdte mesélni a legfrissebb országos és udvari híreket, egyszerre csak kitört nagy mohón, a kezeit összecsapva:

— Jaj, felséges uram, micsoda szépséges három nőt küldött föl mustrának Szelistyéről Dóczy György.

— Ne beszélj!

— Harmatból, virágból összeszótt tündérek. Egész Buda kiszaladt a csodájukra, mikor ma déltájban bevonultak föl-pántlikázott szekéren.

— Igazán olyan szépek? Nem tréfálsz, Báthory?
— Szúrassa ki a szememet fölséged, ha kiszülne rám, hogy szebbeket is láttam valaha.
— Menydörgettét! Mi történt velök?
— Fölséged távollétében a palatinus uram beszélt velök.

— És mit mondott nekik a palatinus?

— Hallottam, hogy megcsipkedte volna őket őkegyelme — mert nem állhatja azt meg öreg ember sem —, de hogy mit mondott nekik, azt nem tudom. Alkalmasint vagy azt, hogy várják meg a királyt, vagy azt, hogy elég, ha ő látta, majd teszen tanúságot a szépségükről . . .

— No, azt csak mégse mondta — szakítá félbe a király.
— Legokosabb lett volna, ha egyenest ide küldi. Istenemre mondom, egy kis tréceselés, egy kis dévánkodás e gyermeketeg pásztornép egyszerű leányaival fölvidítana bennünket. Mit szóltok hozzá, urak?

A víg legények mind helyeselték a király szavait. Hiszen helyeselnék akkor is, ha veszély támadna nyomukban, hát még ha csak méz buggyanhat ki.

— Jó volna csatlóست küldeni értök Budára — indítványozta Drágffy Barnabás.

— Szólítsak egyet? — kapott mohón az eszmén Rozgonyi Gergely, csinos, sasorrú legényke.

— Hohó! Megállj csak! Meg kell még azt előbb gondolni — vágott közbe Mátyás, aki a kicsiny dolgoknál is szeretett bölcsekedni. — Az eset elvégre is nem a közönségekben való és semmi esetre se okos dolog. Ergo bolond dolog. Következésképpen a bolondtól kell benne tanácsot kérni. Hívjátok ide Mujkót!

Keresték négyen is, mint a tűt, míg végre megtalálták a gazdasági udvaron, az ólaknál, ahol állítólag a disznók rőfögését figyelte, mert ilyenfélékből állt a mestersége. Nem szabad az udvari bolondot úgy képzelni, ahogy a könyvek leírják: hogy csak úgy dől belőle a sok elmesség és a szikra, mint a Vezuvból a láva. Ördögöt dől. A középkor összes bolondjai se mondtak annyi szellemességet, ami tíz lapon el ne férne. Ritka holló a finom ötlet még a versaillesi udvarnál is, — hát még Mujkónál?

Mujkó nem volt egyéb, mint egy különben izmos, jóképű, félbenmaradt vándiák, aki beállhatott volna katonának vagy egyéb hasznos embernek, de őneki a léhaság tetszett jobban. Egy közönséges bohém volt, egy kicsit eleve-nebb ésszel, mint a környezet, és némi figurázási ügyességgel. Holmi apró csínyekkel és többnyire kétes értékű tréfákkal mulattatta urát. Pompásan tudta utánozni a távoli kutyaugatást, a macskák nyávogását, az Erzsébet nagyasszony palotahölgyeinek pipiskedő járását, szájmozgását, de mégis a legjobban imitálta Gara László volt palatinust, úgyhogy mikor néha az asztal alá bújva megszólalt az exnádor hangján, mindenki megesküdtött volna rá, hogy őkegyelme beszél ki onnan, valamely különös csoda által oda jutva.

Mujkót csakhamar előkerítették, jött nagy ugrándozva egy szakajtóval a fején, mely minduntalan leesett, de esés közben fölkapta a lábával és ugyancsak a lábával tette föl a fejére. Az efféle produkcióktól persze felette el voltak ragadtatva az urak.

— No, bolond — szólítá meg a király —, adj most nekünk okos tanácsot.

S elbeszélte a szelistei asszonyok megérkezését, akik most Budán vannak, s akiknek idehozatala képezi a megfontolás tárgyát.

A bolond vigyorgott (látszott, hogy csak a mesterség kedvéért teszi), azután megszólalt a Vitéz érsek kenetes hangján, ami általános derűtséget keltett.

— Hm, értelek, keresztény atyámfia, oh király! (Szemöldjeit felhúzta a homlokára.) Szeretnéd megnyugtadni a lelkiismeretedet, s arra elég flastrom egy bolond szava. Bizony, mondom neked, úgy cselekszel, mintha a seregély a rigótól kérdezné: szabad-e tiltott szőlőt kóstolni?

A király elmosolyodott s türelmetlenül vágott közbe:

— Nos, és mit mond ehhez a rigó?

— A rigó azt fütyüli: Fölséges seregély úr, ha serio erkölcsösnek tetszik lenni, ne tőlem, bűnös rigótól kérdezze, de ne terheltessék a csószhöz fordulni. Kérdezze meg fölséged az esztergomi érsektől.

— Hahaha! — kacagtak az urak. — Nem is volna rossz! Micsoda szemeket vágna ehhez a főtisztelendő!

Mátyás a köntöse apró ezüst gombjaival játszadozott, azokat sorba morzsolgatva az ujjával, ami rendes szokása volt később is, ha némi zavarban volt vagy nem tudta magát hirtelen elhatározni. De ez csak pillanatokig tartott nála.

— Az érsekek — jegyzé meg vidáman — nagyon óvatos stiliszták, Mujkó barátom. Azt találná felelni érsek úr is, amit az elődje egykor: Nolite timere bonum est si omnes consentiunt ego non contradico. És hagyján. Az óvatos érsek nem abnormitás. De mit szóljunk egy óvatos bolondhoz, aminő te vagy? Ez már fölfordított világ. Hát jól van, fordítsuk föl, urak, alaposan egy napra. Add ki, Rozgonyi, a parancsot, hogy csatlós induljon a szelistyei asszonyokért. Hadd legyen egy kis bohókás dáridó Palotán. — Beszéld meg a többit a szakáccsal, Kanizsay! De ezen a lakomán, jól ide figyeljete, urak, minden föl lesz fordítva: Mujkó lesz a király, lakájok lesznek a főurak, mi pedig leszünk a szolgák, akik tálalunk nekik. Értesz engem, Báthory?

— Ahogy vesszük, fölség, értem is, nem is.

— Pedig, lássátok, egyszerű a dolog. Ha mi állnánk szemben az asszonyokkal, mint főurak, nekünk a szolgák nem parancsolhatnák meg, hogy illedelmesen viseljük magunkat, de ha ők lesznek a főurak, mi rájuk parancsoljuk a jó magaviseletet. Ez az egyik. Mármost aztán a szolgák nem mernek semmi illetlenséget elkövetni: tehát nem szivároghat ki az a hír, hogy az urak nem szépen viselték magukat. Nem lesz belőle pletyka Budán. Ha pedig mi mégis egy kicsit fesztelenül találnánk mulatni, az akkor a szolgák rovására lesz. Ez a másik. A harmadik meg aztán az a sok vidám bohóság, tarka tréfa, ami ebből a különös helyzetből ki fog hasadozni.

A víg pajtások ujjongva helyeselték, s egymásnak súgták nagy titokban — még akkoriban igen ritkán dicsérték a nagyokat szemtől szembe —:

— Több esze van ennek a kis körmében, mint a mi kobakjainkban összevéve.

— És mikor érkeznének meg az asszonyok? — kérdé Vojkffy Antal.

— Hát körülbelül holnapután délelőtt, úgy kell intézni.

— De ehhez egész nagy átalakítás kell, a szolgálakat voltaképpen díszruhába kellene öltöztetni, bársonyba, bíborba.

— Úgy van, úgy, kápráztató fényt kellene kifejteni.

— Persze — szól a király —, de díszruháink itt Palotán nincsenek. Az pedig baj azért, mert ti talán jók volnátok főuraknak a mostani ruhátokban is, de ők nem lesznek jók a ti ruháitokban. A születés előkelősége és az alacsony származás közt bizonyára van valami szemmel észrevehető különbség, tátongó hézag. Isten meghagyta azt, nem tudom, mért. De nagy súlyt nem fektetett rá, mert megengedte, hogy azt egy jó szabó betömhesse. Az embereinknek okvetetlen mutatniok kell valamit, mert még a szelistyei asszonyok is észrevehetnék a turpisságot. Hiszen tudjátok, hogy az asszonyokban, még az úgynevezett ostobákban is, különös tehetségek és ösztönök vannak elrejtve. Igen, igen, gondoskodni kell. Jó, hogy szóltál, Vojkffy. Hadd menjen egy szekér Budára díszruhákért. Mujkónak azonfelül egy ócska hermelinpalástot is kell hozatni.

III. FEJEZET

A KOLLEKCIÓ

Téves hitet szórtak el az írók, a színpadok és a régi festők a hajdani urak viseletéről. Másképp képzelni se tudjuk őket, mint gálában, a papagáj összes színeiben, paszomántos bársony vagy brokátselyem mentékben, esőrömpölő fringiákkal. Úgy, de e régi főurak se ültek örökké a piktör előtt, se nem lépegettek koronázási menetekben; Czobor gróf vagy Gara úr néha kiment az istállóba a lovakat és a mezőre a vetéseket megnézni, s kivált ha özvegy volt, néha bekukkantott a falusi parasztházakba is, egy kicsit legyeskedni a szép vászonnépséggel, s ahhoz nem húzott se páncélinget, se gyémántforgós csalmát, se brokát dolmányt. A gálaruha éppen oly mellékes volt akkor is, mint aminő ma, s nem is minden úrnak volt gálaruhája — vagyis legalább nem volt fényes; a családból sokszor három nemzedék is egy ugyanazon krispinben járt fel az udvarhoz, amely bizony meg is volt foltozva a könyökön, vagy egyebütt.*

Íróink, tudósaink, akik tanulmányokat tettek e téren, folyton csak a gálaruhákat kutatják, s így most már egészen tiszta tudomásunk van őseinknek arról a viseletéről, amit *nem viseltek*, de amit viseltek, arra nem vet ügyet senki.

A főurak hétköznapi viselete csak a posztó finomságában különbözik a kis urakétól. Ippri posztó, csemelet, fusz-tán, dorniki vagy tournai-i szövét-e? Ez jelenti, ki milyen módú. Többnyire kék vagy fekete, lengyeles szabású, rézsút hasított köntös fedte a felső testet némi kevés zsinórral. Ezt «*skadion*»-nak hívták akkor. Maga Mátyás is ilyet hordott fekete bársonyból; a maihoz hasonló szűk magyar nadrág egészíté ki ezt és osalma.

* Strassburg Pál svéd követ jelentése erdélyi útjáról.

Csak a gálaruha változott sűrűn az egyes királyok alatt, rendszeren a különféle külföldi befolyások ereje alatt, míg a hétköznapi viselet stagnált századokon át. A hoptesterek nem tartották érdemesnek hozzányúlni, de nem is lehetett volna, mert hiszen a díszkertek növényeit könnyű változtatni, de a véghetetlen rétségek füve mindig csak az marad, ami volt.

Egyes divatdolgokat, az igaz, fölkapott a kismemesség is, sokszor anélkül, hogy jelentőségét tudná. Így például most a structollak helyett a darutoll jött általános használatba, mégpedig a csalma hátulsó részébe szúrva. Egy kis szelíd talpnyalás az egész. A megboldogult Hunyadi János viselte így.*

Hát igen. Az egész ország úszott a lojalitásban, és az oligarchia is átcsapott egyik végletből a másikba. Az imént még lenézték a Hunyadi-családból származó királyt és ezt nem is titkolták, de amióta az a nagybátyját elfogatta s a Fridrikkel szövethető pártos urakat megtörte, megszeppenve borultak a lábaihoz. Ohó, hát harapni is tud a kis király? Hisz az akkor más.

A budai udvarnál felütötte fejét a bizantinizmus. Nagy fény és káprázatos pompa vonult be vele; mindenki igyekezett a király kedvét keresni s közelebb férközni a bizalmához különféle pretextusok alatt.

Nem csuda, ha Dóczynek is eszébe jutott a király tréfás szava, hogy küldjön egy kis mustrát a szelistyei asszonyokból.

Különben is fősvény cape-rape ember volt, a nép el is nevezte »éhes Dóczy«-nak. Egy denár haszonért képes lett volna a szúnyogot is megnyúzni. Már pedig nem csekély értékemelkedés lenne a birtokain, ha a szelistyei asszonyok bohókás kívánsága révén egypár-száz férfijobbágyhoz jutna. Akkor még a birtok nem aszerint számított: hány hold, hanem hány lélek. Egy asszony a férjével együtt a földesúr szerint két lélek, de csak egy test, a papok szerint két test, de egy lélek.

Dóczy tehát nem volt rest, kiadta a rendeletet az embe-reinek, hogy hajkurássanak fel a széles környéken valahol

* A bécsi udvari gyűjteményben levő képen.

valamely tökéletes szépségű asszonyszemélyeket. Mert nem kell okvetlenül szelistyeieknek lenni. Hiszen a probléma megoldásának a módja egészen világos. Nem minden szelistyei asszony lehet szép asszony, de minden szép asszony lehet szelistyei asszony. Est modus in rebus.

Csakhamar ki is vetődött Szebenben egy Schramm Mária nevű, lenhajú özvegyasszony. A gondviselés két heti házasság után vette magához az urát, egyszerű vargaembert. Ő is jól járt, mert nem kell több csizmát varrnia, isten nyugosztalja meg, Dóczy is jól járt, mert megvolt most már a fundamentum. Egy káprázatos szőke asszonyka. Finom, hosszúkás arca volt, fehér, gyöngéd, mint a hab, ahhoz járultak a legszebb kék szemek, és olyan termet, mint a szarvasé. Dóczy házat és három telket ajándékozott neki Szelistyén, ha oda megy lakni s vállalja a Budára való menetelt, ami végre is jó pünkösdi multság, tejben-vajban fürösztik, sőt bizonyosan meg is ajándékozza a király.

Mikor megvolt a legszebb szőke, Dóczy azt parancsolá a prefektusának, Rostó Mihály uramnak:

— Keressenek hozzá egy szép feketét!

— Az a legkönnyebb. Csak sorba kell vennem vásárnaponkint az oláh templomokat, mikor a kiöltöztetett fehérnépek együtt vannak.

Az öreg Rostó kevély volt arra, hogy ő szakértő az asszonyokban, s csakugyan sorba vette az oláh templomokat. Mert ott kell azt keresni — mindennek megvan a maga helye. Ezekben a kis templomokban még a Szűz Mária is megbarnult.

Hát talált is Marginenben olyan gyönyörűséges »fátát«, hogy a király szemét is megbabonázza. Egy kecskepásztor-nak a Vuca (Veturia) nevű hajadon leányzóját, olyan szemekkel, mint a bogár, s olyan hajjal, mint a korom, s mégis, ha a napfényen nézte valaki, úgy látszott, mintha sajtáságos kék zománca lenne, akár a vasvarjú szárnyának. Olajbarna arcbrón rózsaák nyíltak, mint ahogy a vérbélű barack hamván átütődik a belső pirosság.

Csakhogy a Vucát nem könnyű volt megszerezni szelistyei lakosnak, mert az apja a havasalföldi vajda jobbágya, s a leány már el volt szerződve a következő mindszentektől a

vajda udvarába. Emiatt most már tárgyalásokat kellett megindítani. A vajda látatlanban három nemes paripát követelt a kecskepásztorért és leányáért. Meg is adták Rostóék két kézzel.

¶ Omne trinum perfectum. Harmadiknak most már egy *gesztenyeszínű* vászonszemély kellene.

Vert is a hír egyről, valami Gergely Annáról, Málnáson, Háromszéken. Ezt szerezz meg kend a kollekczióba, ha ember kend a talpán, Rostó uram!

Nagy, tagbaszakadt menyecske, hatalmas csípőkkal és olyan termettel, mint a Fridrik császár egy-egy landsknechtje, de amellet olyan pici lábakkal, kezekkel, mint a piskóta, és olyan üde, édes arccal, mint a harmat. Ej, de lehetett anya, aki szülte!

Hát még az a fölséges dióbarna szeme, hosszú haja, — nagy kár, hogy orton alatt van, mert ha kibontaná, a bokáját verné. A szemei pedig — soha még ezeknél csalókébb szemeket: ha ő néz velük, sötétzöldek, ha más néz azokba, sötét-kékek.

Rostó Mihály uramnak annyira föl volt birizgálva az ambíciója, hogy nem pihent addig, míg Gergely Annát is rávette a budai útra, tyúkkal és kaláccsal.

Pünkösöd előtt egy héttel útra kelhettek végre, nagy pompával, fölpántlikázott lovakon, maga a prefektus uram kísérte őket Budára. Dóczy nem is látta őket, mert azt tanácsolta neki Rostó:

— Ne nézze meg kegyelmed, mert úgy segítjen, egyet se küld el a királynak. Fogadja tanácsom.

A szép teremtések maguk is hozzákészültek a nagy eseményekhez, melyek rájuk várnak.

Schramm Mária, aki mindig csak arra a nagy ajándékra gondolt, amit a király ad nekik, ahogy a mesékben előfordul: »Válassz, lányom, valamit, ami a szívednek, szádnak tetszik«, aziránt kérdezte meg nagy szemérmatosan a szebeni szász papot, hogy a király összes portékái közül melyik a legtöbbet érő?

— Az, amit nagy ünnepélyeken a fején visel.

A Vuca nem kérdezett semmit se. Ostoba kis golyhó volt. Csak nevetgélgni tudott. Tetszett neki, hogy a király elé

viszik, hogy sok vidéket, sok várost lát, hogy szép új ruhákat kap, és csengős lovakon, kocsin fog utazni, mint egy kastélyos kisasszony. Aztán folyton peccenyét eszik és cukros süteményeket az úton. Hát mi jó is lehetne még ezenkívül a világon?

Az okos Gergely Anna, mielőtt indultak volna, nagyapjával tanácskozott, hogy miképpen viselkedjék a király házában, az ő színe előtt.

Az öreg furfangos góbé sokáig gondolkozott, míg végre eleje loccsantotta a követendő magatartást.

— Ne egyél, csak ha kínálnak, ne szólj, csak ha kérdeznek, és minthogy a nagy urak mindenben az ellenkezőjét teszik annak, amit a közönséges okos emberek, hát mindenben azt tedd te is, leányocskám, amit nem akarsz, aminek épp az ellenkezőjét cselekednéd, ha nem volnál közöttük.

Így indultak meg vígan, egy társzekérral mögöttük, tele eleséggel és egy főző asszonnyal. A társzekéren volt sátor, kondérok, üstök, ágyneműek, ott ütötték fel a vendéglőt a mezőkön, ahol nekik tetszett, leginkább források mellett. Együtt is háltak egy sátorban. Öröm volt még akkor utazgatni. Szegény Rostó Mihály uram, de sokszor gondolta: »Hej, ha most fiatalabb volnék vagy húsz évvel!«

Kedves, hiú portékák voltak, meg kell adni; a végén is kisütötte Rostó uram, hogy nem annyira a Budára való érkezést várják nagy nehezen epedezve, hanem az utolsó éjjeli állomást, amikor aztán reggelre kelve fölbontják a nagy ládát, mely a társzekér alján piroslott borjúbőrös külsejével. Abban voltak a szemvakító nagy kincsek. Az új ruhák, amiket az utolsó reggel fölvesznek, hogy azokban vonulhassanak föl Budavárba. Igazi mesterek varrták Szebenben, csupa drágalátos finom kelméből.

Valami is volt az, mikor felöltözködtek! Rostó uram apró szemei valóságos bögölyszemekké híztak a gyönyörűségtől. Schramm Mária hosszú *morit**-szoknyát kapott, sötétkék kacabajkát, ezüst csatokkal, ugyancsak olyan csat van a cipőcskén is. Az aranyos sárga haját *csepez*** takarta

* *Morit*: fekete szövet neve Mátyás alatt, melybe teveszőr is volt vegyítve.

** *Csepez*: főkötő-féle.

el féloldalt, mely az arcot félkör-alakban vette körül s egész vállig lenyúlt az alsó fodraival.

A kis Vuca ellenben fölvette a földkerekség legcsinosabb katricáját, karesú dereka körül finom lenge szövethől való pestimánt csavart. Ehhez járult a szép filigrán bocskorka, piros karmazsin bőrből, melynek a szíjai egész a térdéig kigyóztak a formás lábikráin. Meg lehetett abba a találgatásba bolondulni, hogy melyik a külön közülök.

Hát még Gergely Anna! Oh, Mária, Szent József, de szép volt! Piros pettyes, kék falú rokolyájában, rojtos, suhogó kötényében, melynek a fele fel volt hajtva, kackiásan, ingerkedőn, sárga szattyáncsizma illet ehhez, a fejére pedig fátyolos *ortont* kötött.

Ma már nem is igen tudják, mi volt az orton. Azok a szép asszonyok, akik abban kényeskedtek, páváskodtak valaha, ma már csak növény alakjában élnek. De mit beszélek én, hogy »csak«, mikor azt is mondhatnám: »megint«. Megint élnek növény alakjában, s megint ad a természet a tetejükbe rózsát, virágpártát, vagy valami színes csecebecsét a zöld egyéniségük fölkesítésére. Csont lettek, hamu lettek, por lettek, most már növények, és még isten tudja mire vihetik, csak asszonyok nem igen lesznek többé. Az ortont csak ők támaszthatnák föl, pedig az orton nincs is eltemetve, itt ögyeleg, de csak a negyedik rend asszonyainak a fején, ahol sokkal mélyebben van elásva, mintha öt század feledékenységé takarná. Az orton nem volt más voltaképpen, mint a fejkendő, melyet ma is használnak a mesterasszonyok és parasztnők, de valamint a turbán is csak fejkendő, míg a megkötés módja nem teszi turbánná, úgy a fejkendő is ortonná vált, ha már a fej benne volt. Mátyás idejében ortont viselt minden asszony, a királyné, a grófné, a kántorné és a parasztasszony. Csak a megkötés változott.

Ah, orton, orton! Te minden ruhadarabok közt a legfecsegőbb. A renaissance minden poézise benned van, te irigy kendőcske, mely fölszítad a haj illatát, és elárultál némelyeket, amiket a mostani kalap eltítkol. Az orton megkötési módja mindig jelentett valamit, a koron és hangulaton kívül is, mert hiszen kort és hangulatot a mai női öltözék is kifejez. De az orton azontúl is fecsegett.

Másképp kötötte az ortont a matróna (elől lógott a kendő két csücske), másképp kötötte a bánatos özvegy (körülcsavarta széleivel a nyakát), és másképp a csintalan menyecske (hátról volt a bog a kontyon s hátról lógtak le a kendő szélei). Egyebet jelentett, ha az orton lejött a homlokra (ez a lemondás : nem vagyok látható), ha a homlok szabadon maradt, az a tetszeni vágyás, ha az orton hanyagul lecsúszva a hajból is látni engedett valamit, az akkor annyi, hogy »itt vagyok, olvadok«. Aztán jött a színek szerinti beszéd : piros orton, kék orton, sárga orton, fehér orton ; hozományt jelzett az özvegnél, ha csipkével volt körülszegve. A vagyoni állapotot ellenben a kelme határozta : a gyolcs, a tafota vagy a fátyolselyem, mely utóbbi csak a főúri asszonyoknak dukált, akik nagy parádé alkalmával az orton vagy a csepesz fölé még kalapot is tettek a fejükre.

Hanem ez egyszer hiába öltöztek ki a mi asszonyaink. Öreg Budavárban (már akkor is öreg volt) a főkapunál útvokat állták a lándzsás örök :

— Mi járatban vagytok, jó asszonyok, szép asszonyok?

Rostó uram felelt helyettük :

— A király elé megyünk.

— Nincs itthon a király.

— Hát hol van?

— Várpalotán, de oda nem szabad utána menni.

Rostó uram megvakarta a fejét, s dohogott valami olyanfélét, hogy a királynak mindig Budán kellene lennie, mint ahogy a vizes korszó, amiből az ember a szomjúság ellen iszik, mindig egy helyen áll a pitvarbeli padkán.

— Ejnye, fikom-adta! mit csináljunk most már, kecskebéka leányocskák?

Nagy népcsődület támadt körülük, tele van az utca ilyen helyen léhűtőkkel. Csinos lovagok, leventék megállottak; ahol méz van, ottan mindjárt vannak legyek is.

Egyik-másik beszédbe próbált ereszkedni, de milyen szemtelenek ezek a városi urak!

— Mit hoz, bátya?

— Azt már csak a királynak mondanám meg, — felelte Rostó uram begombolkozva —, elég baj az, hogy nincsen idehaza.

— Itthon van a helyettese, a palatinus.

Gondolta Rostó uram : — No, csakugyan. Elmegyek a palatinushoz. Ha nem használ, nem árt.

Nem könnyű volt bejutni a palatinushoz. Irdatlan nagy úr ám Ország Mihály uram. Jó egy óra hosszat vártak, míg végre a janitor kinyitotta az ajtót, hogy bemehetnek.

A palatinust, görnyedt, ősz hajú, fehér szakállú öreg urat, láthatólag meglepte a három szépség, mintha csak a gráciák állnának előtte kecesen, félénken, elbűvölőn.

Rostó uram egy latin orációba kezdett, de mindjárt a harmadik szoba belesült.

— Sohase kínlódjék kend — szakítá félbe a nádorispán, majd nyájasan fordult a nőkhöz : — Miféle küldöttség vagytok ?

— Nem küldöttség ezek, kegyelmes uram, instálom, de mustra.

— Mustra? — csodálkozott a palatinus. — Meg van kend kompolyodva? Nem értem.

Mire Rostó uram nagy zavarban, meglehetősen akadozva elmondta az egész tényállást elejétől végig, hogy ő a szebeni gróf prefektusa, s minthogy a király mustrát kívánt a szelistei asszonyokból, im, itt küldi a szebeni gróf mutatónak az ide mellékelt vászonnépséget annak a bizonyosságául, hogy csinosak, és a többi meg a többi. De mivel a király őfelsége nincsen Budán, hát azért jöttek el a király helyetteséhez.

A palatinus elmosolyodott. A hagyomány szerint megcsipkedte a szép kis Vuca állát, aztán így szólt volna ősz bajszát sodorgatva :

— Jaj, lelkem, lelkem, hiszen igaz, hogy a király helyettese vagyok, de nem minden ügyekben bírom őt helyettesíteni. Úgy rémlik nekem, hogy ez is azokhoz tartozik.

— Hát mármost' mit tanácsol, kegyelmes uram ?

— Várják be a királyt, míg megjön.

Aminthogy nem is lehetett egyebet tenni józan fővel. Rostó uram tehát egyelőre szállás után látott, jól ismervén itt Budán a dörgést, minthogy fiatalabb éveiben itt szolgált Baumkirchner Andrásnál, a mostani pozsonyi grófnál, mint komornyik. Tudta, merre van a két vendégfogadó, a »Kelempász madár« és a »Fekete bivaly«. Hát biz azok farkas-

szenet nézve szemben álltak egymással azon a helyen, ahol a mostani pénzügyminisztérium van, de még a Mátyás-templom telkének is egy része a »Kelempász madár«-hoz tartozott.

Odaérvén, habozva álltak meg a két egyforma kinézésű alház előtt.

A »Fekete bivaly« környékén nagy nyüzsgés, elevenség mutatkozott. A kinyitott ablakon át nagy zsongás-bongás hangzott, és sűrűn voltak láthatók emberfejek, míg a »Kelempász madár« csöndesnek, kihaltnak látszott (pedig csak az imént harangozták el a delet a Boldogasszony-templom tornyában), mint valami elátkozott épület. — Nem lehetett ott egy vendég se, mert a korcsmáros maga is künn ült a padkán és hegedült.

— No, hova szálljunk, kis csirkék?

— Szebb a kelempász, mint a bivaly — mondá Gergely Anna, aki a vendéglő ajtaja fölötti mélyedésbe beillesztett domborművű mókust nézegette, vagyis a *kelempász madarat*, mert így nevezték azelőtt mókus urat a kalimpáló taglejtései miatt.

— Hm — felelte Rostó uram —, de a bivaly erősebb.

— A Kelempász csendesebb hely — vélte a szende Schramm Mária.

— Hm — felelte Rostó uram —, de a Bivalyban bizonyosan jobb bort mérnek, mert különben nem tódulna oda a sok vendég.

— Ah, istenem, micsoda gyönyörű muzsika! — kiáltá a kis Vuca, a Rostó kedvence, elragadtatva — gyerünk ide, ugyan gyerünk ide, nemzeti nagyuram!

Ennek aztán nem bírt ellentállni Rostó, és a »Kelempász madár«-ba szálltak be, amin fölötte csodálkozók a korcsmáros, egyszerre abbahagyva a hegedülést.

— Kit keresnek? — kérdé kíváncsian.

— Ebédet és kvártélyt — felelte Rostó —, a lovaknak pedig istállót és takarmányt. Kapunk-e vagy nem?

Mire lekapta a sapkáját és bekiáltott lelkesedve:

— Anyó, anyó! Vendégek vannak! — Aztán a jöttek felé fordult: — Mindjárt lesz minden, csak tessék beljebb kerülni.

A korcsmáros kiáltására egy öreg anyóka tipegett-tapogott elő, ropogós gyolcs csepeszben, csoszogó papucsokban, csőrömpölő kulcsokkal a fehér köténye mellé szúrva. Látszott rajta, hogy nem hitt az egyszerű szónak, kijött személyesen megnézni a csodát, hogy vendégek vannak a »Kelempász madár«-ban.

— Oh, no, oh no, csakugyan . . . Jaj, lelkecskéim, jaj, lelkecskéim; (figyelmesen nézegette meg a gyönyörű jövevényeket.) Még a helyet is megfúvom, ahová leültök, ha már így megtiszteltetek bennünket. Olyan csirkéim, libáim vannak, mint egy-egy medve.

S ezzel térült, fordult, mint a karika, egy-két vén szolgáló is mozgásba jött, s olyan sercegés lett egy negyedóra múlva, hogy a Szentgyörgyiék és Garáék kutyái mind odagyűltek a konyhaablak mellé, a finom illatokat szagolni.

IV. FEJEZET

A KELEMPÁSZ VERSENGÉSE A BIVALLYAL

A vendéglőnek különben nem sok értelme volt ebben a régi világban, mikor minden ház megnyílt a vendég előtt, még Budán is, ahol pedig sok volt a betelepített német. A korcsma nem is annyira az idegeneknek kellett, mint inkább magoknak a burgereknek, mert mit csináljanak otthon unalmukban, például olyankor, ha vendégük nincs? Azonfelül a polgári kimenő és a feleségtelen állapot, ha csak órákra terjedő is, jól esett ezekben a sötét századokban is.

Aztán ezek az akkori burgerek kemény gyerekek voltak, éppen nem hasonlók a maiakhoz. Még nem fogyott el a virtus kenyere, amelyből sokáig táplálkoztak. Még élt az emlékezetekben és hagyományokban a nagy revolúció híre, amikor a pápát ünnepélyesen letették Szent Péter trónjáról a budai polgárok Lajos pap vezérlete alatt.*

A pápa ugyan nem engedelmeskedett ennek a határozatnak, de ez már az ő privát dolga, arról a budai polgárok nem tehetnek; azért, hogy a pápa makacs, nekik mégis kijár a diosóság.

Élveztek is. Élvezni pedig nagy tettek emlékeit csak borocska mellett lehet, olyan semleges helyen, ahol az ember egy kis lármát csaphat. Szóval a vendéglő magoknak a polgároknak kellett.

De egy elég lett volna az egész városnak. Kettőt nem bírt ki. Minélfogva nagy rivalizálás, úgyszólván örök háború dúlt a »Kelempász madár« és a »Fekete bivaly« közt. Ezúttal a Bivaly kerekedett felül, de nagyon. Annak a korcsmárosa volt a »három szemű« Wolfgang, aki a Hunyadi László lefejeztetésekor ott állott a bámész csőcselék között, s mikor

* Lásd Salamon Ferenc: Budapest története.

a hóhér negyedszer is suhintott a pallosával, odarohant hozzá s úgy teremtette pofon, hogy annak az egyik szeme mentén kiugrott. Azóta népszerű lett a budai nép előtt, és a közvélemény a két szeméhez titulussal odaragasztotta a hóhér kiütött szemét, nevezvén őt háromszemű Wolfgangnak.

A háromszemű Wolfgangnak ez a tette mesés gazdagságot hozott. A polgárság fölkapta a »Fekete bivaly«-t, divatba hozta, persze a »Kelempász madár« rovására; annak udvarát, küszöbét gyom és laboda verte föl azóta.

A Kelempász korcsmárosa, az ifjú Korják Vencel, akinek az üzlete szintén meglehetősen ment azelőtt, mindeket megpróbált, hogy ne hagyja magát végképp letiporítani. Jobb bort mért, jobb ételt főzött, nem ért semmit. Az egész város szerelmes maradt a »Fekete bivaly«-ba.

Akkor aztán leszállította az árakat. No, ez meg éppen ártalmas volt. Mert ez is csak az előkelőbb voltát nevelte a Bivalynak.

Megpróbált a világon mindent, még Kulifintyót, a százesztendősi besnyői barátot is, akinek a fehér szakálla a térdén alúl ért a krónikák szerint, s okos tanácsokat tudott adni fejedelmeknek, grófoknak, mindennemű bajban és kellemetlenségben. Úgy is élt és hizott aztán a besnyői klostromban, mint egy pók.

Miután hasztalan imádkozott Korják az Úristenhez, Kulifintyóhoz apellálta az ügyét, elzarándokolt Besnyőre.

Elpanaszolván a »Kelempász madár« aláhanyatlását és hiába való erőlködéseit, ekképpen szólott:

— Oh, mondd meg, atyám, mihez fogjak, mit tegyek, és miként beszéljem rá az embereket, hogy vendéglőmbé járjanak?

A százesztendősi Kulifintyó megsimogatta a világraszóló nagy szakállát és így felelt:

— Te ne beszélj, fiam, kivel beszélnél te? *Hanem hadd beszéljen a bárány a lóval.* Érted-e? Mert többet ugyan nem mondok.

Nem is mondott, de nem is értette Korják. Micsoda bárányt és micsoda lovat emleget Kulifintyó? Bárányt ugyan hármat vitt Kulifintyónak a tanácsért, de lóru szó se volt. Hacsak nem úgy érti Kulifintyó, hogy őt, Korjákot tette lóvá.

De ez esetben is bolondság, — mert a bárányokat már odaadta, és ami egyszer a barátok kezébe kerül, azzal senki se beszél többé.

Majd belebolondult szegény Korják útközben hazafelé ebbe a hókusz-pókusz tanácsba, míg végre otthon az édesanyja ki nem találta.

— Ej, no, fiam. Hát az bizony a muzsika lesz. Mert akkor beszél a ló a báránnyal, mikor a hegedű húrjait a vonóval húzogatják.

Bizony igaz lehet. A barát a muzsikát értette, mert lószórból van a vonó és birkabélből a húr. Hát mármost ezt meg kell fogadni.

A »Kelempász madár« fiatal korcsmárosa legott sietett bandát szerezni, mely minden délután muzsikáljon.

De ezzel meg éppen nevetségessé vált, mert a muzsikaszóra se jött be senki: a hat barna fickó a falaknak húzta és csak a tücskök hallgatták, akik magok is muzsikusok.

Valóságosan ijesztő volt éjjel, ha valaki hallván a muzsikaszót, benézett az ablakon s látta, hogy a nagy, üres szobában csak a hat cigány csinálja nagy igyekezettel, osurgó verejtékkal. Némely babonás ember rémülten futott el onnan s még víziói is támadtak.

— A »Kelempász madár«-ban bált tartanak a lelkek, hat cigány muzsikál nekik s ők, a kísértetek, fehér lepedőkben járják a csárdást és a palotást, hogy csak úgy csörömpölnek a csontjaik.

Különböző borzalmas részletek keringtek erről a városban. Hogy azt mondják, a megholt arisztokrácia tartja ott a báljait, hogy a fejét hóna alatt tartva a táncosok közt lejt Hunyadi László Gara Máriával . . . Egy magas kísértet néha odaugrik hozzá, kikapja a fejét a hóna alól és lapdázik vele vagy egy órahosszat. Ez a megboldogult szerb vajda, Brankovics lelke, akinek ez a büntetése a halála után, ama bizonyos leveleért. . Beszélték, hogy a megboldogult Szapolyainé asszonyom minden éjjel egy kecskén nyargal be ebbe a bálba . . . De hát mindezeket csak olyan ember láthatja, aki Luca napján éppen abban a szempillantásban született, mikor az esthajnali csillag kibúvik; a többi ember nem lát ott semmit, csak innenső világból való hat muzsikust.

Egyrészt ezek a kísérteties hírlélések, másrészt a nagy költség arra bírták Korják Jánost, hogy ezzel a végső kísérettel is fölhagyjon, — melyből csak az a haszna volt, hogy unalmában ő maga is megtanult hegedülni.

Elbocsátotta hát a bandát, s éppen azt forgatta elméjében ma ebéd után, hogy jó volna valami más foglalkozás után látni, s keservét, sötét gondolatait egy méla nótába temette, midőn az öreg Rostó jött a szelistyei asszonyokkal.

A legszebb szobáit nyitotta ki nekik, aztán megterített, majd a konyhában az ebédfőzésnél lábatlankodott, midőn nagy zörgést-csörgést hall az étkezőteremből. Rohan ki, hogy talán a kutya döntött fel valamit, hát uramfia, mi van ott? Két udvari tiszt kopogtatja az asztalt a pecsétes gyűrűjével, kiáltozván: »Hej vendéglős! vendéglős!« A sarkantyúik pengnek, a kardjaik csörömpölnek, valami gyönyörű ez a fülnek.

— Mi tetszik? — hebegte a szegény Korják ijedten; azt hitte, fogságra hurcolják.

— Hát bort a javából, egy, kettő, három!

Meghozta a bort és csodálkozva törülgeti szemeit, a két nyalka tisztből vagy nyole lett azóta.

Azok is bort kérnek. A két előbbi tiszt elkezdti faggatni.

— Igaz-e, hogy ide szálltak a szelistyei asszonyok?

— Nem tudom, hova valók, de éppen az imént szállt ide három személy egy öreg úrral — felelte nem minden kevélység nélkül.

— Szépek-e nagyon?

— Nem igen néztem, kérem alásan.

— Bolond kend, Korják. Bizonyosan ők lesznek. De hol vannak és mit csinálnak most?

— Ebédelni akarnak.

— Ide jönnek ebédelni?

— Igenis, ide jönnek.

Egy megterített asztalra mutatott, amelyen már ott ázott egy vékony nyakú pelikános kancsóban három pünkösdi rózsza. De hiszen nem bolond ember Korják, tudja ő a módját megadni.

Míg a hadnagyokkal beszélt, egyre nyílt az ajtó, csikorgott a sarkában, nem volt annak szünetje, folyton-

folyvást özönlöttek be a vendégek, egy-egy főúri kompánia, majd néhány polgár, pajkos, vidám apródok a palotából, vén piperkőcök, kövér, nagy tokájú háziurak a Tabánból, köztük nem egy a »Fekete bivaly« törzsvendége. Micsoda isten csodája leszen itt eljövendő!

Korják uram szinte megrémült. Mi történt az ő vendéglőjével? Ez már nem istentől való, ez csak az ördögtől lehet. Ha tízfelé szakad, se győzte volna hordani a borokat, s még amelletts mindenki beszélni akart volna vele, húsz helyről is kiabáltak egyszerre:

— Egy szóra, Korják! Ide, ide, vendéglős! Siket kend, vagy mi?

És mindenki a bezállott vendégek felől kérdezősködött susogva, mohó kíváncsisággal, fölszippantó érdeklődéssel. Aha! Kezdte már megérteni. A szép parasztnők hozzák a sok vendéget.

— Jövök, jövök — kiáltozó, és majd itt tűnt fel, majd ott bukkant ki izzadó üstökével, a pincébe szaladt le nagy robogással a grádicsokon, az egyik vén szolgát befogta a vendégek kiszolgálására, a másikat pedig elszalasztá a Fazekas utcába a testvérbátyjáért, aki ott mészárszéket tartott, hogy jöjjön át rögtön egész háznépével segíteni, mert a »Kelempász madar«-at valóságosan ostromolják a vendégek.

Mire a szelistyeiek bejöttek, hogy az ebédhez telepedjenek, már akkorra úgy megtelt minden zeg-zug, hogy alig maradt annyi hely a vendégek közt, amin az öreg Korjákné átjárhatott a tálakkal, melyeken fölséges, frissen készített ételek párologtak.

És a vendégek mégis egyre jöttek. Ni, most is egy solymászatról jövő fényes társaság tér be. Maga Losonczy és Drágffy uram is köztük, vadászskürttel az oldalukon.

Persze. Hiszen villámként futott végig a városon a hír, hogy megjöttek a szelistyei asszonyok, akikből a király mustrát kért, és hogy a »Kelempász madar«-nál vannak szállva. Egyszerre megmozdult egész Buda. No, már azokat meg kell nézni még a félholtak is!

Mikor már nem fért a vendég bent, azok is boldogok voltak, akik künn az udvaron vagy a ház előtt kaptak helyet. De mindennek van határa. Egyszer csak már künn se lehetett

elhelyezni senkit. Mert kedves, meleg délután volt ugyan és a bor se fogyott ki a Korják pincéjéből, de már minden asztalt, széket összehordtak a környékbeli szomszédoktól és mégse volt elegendő.

Hízott a Korják lelke, arca sugárzott az örömtől, diadal-tól, szeme pedig hálásan kereste föl a szelistyei nőket. Oh, istenem, de szépek! Kivált a kis fekete, aki mindig nevetgél. Túlsugározza annak a mosolya a napfényt is.

Az öreg Korják anyó is ott totyogott-tityegett a vendégek közt, de az asszony mindig asszony marad, nem a szerencse első mosolyát látta és élvezte a nagy vendég-sokadalomban, mint a fia, hanem csak az alkalmat, hogy fizessen, hogy visszaadja, amit a megaláztatás kálváriáján végigszenvedett évek óta, s legott szalasztá a Verona szolgálóját a »Fekete bivaly«-néhez, a következő üzenettel:

— Tisztelteti az ifiasszony az ifiasszonyt és kéreti, hogy tessék az üres asztalokat és székeket kölcsön adni, mert a vendégeink már el nem férnek a mieinken.

Bár már a másik ifiasszony is a hatvan felé járt, azért nem volt rest erre a szóra rögtön a sarokba rohanni seprőért, és bizonyosan elnászpáolja vele az üzenethozót, ha a kövér, vérmes háromszemű Wolfgang, ki éppen rovásokat keresgél az asztalfiókban, el nem vörösödik a dühtől ezekre a szavakra, mint a skarlát-posztó, s azzal az üvöltő kiáltással: »Ezt a szemtelenséget megkeserüli Korják!« össze nem rogy az asztal alá.

— Jaj! — kiáltá a Bivalyné szívettépőn és kiejtette a seprőt, — Jaj, meghalt, meghalt. — Segítség! Víz! vizet!

Ráborult az urára, megfogta a fejét, a jószívű Verona pedig vízéért futott, elkezdték locsolni, de jobban csak akkor lett ókelme, mikor megérkezett az előhívott Koszta Konstantinus, a budai kilógus, aki hirtelen eret vágott rajta, mert bizony egy kis gutaütés érte a háromszemű Wolfgangot.

Verona hazament fontoskodó arccal, alig várta, hogy elmondhassa a gazdáinak:

— No, szépen megcsinálták a pecsenyét odaát, a fekete Bivalyt meglegyintette a szél.

Megijedtek erre Korjákék: »No ez megint rossz vért szül a közönségben«. De megfordítva történt. Amint kiszivár-

gott a vendégek közé az eset, általános lett a vélemény: »Úgy kell az irigy kutyának! Íme, a szegény Korjáknak egyetlen egyszer vannak vendégei, s már emiatt is halálos dühbe jön, míg ez évekig túrte szelíden, csendesen a sors mostoha kezét. Pedig milyen kapitális bora van, és a helyiség is, isten tudja mért, de kellemesebb.« Szóval, inkább a Korják javára dőlt a gutaütés. Mert olyan a szerencse, hogy ha egyszer pártolni kezd valakit, hát még a hibákból is a védencének fon koszorút.

A szelistyei asszonyok estefelé elmentek Rostó urammal a várost megnézni, különösen a boltokat és bazárokat, ahol velencei kalmárok, görög kereskedők árulták gyönyörű portékáikat; mindamellet folyton jöttek a vendégek a »Kelempász madár«-ba, mert oda fognak visszatérni és ott fognak vacsorálni. Egész este tolongott ott a sokaság, nyüzsgött-rezsgett még a környék is. A vacsoránál kevély nagy urak, akik máskor be se lépnek egy közönséges vendéglőbe, siettek ismeretséget kötni Rostó urammal, hogy azon a réven beszélgethessenek egy kicsit a híres asszonyokkal. Mert hát kapós ember lesz az holnap a társaságokban, akiről elmondhatják: »Tegnap a szelistyei asszonyoknál legyeskedett a lurkó.«

Hiába, a divat! Ez a nagy rúgó. A léhák istene. Az örökkévaló isten. Zeusz alatt, Jupiter alatt, Jehova alatt egyformán uralkodó. És a keresztény isten sincs három személyben — a negyedik a divat.

Bár a szelistyciek tíz óra táján visszavonultak fáradtan lepihenni, azért a sokaság egész éjfélutánig ott mulatott, s mikor végre hajnalban (piros pünkösd hajnalán) elcsöndesedett a helyiség, s a vendéglősné reszkető kezével kirakta tallérokban, aranyakban az asztalra a mai nagy bevételt, így szólt a fiához:

— Tudod-e, János fiam, mi hozta nekünk ezt a mai napot?

— A szelistyei nők.

— A hegedűd — igazítá ki az anyóka —, ahogy a Kulifintyó barát mondta.

— Hogy-hogy, anyám?

— Beszélgettem a nőekkel, én fektettem le őket. A két nagyobbik özvegyasszony. Szólj már, no, láttál te valaha

ilyen szépségeket? Ha férfi volnék, János! . . De mit is akartam mondani? Igaz, hogy a harmadik leány, oláh leány. Hát éppen szerencse, hogy nagyváradiak vagyunk és tudunk oláhról, beszélgettem vele. Az aztán a helyes teremtés. Az is, amit látsz rajta, az is, amit nem látsz. Értesz engem? Ott voltam, mikor vetkőzött. No, ugye értesz már? Elpirulsz? Nézz a szemembe, te János! Neked tetszik az a kis fruska. De mit is akartam mondani? Hát igen, amint beszélgetek vele erről-arról, előhozódott, hogy mint kerültek ide és nem amoda, a Bivalyhoz. Hát azt mondja, hogy az öreg úr, aki a királyhoz hozta őket bemutatni, a Bivalyba akart menni, de a kis Vuca, mert Vucának híják, hallotta a te hegedű hangját; mintegy elbűvölve arra kérte, hogy ide, hozzánk szálljanak. Látod, mégis csak jó az, ha a bárány a lóval beszél. De mit is akartam mondani? Ahá, tudom már. Az jár az én eszemben, édes fiam, hogy most már a ló beszéljen a báránnyal. Az a lány szerencsét hozna ránk, hát beszélj vele. Azt egyenesen az Isten hajította ide. Az a babonás előérzetem van, hogy nem szabad elszalasztani. Igaz, hogy csak paraszt, de rang ide, rang oda, szebb egy hercegnőnél; ha én neked volnék, többet nem ereszteném el innen, feleségül venném. És mit is akartam mondani? Kivettem belőle, hogy nem volna irántad idegen szívvel.

— Ne mondja! — lihegte Korják fölcsilámló szemekkel.

Így történt aztán, hogy reggel, mikor bejöttek a fölöstökökhöz, Korják uram megint egy-egy rózsát nyújtott a két özvegynék, a Vucának pedig kettőt, egy fehéret és egy pirosat.

A két menyecske összenézett, gúnyosan elbiggyesztve a szájaikat, mintha mondanák: »No, nézd, ez a mamlasz szebbnek találja a fátát nálunknál.«

Rostó uram rátámadt féltréfásan:

— Hallja kend, vendéglős, hogy mer különbséget tenni az én kedves cselédkéim közt; az a királynak van föltartva.

Korják oláhról felelt vissza, ami meglepte mindnyájukat, de Vucát legjobban.

— A király csak a szemével fog itélni, én most a szívemmel is látok.

Vuca arca kigyúlt, mint a fáklya, szemeit lesütötte szemérmesen.

— Mit beszélsz, beste lélek? — fakadt ki a prefektus, szintén oláhlul.

— Azt mondom, nemzetes uram — és most ünnepélyessé vált a hangja —, hogy miután férfiakat mennek kérni az asszonyok öfelségéhez, hát itt vagyok én egynek. Adja nekem kegyelmed ezt a kislányt feleségül.

Vuca fölugrott a székről, ki akart szaladni, de azért csak mégis visszafordult az ajtónál; talán meg is lehetett volna hallani a szívecskeje dobbanását, ha Rostó uram nem csap olyan nagy lármát.

— Majd bolond vagyok, hallja kend! Hát megveszett kend? Hogy én a kolleksiómat szétszórjam, amit olyan fáradságosan gyűjtöttem.

Ámde a szájára csapott, tudatára botolván annak, hogy nem jól beszél, hiszen nem szabad elárulni, hogy a szelistyei asszonyok *gyűjtve* vannak.

— Egyébiránt — tette hozzá lecsillapodva — nem azért jöttünk, hogy férjhez menjünk, azaz, hogy ők. Mi férfiakat akarunk vinni innen, nem asszonyokat hozni ide. A leány se akarja. Legalább egyelőre nem. Most az első dolog a királyhoz való eljutás. Ad majd nekünk a király különb legényeket. Ugye fityfirity?

Szemeivel Vucát kereste.

— No, szólj hát, édes mákom! Lökd neki oda azt a kosarat!

De az »édes mákom« a romlatlan gyermek őszinteségével odalépegetett Korjákhöz, kacéran mórrikálva magát a csípőin, és beletette a kis kezét annak a nagy tenyerébe, miközben behunyta a szemeit, mintha egyszerre kiolvadtak volna.

— Tetszel nekem, — mondta bátran —, a feleséged leszek . . . kocsmárosné.

— Ejnye, milliom szoknyaráne! — dühösködött Rostó uram, és bizonyára nagy patália támadt vala, ha éppen abban a peroben be nem szakítja az ajtót a Verona szolgáló egy lelkesedő kiáltással:

— Hírnök a királytól!

A nyitott ablakon át látni és hallani lehetett, hogy királyi csatlós ugrik le hűböző lováról az udvaron és egyenesen a szelistyei asszonyok után tudakozódik.

— Itt vagyok — kiáltá harsányan az öreg prefektus, kidugván bozontos fejét az ablakon.

— Kend nem asszony — felelte félvállról a csatlós.

— Az asszonyok is itt vannak. Én hoztam őket. Mit parancsol velünk őfelsége?

— Hogy holnap, pünkösöd másodnapján, déltájban jelenjenek meg kegyelmetek a színe előtt Várpalotán.

Megörült Rostó a parancsnak. Ohó! Hát már tudja a király, hogy itt vagyunk? Ó maga küld értünk. Jó jel ez, gyerekek, nagyon jó jel. Kíván bennünket. Boszorkányos Varga János (vígán petyegette az ujjait) ez nagy dolog. Hajnalban indulunk, mert déltájban kíván bennünket, még talán ebédre is ott maraszt.

Homályos, ködös ábrándok gomolyogtak előtte, előre elgondolta és fölépítette a fogadtatást, aztán, mint a gyerek, megint összeseperte a színes kavicsait, hogy újból építsen. Nagy mulatságot szerzett ez neki, ki a hosszú úton annyira beleélte magát ebbe a kalandba, hogy utoljára már magát is szelistyei asszonynak képzelte.

Hanem ehhez a multságához egy kis bosszankodás is került napközben. A Vuca és a vendéglős közti szerelem osodálatos módon fejlődött, mint az Amarilis királyné cseresznyefája, mely két óra alatt kelt ki a földből, meglombosodott, kirügyezett és virágozni kezdett.

Korják be nem érte, hogy a vendéglője ma is tömérdek néppel telt meg (úgyhogy három szomszédasszonynak kellett segídeknél a főzésnél), még egyszer felkereste délután Rostóékat a szobáikban, ezúttal az anyjával együtt és újból megkérte a Vuca kezét.

— Nem adhatom — felelt az öreg haragosan. — Abból nem lehet most semmi.

— De én hozzá akarok menni és hozzá is megyek — felelte a leány dacosan.

— Hallgass, béka! Te a Dóczy György jobbágya vagy, és csak ő disználhatna veled. Azonfelül most a királyhoz

mégysz, és azt már csak az Isten tudja, hogyan fog veletek rendelkezni.

— Nem megyek a királyhoz — mondá a leány. — Azért sem megyek!

S toppantott a lábával, mint valami szilaj csikó.

— No, azt szeretném én látni! — dühöngött a prefektus, az ökleit felemelve.

— Vasaltasson meg a nemzetes úr, akkor elvitethet, de másképp nem. Úgy vigyenek, vasban, a király elé, majd megmondom neki, az «igazságosnak», hogy miért bántak velem így.

De ezzel aztán ki is adta az utolsó csöpp bátorságát — és eltört most már a méceses: sírni kezdett.

Az öreg Rostó jó szívű ember volt, dúlt-fúlt még egy darabig, de azután simogatni kezdte azt a holló haját és kérlelte, csitítgatta szép szavakkal:

— No, ne okoskodjál... ne kunkogj, szívecském, mert árt a szépségednek, vörösek lesznek a szemeid. Legyen eszed, Vucácskám. Holnap ilyenkor, nem bánom, kisírhatod magadat kedvedre. De most... most nem szabad. Oh, kedves bolondom, dehogy is vasaltatlak meg. Hogy is jut eszedbe az ilyesmi? A te formás bokáidra bilincset verni! Hiszen megérdemelném, hogy sonica fölakasszanak.

Hanem hasztalan volt minden engesztelés, minden ígélet, a kis fruska nem tágitott, se nem evett, se nem ivott, csak egyre sírt. Estefelé fogta magát Rostó, rávett egy pipereböltöst, hogy nyissa ki az üzletet, mindenféle csipkét, pántlikát vásárolt Vucának, de annak csak a Korják kellett, nagy durcásan lehajigálta a földre a sok encse-bencsét.

A prefektus kétségbeesetten tördelte a kezeit, — mit csináljon vele. Ősmerte az oláh vért, milyen konok. Lesz ebből parádé, botrány és nagy csúfság, másrészt attól is tartott, hogy Korják ellenszegül.

Végre nagy lelki tusakodás után legokosabbnak találta — necessitas frangit legem — kiegyezni, hogy a kecske is jóllakjék és a káposzta is megmaradjon. Ünnepelesen megígérte Korjáknak, hogy a leány az övé lesz, ha az szépen, minden ellenkezés nélkül a király elé járul és ott szépen viseli magát.

— Beöszöletszavát adja kegyelmed — kérdé ünnepélyesen Korják —, hogy visszahozza őt nekem?

— Jó — hörögte Rostó, a kezét Korják felé nyújtva.

— Úgy, ahogy elvitte.

Rostó visszavonta a kezét.

— Úgy, ahogy visszakapom.

Erre meg Korják kapta vissza a kezét, s gúnyosan fölkacagott, és a fogai megcsikordultak :

— Ami belőle megmarad, ugye?

A prefektus vállat vont.

— Ej, hát ki parancsol a királynak?

Erre aztán úgy összevesztek, hogy Rostó uram ki akarta dobni Korjákot a szobából, Korják pedig Rostót a vendéglőből, az egyik azzal fenyegetőzött, hogy a palatinushoz megy, a másik (Korják) azt hajtotta, hogy Szilágyi Erzsébethez fordul, aki minden ilyenféle istentelenségnek útját vágja. Úgyhogy csak éjfél felé, mikor már eloszlottak a vendégek, köttetett meg a végleges béke az anyó közvetítésével (mert a haragos felek nem szóltak többé egymáshoz) a következő pontozatokban :

Vuca elmegy a király elé a másik két szelistyei menyecskével (hiszen a király derék ember, nem gondol semmi rosszra.)

Azonban Korják is velök megy a szekéren kocsis helyett kocsisnak (mert Korják bátor ember és meg tudja akadályozni a rosszat).

Így aztán hajnalban csakugyan megindult a Dóczy uram híres, fölpántlikázott fogata Veszprém felé. Korják ült a bakon, pörge kalapban, a Dóczy libériájában, s szolgáltatta gyakran ostorával a lovakat.

A vászonnépek bágyadtan szundikáltak, csak egyes zökkenőnél nyíltak ki hol a fekete szemek, hol a kék szemek, de teljesen csak akkor ébredtek föl, mikor már a tüzes nap-sugár kezdte csiklandozni és pirosítani az orcáikat.

— Kikiriki! — tréfálkozott velök Rostó uram, a fülükbe kiáltozva. — Ébredjetek föl, tyúkocskák, te is, kis csirke!

Kinyitották a szemeiket egy-egy mosollyal, s kidörzsölték az álmod ujjakkal. Hess, Majmuna tündér, eredj az erdőbel

Hoj, csakugyan gyönyörű erdő sötétedett a távolban! Rostó uram magyarázta: Az a Bakony. Ott laknak a híres zsványok.

A túlsó oldalon, messze, messze, ahova a szem már alig ér, kék selyemszövet látszott kiterítve a rétségeken. Rostó uram mondta: Az a Balaton. Ott laknak a vízi tündérek.

De az is szép vidék volt, ahol mentek. Keskeny falucska mellett hajtattak el, szép szőke patak partján, melyet fűzfabokrok szegtek be. Köröskörül a rétek tele fehér marmancs-csal. A kis falu tornyában megkondult a harangszó: »Ni, már itt a misére harangoznak.«

— De ez csak az első harangozás — biztatta őket Korják, hátrafordulva. (Egész csinos kocsis volt a strucc-tollas kalapban, piros-zsinóros kék dolmányban.)

A patakban, mely elszaladt, meg visszafordult, meztelen apró gyerekek fürödtek, lubickoltak; a ruhácskákik, kis leányszoknyák, kis fiúkalapok és pitykés mellénykék külön-külön csomócskákba voltak lerakva a parton, bokrok tövén; a mamájok künn várta a parton a csöppségetek, korholván őket: »Gyertek már ki, mihasznák, még megfáztok!« Az egyik ki is ugrott s öltöztetni kezdte.

— Ej — mondá a Vuca elgondolkozva —, mégis okos lehet az az öregasszony.

— Mért gondolod, fiacskám? — kíváncsiskodék Rostó uram.

— Hogy fel tudja őket öltöztetni, mindeniket abba a ruhába, amelyikbe kell. Nem tudom felfogni, miről ösmeri meg, melyik a fiú, melyik a leány.

Erre aztán mindnyájan elkezdtek kacagni, még a kocsis is visszafordult és édesdeden nevetett. Rostó uram pedig nagy fejcsóválva felkiáltott:

— Milyen csacsi, oh, milyen csacsi, és mégis erővel férjhez akar menni!... A kutya érti az asszonyfajtát, én ugyan nem.

V. FEJEZET

A »GYEHENNÁRIUM«

A várpalotai kastély egy dombon állt, ugyanott, ahol a mostani kormos kastély terpszkedik, hatalmas bejáróval, imponáló boltíveivel és kevély tornyaival. Az épület más volt Mátyás idejében, különös vegyüléke a gótikus és román stílusnak, de ezzel már régen elbánt az idő. A kőművesek aztán, akik más gazdák alatt újra fölépítették, más fiziognómiát adtak neki, az akkori divat szerint barokkot. A régi kastély tehát eltűnt örökre, bár azt mondják, hogy a falak alul egészen ugyanazok. De mit ér az? Ha a leányzó meghal és más leányzó veszi föl az alsószoznoknyáit, azért az előbbi leányzó még sincs többé.

Mátyás mulató palotája denique eltűnt, a gyűrűt tartó holló, mely a homlokzaton pompázott, elevenen röpdös fölötte. Sok egyéb is megváltozott. A fölséges Bakony is odább van már (a favágók tábora megfutamította). Mátyásra már csak olyasmi emlékeztet itt, ha valami csat vagy sarkantyúdarab kifordul a földből, mikor a kertet kapálják, vagy ha egy régi pityke csillan meg. Hátha a szép Gergely Anna pruszlikjáról való? Az elhagyatott kert valamelyik szögletében kitolja a fejét egy-egy mogyoró vessző. No, ez megint valami. Hátha ennek a vesszőnek az ötszázadik apja termette azokat a suhogókat, amikkel Mátyás megfenyegette a szakácsát: »palotai pálca, nincsen száma«, amiért az máj nélkül tálalta föl a csukát — mert hát korrupció akkor is volt és meg is maradt. Azzal nem bír sem az idő, sem a kőművesek, sem a favágók.

Elég szomorú dolog egyébiránt, hogy azokról a nagy oligarchákról, akik Mátyás előtt és Mátyás alatt annyit loptak, hogy nemcsak a népnek nem maradt semmije, de a szegény Dobzse László királynak se, egy falatka írás se szól,

az mind titok, a diszkrét lapulevele alá húzódva avult el, csak éppen a szegény Pogra Andrásról őrzötte meg a krónika, hogy egy csukának a mája elsikkasztódott a keze között.

Szerencse azonban, hogy Pogra András uram még azon a napon, amikor a szelistyei asszonyokat várták, semmit se tudott a századokra kiható szegényéről, mert az elkedvetleníttette volna (hiszen azért jó, hogy a jövőbe nem lát be a halandó), s olyan kedvteléssel és ambícióval főzte meg az ebédet, mintha három királynét várnának Palotán. Volt ott a rotyogó tepsikben és fazekakban minden, ami jó van a világon, még talán tengeri herkentyű is.

Hogy pedig az étel meg ne romoljék, ki ne pangjon, hogy minden a maga idején tétessék a kasztrólokba, a rurákba, a serpenyőkbe, őrt állítottak a toronyba, aki híradással legyen, ha a szelistyei asszonyok szekere föltűnik a láthatáron.

Bizony már öreg dél lett, mikor végre túlkölt a toronyőr.

Nagy nyüzgés-mozgás, szaladgálás támadt az egész palotában.

— Jönnek, jönnek!

Kiki tudja a maga szerepét. Hamar, hamar! Az egyiknek még öltözni kell, a másikkal el kell foglalnia a helyét a díszteremben »Mujkó őfelsége« körül, a harmadik a kaput fogja kinyitni, de az előbb megpróbálandó, hogyan kell. Az apródok álljanak a lépcsőkhöz, a parazol-tartók az első udvarnál lesznek, ahol a kocsi megáll. A legyező-tartók a bal bejáratnál. Hamar, urak, hamar!

Az erdélyi szekér végre a várkastély külső, magas kőkerítéséhez ért.

— Itt vagyunk — sóhajtott föl Korják. — Éppen jókor jövünk, a naptányér az ég közepén jár.

A lovak szerszámai, a sok karika, csörgő és sallang zörgése, suhogása miatt nem lehetett a szíveik hangos dobogását hallani, de kétségkívül elfogta őket a szorongatás érzete. Félelem a nagy bizonytalantól.

— Most már csak a kaput nézze kend — figyelmeztető Rostó —, ahol bejárhatnánk.

— Amott áll, ni, két lándzsás őr. Nyilván ott a kapu is.

— Hát menjünk isten nevében.

— Hátha be se eresztenek? — vetette föl Vuca.

— Azt már nem tehetik — hetvenkedett Rostó uram —, egyrészt, mert maga a király üzent utánunk, másrészt, mert én a szebeni gróf képiben vagyok itt.

És íme, csakugyan, amint a kocsi odaért, a két ór leeresztette a lándzsáját.

Rostó uram kevélyen nézett a környezetére.

— No, mit mondtam, ebugatta?

Ugyanabban a percben, mintha valamely láthatatlan kéz intézne mindent, a kapu megcsikordult sarkaiban s két szárnya kitárult hívogatón.

Gyi, no! A lovacsákák közömbösen átmentek a dobogón (mit tudják ők, hogy kihez mennek?), mire ismét gyorsan bezáródott a kapu, s ott voltak az udvaron, vagy mit is beszélék — a paradicsom-kert közepén. Mert a várkastély előrsze tele volt mindenféle csodálatos, szem nem látta növényekkel, virágokkal, cserjékkel, fákkal, amiken különféle madarak énekeltek, hogy majd beleszakadt az a kis tüdejük.

Ah! Mi minden volt itt! Az ezeregyéj pompája, ragyogása. A virágpadok mellett színes üveggolyók, karókra szúrva, amelyekben meglátta magát az ember, egy kis házikónál két eleven medve lánora verve. (Ugyan mit véthettek szegények?) Hát még az a sok ember! Tarkabarka szolgasereg, mindenféle színekbe öltözve. S az mind órájuk látszott várni. Igazán olyan furcsa volt és mégis olyan lélekemelő. Rostó uram ökelme úgy lekapta a maga kalapját, mintha nem is a szebeni gróf képiben volna itt. A háttérben kopjás testőrök álltak sorfalat, villogott, csillogott a kopják hegye a perzselő verőfényen.

Az asszonyok azt se tudták, hova veszítsék a szemüket. Persze a katonák . . . mégis a legérdekesebbek a katonák. Csak a félénk Schramm Mária kereste a karókat, a rettenetes karókat. Mert a király házánál karókra szokták szúrni a fejeket. Így van a mesékben.

De mit csodálkozunk az asszonyokon, mikor a lovak is megtorpantak a szokatlan látványtól. Az ostorhegyes fölágaskodott és nyerített. Egy csatlós odaugrott, megfogta a kantárját.

Mire egy nagyorrú, igen fiatal fickó, valami udvari tisztfele, aki kis ezüst buzogányt tartott a kezében, a szekérhez lépett s tiszteességtudóan megemelinté a fővegét Rostó uram előtt.

Minek folytán őkegyelme szintén sietett a csalmáját föltenni, hogy viszonzásul levehesse.

Az előbbi ekkor így szólott:

— Isten hozta kegyelmedet Palotán, és benneteket is, szelistyei asszonyok! Szálljatok immár le, ha úgy tetszik.

S ezzel elhajítván a kis buzogányt, mit egy utánaálló kapott föl, odanyújtá kezét a kis Vucának, aki a kocsis mellett ült háttal, s azon idők szokása szerint, amint a szoknyáit összefogná a fűrhécen való átlépés alkalmából, fölemelte a derekánál, egyet fordított rajta a levegőben, s hopp, leperdítette a földre. Ugyanezt cselekedte Gergely Annával és Schramm Máriával másik két lakáj vagy mi. A szegény édes teremtések egy szót se szóltak, csak pihegtek a kezeik közt, mint a madárkák a macskák szájában, ámultak, bámultak, pirultak, azt se tudva, hova nézzenek, mit csinálnak.

Most aztán, még föl se ocsúdtak, honnan, honnan nem, három kicsi apród ugrott eléjük cseresznyeszín dolmányban, sárga kis csizmában, apró kardok az oldalukon. Meghajtották magukat — de micsoda gyönyörűség volt! Egy-egy bokrétát nyújtottak át. Piros kamélia-rózsa és fehér gyöngyvirág volt a bokrétában.

Átvették, bizony átvették, de még sohase láttak ilyen szépet és különöset. (Hiszen otthon csak mályva van.) Mégis szinte ösmerősen mosolyogtak rá. Virág a virágnak nem lehet idegen.

— Menjünk — mondá a nagyorrú —, a király már vár benneteket!

Három parazol-tartó lakáj lépett most ki a sorból, s az asszonyok baljára állva, mindenik fölemelte az ernyő zöld bordázatát, hogy a napsugarak szelídebben érijék a híres szelistyei asszonyok orcáit.

Megindult a menet. Jaj istenem, de furcsa volt, de kedves volt... amint ott lépegettek az ernyők alatt.

Elől a nagyorrú legényke ment, újra megkerítve kis buzogányát, melyet magasra feltartott.

Utána jött Gergely Anna, délcegen, mint egy igazi királyné. Nem nézett se jobbra, se balra, mintha már otthon is látott volna ilyet.

Majd Schramm Mária közeledett bizonytalan, roskatag léptekkel, lehorgasztott fejjel.

— Nincs valami bajod? — kérdezte az ernyő tartója.

— Jaj, úgy félek, hogy elájulok.

Utána a kis Vuca jött, kényesen, riszálósan, mint otthon a kecskék után. Egyszer-kétszer vissza is nézett Korják felé, nevetgélt rá, hunyorgatott a szemeivel, miközben gyerekesen lógázta jobb kezében a virágbokrétáját.

A menet végén az öreg Rostó bandukolt, nem minden elkeseredés nélkül, hogy neki semmi tisztesség nem jut, pedig az egész kollekción az ő érdeme. Bizony neki is juthatott volna egy negyedik parazol. Azzal már nem menne tönkre a király... Egyébiránt folytonosan rémületben tartotta a Vuca pajkos magaviselete, s nem győzött neki eleget intgetni rosszallást a bozontos szemöldeivel, ha hátra fordult. Csakhogy az sohase azért fordult hátra, hogy őt nézze.

Szép, nyalka legények voltak a parazol-vivők, s ugyan-csak hamisak is lehettek, mert a szemüket úgy odaszegezték az asszonyokra, hogy amennyit az ernyő tompított a nap-sugarak falánk csipkedésén, éppen annyit mart a harmatos arcokon az ő selyma szemük.

Felhasználták a rövid utat, nemcsak szemhizlálásra, pajkos beszélgetésre is.

— Hát csakugyan olyan nagyon kellenek már azok a férfiak Szelistyére?

A szép Schramm Mária dehogy felel erre, csak az ajkait harapdálja.

— Jaj, ne is kérdezzen. Úgy szédül velem a világ a melegtől.

— Ha elájulsz, lelkem — csintalankodik az ernyő-vivő —, tedd meg a kedvemért, hogy mostan ájulj el az én karomba, mert odább aztán átvesznek tőlem a legyező-vivők.

Mária elmosolyodik és a nagy körme hegyét beakasztja pajkosan a fogába (mert tud az asszony kötekedni, ha félholt is.)

— Ezt ni! Csak lesse!

Közben-közben a buzogányos vezető is visszafordul, n Gergely Annával kezd beszédet.

— Félsz-e a királytól, hűgom?

Gergely Anna elfintorította arcát — de még azzal is csak szebb lett.

— Meg nem esz.

Azután hozzátette:

— Nem loptam én semmit.

Az ernyő-tartó párja odahajolt hozzá:

— Vigyázz, szép asszonyka, vigyázz, mert mire a nap leszáll, még sok szívet ellophatsz.

Megint a buzogányos fordult vissza.

— Bizony nem is hittem, hogy Szelistyén ily jól beszélnek magyarul.

Most a kastély ívei alá értek. Az oszlopok alatt a három parazolos inas meghajtotta magát és eltűnt.

Az egyik elsurrant a nagyorru mellett s halkán kérdé:

— Mit szól hozzá föls...

— Csitt! Kösd meg a nyelvedet. Elragadók.

— Sohasem hittem volna.

— Ha az egész Szelistye ilyen, várat építtetek oda a jövő télen.

— És én leszek benne a várnagy, nemde, uram?

— Ebre hájat bízni, Czoborra asszonyt...

A parazol-vivőket nyúlánk apródok helyettesítették arannyal áttört fehér selyem-köntösökben. Egy-egy pávatollból összerakott legyező volt mindeniknek a kezében. Száz pávaszem és két apródszem nézte most a bájos arcokat... Dülöngélt, röpködött, csendergett a legyező, hús szellőt csalva ki a füledt, rekkenő hőségéből. De jó, de édes! Pedig talán nem is igazi szellő, csak csalódás. Mindegy, szállj, szállj azért, mintha igaz volnál, és szídd ki a fölösleges forróságot az arcokból, részegedj meg a rózsáktól, lengesd meg, rezgesd meg a csitri hajszálakat, melyek alul lemaradtak a kontyokból és varkocsokból, hogy külön ingerkedhessenek a férfiszemekkel...

Így mentek-mendegéltek a folyosón, a visszhangos, zig-zugos boltívek alatt a második udvarba, ahol egy lépcső vezetett az emeletre.

A lépcsőnél hat zsinóros huszár várt három zöld selyem palankinnal.

— Hát mármmost ide be kell ülni — rendelé a nagyorru.

— Ebbe a házikóba? — kérdé Vuca. — Nem vagyok én fürj. Én nem ülök.

Rostó uram a lábával toppantott.

— Fürj nem vagy, az bizonyos, de hogy liba vagy, azt merem mondani. Hát nem tudod te, kinél vagy most? Nem félsz, hogy a király nyomban leütteti a fejedet?

— Ugyan, minek volna neki az én leüttött fejem?

Gergely Anna beült; ő megkapta otthon az öreg góbétől a tanácsot; Mária se ellenkezett, különben is egészen magához tért a legyezőstől. Ezt látván Vuca, ej mit, ha azok nem félnek, hát ő se fél. Beugrott, mint egy kis mókus, és csak akkor sikított föl, mikor a huszárok elől-hátul fölemeltek a palankin rúdját, és vinni kezdték a magasba, mint valami könnyű pelyhet.

— Jaj istenem, valahogy el ne ejtsék!

¶ Az emeleten volt a nagy lovagterem, mindenféle aganosokkal, fegyverekkel körülrakva, a közepén az aranyozott trónszék. Ott fogadja a király a szelistyei asszonyokat.

Csönd honolt fönn a királyi szoba táján, mint a templomban vagy a kriptában. A léptek ünnepélyesen kongtak-bongtak a márványköveken.

Rostó uram nagy fürgén két lépcsőt is ugrott egyszerre, hogy előre tolakodhassék.

A nagyorrú totum fao megszólította:

— Talán maga is be akar menni, bátya?

— Gondolom — felelt az a mellét ütögetve.

— Pedig jobb volna, ha csak az asszonyokat bocsátanók be.

— Ugyan?

— Maga inkább velem beszélgethetne azalatt.

Rostó uram dühbe jött és kifakadt:

— Beszéljen veled, ecsém, a mennydörgős ménkű! Nem a lábához küldött engem az én uram, a szebeni gróf, ha hallotta az úr a hírét, akinek egyébiránt a képében vagyok itt. A fejhez jöttem én. Hát ahhoz is tartom magamat.

— Ösmeri tán a királyt?

— Nem én. Sohase láttam még. De éppen azért.

— Jól van, jól, hát lépjen be kegyelmed és vezesse az asszonyokat.

VI. FEJEZET

MUJKÓ KIRÁLY ÉS UDVARA

A folyosóról egy előterembe léptek, melynek négy szögletében négy királyi testőr állt kivont karddal. A négy kard egyszerre mozdult meg tisztelgésre; olyan volt az, mintha az ég négy sarkán egyszerre villámlanék.

Aztán kitárultak a belső ajtó szárnyai, s szemkápráztató környezetben látható lett a király alakja, aki aranyozott trónszékben ült, kócsagtollas bíbor főveggel a fején — drágaköves kardját keresztbe fektetve a térdein. A többi nagy urak födetlen fővel álltak a trón körül félkarójban.

Ah, sok volt egyszerre ez a látomány! Még Rostó uramnak is sok volt, hát még az asszonyoknak! Zavarodottan, tántorogva lépegetett előre az öreg.

Az asszonyok láttára sajtászerű hullámozás, mozgás támadt, a csodálkozásnak némi nesze, megsörrent egy-egy kard, vagy egy félrecsúszott mente lánca. Az opálok, smaragdok, rubinok gazdag, kápráztató színpompában tündököltek a mentéken, a kardokon és a fővegek forgótartóin.

A király mosolygva intett nekik, hogy jöjjenek közelebb.

Még három lépést tett Rostó uram, azután térdre vetette magát, úgyszintén az asszonyok. Ej no, szinte kár. Állva sokkal szebbek a délceg természetükkel. Asszonyt elcsúfít a térdelés. Mintha a tulipán éppen a harangjában törne ketté.

— Keljetek föl — mondá a király nyájasan.

Rostó Mihály uram fölemelkedett és elkezdte szavalni azt a bizonyos latin beszédet, amelybe a palatinusnál beleült. Ott az ötödik mondatig jutott el, itt már a harmadiknál belezavarodott, pedig olyan szépen volt kiszínezve benne ama szegény vidék szomorúsága, árvasága. A gazdátlan földek, melyeken nincsenek barázdák, az elátkozott falu, mely-

nek gyepén nem játszanak apró gyerekek, mert nem születnek. Egy falu, ahol sohase hall senki altató dalt.

— Elég — szólt a király jóságos hangon. — Ősmerjük behatóan kívánságtokat és a nyomorúságot, amit a folytonos háborúk teremtettek; szívesen elengedjük szónoklatodat, derék öreg, ki floskulusok, similek és egyéb oratori figurák és ékességek helyett kellemesebb, eleven képeket hoztál magaddal.

Ezzel leszállt trónjáról és egyenesen a nők felé tartott. Csinos királyi alak volt, bíboros hermelin palástjában, arannyal hímzett fehér dolmányán nagy rubin-gombok ragyogtak, a sárgás csizmák rózsái helyett smaragdból formált lóhere-levelek. Hát még a mente-csat, az öv, mind végigrakva szikrázó tűzű drágakövekkel. Testvérek közt megért vagy tíz falut a külső burkolatja.

Gergely Annát szólítá meg legelőbb oláh nyelven :

— Özvegyasszony vagy-e, vagy leány?

Részketve felelte :

— Csak magyarul beszélek, fölséges uram.

— Azt kérdeztem, hogy özvegyasszony vagy-e?

— Igenis, fölséges uram.

— Szeretnél-e újra férjhez menni?

Lángba borult az arca és hangja elhalt, susogva rebegette :

— Embere válogatja, fölséges uram !

A király sarkon fordult, ahogy szokás a cerclenél, és Schramm Máriához intézte a szavait magyarul :

— Mint van az, hogy Szelistyén annyiféle a népviselet?

— Csak németül beszélek, fölség — válaszolá félénken, a szemét lehunyva.

— Szász vagy? — tudakolá a király is németül.

— Igen.

— Neked sines urad?

— Az égben van — felelte kenetesen.

— Mi volt az urad?

— Cserző varga.

— Nincs is az akkor az égben — jegyzé meg a király nevetve —, mert oda csak a tisztakezüek jutnak el.

Most Vucához közeledett, akinek a katrincája már útba igazította, milyen nyelven kell megszólítani. Denique a királysághoz is gyakorlat kell.

— Hány éves vagy, kicsike?
— Azt csak az apám tudná megmondani.
— De csak nem vagy menyecske már te is?
— Pántlika lóg a haján, fölséges uram — szólt közbe a közelálló Rostó Mihály.

Mire nyomban oldalba lökte az öreget egy főúr (talán a horvát bán lehetett, ha nem a bosnyák király) azzal a halk figyelmeztetéssel:

— Tanulja meg kend a mórest. A királynak csak az felelhet, akit megszólít.

(Hm, — dörmögte Rostó uram és megszegyenülve húzta be a fejét a dókájába.)

— Van-e valami kívánságod? — faggatta a király Vucát.

— Hogy minél előbb haza bocsásson innen fölséged — felelte őszintén.

S meghajolt féltérdével, kecesesen, kacérkodón.

— Tudod-e, hogy sokkal csinosabb vagy, mintsem könnyen megválhatna tőled az ember?

— Tudom bizony, mondták már azt nekem otthon a pásztorok is.

— Igazi mezei virág — fordult a király Rostó uramhoz. — Mondhatom, öregem, hogy sokkal csinosabb vagy, mintsem könnyen megválhatna tőled az ember. Van-e még több ilyen odahaza.

— Egyre-másra ilyen a többi is — felelte az öreg, anélkül, hogy csak hunyorított volna is a szemével.

Ófelsége hosszabb beszélgetésre méltóztatott érdemesíteni az öreget, kinek arca szinte világot a kevélységtől.

Ezalatt a főúrak némán, tiszteletteljesen álltak egy csoportban, mintha templomban volnának. Ne adj isten, hogy csak egy is meg merte volna szólítani az asszonyokat, úgy néztek rájuk, mint a szentképekre szokás.

Annál föltünőbb volt e nagy reverencia mellett, hogy messze a terem balszögletében egész fesztelenül lozogott, nevetgélt egy csomó alsóbbrendű ember, a felszolgáló személyzetből. Ilyenek ezek a mai cselédek. Köztük volt a nagyorrú legényke is, aki a menetet vezette odakünn.

Valami bolondos kép lógott a teremnek abban a szögletében. Egy asszonyságot, vagyis inkább egy asszonyság hátát ábrázolta a festmény. Azt nézegették azok a kópék odaát.

A nagyorrú magyarázta nekik :

— Ez egy ördögös kép, amelynek szép legendája van.

— Ugyan !

— II. Endre királyunkkal egy Drumont nevű festő is künn harcolt a Szentföldön, aki állítólag az ördöggel állt szövetségben. A király értesülvén neje megöletéséről, felette síránkozik, hogy nejének egyetlen képe se maradt, sohase láthatja többé vonásait. Drumont lovag így szólt hozzá : »Én többször láttam a királynét Visegrádon és lefestem őt emlékezetemből.« Festegetett hát rajta, s midőn egy csatában megsebesít egy szaracén nyíl, és a király is odaugratott a haldoklóhoz, az így szólt a körülállókhöz : »Nyissátok ki a táskámat és adjátok a benne levő vásznat a királynak«. A király megtekintvén a festményt, felkiáltott : »Valóban királyi nőm az, de mit tevé, szegény Drumont, hogy háttal festetted meg és arcvonásait többé mégsem láthatom.« A haldokló a félkönyökére emelkedett : »Ne aggódj, király, a képet akaszd föl belső termedbe, ahol az embereket fogadod, és ha vagy egyszer neked valaki igazat mond, a királyné asszony arccal fog felétek fordulni.«

— A királyné természetesen nem fordult meg — jegyzé meg egy szálás legény, aki parazol-tartó volt egy félóra előtt.

— De igen. A legenda azt mondja, hogy a kép az Endre tanácstermében volt fölakasztva valamikor (apám egy dalmát zárdából szerezte), a kép úgy maradt, ahogy van, hosszú időn át; egyszer azonban az aranybulla alapján, valamely sérelem miatt, egy megbőszült köznemes rohant föl a király termébe meztelen karddal : »Te vak és gonosz vagy, király — most meglakolsz«, mire megfordult a kép, s Gertrudis arccal nézett a királyra és a köznemesre, ki úgy megijedt erre a csodalátványra, hogy hanyatthomlok rohant ki a palotából.

— Az ördögbe is — szólt egy másik ama vakmerő lakások közül —, ha őfelsége volnék, Budára vitetném ezt a képet, egyenesen a belső tanácsterembe.

Mire elmosolyodott a nagyorrú legényke és így szólt halkán :

— Hagyd el, barátom. Vagy nem igaz a képhez fűződő babona, és akkor nem érdemes, hogy elhurcoltassék. Vagy

pedig igaz a kép ördögössége, és akkor a tanácsosaimat kellene minduntalan kidobálni a teremből, amiért nem akarnak igazat mondani, — vagy a képet, mely nem akar megfordulni.

E pillanatban a hermelinpalástos király egyenest a beszélgetők felé tartott, mire a nagyorrú néhány lépést eléje tett.

— Meg van elégedve fölséged? — kérdé a király halkán.

— Egészen jól csináltad, Mujkó. Mindig mondom én, hogy királynak csak meglenni nehéz, a többi aztán könnyen megy.

— Mit tegyek most?

— Hát most mindenekelőtt ígérd meg Szelistyének a férfiakat. Aztán menjetek ebédelni. Mi majd a szomszédos teremben eszünk és én gyakran benézek oda. Átkozottul csinosak az asszonyok. Csak félnék egy kicsit.

— Az a csöpp oláh leány olyan bátor, mint egy tigriskölyök.

— Sokkal szebb a székely menyecske.

— Ebéd után aztán mit tegyünk?

— Természetesen elvonultok és nekünk hagyjátok a tért, te azonban, mint király, részt veszsz szolgálid mulatóságán fejedelmi szeszélyből.

— S az ajándékok?

— Hát igen, Mujkó. Ez már veled jár a királysággal. Az ebéd végén azt fogod nekik mondani, hogy mindenik válaszon magának férjet és valami ajándékot.

— De ha a legnagyobb aranytálat választja valamelyik?

— Hát elviszi.

— De hát a választott férjjel mi történik?

— Azt majd meglássuk. Vagy elveszi az illető, akit választ, vagy el nem veszi. De hogy elvegye, arról én gondoskodom. Mert csak van annyi eszük, hogy közületek választanak, akik aranyos köntösökben vagytok.

Mindez úgy tűnt föl messziről, mintha parancsokat osztogatna az uralkodó, a nagyorrú legott el is hagyta a termet, a király pedig beült a trónusba s így szólott ünnepélyesen:

— Tiszteletreméltó öreg és ti, szelistyei asszonyok! Meggyőződünk úgy a veletek való beszélgetésben, mint egyébként, hogy kérelmetek jogosult és kifogástalan, minél-

fogva vigyétek el királyi üdvözetünket kedvelt hívünknek, Dóczy Györgynek, a szebeni grófnak, és abbeli ígéletünket, hogy a legelső fogolyszállítmány Szelistyén fog megtelepíttetni. És most elbocsátunk isten hírével, hozzátok mindenkorra hajlandók maradván.

Leszállott a trónjáról és méltóságos, lassú léptekkel elvonult, utána húzódván egész udvara.

Csak egyetlen cifra úr maradt ott, bizonyosan a főasztalnokmester, aki e szavakat intézé Rostóhoz és az asszonyokhoz :

— Ófelsége szívesen látja kegyelmedet egy kanál levesre, titeket is, szelistyei asszonyok !

S ezzel levezette őket a földszintre, ahol már terítve volt a nagy ebédlő-teremben, ezüstre-aranyra. Virágok illatától volt terhes a levegő, s száz lakáj sürgött-forgott az asztal körül.

A nagyorrú hamarább hagyta ott az elfogadó termet, elfogta valami ellenállhatatlan csatangolási vágy ; ki a levegőre, a szabadba . . . Nagy, kerek arcán a megelégedés sugárzott. Érezte a fiatalság édes bizsergését az ereken, zömök testalkata duzzadt az erőtől, tele tüdővel szívta be a fenyők illatát a kertben. S mikor meglátta magát a tó tükreben, kopottas, egyszerű ruhájában, szinte tombolt a lelke : De jó, de pompás ez a kis szabadság ! Mintha szárnya volna az a ruha.

— Milyen bolond vagyok — dörmögte aztán magában —, mert nincs rajtam a ruhám, elhitetem magammal, hogy nem én vagyok én, s futkosok ide-oda a saját palotámban, mint egy, a csínyekben pákosztás bohó fiú. Pedig mit ér az álruha, ha mindenki tudja, hogy ki vagyok, ama jámbor falusiakon kívül? Bizonyára szabadabb volnék bíbor dolmányomban, ha senki se tudná, kit fed.

Ilyen csendes bölcselkedések között lépegetett végig a külső udvaron, észre sem vette, hogy utána settenkedik valaki, csak mikor mellette állt az ember, akkor rezzent össze.

— Mit akar, földi?

— Egy-két szavam volna az ifiúrral, vagy minek tisztoljem?

— Jól mondta, barátom. Ugye, az erdélyi kocsis?

— Igenis, az erdélyi kocsis. Egy szívességre kérném, mert látom, hogy bennfentes itt a királyi cselédség között; nem ötödik kerék.

— Tagadhatatlan, van itt a házban egy kis hatás-köröm.

— Éppen az. Amellett olyan becsületes, nyílt képe van, hogy egyszerre bizodalمام támadt a kívánságom iránt.

— Mi volna az?

— Hallom, hogy az asszonyok, akiket hoztam, ott fognak ebédelni a királyi asztalnál, a főrangú urak közt.

— Miért ne? A király nem veti meg, szívesen ülteti asztalához a szegény embert is.

— Kivált, ha szoknya van rajta.

— Hm. Maga harapós nyelvű ember, úgy látom.

— Egy szót se mondtam, ha haragszik az úr.

— Most már csak mondja el, ha elkezdte.

— Hát azt gondoltam, ha ebéd lesz, akkor ott evők lesznek és főszolgálok.

— Persze. És azután?

— És akkor módját lehetne ejteni, hogy én is ott legyek, a szolgák közt, csak a lakáj-ruhát kellene rám föladni.

— Hm — felelte a nagyorrú —, hiszen nem éppen lehetlenség, de . . .

— Nem kívánnám ingyen vagy mi . . . — hozakodott elő Korják a dolog kényesebb oldalával, s kikotorászáván két tallért a zsebéből, körülnézett előbb, ha nem látja-e valaki, s azzal odapottyantotta egyenkint finoman a nagyorrú zöldes zekájének zsebébe.

A nagyorrú elmosolyodott ezen a műveleten, amit Korják uram jó jelnek vett.

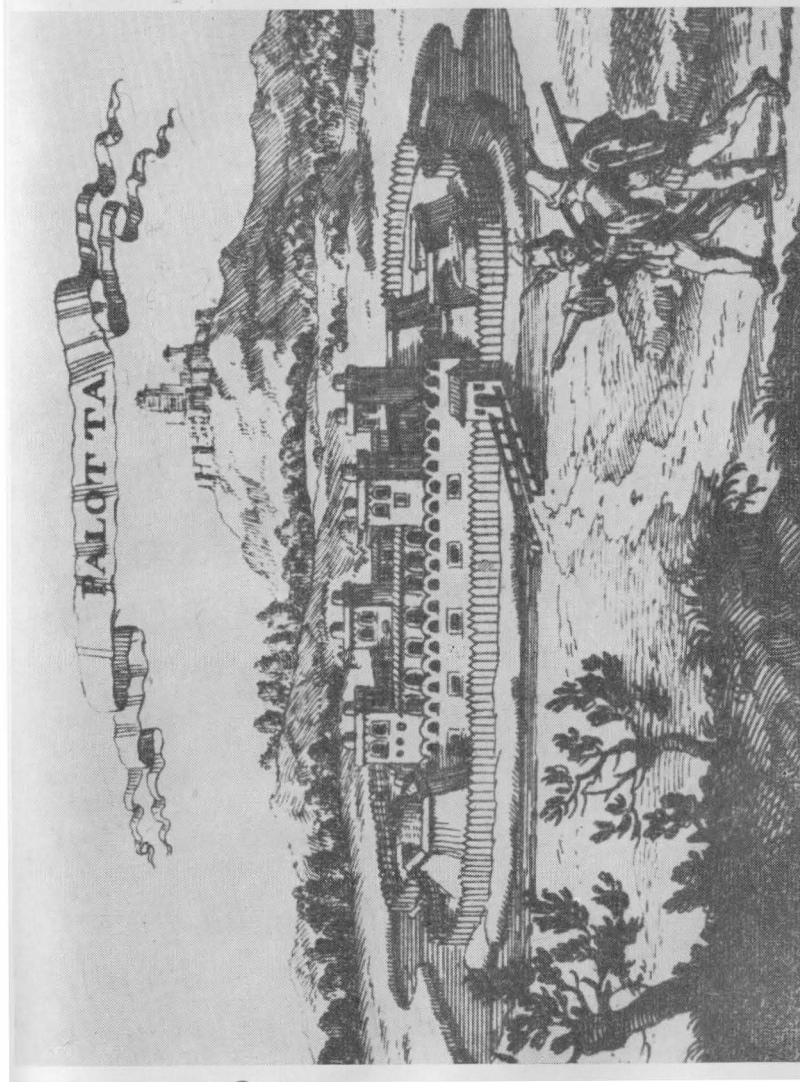
— Nem sokból áll az egész, és lássa, nekem mégis . . . nagyon fontos. Észre se vesznek engem a sok lakáj között.

A nagyorrú habozni látszott, kivette a két tallért és nézegette.

— Az a baj — szólt aztán —, hogy a király haragra lobban, ha megtudja, hogy idegen tanú van jelen.

— Ej, hiszen nem kell megtudnia.

— De mégis csak meg kellene őt csalnom.

Várpalota
XVII. századi metszet

61. szám.

Milliók könyve
Mikszáth Kálmán

Ára 50 fillér

A szelistyei
asszonyok.

Kiadja: Singer és Wolfner Budapest VI, Andrássy-út 76.

A szelistyei asszonyok 1918. évi kiadásának borítéklapja
(Milliók Könyve 61. sz.)

— No, bizony. Talán nem csalják meg mindennap százszor?

— Megosalják? A királyt? Mit mond kend? Ugyan ki csalná meg?

Korják uram nevetett, ahogy egy naiv gyerek beszédjén szokás.

— Hát mindenki.

— Az lehetetlen — mondá a nagyorrú meggyőződéssel.

— Ej no, hát talán én beszélek bolondokat? — pattant föl Korják. — Itt van mindjárt a mai eset. A szelistyei asszonyok. Úgy szelistyeiek azok, lelkem, mint ahogy szelistyei az a torony vagy ez az ugró kút. Az egyik háromszékből való, a másik Fogarásból, a harmadik Nagyszébenből. Csak a királyt teszi bolonddá az öreg Rostó, hogy ők szelistyeiek. De nehogy elmondja az ifiúr valakinek, amit én itt bizalmasan említettem.

— Magyar ember vagyok.

— Látom, iszen látom, hogy magyar anya szülte, azért fordultam az úrhoz.

A nagyorrú összeráncolta homlokát s villám cikázott át a szemein. Korják észrevette ezt a zöldes fényt s ösztönyszerűleg elkapta a tekintetét. Volt valami ezekben az átható szemekben, ha haragot lövelltek, abból a félelmetes fényből, melytől az állatok is megreszketnek.

— Úgy segéljen, nem merek a szemeibe nézni, úgy szúrnak, mint a csalán.

— Nagyon kinyitotta őket, kocsis gazda — mosolyodott el a nagyorrú.

— Bizony kinyithatom még jobban is — felelte rejtelmesen Korják. — Mert nem igaz egy ilyen királyi palotában semmi. Még az se, hogy én kocsis vagyok.

— Hát mi?

— Én vagyok a »Kelempász madár« korcsmárosa Budáról.

A nagyorrú meg volt lepetve, de nem árulta el magát.

— Ugyan ne beszéljen! Hát akkor miért bújt volna ebbe a libériába?

— Egy kis sora van annak. Mert az igazság az égben nő, ifjú uram, de a hazugságok gyökerei mind úgy a ház táján, a napi élet körül tenyésznek. Az ördög hordja alájuk a

trágyát. Hát pünkösöd szombatján beszállnak ezek az asszonyok a vendéglőmbe. Mi tagadás benne, vén számár létemre beleszerettem a kis oláh lányba, ő se volt irántam idegen, kimondtuk hát az áment, az öreg Rostó is beleegyezett, ámbár még tartok a fintáitól, mert székel ember, két esze van. Hát jól van, rendben van idáig, — de még a leányt el kell, azt mondja, a királyhoz vinni. Most légy éssen, János. Gondoltam magamban, ki nem bírom otthon a nagy bizonytalanságot, hát a kocsis helyett én jöttem el kocsisnak.

— Eszerint mátkája kendnek az oláh fáta? Kezdem már érteni a dolgot . .

— Azért szeretnék ott lenni az ebédlőteremben, hogy lássam, mi történik velem.

— Ej, ugyan mi történhetnék? Hiszen nem eszik meg.

— Nem úgy van az, ifjú uram — ellenkezett a korcsmáros. — Egy hónapos rózsánk volt a minap az ablakban, cserépbén, hát a szegény anyám tévedésből nem a vizes kancsóból öntözte meg, hanem a terpentinesből. A rózsának nem lett semmi baja, nem ette meg ezzel, csak éppen hogy illat helyett kellemetlen szaga lett ezentúl. Utoljára is kihajítottam az utcára.

A nagyorrú elgondolkozott.

— Ösmeri a királyt? — kérdé kisvártatva.

— Láttam vagy kétszer, de ezer közül is megösmerném.

— Vajon? — szólt kételkedő tekintettel. — Nos, milyen hát?

— Szőke, zömök legényke, egy kicsit ferdén tartja a fejét.

— Hát lássa, abból semmi se lehet, hogy lakájruhában bejöhessen, mert a lakájok mind ösmerik egymást, s idegent látva Izraelben, zajt osapnának, hanem ha nálam akarja hagyni a két tallérját, én elvállalom, hogy vigyázok a mátkájára és rögtön értesítem, ha veszély fenyegetné.

— Becsületére mondja?

— Itt a kezem rá.

— De ne legyen aztán disznóláb — jegyzé meg Korják, kedélyesen megrázva a finom, kicsiny kezét.

Már régebben megkondult volt a harang a rezidencia bal tornyán, mely összehívta a vendégeket az ebédlőbe ;

most egyszerre megdördültek a mozsarak is a kapunál, annak jeléül, hogy az ebéd megkezdődött.

— Ófelsége most ül az asztalhoz — jegyzé meg Korják, aki mint budai ember érdeklődött az udvari ceremóniák iránt, s hozzátette gondolatban: »Az én szegény Vucám is ott ül köztük.«

— Igen — felelte a nagyorrú —, ma pompás ebéd lesz. Majd kendnek is keríték egy palack bort.

S azzal sietett az ebédlő felé, hánytorgatván elméjében a hallottakat. Hm, tehát Dóczy György uram be akarta csapni a királyt, a jó bolondot, aki mindent elhisz. Hát jól van, legyen úgy, színleg elhiszi a király — de olyan gondot akaszt a nyakába, hogy arról koldul ókelme. »Csak azért is megteszem, amit kíván, hogy örökös szepegésben tart-hassam.«

A nagy ebédlő tündéri fényben úszott, már túl voltak a levesen a vendégek, amikor a nagyorrú belépett, néhány dologtalan, bámészkodó szolgálja közé elegyedve.

Az asztal szinte görnyedt a billikomoktól, az arany, ezüst virágtartóktól és tálaktól. Elöl a király ült, mellette jobbról Gergely Anna, balról Schramm Mária, szemben pedig a kis Vuca nevetégtől rájuk. Mikor pedig a karzaton a muzsikuskok rárántottak egy víg nótára, nem állhatta meg, hogy egyre ne billegesse magát a taktus szerint, miközben a pántlikás varkocsa sziszegve csapkolódott ide-oda. Mindenik asz-nzony háta mögött két apród állt, az egyik, aki édes ürmöst vagy tokaji aszút töltött, a másik, aki levegőztette.

Azután jöttek sorba az ételek — a káptalan se győzné azokat elsorolni. Mindez nagy, nehézkes pompával történt. Az ételeket a kukták hozták az előterembe, ott huszárok vették át tőlük, akik az ebédlőbe vitték.

Minden fogásnál fölállt a főasztalnokmester, egy sáfrány-szín atillás, őszhajú ember, aki Vuca mellett ült, s az egyik huszártól átvette a tálat és a királyhoz járult vele, hogy megkínálja, meghajtván féltérdét mindannyiszor.

Ófelsége vagy elutasító mozdulatot tett, hogy nem parancsol, vagy pedig az asztal végére mutatott, ahol a főkóstolómester ült Rostó uram mellett. Mire aztán odavitték a tálat, a főkóstolómester kivett egy csipetnyit, megízlelte, csemese-

gett egy kicsit (mindez a ceremóniához tartozott), aztán kijelenté:

— Habet saporem.

Akkor újra visszavitte maga az illető zászlósúr a tálát a királyhoz, ki most már bátran szedett ki abból, amennyit akart.

Soha még uralkodó nem félt úgy a méregtől, mint a mai napon I. Mujkó király őfelsége — majd minden tál ételt elvitetett a főasztalnokmesterrel (aki, mellesleg legyen mondva, kertész volt a kastélyban) a főkóstolóhoz, Antonio Valvasori olasz doktorhoz, akihez egyre átbeszélgetett olasz nyelven, mindenféle bolondos históriákat a híres Lyrilla királynéről, aki há megbetegedett, mindig kiadta a rendeletet: »Ha pedig meghalnék, a két doktorom velem temettesék el elevenen.« No persze, hogy aztán összeszedték sütnivalójukat a gyógyításnál. De végre mégis csak meghalt, és amit parancsolt, megtörtént, nyugszik a szép királyné a jó puha orléansi földben, lombos olajfák árnyában, illetlen módon ugyan, de csöndesen a két doktor közt.

— Okos asszony volt — felelte a főkóstoló —, s a kollégák is jól jártak: királyi sírokban fekszenek.

Ezalatt a főpohárnokmester egyre töltögette a király billikomat. Ezt már nem tette ki annyi szekaturának, sőt egyenesen kijelentette: hogy soha még fejedelmet nem mérgeztek meg borral; mert lehetetlen, hogy olyan megátalkodott gonosztevő akadjon, aki ne sajnálná a jó bor ízét megrontani.

Az ebéd voltaképpen feszes volt és unalmas. Gondolta magában Rostó uram: többet ér Szebenben egy disznótor. Pedig dehogy ér többet. Majd másképp fog ő beszélni Szebenben erről az ebédről, a hosszú téli estéken a disznótorokban.

Az bizonyos, hogy csak a király beszélt, mindig csak ő, a többi ember úgy tűnt föl, mint megannyi kiöltöztetett mamlasz, holott egy jó ebédnek az a karaktere, hogy mindenki egyszerre beszél. Ez az úgynevezett amabilis confusio, mikor a szőlőnedv színes párákká, tarka gondolatokká válik a koponyákban.

Pedig a szőlőnedv jó volt, de hát nem engedte érvényre jutni az a nagy udvari illedelem — egye meg, aki kitalálta.

Rostó uramnak és az asszonyoknak egyébiránt elég mulatsága telhetett a nézegetésben. Istenem, ennyi nagy úr! Annyi mente, annyi drágakő. Hogy villog, csillog némelyik, mint a tükör, ha sebesen forgatják. De maga a terem se kutya! A mennyezet a kék égboltot ábrázolta, a szférákkal és csillagokkal, abból a pillanattól véve föl, mikor Mátyás a világra jött. A falakat körös-körül velencei tükrök fődtek, s annyi Vucát látott az ember, ahányfelé nézett. Hát még az ablakok! Tiszta színüvegből, ami akkor nagy ritkaság volt. Itt is csak ennek az egy teremnek voltak üvegből az ablakai, a többi szobákban lakkos vászonból, olajos papírokból vagy festett selyemfátyolból voltak az ablakok.

Körös-körül porfir-márványból faragott pad övezte a falakat, melyre arannyal szőtt párnákat raktak, mert a kő Mátyás idejében is kemény volt.

Ezek a padokon üdögéltek egy csoportban ama többször emlegetett léhűtő szolgák, vagy, amit úgy is tudunk, az *igazi* nagyurak az igazi királlyal — szóval a Gyehennarium aranyifjúsága.

Ezek legalább jól mulattak, trécseltek, nevetgéltek, szinte hangosan. És nem is volt megbotránkoztató, mert a zene elnyomta a diskurzust.

— Hogy adja a királyt a kötnivaló — csodálkozik Mujkón az ifjú Báthory István.

— Meg lehet ezen pukkadni.

— Nagyon is túloz — vélte Czobor —, tehát mégse adja jól. Amelyik király sohase felejtí, hogy ő király, az rendszeren nem elég ember.

— Mondasz valamit — hagyta rá Mátyás.

— Nézzétek, nézzétek a zsványt, milyen epedő tekintetet vet a szász menyecskeére.

— Attól tartok, urak, hogy Mujkó király csak felül csinálja a királyságot, az asztal alatt ellenben plebejus módra nyomkodja a menyecske lábát. Nézd, hogy irul-pirul az asszonyka.

Bánffy vállat vont.

— Nyomtató lónak nem lehet a száját bekötni.

— Hm, csak nem ültethettük oda Lábatlan Gergelyt — elménckedett Báthory.

Mátyás összeráncolta a homlokát a tapintatlan elmé-
ségre, mert ez eszébe juttatta hű várnagyát, Lábatlan
uramat, akit a Szilágyi Mihály szakácsa olyan szégyenletesen
lefőzött, miről gúnyversek is röpködtek akkoriban, a királyt
is megcsipkedők.

— Igaz, ni — szólt közbe élénken Vojkffy (látszott,
hogy ő is tapintatlan ember, mert nyilvánvaló, hogy a
Szilágyi szakácsáról jutott eszébe) — hát mi sohase ebédo-
lünk? Az én gyomromban már harangoztak.

— Nem bánom — mondta Mátyás —, vessük el a gond-
ját. A kerek asztal van megterítve.

VII. FEJEZET

A KEREK ASZTAL PARABOLÁI

Egyenkint surrantak el az oldalajtón, csak az irigy Báthory ragaszkodott az eszméjéhez, s leejtén pecsétgyűrűjét, szántszándékkal lekuporodott, hogy fölvegye s a különböző lábak közt az asztal alatt megkeresse a Mujkó sárga csizmás lábait, melyek azonban (tisztelet, becsület Mujkónak) mozdulatlanul pihentek két kis fekete cipőcske és két piros csizmácska között.

Azzal Báthory is eltűnt az oldalajtón a »Mária-terembe«, mely az úgynevezett Mária-ablakok miatt neveztetett így. Az ablakok ólomkarikákba elhelyezett, vékonyan csiszolt achát-kőből voltak, s nem bocsátották be a nap izzó sugarait, csak szelídítve.

Pompás hús helyiség volt ez, egy nagy, kerek asztallal, melynél Arthur király hagyományos lovagiasságát ápolta az ifjú király, és ahol Drágffy Istvánt tartották Lancelotnak.

Egyéb bútor nem is volt, csak egy nagy, faragott almárium, egyike azoknak a híres remekeknek, melyeket Majom Benedek firenzei mester készített, és a »kerek asztal«. Hej, nagy szó volt akkor ez a kerek asztal. Ábrándja, álma a fiatal főuraknak. Nagy jövőt jelentett, színarany karaktert, ha valakiről azt mondták: »a palotai kerek asztalnál ült«.

Most kilencen ültek, és nem érezték se a nagy jövőt, se a nagy tisztességet, hanem azon zsörtölődtek, hogy a leves hideg. Különösen a király haragudott.

Reszketve kérdé a konyhamester:

— Parancsolja, fölséged, megmelegíttetni?

— Hagyd a pokolba. Vigyétek el innen és hozzatok valami sültet helyette. — Aztán hozzátette, a pajtásokhoz fordulva: — Három dolog van, ami után nem vágyakozom:

a melegített leves, a kiengesztelt barát és a szakállas asszony.*

Hozták a pecsenyéket, a halakat, a fölséges nyárson sülteteket, s feledve lett a hideg leves. Az evés voltaképpen csak robot, útosinálás, hogy a bor jobban csússzék.

Az első kortynál magához intett Mátyás egy komornyikot.

— Végy ki az üveges almáriumból egy arany kulacsot, töltsd meg szízig közönséges borral, és vidd ki hamar az erdélyi kocsisnak, mert már nagyon szomjas lehet. Ugyan-
osak tölts meg egy mázos cserépkancsót tokaji borral, add át titkolózva, hogy az az ember küldi, akinek a két tallért adta. Mondd meg neki, hogy ez a két kancsó példázza a helyzetet Palotán. Mondd meg továbbá, kóstolja meg a kétféle bort és válasszon közülök, de úgy, hogy az edény is az övé marad.

— Igenis, fölséges uram.

— Aztán, ha végeztél, jelentsd meg nekünk az eredményt.

Az urak ettek-ittak és találgatták a kulacsos üzenet értelmét. Mátyás szerette az ilyen beszélgetéseket s maga is szívesen szította őket.

— No, hát melyitek érti a dolgot?

Drágffy szól először:

— Az arany kancsó a közönséges borral azt jelenti, hogy a bolond jár királyi ruhában, a mázos cserépkancsó a tokaji aszúval jelenti, hogy a király szerény mezben van elrejtve.

— Eddig már volnánk — mosolygott Mátyás —, hanem mármost azt mondjátok meg nekem, mit választ majd a koosis? Aki kitalálja, egy kardot kap tőlem emlékül.

Nosza, nekiestek a találgatásnak. Egy kard a királytól, nagy tisztesség. Érdemes az embernek kiereszteni érte az esztét.

— Ej, iszen nem is kétség — mondá a pörge bajszú Laczkfy, —, van esze a kocsisnak, hogy az arany kulacsot választja.

— Nem lehet tudni — cáfolja Báthory —, ha korhely a kocsis, pedig bizonyosan korhely, és megkóstolja a kétféle bort, nincs annyi lelke, hogy elálljon a tokajitól. Mert nagy

* Mátyás gyakori szavajárása. Galeotti.

úr a szív az emberben, nagy úr az ész is, de a gége az igazi oligarcha.

Egyik így érvelt, a másik amúgy, két táborra osztottak, csak a furfangos Guthy Pál gondolt ki egy harmadik esetet.

— Ha okos a kocsis, akkor átönti a rossz bort a cserép kanosóba, a jó bort pedig az arany edénybe és megtartja az arany edényt a jó borral.

Zajos derűtség lett ennek az okoskodásnak a honoráriuma, míg a király komolyan bólingatott a fejével.

— Ha nem csalódom az emberemben, Guthy, te állsz az igazsághoz legközelebb, de mégse rajta, csak olyanformán, hogy te balra keresed, holott jobbra lesz. Ha tudniillik én nem csalódom.

Még soká nevetgéltek, színezgették fantáziájukban a kocsis meglepetését, lelke tusakodását, ki, mint a Buridán számára, a két szénaköteg közt megkergül a habozásban. Ezalatt azonban összesűgtak a király háta mögött, hogy az erdélyi kocsis derék ember lehet, a dilemma, amely elé állítatik, méltó lesz a Galeotto tollára, majd elmondják neki Budán, írja meg ő taljansága az utókornak, hanem mégis csak fontosabb volna tisztába jönni »a mi saját külön dolgunkkal«, s egymást kezdték az asztal alatt döfködni és nógatni, hogy »No, hozd elő már!«

De mindenik a szomszédjában bizakodott, úgyhogy a király már föl akart kelni, mikor Vojkffy intett a szemhunyorításával, hogy hát isten neki, ő ugrik bele a veszedelembe.

Nagy kedélyesen és tapintatosan kezdte kerülgetni, mint a macska a tejes bögrét, nem mert egészen ráugrani, nehogy földöntse.

— Nem boldog a magyar sehol sem, fűlséges uram.

— Ugyan miért, te? — támadt rá a király.

— Szelistyén az a baj — folytatta Vojkffy —, hogy sok az asszony és kevés a férfi, Palotán pedig az a baj most, hogy sok a férfi és kevés az asszony.

A királyt nem érintette kellemetlenül a kérdés, sőt érdeklődve fordult az urakhoz.

— Az bizony igaz, de nem lehet rajta segíteni. Vagy talán kigondoltatok valamit? Nos, lássuk, kinek van valami jó ötlete.

— Vojkffy köztünk a legjobb diplomata — kiálták unisono. — Beszéljen ő.

— Vojkffyból nem lesz diplomata — cáfolt rájuk a király (s Vojkffynak elborult az arca) — mert nagyon okos arca van és imponáló föllépése. (Vojkffynak kiderült az arca.) S én az ilyen embert sohasem használom követnek; mert az olyantól mindenki tartózkodik és fél, hogy becsapja. Én a buta pofáknak adok előnyt. A buta pofa fél siker. Azzal mindenki gyanútlanul, szívesen tárgyal, s észre sem veszi fölényes szerepében, hogy már a bőre le van nyúzva. Jelentéktelen külső, nagy belső tulajdonokkal párosulva, drága kincs a diplomáciában.

— Ha már nem lehetek is követ fölséged uralkodása alatt — jelenté ki Vojkffy könnyed vidámsággal —, a szelityei asszonyokra nézve mégis van egy tervem.

— Halljuk, halljuk!

— Nyolcan vagyunk urak, őfelsége a kilencedik. Király a király, első ő választ egyet, marad hát nyolcunknak két asszony. Igaz-e vagy nem?

— Nem egészen igaz — felelte a király —, mert egyet már kiváltottak tőlem két tallérért.

— Fölséged a legtékozlóbb fejedelem Európában.

— Melyiket? — kérdé Báthory. — Ha ugyan nem államtitok.

— A leányt.

Báthory föluggrott a székéről.

— A leányt? Két tallérért? Jelentkezem, uram, mint lázadó.

— Legalább lecsukatlak, s ezzel is kevesebb lesz a praetendens.

— No, az igaz. Hát akkor mégse lázadok föl.

— Minélfogva a béke áldásai közt fejtheted ki tervedet, kedves Vojkffy, de előre figyelmeztetlek, hogy ne varrj nagy csizmákat kis lábakra.*

* Mátyás egy másik kedvenc szavajárása, ha valaki nagy terveket szőtt jelentéktelen dologra, vagy ha kicsi eszközökkel akart nagy célt elérni — mely esetben persze kis csizmát varrt nagy lábakra.

— Az én tervem igen egyszerű. Kimegyünk estefelé a cseréphilagória mögötti tisztásra, s ott a pázsiton birokra kelünk ember ember ellen; a négy legyőzött mehet isten hírével, a négy győztes pedig még egyszer összekapaszkodik, amivel aztán simán és lovagiasan van elintézva a dolog, mert utoljára csak ketten maradunk.

— Maradunk? — vágott közbe a széles vállú Kanizsay, gúnyosan hangsúlyozva a Vojkffy önző nyelvbotlását. — De kedves vagy!

Mátyás a fejét rázta.

— Ohó, barátom, nem oda Buda. A te lovagiasságod nagyon is egy kereken nyikorog, pedig látod, még a taligának is két kereke van. Igaz lovag létedre nem gondoltál az asszonyok akaratára, holott az is beletartozhat valamelyest a játékba. A vásárhoz vevő kell és eladó, a rabláshoz csak rabló. Az asszonyok az én fedelem alatt vannak. Bohóknak szabad lennünk, de eszeveszetteknek nem. Mulatni lehet, de szemtelenkedni nem. Egy kicsit megtáncoltatjuk őket, s ezzel punktum. Ugye, Lancelot? Te gyanúsán nevensz, öreg, no, iszen én se vagyok a kalocsai érsek. Nem mondom én, hogy egy kis pajkoskodás mindjárt nagy bűn. Ritkán látam még én asszonycserepeket. Jele, hogy egy asszony se törik el, ha az ember az ujjával megérinti. Azért hát nincs kifogásom az ellen se, ha a tánc hevében egyitek-másítok átkarolja, megcsókolja. Mujkó király, úgy tudom, megengedi a csókot — de a pofont, amit ezért kaphattok, Mujkó király le nem veszi a képetekekről. Az asszonyok férfiakat jöttek kérni, hát meg is kapják. De ezek törvényes férjek lesznek. Intézkedtem Mujkónál, hogy így történjék, és ha tetszik, Báthory úr.

Nevettek a fordulaton, mely Báthorynak szólt, akinek az anyja tudvalevőleg nagy partit keresett számára Lengyelországban, de a víg csengésű nevetés közé elégedetlen hangok is gyűltek.

— Sebaj, urak, — csitítgatá őket Bánffy. — Hisz a király in ultima analysi annyit mond: »Tessék a férjekkel tárgyalni a továbbiakra nézve.«

A király felelni akart, mikor belépett a kancsókkal elküldött kamarás, bizonyos Petrovay nevű.

Csodálkozva néztek rá. Mi az ördög? Az arany kulaos van a kezében.

— Mi történt? — kérdé a király mohón.

— Enyém a kard — ujjongott Báthory.

— Világéletemben se láttam én olyan bolond embert, fölséges uram, — kezdé ama bizonyos Petrovay. — Elmondom neki az üzenetet, meghallgatta komolyan, átadom neki a kancsókat, megkóstolja a kétféle bort, aztán így szól hozzám: »Nem jól van ez a dolog, mert ha az arany kancsót fogadnám el a karcos borral, minthogy az arany kancsó bizonyosan nem igaz jószága annak, aki küldi, a kancsó miatt üttetné le fejemet a király, ha pedig a cserép kancsót fogadnám el a finom borral, a bor ereje miatt veszteném el a fejemet, márpedig éppen az, aki küldi, tudhatja legjobban, hogy a fejemre most milyen nagy szükségem van.« Így szólt és a tokaji bort átöntötte egy tálba, az arany kancsó borát beleöntötte a cserép kancsóba, a tál borát pedig visszacsurgatta az arany kancsóba, a cserépben levő bort megtartotta, az aranyban levő bort, ím, elküldte.

Ámultak, bámultak, dicsérték:

— Kutya gyerek lehet.

— Hát mármost melyikünk kapja a kardot? — kíváncsiskodék Guthy Pál.

— Egyitek se — mondá a király —. Ő, a kocsis kapja. Aki így gondolkodik, az derék ember, ép az esze és becsülete. Fölvesszük a nemesség közé.

— Éljen a király!

— Csitt! Ne kiabáljatok, mert meghallják odaát. De ideje már visszatérni a Mujkó király birodalmába. Menjünk.

Hát éppen jókor. Még mindig ebédeltek ugyan, de már a vége felé. Különben is homlóban volt itt már minden állami rend és tekintély, különösen a funkcionáriusok közt. Az öreg főasztalnokmester már beleunt a méltóságba, és ott a király színe előtt kijelentette, persze tótul, hogy ő a Herkópáternak se hajt már térdet, mert nyilallást érez a derekában; hasonlóképpen a főkóstoló is kezdte megtagadni az engedelmességet s olaszul fenyegette a királyt: »Megállj, a kireláj-szonodat, kerülj csak a kezem alá, majd irok én neked olyan medicinát, hogy még a földet is harapni fogod tőle.«

AZ ASSZONYOK VÁLASZTANAK

Maga Mujkó is érezte már a fellegek tornyosulását, a trónus ingását. Annyit szedtek be a jóból, hogy nemcsak a funkcionáriusok engedetlenkedtek, de a terem is felmondta a szolgálatot, elkezdett velük forogni.

Az igazi király és az igazi urak visszatérése mégis arra ösztönözte Mujkót, hogy minden erejét összeszedve, tisztes-séggel oldja meg feladatát.

Intett a cigánynak »ácsi more«, aztán fölemelve hangját, a beállott csöndben ekképpen szólt:

— Kedvelt híveink! Mielőtt elhagynók az asztalt, ezt a poharat ürítem szép vendégeinkre, a szelistyei nőkre, kiknek boldogulását atyai szívünkön viseljük, azokét is, akik otthon maradtak, de még inkább emezekét, kiknek látása nekünk gyönyörúséget okozott. Fogadjanak el tőlünk egy-egy csekély ajándékot a mai nap emlékére, és válasszanak maguknak férjeket, természetesen csakis azokból az alattvalóimból, akik e teremben összegyűltek.

A királynak ez a kijelentése nagy meglepetés volt az asztaltársaságra és nagy szöget ütött fejükbe, mert szándékosan csupa nőtelen személyzetből volt az arisztokrácia összeállítva, vadászokból, solymárokból, sáfárokból és a kutya-falka gondozóiból. Egyszerre kijózanodtak e szavakra. Az ördögbe, ennek fele se tréfa. Hisz itt az ember szép feleséghez juthat *sub auspiciis regis*.

A király most a szász menyecskéhez hajolt. Németül magyarázta meg neki előbbi szavait, és felszólítá:

— No, fiam, válassz magadnak valami ajándékot.

A szász menyecske restelkedett, a lelógó csepesze fodrát rágicsálta zavarában.

— Halljuk, halljuk! — kiálták innen-onnan, és siri esönd lett újra.

A Rostó uram rozsdás hangja is megnyikordult.

— Hunyd be a szemedet és mondd ki; ne félj, nem dől össze a világ.

A menyecske mosolygott, megtörülte a száját, ahogy már azt a szebeni vargánék szokták, ha nagy úrral esik szóbeszédjük, s ígyen szólт egyenesen a királyhoz:

— Azt adja nekem, amit nagy ünnepélyeknél a fején szokott viselni.

— Én? — kérde Mujkó kacagva, ujjával a saját mellét megbökve.

A menyecske a fejével bólintott. Mire ellenállhatatlanul kitört a derűtség, azt még az igazi király jelenléte se akadályozhatta, olyan kacagtató volt a kívánság. Hm, nem éppen szerény, de ugyan eltalálta szegényke. Maga Mátyás is mosolygott, csakhogy mindjárt sóhajtott is utána, mert amire a szász menyecske gondolt, az után ő maga is eleget epe-dezik.*

— Megkapod — felelte kurtán, újra fölvéve a fejedelmi komolyságot —, most pedig te válassz, másik szép szomszédnóm!

Gergely Anna szétnézett a hosszú, széles asztal drágaságain, az ezüst, arany tálakon s egyéb drágalátos marhákon, a sőtartókon és paprika-tartókon, melyek tömör arany szobrokat képeztek, a négy folyam, Duna, Tisza, Dráva, Száva, mind egy-egy leány képében, akinek a föltartott kötényében bors vagy só van. Nincs az az asszonyszem, akit el ne kápráztatna, de Annának eszébe jutott az öreg góbé tanácsa: »minthogy a nagy urak mindenben ellenkezőjét teszik annak, amit a közönséges okos emberek, hát mindenben azt tedd te is, leányocskám, amit nem akarsz, aminek épp az ellenkezőjét cselekednél, ha nem volnál közöttük, — így aztán, meglehet, minden jóra fog kiütni.« Amint e tanácsot forgatván elméjében, újra meg újra vizsgálná az asztalon levő billikomokat és kelyheket, szemei megütődtek egy szép kis mázos cserép bögrén, mely talán nem ért egy-

* A korona Fridrik császárnál volt.

két denárt, s melyet a táblalakájok langyos vízzel megtöltve, supa megszokásból, ma is rendes helyére tettek, a király terítéke mellé, holott nem a rendes király evett ma ott.

Azon időben a magyarok még kézzel ettek, a pecsenyés tálból a kacsacombot a kezével vette ki az ember és úgy harapdálta le róla az ízes részeket. A villát csak a Pón túl ösmerik — írja Galeotto. Mivel pedig minden sültet lében tálaltak föl, a sáfrányos folyadék végigcsurgott az ujjakon is, sőt a brokát köntösökre is jutott belőle (jó világ járhatott a peosét-tisztítókra). Mátyás azonban fölötte kimélte ruháit, és igen tisztán tudott enni, ujjaira minden fogás után az eléje tett bögréből langyos vizet öntött.

Gergely Anna a kis cserép bögréhez nyúlt.

— Instálom fölségedet, én ezt a bögrét viszem emlékül, ha nem volna akarátja ellen.

A csodálkozás moraja zúgott végig a termen. Ez megint egy meglepetés ! Az egyik elvinné az ország legdrágább kincsét, a másik pedig választ tündöklő ékszerek, kincsek között egy semmiséget, egy cserép bögrét. Hát meg van ez az aszszony bolondulva?

Rostó uram a fejét csóválta.

— Hosszú haj, rövid ész.

Mujkó király azonban ezzel sem esett ki a komolyságából. Egykedvűen mosolygott, mert egy királynál egyre megy a cserép meg az arany.

— Legyen a tied — mondá. — És most már rád kerül a sor, kicsike !

Ah, Vuca ! A kis Vuca fog most választani. Minden fíj kíváncsian hajolt előre. Az még csak az igazi eredeti kölyök.

Vuca megigazította a selyem pestimánt a derekán, mert az ülésben összegyűrődött, fölkel, mint egy iskolás leányka, bátor, csengő hangon felelt :

— Fölséges uram, én azt kívánom, adja nekem egy esztendőre ajándékba a főszakácsát.

— Emlékül? — kérdé Mujkó király megzavarodva.

Mindenre gondolt volna, csak ilyesmire nem. Mármost mi az ördögöt csináljon? A király szakácsát oda nem ígérheti. Ez nem volt megbeszélve. Aggodalmasan indítá el sze-

meit a terem balszögletébe, ahol az igazi király állt barátai közt, karjait mellén összefonva.

Mátyás gyorsan megértette, hogy mit akarhat a leány. Intett titkon a szemével Mujkónak, hogy adja oda.

Mujkó király fennhangon jelenté ki :

— Pogra András főszakácsunk ezennel a leányzó tulajdonába megy át egy esztendőre, járandóságait és illetményeit ez idő alatt is a királyi kincstárból húzván.

A gyorsan váltakozó kis epizódok egészen felvillanyozták a jelenlevőket. A jóllakott ember hamar megunja magát, de hamar is lebilincselhető. Egy légy röpülését meg lehetett volna hallani, mindenki feszülten figyelt, pedig már kiállhatatlan, füledt levegő volt a teremben, tele gomolygó lila gőzökkel az ételek párájából és az emberi lélegzetekből, a híres Podjebrád-féle óra homokszemei pedig már az öreg uzsonna idejét pergették.

— Térjünk át most a férj-választásra !

Az érdeklődés tetőpontra hágott. Lassú, alig észrevehető hullámozás támadt, mint mikor lágy szellő átsuhan a rozsok fölött. Aztán még a lélegzeteket is visszafojtották, csak az öreg Rostó, aki vörös volt az italoktól, mint a megfőtt rák, szólt el magát valahogy öntudatlanul, alkalmasint hangosan gondolkozván :

— Hát velem mi lesz ?

— Ej, mi lenne? — torkolta le a mellette ülő főköstoló — férj lesz kendből, ha megválasztják.

— És az ajándék? — hebegte az öreg, de ezt már csak a közelülők hallották.

Mujkó király figyelmen kívül hagyá az intermezzót, s ugyanolyan sorban, mint előbb, felszólítá a fehérszemélyeket, hogy válasszanak maguknak férjeket.

— Férjeket? Helyes — dohogta a doktor, Antonio Valvasori. — Reménylem, azok is hozzám fordulnak majd előleges megköstolás végett.

Schramm Mária gyöngé, alig hallható hangon szolt, mintha csak egy méh döngése lenne :

— Három órai meggondolási időt kérek felségedtől.

— Oh, a kis cirkumspektus ! — szolt közbe egy selyma hang valahonnan a cselédség közül. — Addig tudakozódni fog.

— Te következel most, Gergely Anna !

A szép asszony fölkel, mint egy pörgettyű, s körülhor-
dozva csillámló szemeit, egyenest a terem balszögletének
tartott. Minden szem rátapadt a hajlékony, kevély ter-
metére, fölhevülve a nagy melegtől, egyre följebb-följebb
nyomogatta fején a selyemfátyol ortont, úgy, hogy meg-
lazult és hátul lecsúszott, amint odakapott, hogy vissza-
húzza, kioldózott a kötés és lehullt a fejről ; a kontya
pedig fölbomlott, s lezuhant a nagy, dióbarna hajtömeg
— elborította egész a térdéig. Csak istennőnek lehet ilyen
köpenyegje.

Lehajlott az ortonért (ah, hunyjátok be a szemeiteket,
akik nem akartok elkárhozni), félívben még szebb volt a
fölséges termet a kidomborodó formás idomaival, s a haj-
erdő sziszegve csapódott a márványkövekkel rakott pado-
zathoz.

Aztán fölkel, két-három határozott lépéssel Mátyás elé
toppant s kicsike kezét rátette annak a karjára.

— Én ezt választom.

Az elszörnyűködés visszafojtott nesze volt érezhető, nem
annyira nesz, mint inkább ellenkezője, valami nehéz, zsi-
basztó, kínos csönd — amit Anna is észrevett, csak nem bírta
megmagyarázni.

A királyra nézett, annak az arcán rémület cikázott, kap-
kodott a fejével, ajka mozgott, mintha szavakat keresne ; a
választottra nézett, aki mosolygott, és intett kezével Mujkó-
nak, hogy ne szóljon :

— Eligazítottam én már nehezebb dolgokat is — mondta
vidáman.

Majd odanyújtotta a kezét a szép menyecskének és nyá-
jasan súgta a fülébe :

— Köszönöm, galambom, hogy én jutottam eszedbe,
mert te az enyémben már dél óta motoszkálsz. Van egy kis
baj, az igaz, hanem azt majd megtanácskozunk közösen. Úlj
le ide a párnára addig !

Most a kis Vucát szólította föl Mujkó választásra.

Vuca némán szegezte le szemeit, olyan fehér lett, mint
a fal, szíve hangosan dobogott az izgatottságtól, érezte, hogy
mit kellene mondani, de egyetlen szót se talált.

Mátyás most sebesen az asztalhoz iramodott és megállt Mujkó előtt. Ravasz, pajkos mosoly játszott a bajusztalan ajkai körül. Anna messziről bámulta, hogy milyen bátor legényt választott, hogy megáll a király előtt, mint egy főnemes, még csak a fejét se hajtja meg.

— Arra kérem mindenekelőtt fölségedet, kegyeskedjék kimondani, hogy ez az ebédlő-terem ötezer négyszögöl terjedelmű a fölséged ülőhelyétől számítva köröskörül.

Egy lélek se értette, mit akar, de mindegy; Mujkó király ráhagyta kegyteljesen:

—Ezennel kijelentem, hogy ez a terem ötezer négyszögöl területű.

Mátyás Vucához lopózott és figyelmeztette a fordulatra:

— Eredj, siess, leány. kimondta a király, hogy az egész udvar az istállókkal együtt a teremhez tartozik, tehát választhatod a kocsmárost is.

— Igaz ez? — kérdezte a királytól oláhul, s amint az igent intett, felugrott, mint egy mókus, szaladt ki az ajtónak, kip-kop, kip-kop, ropogtak-kopogtak a picinyke booskorkái a köveken, a folyosón, az udvaron.

S mit lehetett egyebet tenni, hajrá, utána, fölkerelkedett Mujkó király és az egész udvari társaság, mert így kívánja ezt a férjválasztási ceremónia.

Futott-futott egyenesen az istállók felé, s mikor már közel volt, elkiáltotta magát:

— Korják János!

Bizony meghallotta volna Korják János uram a föld alatt is az ő hívó hangját, de miután csak egy hársfa alatt hűsölt, így még jobban meghallotta, elő is jött nyomban, de mennyire mehökkent, a Vuca után siető fényes urakat szemlélve.

— Jaj, szívem, talán kergetnek? — kiáltá eléje.

— Dehogy, dehogy — kiáltá ez lelkendezve —, szabad lesz hozzád férjhez mennem.

S azzal hátrafordult és a nagyorrúra mutatott.

— Ennek az okos, derék embernek köszönhetjük.

Mátyás éppen felelni akart, amidőn egyszerre összereszt: künn a várpalota kapuja előtt hadi kürtök rivalgása hangzott, s egyszerre megremegett a föld, mint mikor

hadi csapatok és ágyúk közelednek messziről nagy dübörgéssel.

Mátyás elfeledkezve minden szerepről és tréfáról, idegesen rántotta meg az egyik »főúr« rozsdavörös mentőjét, nevezetesen Jobbaházy Benedek viceórnagy uramét.

— Siessen kegyelmed a kapu elé és tegyen azonnal jelentést, miféle csapat közeleg.

A szebeni prefektus, aki hallotta a nagyorrú szavait, fölötte csodálkozék a szemtelenségen (különb is foga volt már a minden lében kanál nagyorrúra) és várta az elmaradhatatlan visszatorlást, de még jobban csodálkozott azon, hogy uccu, szaladni kezd erre a főúr, mint egy eszeveszett, a kapu felé.

Mujkó király semmit sem vett észre ezekből, nyugodtan végezte a teendőit, az ámuló és elérékenyült Korbákhhoz fordulván :

— Íme e leányzót ünnepélyesen neked adom és rendelem, hogy huszonnégy óra alatt annak rendje és módja szerint az egyházi szertartás is megtörténjék.

Korbák átfogta a Vuca nyakát szerelmesen.

— És senki sem veheti el többé tőlem?

— Az istenen kívül senki többé !

Hatalmasan süvített ez a szó a levegőben. A túlboldog Korbák hálás pillantást vetvén a hermelinpalástos, ragyogó ruházatú lovagra, a maga egyszerű modorában kérdé :

— Ugyebár Dóczy György uram ónagysága kegyelmed? (Mert hiszen tudtával annak a jobbágya volt Vuca.)

— Oh, te számár, te számár ! — kiáltá Rostó Mihály.

— Hát nem látod, hogy a király öfelsége előtt állsz?

Korbákban fölforrt a méreg, kitört belőle az indulat.

— Tegye kelmed bolonddá az öregapját, de nem engem. Úgy nem király ő, ahogy én nem vagyok az.

Mujkó látván, hogy a fölfedezés veszedelme fenyegeti, úgy tett, mintha nem hallotta volna a kocsis szavait, hátat fordított az összeboronált párnak és a főkóstolójával kezdett olasz beszélgetést, míg másrésről Vucát, megértvén, mit beszél az ő Jánosa, halotti sápadtság borítá el a rémülettől, »lábujjhegyre állván, mialatt kis kezével befogta a »szörnyű ember« fölségsértő száját, ajkait a füléhez szorítva súgta neki :

— Térdepeljen le kend, mert még elveszít mindkettőnket.

Korják zavarba jött, fejet osóvált, gyanúsan méregette a daliás »királyt«. Azután kihúzott a zsebéből egy új veretű fényes tallért, és mutatta Vucának a király pénzét.

— Ehol van ni, lelkem, Mathias rex. Ez a fej, ez a váll. Hát ugyanaz az ember volna ez?

A Vuca elkacagta magát és kedélyesen oldalba ütötte jövődöbelijét a könyökével.

— Bolondság, bolondság, hiszen ez a nagyorrúhoz hasonlít.

IX. FEJEZET

A ZSEBRÁKOK

Szerencsére senkit se érdekelt ez a kis jelenet. Mindenki nyugtalanodni kezdett. Az érkező lovascsapatok dobaja már közel hangzott, a fölvert por az úton hatalmas föleggő alakult, s a kürt közvetlen a kapunál harsant meg élesen.

Majd sebesen loholt visszafelé Jobbaházy Benedek.

— No, mi az? — kérdé Mátyás, eleibe lépkedve.

— Győzelem! — kiáltá Jobbaházy harsányan. — Palóczy László és Czudar uraimék őkegyelmeik megverték Svehla vezért, s háromszáz cseh foglyot hoznak magukkal. Erre vivén útjuk, hódolatukat akarják bemutatni a királynak.

Mátyás fölwillanyozva emelte fel fejét, s egyszerre más lett a hangja is.

— Éljenek derék vitézeink! Most pedig szakasszuk végét a maskarás tréfának. A bál, a lakodalmak és egyéb bolondságok elmaradnak. Elsöpörte a közbejött esemény. (A barátjaihoz fordult, akik savanyú arcot vágtak ehhez a kijelentéshez.) Ne haragudjatok, urak! Nem szabad léhákának mutatkoznunk a vezérek előtt. Mit szólnának a kemény bajnokok, ha egy maskara királyt találnának itt? Vesd le hát a hermelin-köponyeget, Mujkó, és eredj a pokolba! Ti is vetkőzzetek le, többiek, elégedjetek meg azzal, hogy egyszer volt felfordult világ Palotán. Lásson most már mindenitek a szolgálatához. A szakácsok, kukták főzzenek, süszenek derék vitézeink számára. Tüzes nyelvek ünnepén szép aszszonyszemeket akartunk ünnepelni, de még különösebb kegy az Istentől, ha tüzes kardok diadalmát ülhetjük vidám lakomával. Pincemester uram, guríttasson fel néhány hordót a szomjas katonáknak. Kegyelmed, Jobbaházy uram, pedig nyitassa ki a kaput Palóczy és Czudar uraimék előtt, fent az emeleten fogadom őket az agancsos teremben.

Leírhatatlan a zavar és mozgás, ami erre keletkezett. Rostó uram a fejéhez kapott, mintha golyó érte volna. »Jaj, végem van, meghalok.« Gergely Anna ájultan rogyott volna össze, ha a doktor idejekorán föl nem fogja: »Hozzatok egy kis vizet, hamar, hamar.« Mátyás észrevette, s meghagyta Valvasorinak, hogy vigye be a palotába és hagyja kicsit pihenni. De a legjobban elrémült Korják uram, lassú reszketegség fogta el inait, mikor egy szempillanat alatt mindent megértett, s odavetvén magát a király elé a porba, megtört hangon esengett föl hozzá:

— Grácia a fejemnek!

— Eredj, bolond korcsmáros! Mit kegyelmeznek én neked? Hiszen nem követtél el semmi bűnt, semmi hibát. Becsületes alkut kötöttünk. Két tallért adtál, én megszolgáltam: itt a mátkád. Én se vethetek a szemedre semmit, te se az enyimre. Hát kelj fel, jó ember, ne rontsd ok nélkül a nadrágodat!

Ezzel karonfogva lendvai Bánffy Istvánt, akit legjobban szeretett, sietve távozott a palota felé, de kiszáratva visszafordult s odaintvén Dersffy Miklóst, a testőrök kapitányát, fennhangon parancsolá:

— A szelistyeiek hadd várjanak, míg majd végleg intézkedem.

Mint a szétpattant buborék, nyomtalanul eltűnt a tarkabarka bohókás udvar. Volt, nincs és nem is lesz soha többé. A vakító pompájú zászlósurak kiki a maga lakásán hajigálja le magáról a bársonymentét, a brokát dolmányt vagy a selyem kabadiont és húzza le a szattyán csizmákat. Rostó Mihály uram elvonult a kertbe a sűrűségbe, mint a beteg szamár, a két szelistyei asszonyt eldugták a kastély balszárnyába, csak Vuca ült fel az üres szekérre, mint valami Korják-féle exterritoriumra, ott jól érezte magát, mert hát Korják uram is ott állt a lőcshöz dülve. Volt elég beszélni valójuk az aranykulacsról, a szakácsról és sok mindenféléről. Ah, János, János, milyen történetek ezek! Mintha nem is valóság volnának, édes szívem, hanem csak a tündérek bocsátottak volna le színes álmokat...

Mire Czudar Simon és Palóczy László nehéz lépései alatt visszhangot adtak a komor falak, már vége volt fénynek és

bolondságnak, csak az egyszerű, csendes puritán legény-udvar ötlött szembe.

A király egy félóráig tartó kihallgatáson fogadta a vezéreket, eleibök ment az előterembe, s kétszer-háromszor is megszorította a kezeiket.

— Isten hozta bátyámuraimékat. Üljenek le nálunk kegyelmetek.

De a vezérek tudták az illedelmet s állva tettek jelentést a viszontagságos csatározásokról és ostromokról, a ravasz Svehla vakmerő garázdálkodásairól, makacs védekezéséről és meneküléséről.

— Volt-e elegendő ágyújuk?

— Velünk volt a Varga-ágyú is.*

— Hány embert veszítettünk?

— Harmincnyég halott van és mintegy húsz sebesült.

— Ez utóbbiakat itt fogjuk ápolni — mondá a király.

— A sebesülteket széthagytuk, fölséges uram, különböző helyeken, csak a foglyokat hozzuk magunkkal.

— Mennyi a fogoly?

— Háromszáz és néhány.

A királyt láthatólag kielégítette ez a szám, újból megszorogató a vezérek kezeit.

— Megszolgáljuk kegyelmeteknek jó szívvel, mihelyt Budára érünk. Nem is képzelik, mennyire eltalálták kívánságunkat. Királyi szavam köt körülbelül éppen ennyi fejre nézve. Egy telepítésről van szó, Erdélynek egyik vidékén, hol a munkás kéz hiánya visszas állapotokat teremtett.

— Kemény, szálas legények — mondá Palóczy László —, kezük van erős, de hogy fognak-e tudni dolgozni e zsebrákok, nem tudom. Azoknak csak az esik jól, amit erővel elvesznek valakitől. Kétlém, hogy megelégednének azzal, amit az anyaföld viszonzásul a gondozásáért önként ad.

— Én hiszem, hogy beválnak — vélte Czudar. — Érintkeztem velök útközben, nagyon meg vannak törve, s megunták az efféle kenyeret. Se nem rabló, se nem katona, egyszer hopp, másszor kopp. Szomorú élet az. Óhozzájuk képest

* Mátyás híres ágyúja, mely később Bécs ostrománál játszott nagy szerepet.

még az üldözött farkas is tekintetes úr. Nyilván őnekik is kapóra jön a fölséged terve, a tűzhely-alapítás. Az ember rendszeren arra vágyik, amitől legmesszebb áll.

— Még ma útnak szeretném őket indítani.

— Akár e percben indulhatnak, fölség.

— Egy megbízható hadnaggyal, akit kegyelmek kijelölnek.

— Legjobb lesz Szily István csapata.

Az audiencia ezzel véget ért, a király szívélyes búcsút vett tőlük, s megkérdezte, nem lennének-e vendégei vacsora idejére?

— A katona helye a táborban van, fölség, a legénység közt — felelte Palóczy. — Bizonyára ránk férne a szép asszony főztje, ahogy mondani szokás, de a hadiéletnek az az egy titka, hogy a vezér ne egyen libapecsenyét, mikor a közember fekete kenyeren rágódik. Itt a palota alatt, a község balszélén ütjük föl a sátorokat, ott pihenünk hajnalig, és ott étkezünk a bográcsokból a többiekkel.

— Ha már így van — szólt Mátyás —, és nem akarnak vendégeim lenni, én szeretnék lenni a kegyelmek vendége.

— Hódolattal várjuk királyi felségedet!

— Ott leszek, bátya — mond a király —, de a foglyokat hadd vezényelje ide az udvarba Szily hadnagy. Külön óhajtok velök beszélni.

Alighogy elmentek a vezérek, boldogan a kegyes fogadtatás után, csakhamar megtelt az udvar különös, marcona alakokkal, akik láncokkal, szíjakkal voltak egymáshoz kötözve. Nagy, öles természetű emberek voltak ezek a »zsebrákok«, akik se nem nyiratkoztak, se nem borotválkoztak éveken át, be voltak szőrrel növe, mint az ősemberek, némelyiknek szinte övig ért a bozontos szakálla. A ruha cafatokban lógott rajtuk, mint a koldusokon. Úgyhogy sehogy se lett volna ajánlatos viselős asszonymak rájuk nézni.

Megtekintvén őket a király, kedvetlenül mondá a barátainak:

— Borzasztó kinézésük van. Félek, világul futnak tőlük a szelistyei asszonyok.

— Az egész csak csalódás, fölség — jegyzé meg Báthory —, mert mögöttük állnak lóháton a Szily nyalka

huszárjai. Ha megmosakodnának, jó gúnyát kapnának és a huszárok nem előlgetnének nekik, a legszebb férfiakkal lehetne őket tartani. Nézzé csak meg fölséged a vállaikat, a természetüket, a bátor elszánt arcvonásaikat, hiszen szoborhoz lehetne mintának venni némelyiket.

A király magához intette a hadnagyot.

— Hadnagy, e foglyokat elkíséred csapatoddal Nagyszebenbe, Dóczy György szebeni grófhoz, ott megtisztíttjátok, kiöltöztetitek őket Dóczy György költségén, ezek után gondoskodik róla, hogy Szelistyére telepíttessenek olyan módoszatok mellett, amelyek lehetőleg biztosítsák, hogy ott megélhessenek, hasznos alattvalókká lehessenek.

Mátyás a mögötte álló Vojkffy-t toltta előre.

— Te jobban beszélsz csehül, mint én, tarts nekik egy kis beszédet és magyarázd meg atyai szándékaimat iránjukban.

A király már előbb parancsolá volt, hogy a szebeni gróf prefektusát legott keressék meg és küldjék a dolgozó szobájába.

Vojkffy belekezdett a beszédbe, a király pedig elvonult ezalatt szobájába, ahol már ott találta Rostót és egyik íródeákját.

Rostó térdre borult előtte és bocsánatot kért, ha megsértette volna.

— Keljen föl, öreg, ne csináljon komédiákat; az ügy, amelyben sántikál kend, megoldáshoz jutott. Az udvaron háromszáz cseh katona áll, akik még ez órában indulnak Szebenbe, illetve Szelistyére. Kendnek nem esik semmi bánódása. Befogathat és elmehet a csapattal. Az asszonyok itt maradnak. Azokat férjhez adom. Egyedüli büntetése az lesz, hogy most végig kell hallgatnia a levelet, amit az urának íratok.

Ezalatt, úgy látszik, nagyszabású beszédet tarthatott Vojkffy a zsebrákoknak, akik szörnnyűképp lelkesedhettek, mert dacára a vastag falaknak, behallatszott a meg-megújuló rivalgás: »Slava Mathias kralu!»

— Most pedig írjad, Kelemen — mondá a király elfordulva Rostótól, s diktálni kezdte a következőket:

Mathias, Dei Gratia Hungarorum Rex etc.

Bonum mane Dóczy !

Ibi te viros admitto ; feminae a te missae pulchrae insignesque sunt, sed non Szelistyeienses esse narrantur. Doceo te, nosmet Szelistye venatum autumnale ad reliquias aspiciendas proficiscemur judicando an missas easque uno nido enatas essent —

Si non — capitis perderis.*

— Megvan? — kérdé a király.

— Igen, fölség.

— Elég — mondá szelíden, s átvevén a diáktól a kalamust, odakanyarította a nevét : »Mathias Corvinus«, majd fölpillantván Rostóra, aki halálsápadtan állt, mint egy kísértet, hidegen intett neki a kezével : »Isten hírével elmehet kend.«

* Mátyás Isten kegyelméből Magyarország királya stb.

Jó reggelt, Dóczy !

Itt küldöm a férfiakat ; az asszonyok, akiket küldtél, szépek, jelesek, de mesélik, hogy nem Szelistyéről valók. Tudatom veled, hogy őszkor, vadászatnak idején magam megyek Szelistyére, és megnézem az otthon maradtakat, megítélendő, hogy egy fészekből vannak-e a küldöttekkel. Ha nem — fejedet veszted.

X. FEJEZET

KÉT ESKÜVŐ EGYSZERRE

Se azelőtt, se azóta nem látott még az öreg Bakony olyan mozgalmas képet a lábainál, mint aminőt a Czudar és Palóczy zászlóaljai nyújtottak.

Tábor hiszen lehetett itt máskor is, de a szomszédban nem volt máskor király. Megnyílt az éléstár és a pince, s az esti szürkületnél hordót hordó után gurítottak a táborba, s társzekerek hordták az oldalszalonnákat és másféle elemőzsiát.

Este a király gulyása néhány ökröt kergetett be a katonaság közé.

— Öfelsége küldi egy kis ökörsütés okáért.

A király kanásza egy csapat malacot terelt oda.

— Öfelsége küldi egy kis malacpörkölt okáért.

A falu felől is közeleg valami fekete csapat. Mi az ördög? Csak nem kívánják, hogy ezeket is megsüssük és megegyük? Beállított vagy negyven öregasszony.

— Mit keresnek itt, szüle, anyyan!

— A palotai öregbíró rendelt ki bennünket, hogy mi főzzünk ma a vitézeknek.

Be okosan tette! Asszony főztje mégis jobb, régen volt benne részük. Bíró uram azonban ellenkezőleg, kezdte meg gondolatlanul tartani az intézkedését, mert a falu fiatal menyecskei mellőzve érezték magukat. Mégis csak szörnyűség az öregeket fárasztani, mikor mi is itt vagyunk! Így a bíró, úgy a bíró, csúfot űzött velük, mintha ők nem tudnák megfőzni azt a kis lity-lotyot a katonáknak. Kövesse meg magát! Nem bot való a kezébe, aki maga is olyan, mint a bot. Egyszóval, valóságos lázadás volt kiütőben. A lázadást pedig katonasággal lehet elnyomni. Minthogy azonban a katonaság nem volt behozható a faluba, fogta magát

bíró uram, személyesen vitte ki a menyecskeket és leányokat a katonákhoz. Azaz a tábor szélére, hogy ha messziről is, gyönyörködhesse az élénk, változatos tábori életben.

Kétségkívül szép látvány. Még így, sötétben talán szebb. (Ámbár az asszonyok világosnál sem félnek a katonaságtól.) A fehérlő sátrak szanaszét, a kigyúlt tábori tüzek a körültelepedett legénységgel; a háttérben a municíós szekerek tömege feketedik, s a tömérdek ló a szekerek közt, mind nyugtalan, egyiknek-másiknak nyerítése messze elhallatszik az éjben... De mindenekfelett fölségesek az égő máglyák, melyeken az ökrök sülnek, amint egy-egy nagy darabot világítanak meg a táborból. Nyalka huszárokat, akik ott sűrögnek a tulok holtteste körül, vagy éppen csak bámészkodnak. Az ökrök sercegnak a tűzön, s a szél viszi a pompás peosenyeszapot a falu felé.

De ahogy a peosenyeszapot megérik a vonalon túl, viszont a vonalon belül áthat a muskátli- és a rezedaillat a menyecskek mellére szúrt bokkrétákból, amiből világosan következik, hogy amikor majd jóllaknak a vitézek, kitélik a vonalat, még ha talán tilos is, s olyan helyre tánc kerekedik a széleken, hogy még a csillagok is leszaladnak. No, ugyan szépen fog festeni holnap a plébános lóheréje (mert azon ácsorog bíró uram az asszonynéppel), szétrúgják annak még a gyökereit is, mert nagy ugrással tökéletes a mostani tánc. Az járja jól, kellemesen, aki annyira emeli a lábát, hogy meg is fricskázza a csizma hegyét tánc közben. Ugyancsak furcsán teljesült a Palóczy uram napi parancsa, hogy *pihenjen meg* itt a tábor. No iszen, szép pihenés volt. Egész éjjel folyt a víg duhajkodás, evés, ivás, rikoltozás, éneklés, villongás, bírokra kelés, úgyhogy több sebesült lett hajnalra, mint az ütközetekben.

Mindebből pedig két alapigazságot lehet leszűrni:

- a) Hogy Mátyásnak jó bora volt Palotán.
- b) Hogy a magyarnak még a pihenés se kell, ha a felsőbb-ség parancsolja.

Jól mulatott egyébiránt mindenki, csak a vezérek voltak kedvetlenek és idegesek. A nagyuraknak több idege van eggyel: a lojalitás, a legérzékenyebb ideg. Mátyás meg-

ígérte, hogy együtt vacsorálnak, és nem jött el. Úram, én istenem, mi oka lehet?

Találgatták: ez, az; se így nem jó, se úgy nem jó. Fejedelmi szeszély — vagy disgratia. Még éji álmuk is szagatott volt e különös mellőzés miatt.

Csak reggel, induláskor, mikor a sátrat fölszedték, nyílt ki a szemök, észrevévén, hogy a sátorra föl van írva krétával, a király írásával:

»Itt mulatott az éjjel Mátyás és mindennel meg volt elégedve.«

Megindult erre a nagy vizsgálat. Mi történt, hogy történt? Alabárdos örök, akik a sátort strázsálták, esküdöztek, mint a vöröshagyma, hogy képtelenség az egész, csak boszorkányság lehet. Mert nem volt itt egy fia idegen lélek sem, csak a gulyás, aki az ökröket, csak a kanász, aki a malacokat idehajtotta. Ezek, az igaz, itt voltak, ittak, ettek, birkóztak a legénységgel és hallgatták a tábortüzeknél a sok mindenféle kalandot, históriát.

— Tyúh, a kutya máját! — kiáltott föl Palóczy —, melyiknek volt nagyobb orra?

— A gulyásnak.

— No, akkor az volt a király!

Igaz volt-e, nem volt-e, sohase lett nyilvánvaló, csak mint legenda szállt szájról szájra, hogy ott volt a táborban, evett, ivott, birkózott a legénységgel s úgy a földhöz teremtett egyet-kettőt, hogy még másnap is arról nyilallt a derekuk.

Ez utóbbi verzió mellett szólt az a körülmény, hogy őfelsége későn kelt másnap reggel s egész nap bágyadt volt. (Ámbár erről a bágyadtságról egészen mást beszéltek a palotán belül.)

Délben nagy fejfájásról panaszkodék és le se ment az obédlőbe, hanem délután mégis hozzálátott a folyó ügyek intézéséhez.

A palatinustól gyorsfutár érkezett, mely török mozgolódásokról adott hírt, Szerbiában. A palatinus szükségesnek tartaná, hogy őfelsége nyomban békéltető követet küldjön a szultánhoz, — »mert előbb még Fridrikkel akaszkodunk össze.«

A király Bánffy Istvánnal konferált:

— Nem volna kedved követségbe menni Konstantinápolyba?

— Nagyon feszültek a viszonyok — felelte Bánffy —, féltém a fejemet.

— Ne félj semmit, Pista, tízezeret váगतok le helyette, királyi szavamat adom rá.

Bánffy elmosolyodott.

— De abból a tízezerből, fölség, egy sem illik úgy a Pista nyakára, mint amelyik most van rajta.

Mindamellettt elvállalta a kiküldetést, és még abban az órában visszalovagolt Budára, hogy a készülődésekhez lásson.

A király végigkísérte az előszobán, ahol a szelistei aszszonyok és Korják várták az audienciát. De volt ott még egy osonó más kérelmező is, követ a havasalföldi vajdától, futár a pozsonyi gróftól.

Először a komoly ügyeket intézte el, de azalatt parancsolta, hogy küldjenek el a palotai plébánosért, s jelentse a kamarás, ha megérkezik.

De jelentette azt maga tisztelendő Makucsek Vince plébános is, mert rettenetes kövér ember volt és úgy szuszogott, mint egy duda. A harmadik szobában is meg lehetett azt hallani, különben a szolgálatttevő kamarás is belépett.

— Jöjjön be a pap, a budai koreszmáros és az oláh leány.

Mind a hárman beléptek. Az egyház szolgálja a földig hajolt, emezek meg térdre estek.

— Tartsa egyenesen a fejét, atyám, mert maga vérmes ember, a vér a fejébe száll és megüthetné a guta, hagyjon békét holmi udvari szokásoknak.

— Igenis, fölség.

— Ezt a derék párt meg fogja esketni a kápolnában.

— Parancsolatjára, fölség.

Most a budai koreszmároshoz fordult Mátyás és a vállára tette kezét:

— Kend igen derék ember, Korják, én megszerettem becsületességét, nyíltságát, és nemes emberré emelem. Mint-hogy nem fogadta el az arany kulacsot, most megkapja hozzá az ezüst kardot is.

Korják nem állta tovább, sírni kezdett az elérzékenyüléstől, mint egy kis gyerek.

Vuca megijedt, nem értvén magyarul, nem bírta kitalálni, mit mondhat a »zömök fiatal emberke« olyan retteneteset az ő Korjájának, amitől az zokogni kezd, különben is meg volt kis fejecskéje zavarodva a sok átélte komédiától, nem tudta már, mit higgyen, mit ne higgyen, hát oda-súgta neki vigasztalásul a saját egyéni meggyőződését, oláh nyelven.

— Nu pot crede ca e rege. (Nem tudom elhinni, hogy ő a király.)

Egy apród lépett most Korjákhoz és átnyújtott neki egy arany kulacsot, egy kardot és egy diplomát a nemességről.

— Korják de Várpalota ! — folytatá a király — kend most már nemes ember, szolgálja az országot és a királyt, ha szükség lesz rá, karddal is.

— Szívemnek minden dobbanása a királyé — rebegé Várpalotai Korják uram.

— No, no, nemzetes vitézlő uram — csapott át Mátyás a tréfás hangba, először szólítva titulusan az új nemest — hagyjon némely dobbanásokat a menyecskéjének is, a király megelégszik a dézsmálással, a tizedekkel. Te pedig — fordult most Vucához — szintén megkapod, amit kívántál, egy egész esztendőre a szakácsomat. Esküvő után befogat számotokra a fősáfárom és veletek megy a szakács is. (Intett a kezével.) El vagytok boesátva !

Azt se tudták a nagy boldogságtól és örömtől, hogyan tántorogtak ki. De amint az ajtó bezáródott, a kis Vuca ugrálva ment elől, mint egy pajkos bárány.

A király utána kiáltott a plébánosnak :

— Csak várjon ott a kápolnában, atyám, mert még elő-adhatja magát valami. Álljon csak meg egy percre.

A pap megállt a küszöbön.

— Engedjen meg egy kérdést, ami hirtelen eszembe jutott. Hogyan vélekedik arról, hogy a házasságok az égben köttetnek ?

— Többnyire ott köttetnek, fölséges uram, mert a szerelmet az Isten ülteti a szívekbe, s ő az égben lakozik.

— Hát a gügyüben nem hisz, ugye ?

— A gügyü is összehoz házasságokat, de a gügyünek is az Isten súgja a szándékait.

— Hát mikor a király parancsol rá valakire házasságot?

— A király az Isten fölönt megbizottja a népek fölött. Ha ő tesz valamit, az az Isten akaratából történik.

— Igen, de vegyünk mármost olyan esetet, amikor az Isten elülteté a szerelmet, az kikél két szívben, és jön a király, szétválasztja a két szívet, hogyan lehet az az Isten akarata? Hiszen az ő akarata az előbbi volt. — Két akarata nem lehet egyazon dologra nézve.

Makucsek Vince nagyon megkonfundálódott. Ez bizony nehéz téma.

— Igenis, van olyan eset, fölséges uram. A király ilyenkor megfélekedzik az Istenről.

— Jó, jó, de hogyan van az, hogy az Isten szolgálói ilyenkor mégis a királynak engedelmeskednek?

Makucsek Vince nagyot szusszantott, mint egy beteg medve, aztán így szólt:

— Az onnan van, fölség, mert az Isten messze van, lassú és nem bosszúálló, a király pedig közel van, gyors és bosszúálló.

A király helyeslőleg bólintott.

— Jól megfelelt, *kanonok* úr!

A szolgálattelévő kamarás ismét belépett, mint mindig a kihallgatottak elbocsátása után.

— A szelistyei száz asszony — rendelkezék őfelsége.

Schramm Máriának rossz éjszakája volt, bizonyosan nem aludt semmit. Szomorúnak, hervadtnak látszott. S úgy reszketett, de úgy reszketett, mint a nyárfalevél.

— Jöjj közelebb — szólítá meg őfelsége az ő utólérhető modorával — és ne térdepelj le, nem szeretem a térdeplő asszonyokat. Azért hívattalak be, hogy teérted is szeretnék valamit tenni. Látod, tegnap nagyon sokat akartál. Rendesen nem jól járnak azok, akik sokat akarnak megkaparítani.

— Kegyelem, fölséges uram, kegyelem!

— Annak a kis tréfának az emlékéit, amit veletek csináltam, különös kegyelemmel és jóssággal akarom enyhíteni. Hát mondd meg, ha van valami kívánságod. De valahogy ne kérd el a fejemről, amit rajta viselek, mert istenemre, csak egy főveg jutna. Hanem, ha férjet választanál magadnak, abban talán segíthetnék. Szólj hát, nézz a szemembe.

- Nem merek — rebegte.
- Akarsz-e férjhez menni?
- Ahogy fölséged parancsolja.
- Kihez akarsz?
- Akit fölséged parancsol.

A király elgondolkozott.

— Hm. Mondd meg csak, tetszett neked a tegnapi király?

Mária hallgatott.

— Valld be no, hogy különb király volt, mint én.

Mária még jobban legörnyesztette a szép fejét.

— Azt gondoltam, hogy miután már a kalapja, illetőleg a csörgő-sipkája a te kontyodra került, hadd kerüljön ő maga is a papucsod alá. Én ez esetben várpalotai főpincemesteremmé nevezem ki. No, mit szólsz hozzá, Schramm Mária?

— Ahogy fölséged parancsolja — felelte remegő hangon.

Erre intett őfelsége, egy apród hozta számára párnán a Mujkó csörgő-sapkáját, egy másik apród pedig színig tele-töltötte körmöci aranyakkal.

— Hogy még jobban csörögjön — mondá a király kegyesen.

Most már csak Mujkóval kellett beszélni, beleegyeznek-e. Hej, kapott rajta két kézzel, s mikor a király új hivatalát is tudatta, majd kibújt a bőréből elragadtatásában, s csak azt az egy kegyet kérte őfelségétől, hogy miután most egész múltjával szakítani akar, vegye le róla az eddigi nevét is, mely az embereket mindig visszaemlékeztetné a bolondra.

— Miért szégyenled foglalkozásodat? — feddé a király. — Hiszen bolondnak én neveztelek ki. Ez pedig egymaga nagy bolondság. Kinevezhetek-e én valakit bölcsé, vagyis bölcs lesz-e azért? Mit gondolsz? Bárcsak tehetném! Kinevezném egész országotam. De bolondnak is csak azt használhatom és nevezhetem ki, aki nem bolond. Tudd meg tehát, hogy bolondnak születni szomorú dolog, de bolond gyanánt foglalkozni vidám dolog. A nevekkel azonban megfordítva van! A nevek közül az ér többet, amellyel az ember a világra jött!

Mujkó ennek dacára is megmaradt szándékánál, meg-
osókolta a király köntöse szegélyét és újólág esedezett más névért. »Az asszony végett« — tette hozzá indokolással.

— Hát jól van, Mujkó, meglesz az is, de mármost siess a kápolnába.

A király ajkain pajkos mosoly játszott, mikor Mujkó eltávozott. Gondolta magában: »Sokszor megtréfáltál, impostor, de az utolsó tréfát én csinálom veled«, s beszólítván egyik íródiákját, a stílusáról nevezetes Magyar Pált, parancsolá neki, hogy egy nemeslevelet állítson ki Mujkónak, s legyen az új nemesnek a neve *Bolondóczy*. (Ezt legalább Dóczy is célzásnak veheti, ha megtudja.)

Mire az új kanonok megeskette a nagyszámú udvari cselédséggel és az unatkozó fiatal urakkal zsúfolásig megtelt kis kápolnában Korjákat Vucával, már akkorra ott állt, sorját várva, Mujkó is Schramm Máriával.

A főurak jelentősen néztek össze, s nem győztek sugdosni: »Ez mind a miénk lehetett volna.«

»Igen, ha a király nem okvetetlenkedik.«

»Ha nem lenne irigy.«

»Mondjuk inkább, nevetséges: minket ide bolondít, fölbiztat, ez lesz, az lesz, s íme, holmi közemberekre pocsékol el ilyen szépségeket.«

»Vétek az Isten ellen. Mintha sáfránnyal etetné valaki a tulkokat.«

»Azonfelül önző is, ekképpen gondolkozik: Nekem már van, mert az én kezem a leghosszabb. Kaparjatok, kurták, néktek is lesz.«

»No, no, majd meglássuk, jön-e a harmadik.«

A második esküvő is végbement, újra fölbúgott az orgona, de a pap még ott maradt az oltárnál, s minden szem az ajtóra tapadt. Jön-e Gergely Anna? És kivel jön? Gergely Anna azonban nem jött. Elmúlt tíz perc, húsz perc és mégse jött. Nem lesz itt ma harmadik esküvő. Az emberek megint összenéztek és hamiskásan hunyorgattak egymásra. Hm, no, mit akarunk még tudni? Hát nem elég világos ez?

)

XI. FEJEZET

A SZÉKELY ASSZONY HAJSZÁLAI

Gergely Anna pedig (mint biztos forrásból írhatjuk) bent volt ezalatt a király kihallgató szobájában.

Őfelsége maga is el volt fogulva ; de mit beszélék őfelségéről, nem a király volt ő most, hanem csak egy bohó fiú.

Mikor megnyílt az ajtó, megsuhogott a takaros rása szoknya, s vele üde szellő lopózott be, felvillanyozva ugrott föl és elébe futott. Hogy ím, térdre akart esni, megfogta a kezét és nem engedte.

— Ül le inkább ide, szép asszonyka, no, ül le hát, ha parancsolom, és ne haragudj rám, hogy én vagyok a király. Jöjj hát közelebb, még közelebb, ne félj. Hiszen a király nem harap. És ha te jó volnál, el is felejtethnéd, hogy a király vagyok.

Ezzel átfonta a karcsú derekát a karjával.

— Jaj istenem — húzódozott Anna —, mit mondana a világ, ha látná, hogy királyi fölséged . . .

Lopva vetett egy mélázó pillantást Mátyásra s felugrott, kisiklott a karjából, mint egy kígyó.

A király arca kigyulladt, szürke kékes szemei lázas fényben csillogtak, s bajusztalan ajkáról, mint színes pamut a gombolyagról, fejtöztek le lázas, izzó szavak.

— Látod, hogy milyen vagy ! — szóla szemrehányón. — Mint egyszerű legény jó lettem volna neked, most a királyt bünteted bennem. Pedig én nem vagyok oka. Viselem a koronát, letenni nem szabad, mert nehéz. Gyönyörködöm a rózsában, mert édes és könnyű, de nem emelhetem föl, mert a lehajlásban a korona esnék le fejemről. Hiszen értesz engem.

— Eresszen el fölséged, könyörgöm . . .

Mátyás szeme vágynon tapadt rá, szinte nyelte, szinte marta.

— Hát nem tudnál engem szeretni? Felelj nekem! Felelj őszintén, szabadon. Mintha csak parasztleány volnék, aki a kútnál megfog és kikérdez.

Az asszony fölemelte a fejét és így felelt:

— Hiszen éppen az, éppen az . . . hogy nem tudom úgy venni fölségedet (s lázas pirosság borította el az ő arcát is). Mert akitől én félek, azt én nem tudom szeretni, akit pedig szeretek, attól én nem félek.

— Tehát félsz a királytól? — sóhajtott Mátyás.

— Olyan fönségesnek, olyan magasnak nézem, megfagy bennem a vér, ha meggondolom, hogy velem beszélek.

Mátyás érezte most, hogy itt taktikát kell változtatni.

— Hát jól van — mondá színlelt közömbösséggel —, ha így van a dolog, a megváltozhatatlanba belenyugszik a király. Sohasem szerettem, gyermekkoromban sem, a megfogott madarat a kezemben tartani, fájt az én kezemnek az ő megriadt kis szívének lüktető dobogása. Téged se tartlak én fogságban, se nem kényszerítlek semmire, de ha már a többi társnődről gondoskodtam, miért ne tegyek valamit érted is? Gyere no, ülj le hát még egyszer ide mellém, és beszéljünk meg nyugodtan, barátságosan, hogyan gondoskodjam felőled.

Rábeszélő szóval megint csak arra vitte, hogy leült a szép asszony a márványpadkára a király mellé.

— Mondd meg nekem mármost, szeretnél-e férjhez menni?

— Az az asszony sorsa — felelte szégyenlősen.

— Választottál-e valakit udvaromban?

— Hiszen tudja fölséged, hogy kit — s álmatagon, szomorún siklott szeme végig a királyon.

— Hát azon kívül?

— Senkit, senkit.

— Ejnye, válogatós, csúf asszonyka! — kiáltott föl Mátyás. — No, most már tégy valamit a király kedvére is, vedd le azt az ortont a fejedről, hadd lássam még egyszer osodaszép hajadat.

— Úgyan ne izéljen! — felelte az asszony elmosolyodva és egy szempillantatra elfeledve, hogy a királlyal beszél; jele, hogy a király végre eltalálta a hangot.

Aztán egy rántással lehúzta az ortont a fejről.

Bizony rajtaveszett világverő Mátyás szeme azon a fekete hajkoronán, s csak úgy gépíleg motyogta a további kérdéseit.

— Talán otthon van valakid?

— Van is, nincs is — felelte a menyecske azon a nyegle, csalogató hangon, ami otthon a kukoricafosztóban illeti meg a legszebb, legkényesebb menyecskét.

A hajkorona visszaadta a bátorságát. Az egyik korona szemben a másikkal. Szörnyűképpen megfogyott a távolság.

— Van is, nincs is? Hogy értsem? A királyod előtt nyisd ki a szívedet egészen.

Erre aztán elmondta a menyecske, hogy igenis van egy székálló legény Berecken, aki szívesen elvinné és akihez ő is hozzámenne, hanem hát az a baj, hogy hozománya nincs, s a székálló csak olyan személyt hajlandó oltárhoz vinni, akinek a ládájából a saját kezére nyithatna székét.

Míg a menyecske belemélyedt a részletekbe, hogy mit üzent neki a székálló legény, Gábor Palkó nevű, Málnási Jánosné asszonyomtól múlt húsvétkor, és ő mit üzent vissza a székállónak, azalatt a király keze odatévedt háta mögött a hajfonatokhoz, föloldotta őket, azután szépen kifonta, s ott babrált, dúskált a keze a csiklandozó hajszalak közt — és hallgatta, hallgatta édesdeden a székálló viszontagságait és jövődő terveit.

A menyecske nyelve úgy forgott, úgy pergett (a téma is nagyon érdekes volt), hogy észre se vette a király csintalanságát — ha egy bolond velencei tükör meg nem mutatja.

— Jaj, mindjárt sikitok, fölséges uram — kiáltott föl ijedten.

— No, csak ne okoskodj. Hiszen látod, hogy a jövődről beszélgetünk. Hát mit is mondasz? Hogy nincsen hozományod. Ugye, ilyen valamit mondtál akadálynak?

— Igenis, fölséges uram.

— No, hát adok én neked — biztatá meg a király. — Annyi földet kapsz tőlem a kövér, sepsi fennsíkon, amit ti »szép mezőnek« neveztek, amennyit a tömérdek hajaddal körül tudsz keríteni, ha minden egyes szálát egymás mellé illeszted mértéknek.

Anna szeme megcsillant, megittasodott a vére, megbizsergett ettől a gondolattól. (A székely vér földdel van keverve.)

— És az mind az enyém lesz?

— Hogyne! ha a király neked adja.

Elgondolkodott révedezve, látszott, hogy képzelete ott jár valahol Sepszi-székben, ahol a hegység alföldnek álmódja magát, mert a délibáb is játszik rajta, akit viszont a Nemere tengernek tart, mert oda jár szilaj kedvében dudorászni. Még ezeknek a főséges titokzatos elemeknek is vannak csalódásaik.

— Hisz az nagyon sok föld lesz! — ujjongott Gergely Anna.

— Nem bánom én, ha negyven falu lesz is — mondá a király.

— Az Isten áldja meg fölségedet, hanem iszen akkor — és most egyszerre elsápadt a szép asszony, keble hullámozni kezdett — le kellene minden hajamat tövéből vágatni.

A király vállat vont.

— Persze; mert másképp hogy tudnánk meg, mennyi föld jár neked.

— Oh, jaj nekem, de hiszen ez borzasztó!... Én a hajamtól váljak meg? Hogy bír fölséged ilyen kegyetlenséget kigondolni! Kegyelem a hajamnak!

A király nevetett és a rettentő nagy hajkévét a saját nyaka körül csavarta.

— Hát mondok valamit, szép asszony — enyelgett a király. Egyetlenegy mód van, ha elfogadod. Az egyik hajszáladat, a leghosszabbat, kitépem, a többit aztán megolvassuk, és ahány szál lesz, annyiszor vesszük a kitépett hajszál hosszát, jó lesz-e?

— Oh, uram — szólt a menyecske ravasz mosolygással —, de ki lesz az a szerencsétlen ember, aki az én hajamat egyenkint számba veszi?

— Ilyen fontos föladatot senkire se bízhat a király. Ez biz az én dolgom lesz.

Az asszonyka olyan buta pofácskát tudott erre vágni, mint egy kis csacsi. Bizonyosan tudta, hogy illik neki az e fölötti csodálkozás.

— Fölséged szánná magát erre? Oh, de jó ember!
Hanem ezt már incselkedő hangon tette hozzá, egy kicsit gúnyosan.

— En legalább meg nem csallak, és ha okos leszesz, és jó, két hajszálnak veszem némelyik hajadat.

— Oh, fölséges uram. Mit gondol még ki? És hát soká tartana az?

— Hja bizony, lelkem, ennyi hajhoz sok idő kell. Vagy egy esztendeig bizonyosan eltart, de különben tovább is, ahogy te akarod. Hát jól lesz-e? Mi?

A gyönyörű asszony lassan, némán, gondolkozón csavarta le haját a király nyakáról, megrázta a fején, hogy beborította elől-hátul, aztán így eltakarva, mintha valami fekete sátorból beszélne, így szólt:

— Kezdje meg fölséged mindjárt. Tépje ki mértékül a leghosszabbat. Ezt ni. Ez van vagy másfél rőfös. Jaj, jaj! Fáj. Mindjárt a kezére ütök . . .

Sírasra illette a száját, de mikor már künn volt a haj, édesdeden, csábítón mosolygott a királyra, és miután az, kíváncsi lévén a hosszára, a két kiterjesztett karjához mérte hozzá a kitépett szálat, önkéntelenül odaszaladt ő is a hajhoz, és tűrte, szemeit lehunyva, hogy a két kar hirtelen összecukódják a hajlékony, ringó dereka körül.

XII. FEJEZET

A KIRÁLY PARADICSOMKERTJE

A várpalotai kastélytól nem messze, bent a Bakonyerdő egyik szép pontján romokat lát az utas. Ritka pedig a rom az erdők vén királyában. A zsvány nem építkezik, se a pandur. Pedig itt csak pandur és zsvány járt sok ideig, hol az egyik elől, hol a másik hátul. Mátyás idejében még az őserdő képét nyújtotta, átgázolhatatlan iszalagok fonták be a faóriásokat, még a dúvad is nehezen mozgott a sűrű bozótokban, ki talált volna itt emberi lakot? Az emberi nyom is csak elvéve mutatkozott. Egy-egy kiégett hely, fekete folt a gyepen, égő tűznek a helye. Zsványok sütöttek birkát vagy tinót, egyszóval *méretlen húst*. Megmért húst nem evett a Bakonyban senki.

Történt, hogy egy-egy ájtatos remete épített itt magának házikót. Mikor még a remeteség nyugalmas, jó foglalkozás volt, hogy hordták a falvakból a sok kollációt. Vagy valaki kápolnát emelt azon a helyen, ahol valakijét agyonütöttek. Ezek voltak a Bakony épületei. Az említett romok azonban egy úri háztartásra vallanak, s az ember önkéntelenül eltűnődik, kinek lehetett olyan bolond kedvtelése, hogy itt üsse föl a tűzhelyét?

Az erdőcsöszök — mert most már az erdőt őrzik az emberektől, azelőtt pedig az embereket őrizték az erdőtül — azt beszélik a romról :

— Ez volt a Mátyás király vadászháza, ha elkésett éjjel, medvét keresve a vackában, ide tért be éjszakára.

A palotai öregasszonyok, kik messzebb és alaposabban látnak be a múltakba, azt állítják :

— Itt olvasgatta meg Mátyás király a szép székely asszony hajszárait. Minden évben előlről kezdte, mert akarva, nem akarva (de talán mégis *akarva*) mindig belekonfundálódott.

A szép székely asszonyhoz »vizitákba« járt vasárnaponkint Bolondóczyné asszonyom, aki szintén híres szépség volt annak idején. (Sokáig megmaradt az arképe a palotai kastélyban, mígnem a Waldstein grófok lomtárba dobták a múlt században.)

A két asszony kiült ilyenkor az oszlopos teraszra, hallgatni az erdő zúgását s beleszólni abba panaszukat, örömeiket. Sok volt a sorsukban, ami összefűzte őket. Együtt jöttek Erdélyből, s egy ugyanazon királyi szeszély lökte be őket a mai helyzetükbe.

Locsogtak, trécseltek a királyról, a terveiről, az odajáró urakról. Egyik nagyobb kutya, mint a másik. Bolondóczyné asszonyom ezenkívül is sok pletykát tudott, mert Bolondóczy uram bennfentes volt a nagy urak közt, s mindent hallott, megfigyelt, ami nevezetes a világon történik.

Persze, hogy szóba jött a harmadik szépség, Korjárné nemzetes asszony is. Az urak sokat beszéltek róla. Ők maguk is odajárnak a Kelempászba (vagyis az »Arany kulacs«-ba, mert így keresztelték újabban a vendéglőt), ha Budán vannak. Az »Arany kulacs« fölkapott hely. A háromszemű Wolfgangnak végképpen beborult, a »Fekete bivaly« csak akkor nem néma, ha estenden egypár denevér röpül be az ivóba a kinyitott ablakokon át s verdesi nagy suhogással a gerendákat.

A Korjárné? Hej, nem kell azokat féltetni! Gazdagodnak, gyarapodnak, hogy szinte fölveti őket a pénz. De hogyisne, mikor a király szakácsa főz a »Kulacs«-ban. Hiszen tudnivaló, hogy milyen a budai cívis, majd megbomlik azért, ami »udvari«, még a füstöt is illatszernek veszi, ha a királyi kéményekből jön. Mi? A király szakácsa főz a »Kulacs«-ban? De már azt megkóstoljuk. Tódul a vendég, mint a légy a mézre, úgyhogy valóságos verekedések voltak a helyekért. Korják uram kénytelen még egy szárnyat építtetni az idén a »Kulacs«-hoz. Micsoda gondolat is volt az attól a zsvány Vucától, hogy a Pogra szakácsot kérte el ajándékba a királyunktól!

Egy év múlva, az igaz, Pogra megint visszajött Palotára, amit Korjárné eltitkolnak, mert azalatt Vuca annyira kitanulta a mesterségét, hogy amióta ő főz, a cívisek még

jobban dicsérik Pográt: »Der Mordskerl kocht immer besser«. (Az ördögös fickó napról-napra jobban főz.)

Istenem, istenem, de furcsa a sors! Míg a híres nevezetes »kollekciora«, melyet annyi fáradsággal gyűjtött Rostó Mihály prefektus uram, boldogság, szerencse áradt a gondviselés túlök-szarvából, addig maga a derék gyűjtő milyen kellemetlen szcénákon ment még keresztül.

Mikor hazaért a Szily István csapatja által kísért háromszáz zsebrákkal, a szebeni gróf végignézvén az izmos legényeken, háládatosan szorongatta meg kezeit.

— Derék ember kend, Rostó bátya! Ez aztán valami.

— Hej, uram, hátra van ám a fekete leves. Levelet is hozott kegyelmednek a hadnagy úr.

A szebeni gróf átvette a levelet, megnézte a pecsétjét és megemelte a fővegét, mert a király pecsétje az.

Aztán feltörte, elolvasta, mire halotti sápadtság borítá el arcát, és félelem-verejték gyöngyözött homlokán.

Majd maga után intvén Rostót, hogy az udvarbeli cselédség szeme előtt ne legyenek, bevonult atramentumos házába (írószoiba), hol is a kétségbeesés dühével tört rá, ama nyavalyás Michael Rostó nevű aggastyán sáfárjára.

— Im, halljad, te vén salbakter, ki engem átkozott tanácsaiddal, majdan fecsegéseiddel a vérpad szélére juttatál, hogy te ezt szárazon el nem viszed. Hanem, ha az én fejem legurul, a tied megyen előtte, mert nekem is megvan a jus gladiim (pallos-jogom). A kutyák nyalják föl a te véredet, ha nem fordítasz keserves állapotainkon. Fordítani pedig azonképpen lehet csak, ha én is, te is nyakunkba vesszük ez Erdélyországot, s valahol csak szép asszonyi állatot lát-nánk, azt földekkal és pénzáldozatokkal és mindenféle praktikákkal elcsereberéljük szelistyei asszonyokért, azokat onnan ide és vice versa átplántálva, hogy mikoron király úr megjövend vadászni, mindeneket szépeknek és takarosaknak ítéljen, mely miatt nagy dicséretit nyerhetnének.*

Hát úgy is történt. A megszeppent Dóczy tisztességesen felöltöztette a cseheket és meghagyás szerint kitelepíté őket Szelistyére, adván nekik bőven földeket és alkotván számukra

* Kászoni Tamás írott krónikája.

Szily István közbenjöttével emberséges extra-törvényeket, melyeknek ereje mellett gyarapodhattak és jól érezhették magukat. Házasodni pedig nem engedte őket, csak a csinosabb asszonyokkal és hajadonokkal, mondván, hogy őszig mindeniknek ő maga (a szebeni gróf) kerít szemeknek ékes fehérszemélyt.

Nagy úr a félelem, és villámcsapásnál is rosszabb a fenyegető felleg. Nosza, neki kell látni Rostóval, minden sáfárjaival és tisztjeivel, s fölverni, kikutatni egész Erdélyt szép jobbhágyleányokért és asszonyokért, mint az erdőt izes fácánokért, s aztán becsalogatni Szelistyére, kit szép szóval, kit másképp, kinyitni a kincses ládákat, meg a ravasz emberi elme minden egyéb fiókjait.

Ezt csinálták lázasan, egész nyáron át, és sikerült. Mire a vadász-évad bekövetkezett a fogarasi zergékre, Szelistye egy óriási kigyomláláson és beültetésen ment keresztül. A csúnya asszonyokat széthordták a szélrózsa minden irányába, míg ellenben annyi gyönyörűt hoztak össze innen is, onnan is, hogy a »pünkösdi mustrát«, amit Várpalotán fogott a király, össze se lehetne hasonlítani a földkerekségnek erre az egyetlenegy pontjára összehalmozott tündérekkel. Ilyen jó szél se fúj. még e hitvány sárgolyóbison csehekre, mint ezekre most. Még a sánta cseh is olyan feleséghez jutott itt, — hogy otthon, az »aranyos« Prágában még Podjebrád király se ölelt soha olyant.

Megürült ugyan a ládafia, a földből is sok elszaladt a láncáról, mert szabaddá kellett tenni, de a végén legalább megkönnyebbedve mondhatta a szebeni gróf:

— Most már jöhet a király!

A fogarasi idei zergék is nagyra nőttek ezalatt, szép, nyúlánk zerge-kisasszonyok lettek, de a király nem jött.

Lehet, hogy elfelejtette, — lehet: a dolgai miatt nem jött. (Hiszen akadt dolga elég.) No, semmi az, majd eljön máskor! Megnézi a paradicsomkertjét. Mert hamar híre ment a szép asszonyok falujának egész Erdélyben, s elnevezték Szelistyét »a király paradicsomkertjének«.

De a király esztendőre se jött el. Dóczy külön is meghitta egy alkalommal. »Majd, majd.« Mindig csak majd. Folyton vártak, egyre vártak, ha valami szép nő kivetődött valahol,

s híret vette Dóczy, most már a virtus okáért is megszerzte, oda csalogatta az állományhoz, hogy még szebb legyen a király paradicsomkertje azzal az egy violával is . . .

Maga Rostó uram öreg napjaira oda költözött Szelistyére, mint »Custos pulchritudinis«, »a szépség őrizője«, aki felügyelt az uraság nevében az asszonyok öltözködésére, a női arcbőr fehérségének és üdeségének megőrzésére, mindenféle coctumokat és varázsszereket készítvén konyháján, füvekből és gümökből, felügyelt, hogy a csehek ne végeztessenek nehéz, elnyomorító munkát a feleségeikkel, megkorrholtta az asszonyokat, ha a napon el hagyták sülni a kékpüket :

— Azt gondolod, te számár, hogy a tied az a pofa?

Bokros teendőkkal és meglehetősen hatáskörrel járó hivatal volt ez, amellett, hogy igazi raritás, mert se előtte, se utána nem viselte e világon senki. Ezzel az eggyel legalább mégis megfogytak azóta a magyar hivatalok.

Vigyázott, hogy az asszonyok szigorú téli napon ne járjanak ki, mert elfagyhatna az orruk, hogy ne viseljenek tág csizmát, mert szétnő benne a lábuk. Ha pedig leánygyerek született, annak ő volt a keresztapja, s már a bölcsőben gondozni kezdte a szépség emelésének szempontjából.

De mit ér mindez, mikor a király mégse jött . . .

Egyszer a törökkel volt elfoglalva, máskor a furfangos Fridrikkel hadakozott. Majd meg is házasodott — hanem iszen emiatt eljöhethetne. Majd megint Podjebráddal tűzött össze — s csak nem jött, végképp nem jött.

Futott az idő, évek után évek, a király ifjúból komoly férfi lett, talán el is feledkezett már az ő paradicsomkertjéről, pedig az most már magától is fejlődött. Szebbnél-szebb rózsaszálak, bimbók nyíltak benne. A kis csecsemőkből, akiket Rostó uram tartott egykor keresztvízre, csodálatos szépségű hajadonok, délceg ifjak növekedtek . . . Ezek aztán összeházasodtak, menyecskék lettek. Új tavaszról új bimbók fakadtak, szépekből újra szépek . . . és szállt, szállt a hír a Marosig, a Tiszáig, amarról az oldalról az Oltig és az Olton túl is, hogy van egy falu, Szelistye, ahol olyan asszonyok, leányok járnak a földön, aratnak a mezőkön, gereblyéznek

a réteken, hogy csak a királyok mernek olyanokról álmodni. Pásztorok epedő furulyája szólt erről, nagyurak hamis gondolata koválygott héja módra e körül . . .

Szemesé a világ. Aki csak legény volt, mind az a vágy tüzelte, hogy Szelistyéről hozzon magának feleséget. Ha pedig ország bárója volt, az is onnan akart szeretőt.

Szelistye in floribus. Megfordult ott boldog-boldogtalan, s vagy boldog lett vagy boldogtalan, mert valakin okvetlenül megakadt a szeme. Eljöttek ide házasodni messziről, nagy Magyarországból, Moldvából, Oláhországból. Tele volt Szelistye kéréssel örökké. Némelyik csak azért is eljött, ha öreg volt, ha házas, hogy mielőtt meghalna, lásson még valamit.

Eleinte attól félt a szebeni gróf, hogy szétviszik a szépségeket és vége lesz; szigorú törvényeket akart hozni a »kivitel« ellen, de a gyakorlat az ellenkezőt mutatta — mundus se expedit.

Magától alakult ki ez a dolog a gyakorlatias Erdélyben. Ha valakinek szép lánya nőtt, ha feltűnő, hódító szépség volt, hallhatta a suttogást a háta mögött :

— Ez még Szelistyén is számot tenne !

Máskor meg talán ilyesmit mondtak :

— De kár, hogy itt senki se látja. Be nagy szerencsét csinálhatna ez Szelistyén !

Szelistyén ! Ah, persze. Szelistyén, a kirakatban. A szépség kincstárában, ahol mindenki megfordul, mégpedig azzal a gondolattal, hogy »válasszon«.

Innen sarjadzott ki aztán az a szokás, hogy a szép özvegyasszonyok, ha teheték, Szelistyére költöztek lakni a gyászév letelte után, a harmatos arcú, csodaszép bakfiseket pedig maguk a szüleik adták oda Szelistyére tartásba vagy kosztra, vagy rokonhoz.

Hej, dehogy is fogynak ! Világ végéiglen soha el nem fogynak Szelistyén a szép asszonyok ! . . .

De hát a király mégse jött. Nem is tudta már, hogy Szelistye van a világon . . . Öregedett, más dolgokon járt az esze, sok gondja volt, külellenséggel is, de meg is verte, több baja volt azonban az oligarcha urakkal, és azokat meg se verte.

Pedig ugyancsak garázdálkodtak. No, no, nem Szelistyét akarom előhozni (ámbar ott is garázdálkodtak), Szelistye kicsiség, azt még meg lehetne bocsátani, de az egész világ az »oligarchia békójában nyögött«. III. Henrik francia királyról most fújta a hír, hogy a Boilant grófoknak azt a privilégiumot adta, miszerint téli vadászatokon, csikorgó hidegben három-négy jobbágy-hajtót szabad legyen megöletniök, hogy annak a vérében egy kicsit megmelegítsék fázó tagjaikat. Meg is tették a nemes grófok akárhányszor — és oh, istenem, Robespierre, Marat, Danton még milyen messze vannak a jövendőök homályában . . .

Nálunk is packázott a királlyal, jogokat osikart ki tőle, nyomta, kinozta, sanyargatta a népet az oligarchia, — de egy kopjás kapujú székely kúria udvarán már akkor ott szaladgált, ott játszadozott egy szösze hajú, tömzsi gyerek, aki egy napon lármázó, kaszákkal fölfegyverzett, vérszomjas parasztsereg élén fog megérkezni a kastélyok és várak alá . . .

De most még csak a király piszogott velük. Ha béke volt az országban, ők voltak az ellenségei, de mert alig volt béke uralkodása alatt, nem bírta nélkülözni mint támaszait.

Békében-háborúban mindig ellenségek közt, elfelejtette a király Szelistyét; talán soha nem is gondolt rá.

Csak egyetlenegyszer villant föl a nagy világeseményekből ez a név.

Mikor már Bécsben székelt őfelsége, a palatinus egy praelimináret terjesztett eléje, mely a török szultán békefeltételeit részletezi.

A sok pontozat közt egy ilyet talált Mátyás:

A szultán őfelsége átengedi a kezén levő összes várakat uradalmiakkal s ezért cserébe csak egyetlen erdélyi falu birtokát, Szelistye helységét kívánja.

— Hát ez mi? — kérdé a király megütközve. — Elment az esze? Mit akar azzal a faluval?

A palatinus mosolygott.

— De iszen, fölséges uram, tudja a kecske, hol a só. Kiszimatolták az ügynökei. Szelistyén élnek a világ legszebb leányai és asszonyai, ahonnan a háremét tölthetné, frissíthetné.

A király tréfás apprehenzióval csóválta meg a fejét.

— És ezt kegyelmed eddig gonoszul eltitkolta előttem.

— Elég, ha most mondom — vágta ki magát a nádor.

A király, amint ott ült nagy, oroszlánfejes karszékében, hiábavaló szófecsérlés helyett egyszerűen a lábaira mutatott, melyek egész térdig kendőkbe voltak csavarva.

— Ez beszél — mondá.

Az, akinek beszélni kellett — *a köszvény* volt.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

- MK = Mikszáth Kálmán.
MKm = Mikszáth Kálmán munkái. (Borítéklapon: Mikszáth Kálmán Összegyűjtött Munkái.) 1–33. köt. Bp. Révai Testvérek kiad. 1889–1908.
Jk = Jubileumi kiadás. Mikszáth Kálmán Munkái. 1–32. köt. Bp. Révai Testvérek kiad. 1910.
Hi = Hátrahagyott Iratok. (A Jk. folytatása.) 1–19. köt.
MKmR-Fr = Mikszáth Kálmán Művei. 1–50. köt. Bp. Révai-Franklin kiad. Évszámjelzés nélkül [1929–1931].
Krk = a jelen kritikai kiadás.
K = kézirat (kizárólag Mikszáth Kálmán műveinek kéziratai).
M = megjelent (újságban, folyóiratban, könyvalakban)
OSzK = Országos Széchényi Könyvtár.
MTAK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.
[Szögletes zárójelben] a sajtó alá rendező kiegészítései.
<Ékzárójelben> a kéziratban (K) törölt szavak, illetőleg szövegrészek.
<...> = A kéziratban (K) olvashatatlanul törölt szavak, illetőleg szövegrészek.

A FEKETE KAKAS

Kiadások, fordítások

Kézirata nem ismeretes.

M. I. *Pesti Hírlap.* (Felelős szerk. Kenedi Géza.) 1899. november 26—december 5. (XXI. évf. 328—337. sz.) Ily címmel: *A kakas, a csöngettyűvel.* — A *Pesti Hírlap* eredeti tárcája. — A tárcarovatban, nyolc folytatásban, a folytatások sorszámozásával; az alábbi részletezés szerint:

1. november 26. (328. sz. 2—4. l.) Elejétől »De már ebből a galacsinból . . .« kezd. szakaszig.
2. november 28. (330. sz. 1—3. l.) Az eml. szakasztól »Nagy élvezet ez — hanem a Kupolyi-esetnél . . .« kezd. szakaszig.
3. november 29. (331. sz. 1—3. l.) Az eml. szakasztól »— És hol lakik az édesanyád?« kezd. szakaszig.
4. november 30. (332. sz. 1—3. l.) Az eml. szakasztól »Egypár kérdést tett, de Kupolyi kevés fölvilágosítást tudott adni . . .« kezd. szakaszig.
5. december 1. (333. sz. 1—3. l.) Az eml. szakasztól »— Éppen azt akarom feldiktálni — felelte az apóka.« kezd. szakaszig.
6. december 2. (334. sz. 1—4. l.) Az eml. szakasztól »Őrültek Sándorék a vendégnek . . .« kezd. szakaszig.
7. december 3. (335. sz. 2—5. l.) Az eml. szakasztól »Szép, hosszú ósz volt . . .« kezd. szakaszig. A közlemény végén jelzés: (Vége köv.)
8. december 5. (337. sz. 1—4. l.) Az eml. szakasztól végig.

Kötetkiadások:

- II. [1. kiad. 1901.] *A fekete kakas és még három más elbeszélés.* Tartalma: *A fekete kakas* (1—84. l.), *A Krúdy Kálmán csínytevésai* (85—216. l.), *A mi örökös barátunk* (217—246. l.), *Egy éj az »Arany Bogárban«* (247—309. l.). [Meg nem nevezett művész illusztrációival.] Bp. Légrády Testvérek. [A kötet 1901. november első napjaiban került forgalomba. Ld. jegyzeteink Irodalom o. fejezetét!]
- III. a) [2. kiad.] 1907. *MKm 28. köt.* [Ugyanazzal a címmel és tartalommal, mint az 1. kiad., de újra szedve, illusztrációik nélkül, a következő lapszámozással: 1—76, 77—194, 195—

- 220; 221—278. 1.] Bp. Révai Testvérek. (A IV. címlapon nyomdajelzés: Bp. Légrády Testvérek nyomdája, 1906.)
- b) [3. kiad.] 1911. [Ua. Címlapkiadás.]
- IV. a) [4. kiad.] 1910. *Jk 8. köt.* Kisebb regények I. köt. Tartalma: *A fekete kakas* (1—65. 1.), *A beszélő köntös* (67—189. 1.).
- b) [5. kiad. 1930.] *MKMr-Fr 11. köt.* A IV. a) kiadásnak csupán címlapjában módosított változatlan lenyomata. [Címlapkiadás.]
- e) [6. kiad.] 1938. MK Emlékbizottság. (MK Összegyűjtött Művei.) [Címlapkiadás.]
- V. [7. kiad.] 1918. *szeptember 7-én kelteve.* A borítéklapon csak *A fekete kakas* címe van feltüntetve (1—17. 1.), de a kiadvány a *Kozsibrowszky üzletet köt* című elbeszélést is tartalmazza (17—32. 1.). Bp. Singer és Wolfner kiad. 4r. (Milliók Könyve 74. sz.)
- VI. a) [8. kiad. 1921.] Lampel R. (Franklin-Társulat ny.) 72 l. (Magyar Könyvtár 951—954. sz.)
- b) [9. kiad. Évszámjelzés nélkül, a kibocsátás éve nem állapítható meg.] (Magyar Könyvtár 1111—1112. sz.) A VI. a) kiad. változatlanul, de új sorozatszámokkal. [Már nem is címlap-, hanem csak borítéklap-kiadás.]
- e) [10. kiad.] Ua., mint a VI. a) és b) kiad., de »Magyar Dolgozók Könyvtára« sorozatímmel bocsátva forgalomba az 1940-es évek második felében.
- VII. [11. kiad.] 1955. »Kisregények II. kötet.« (Sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes.) Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 373—424. l. (MK Válogatott Művei.) [A kötet tartalma nincs időrendi csoportosításban.] Megjelent 12 000 példányban.

Francia fordítása:

Le coq noir. [A fordító neve nincs feltüntetve.] (Revue de Hongrie. Szerk. Huszár Vilmos. Budapest—Páris. 1909. Hat folytatásban: III. köt. 3—6. sz., márc. 15—június 15.; IV. köt. 7—8. sz.; július 15—augusztus 15.)

Keletkezése, forrásai

A fekete kakas Mikszáth egyik legjelentősebb, legművészibb alkotása; írói egyéniségét is kiválóan jellemzi. Méltatói általában a történet misztikumát emelik ki. Mikszáth más elbeszéléseiben is számos példáját adta babonás misztikumra hajló szemléletének; pl. *A jó palócok*, *Prakovszky*, *A fekete fogat* stb. Ezúttal egy szegény árvalány rója le halálját a halála után, jótévedője, az öreg Kulyi iránt.

György Lajos szerint: »Ez a poétikus elbeszélés, amely a magyar novellairódalom leggyönyörűbb darabjai közé tartozik, azt a benyomást kelti, hogy Mikszáth a népköltészetben világszerte ismert hálás halott indítékára építette fel osolekményét.« (Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz. Bp. 1933. 34. l.) György Lajos e mesekörre nézve utal Köhler fejtegetésére: Kleinere Schriften, 1898. I. 5—39. l.

A fekete kakas alapötletének felbukkanásáról és két részletének élmény-elemeiről Mikszáthné főljegyzéseiből értesülünk. (Visszaemlékezései. Bp. 1922., új kiadása 1957.) Az 1880-as évekről szóló fejezetben írja (1922: 162. l., 1957: 219. l.), hogy MK a megváltozott Szklabonya helyett szívesebben időzött felesége falujában, Mohorán: »Itt csendben és kedélyesen folytak napjaink, napközben az uram dolgoztatott. Este pedig a vadszölvével befuttatott verandán üldögtünk. Átjöttek nap-nap mellett a szomszédból Plachy János nagybátyámék, és ekkor éjfélig ki nem fogytunk a szövből. Előkerültek a régi családi történetké, anekdoták, sőt igen gyakran és igen szívesen esett szó misztikus dolgokról és hazajáró lelkekről. János bácsi a Plachy-család házi kísérteteit emlegette, melyek igen szereznyen kis és nagy kutyák, gyakran fekete kakas [!] alakjában ijesztgették az unokákat...«

Az elbeszélés két epizódjával kapcsolatosan is van Mikszáthnének egy-egy érdekes főljegyzése.

Az egyik: a szegény ember garmadáját egy búzaszemmel gyarapító galamb jelene. Mikszáthné és családja nem tudta, hogy ez a motívum egy régi, sokezer éves keleti mese keretébe ágyazódik itt.

A Mauks- és a Plachy-család körében úgy élt ennek a jelenetnek az emléke, mint sajátos családi hagyomány. Mikszáthné szerint (1922: 163, 1957: 219): »Kálmánt különösen megkapta egy ilyen történet: valamelyik ősapja vára körül lévén fogva az ellenség által; azokból a búzaszemekből őrlött kenyérral tartja el házanépét, melyet éjjelenként fehér galambok garmadába hordtak az udvarra... Valódi galambok voltak-e, vagy pedig a családhoz tartozó elhalt lelkek szálltak-e galamb képében az udvarra? Nem tudatik... hanem holdvilágos éjjeleken a furmányosok, pásztorok, lesben álló vadászok még ma is látják a romok felett röpködő fehér galambokat.« (A Mikszáthné közléséhez csatolt lábjegyzet hivatkozik is arra, hogy MK *A fekete kakas* c. elbeszélésében sok-sok év múlva használta fel ezt a motívumot.)

Egy másik epizód: Az elbeszélés elején MK megemlíti a kedves Dévényi Szepi bácsit, a gyermekek nagy barátját, akiről később önálló elbeszélést írt *A fahuszár, meg a lova, meg a ló szja* címmel. (Jk »A gyerekek« c. köt.) Ezzel a Szepi bácsival kapcsolatosan jegyzi föl Mikszáthné, hogy szklabonyai tartózkodásuk idején, e boldog időszakban, az író ezen a vidéken minden fű-fa gyermekkorára emlékeztette (1922: 162, 1957: 218): »— Nézze — mondta MK —, ott van a peszerényi csárda, bizony most is úgy el vannak törve az ablaktáblái, mint gyermekkoromban... ez az országút különben is mindig édes emléket fakaszt bennem... vásári napokon sok más gyerek

társaságában egész a csárdáig lejártunk Dévényi Szepe bácsit lesni, akinek a bricskája meg volt rakva gycrekjátékokkal és mézeskaláccsal... Szegény jó öregember, saját családja nem lévén, az egész világ gyerekeit szerette és kényeztetette; bárcsak megtalálnám a sírját, hogy emléket állíthatnék följe.»

Az elbeszélés egy másik jelenetének, a kegyes csalással gyarapított búzatermés epizódjának eredetére, ill. mintáira *Scheiber Sándor* mutatott rá »MK és a keleti folklóre« c. tanulmányában, Bp. 1949. (Ld. részletesebben a Tárnyi magyarázatok közt!)

A mese az öreg Kupolyi fürdőre készülődése körül bonyolódik. A környék betegeit az orvos Gleichenbergbe küldi. E klimatikus gyógyhelytől biztos javulás remélhető...

Mikszáthot mintegy tíz évi nyaralás emlékei fűzték Gleichenberghez. Annakidején rámutattunk arra, hogy a *Szent Péter esernyője* írásához 1894. évi gleichenbergi nyaralása idején kezdett hozzá (Krk 7. köt. 211—213. l.). Láttuk azt is, hogy *Katánghy Menyhért* képviselőisége előtti éveinek, fürdőorvosi pályafutásának rajzát is gleichenbergi élmények és emlékek hatása alatt dolgozta ki (Krk 9. köt. 188—190. l.). Nos, *A fekete kakas* immár a harmadik nagyobb elbeszélés, amelyben Gleichenbergnek szintén szerep jut. Az orvos Parászka község- és vidékének betegeivel együtt az öreg Kupolyit is Gleichenbergbe küldi. Az arany szívű Kupolyi bácsi más betegre, a haldokló árvalányra költi a fürdőköltségeket, de azért orvosi kezelés nélkül és Gleichenberg nélkül is meggyógyul...

Mikszáth korábbi elbeszéléseiben is feltűnik a csipőesség, a maró gúny, mellyel orvos-alakjait kezeli. Ez a gúny talán Katánghy fenti históriájának rajzában a legkegyetlenebb (Krk 9. köt.). Amikor MK Katánghy homályos előéletéhez foglalkozást keres, nem tud jellemzőbet találni, mint hogy célzatosan orvosá teszi e lolkiiismeretlen, tudatlan, pénzéhes »akarnokot«. Azelőtt is, azután is számos elbeszélésében rajzolt Katánghyhoz hasonló orvosfigurákat. *A fekete kakas*, *A szökevények*, *Akli Miklós*, *A vén gazember* orvosai, *A szelístyei asszonyokban* szóba kerülő középkori doktorok (Lyrylla királyné orvosai) stb. egytől egyig e rokonvadásokból tevődnek össze. Mikszáth orvosai tudatlan és lolkiiismeretlen, pénzsóvár alakok, akik szakmájuk tolvajnyelvével, nagyképűséggel, sértődékenységgel, hiúsággal és fölfokozott anyagi igényekkel bátyázzák körül magukat; külsőségekkel igyekeznek növelni »hivatásuk« jelentőségét s leplezni elképesztő tudatlanságukat.

A fekete kakas két orvosalakjának ábrázolása a legkedvezőtlenebb. Kupolyi orvosa lélektelen, érzéketlen gép: »— Nem érdemes már komédiázni erre a rövid időre« [ami még Kupolyinak hátra van] — mondja. A beteg lány orvosa sokáig késik, mert fontosabb páciense akadt: a vicspánné! Főlényes és korlátolt. Tudományát »főnségnek és pozitívnak« tartja, de e főnség és pozitív szilárdság ellenére a beteg éppúgy meghalhat, mint ahogy meg is gyógyulhat... *A szökevényekben* alig lehet előtalálni az orvost, mert »az most kártyázik valahol. Az *Akli Miklós* c. regény orvosa sarlatán, a *vén gazemberé* »dodonai dohagásai« éppolyan fontoskodó, mint a kislányé *A fekete*

kakasban. »— Egy kutya az!« — mondja Mikszáth az öreg kocsis szavaival a maga véleményét.

Nem véletlen, hogy Mikszáth elbeszéléseiben halvány árnya sincs a mesebeli kedves, jóságos, segítõ »doktorbácsiknak«, s hogy az õ orvosainak kezeibõl nem az életbe térnek vissza, hanem a halál révébe hullanak a betegek. Egyik méltatója, *Nagy Sándor* szerint: Mikszáth orvosai »hivatásos emberölõk«. (Ld. Irodalomtörténet, 1914. évf. 390. l.)

Mikszáth ifjúkora óta súlyos veszteségek, fájdalmas tapasztalatok árán jutott el ehhez a keserû szemlélethez és kíméletlen ábrázoláshoz. Mária húga tizenhat éves korában tüdővészben halt meg. Anyját kolerajárvány vitte el. 1890-ben pedig difteritisz ragadta el legkedvesebb kisfiát, az öt éves Jánoskát. (Ld. a Mikszáth-család nemzedékrendjét Király István összeállításában: MK-né Visszaemlékezései, 1957. kiad. 395. l.)

Testvérének, anyjának és kisfiának halála háromszoros figyelemztetés volt számára, hogy a válságos fordulókön a betegség mindig nagyobb, mint az orvosok tudománya...

Sok vesztesége között az volt a legsúlyosabb, hogy a legdrágábbat: kisfiát sem tudták megtartani az életnek! Az okos, kedves, szép kis fiúcska után csak annyi maradt, hogy »egy púppal több volt a földön. Egyéb nem történt. Egy púppal több« — ahogy Mikszáth *A fekete kakasban* mondja.

Kétségtelenül ezek az öt legközvetlenebbül érõ csapások alakították ki lejtõt véleményét. A fájdalom lírája nyilatkozik meg túlzó, torzító, szatirikus ábrázolásában. Nála még a fájdalom lírája is humorban és szatírban nyer kifejezést.

Mikszáth nemcsak hogy szatírárt ír az orvosokról, de azon túl állást is foglal a gyógyítás kérdésében. Az orvosokkal és a gyógyszerekkel szemben — tehát tudományellenesen — a legjobb orvost a természetben látja. Az õ betegein sohasem a tudomány segít, hanem a természet. Az öreg Kupolyi pénztelenül és gyógykezelés nélkül is meggyógyul, mert reggeltõl estig a földeken és az erdõben dolgozik. A *Különös házasságban* Horváth Piroskát az erõsíti meg, hogy napnap után fiatal nyírfákat vagdos szekercével. Az író szatírája és recipéje teljesen egybehangzó. Fájdalmas veszteségek tették bizalmatlanná az orvosi tudománnyal szemben. A természetet és a munkát tartja a legjobb orvosságnak, az egészség megõrzése és visszaszerzése legbiztosabb tényezõjének.

Orvos-figurái között szinte kivételnek számít egy-két rokonszenvesebb alakja, mint pl. Birly sebész a *Zöld légyben* (Krk 8. köt.), aki lelkiismereti kötelességének tartja, hogy a gazdag, makacs parasztot meggyógyítsa, miután a honoráriumot már ügyis fölvetve! Hasonlóan eltér a sablontól a *Különös házasság* cinikus orvosa, Medve doktor.

Elítélõ nézeteitõl függetlenül volt Mikszáthnak néhány kedves, szeretett orvos-barátja is. Így különösen Závory Sándor, a gleichenbergi magyar fûrdõorvos, és Farkas László, a Rókus-kórház sebészorvosa, akiktõl nem egy orvos-történetet hallott s fel is dolgozott. (Závoryról ld. Krk 7. köt. 216—217. l. jegyzeteinket. Farkas László-

tól kapta a *Zöld légy*, Krk 8. köt., és *Aeskulap az Alföldön* o. elbeszélései témáját stb.) A szóbanlevő *Fekete kakas* első kiadásának egy példányán ezeket az ajánló sorokat találjuk: »Farkas László kedves barátomnak emlékül a sok témáért, melyet beadogatott és praesentált. Budapest. 1901. dec. 24. Mikszáth Kálmán.«

*

A *fekete kakas* művészi szépségeit — és főleg ezeket az esztétikai értékeket — méltatják a kritikák, melyeket alább, az Irodalom o. fejezetben közlünk. Meg kell említenünk, hogy a novella művészi szépségeihez tartozik még szerkezetének arányossága, mondhatni matematikai egyensúlya. Az elbeszélés első fele: Kupolyi jócselekedetének leírása. Az elbeszélésnek ez a része, a kislány temetése után, egy kakaskurorékolással végződik. Az elbeszélés második fele szinte teljesen azonos terjedelemben a jócselekedet méltó jutalmát, a »hálás halott« viszonzását meséli el. Ennek is egy titokzatos »Kikiriki« az utolsó akkordja. A kakasszó mintegy refrén-szerűen zárja le a két fejezetet, és tökéletesen jelzi az elbeszélés nyugvó-, illetőleg zárópontját.

Szövegváltozatok

Kiadásunk az 1901. évi első kiadás szövegét vette alapul. Ennek a Pesti Hírlap (röv.: PH) szövegétől eltérő módosításait, javításait Mikszáth maga végezte. (Az 1901. évi kiadásba becsúszott és örökletessé vált egyes nyomdai hibákat viszont a PH nyomán javítottuk, pl. 38 : 8, 44 : 29.)

Az 1907. évi kiadást (MKm 28. köt.) nem fogadhattuk el alap-szövegnek, mert a Róvai-kiadó cég valamely illetéktelen tényezője számos helyen »belejavította« (értad : belerontott) Mikszáth szövegébe. Ld. pl. az alábbi jegyzékben 9 : 6, 9 : 38, 13 : 28, 17 : 33 stb. E javítók — jellegzetes nyelvtani pedantériával — kíméletlenül irtotta a névelőket a személynevek előtt : 9 : 28, 30 és 31, 10 : 3, 11 : 8, 24 stb.

Sajnálatos, hogy a Jk (amely 1910 óta számos kiadásban forgott közkézben) az 1907. évi romlott szöveget közvetíti, számos újabb hibával (pl. 12 : 31, 13 : 11, 14 : 10, 14 : 23, 46 : 17) és önkényes kihagyásokkal (13 : 20, 14 : 36) tovább rontva, módosítva Mikszáth előadását.

Az orvos neve a PH-ban *dr. Grobby* volt (7 : 17 stb.); az első kiadásban Mikszáth *dr. Broglyra* módosította.

Lap Sor

Cím : *A fekete kakas.* (PH : *A kakas, a csöngettyűvel.*)

7 : 17 stb. *dr. Brogly* (PH : *dr. Grobby*)

8 : 20 Jk és Krk : a *szent korona* (PH—1907 : a *szt korona*)

9 : 6 olyan oipó-ábrázatokkal, mint a váoi *kanonokok*, (1907, Jk : olyan oipó-ábrázatokkal, mint *egy váoi kanonoké*),

- Lap Sor
- 9 : 24 aranyból és ezüstből (PH : az aranyból és ezüstből)
- „ 28 a Pali (1907, Jk : Pali)
- „ 30 és 31 A Pali (1907, Jk : Pali)
- „ 38 kísértésbe jött (1907, Jk : kísértésbe jött)
- 10 : 3 a Pap Vince, (1907, Jk : Pap Vince,)
- 13 PH, Jk és Krk : Az öreg tehénkéről (1901, 1907 : Az öreg tehénkéről)
- 24 Krk : Matuzsálem (PH—1907 : Mathusalem Jk : Mathuzsálem)
- 32 A kerten keresztül is patak folyt (PH : A kerten keresztül egy kis patak folyt)
- „ 38 vedlett, vén fickó, (1907, Jk : a vedlett vén fickó,)
- 11 : 3 ez az egész ócska kúria, (1907, Jk : ez az egész kúria,)
- „ 8 de a Palihoz (1907, Jk : de Palihoz)
- „ 11 még ő is ritkán bír áthágni. (PH : még ő is csak ritkán bír áthágni.)
- 13 egyszer sem (PH : egyszer se)
- 14 a Pali (1907, Jk : Pali)
- 24 Benáknét, (PH : a Benáknét,)
- 34 PH és Krk : A nagyapó (1901—Jk : A nagyapa). [De a 22. és 27. sorban minden szövegben : a nagyapó. Ezért az első szöveg — a PH — kifejezését fogadtuk el.]
- 38 Az anyóka ült (Jk : Az anyóka ül)
- „ 39 a Pali (1907, Jk : Pali)
- 12 : 11 vigyél ki egy kis májat (1907, Jk : vigyél egy kis májat)
- 14 a fehér hajak alatt, (Jk : a fehér haja alatt,)
- 31 s ha asszonyért ment el a három falu, (Jk hibásan : s ha az asszonyért ment el a három falu,)
- 13 : 2 a Vince (1907, Jk : Vince)
- 6 Tagadni sem lehet, (PH : Tagadni se lehet,)
- 11 odahozza az ördög Gilágót (PH : odahozza az ördög a vén Gilágót 1907 : odahozza az ördög Gilágót Jk értelemzavaró sajtóhibával : odahozza az ördög Gilágót) [A kiadások egy részében és más elbeszélésekben is a névalak általában : Gilago]
- 16 derekon csípi (Jk : derékon csípi)
- 20 úgy megrakja, úgy megaprózza, (1907, Jk kihagyással : úgy megrakja,)
- 24 Gilágókkal : 1907, Jk : Gilagókkal :)
- 28 csuromvíz volt rajta az ing (1907 kihagyással, hibásan : csuromvíz volt az ing Jk önkényes módosítással : csuromvíz volt az inge)
- 14 : 10 csak a pénzről van szó, (Jk hibásan : csak a pénzről van a szó,)
- 15 ez járt az eszében, (PH : az járt az eszében,)
- 17 a Vincével, (1907, Jk : Vincével,)
- 18 a Palival, (1907, Jk : Palival,)

Lap Sor

- 14 : 23 Igen ám, *de* hátha annyi se terem, (1907 kihagyással : Igen ám, hátha annyi se terem, Jk : Igen ám, hátha annyi sem terem,)
33 a Pali is (1907, Jk : Pali is)
36 s a piros pipacsok úgy nevettek, *de úgy nevettek* — hogy (Jk kihagyással : s a piros pipacsok úgy nevettek — hogy)
„ 37 Vince (PH : A Vince)
15 : 16 Éjjelenkint Vince és a Pali (1907, Jk : Éjjelenkint Vince és Pali)
21 felkölti *és megintti* : *sbújj be* (PH csak ennyi : felkölti : *sbújj be*)
„ 24 a Vince (1907, Jk : Vince)
„ 27 miskulancia (Jk : miskulánacia)
„ 28 a Vince (1907, Jk : Vince)
„ 33 A Pali (1907, Jk : Pali)
„ 39 a csodálatos (PH : e csodálatos)
16 : 14 a Pali (1907, Jk : Pali)
„ 24 a Palinak, (1907, Jk : Palinak,)
„ 29 a Pali (1907, Jk : Pali)
„ 34 A Vince (1907, Jk : Vince)
„ 36 a Vince (1907, Jk : Vince)
„ 38 a Palika (1907, Jk : Palika)
17 : 5 és 18 a Pali (1907, Jk : Pali)
19 további tárgyalásba *bocsátkozni* (PH : további tárgyalásba *ereszkedni*)
26 *füvekben* (1907, Jk hibásan : *füveken*)
33 hát *egy* fehér galamb (1907, Jk önkényes módosítással, hibásan : hát fehér galamb)
18 : 1 elvegyült többi testvérei közé (PH : elvegyült a többi testvérei közé)
5 *dobro zdravja* (PH : *Dobra zdravja*)
12 *Abból áll az, hogy a* lapátos ember (PH : A lapátos ember)
16 *melyről* (Jk : *melyből*)
25 Hozzátok *ide* azt a lecsapó fát! (1907, Jk : Hozzátok azt a lecsapó fát!)
„ 29 PH, 1907, Jk és Krk : *burgundia* (1901 : *burgondia*)
19 : 12 A Sajó szétjátszotta magát, (PH : A Sajó *egészen* szétjátszotta magát,)
18 — No, *melyik* (PH : — No, *melyitek*)
18 Rábca (PH : Rápca)
26 — Tudod-e, mi az újság? (1907, Jk : — Tudod-e, mi újság?)
20 : 30 Vincének, (PH : a Vincének,)
34 PH, Jk és Krk : úgy *mosolygott* az öregre, (1901, 1907 : úgy *somolygott* az öregre,)
„ 36 a Vincének, (1907, Jk : Vincének,)
„ 37 a Palin. (1907, Jk : Palin.)
21 : 12 csak túlságos vézna. (1907, Jk : csak túlságosan vézna.)

Lap Sor

- 21 : 14 kisleány? (PH : kislány?)
16 a lázas *kék* szemével (Jk hibásan : a lázas két szemével)
36 *tisztartó* (Ez a szó — valamelyik nyomdai vagy kiadói közreműködő ostobasága miatt — az egész Jk-sorozatban következetesen, hibásan : *tisztartó*!) [Ld. még a Krk 5. köt. 240. l., a 6. köt. 233—234. l. jegyzetét stb.]
- 22 : 4 és 6 Vince. (PH : a Vince.)
23 : 3 a szalmaszállal. (PH : *egy* szalmaszállal.)
23 muszlincák (Jk : muslincák)
37 kár, hogy *most nincs* nálam. (PH : kár, hogy *nincs most* nálam.)
- 24 : 6 A paraszkai (PH és 1901 itt : A paraszkai)
12 Krk : egy *taréjcsöngettyű*, (PH : egy *aranycsöngettyű*, 1901—Jk : egy *taréjcsöngettyű*). A *csöngettyű*, *csöngettyű* szó a PH—Jk szövegeiben mindvégig : *csöngettyű*, ill. *csöngettyű*
- 25 : 4 emellett (Jk : amellett)
„ 24* s ha búzaszem hull ki (PH : s ha búza hull ki)
26 : 1 kiáltott föl (PH : kiált föl)
21 És hát akárhogy van is, (PH : És hát *a végén* akárhogy van is,)
37 aki egy karaszáni fiatal leányt csipkedett, (PH : aki egy karaszáni fiatal leány *arcát* csipkedte,)
- 27 : 4 öklével. (PH : az öklével.)
„ 20 per tu (Jk : pertu)
29 : 3 távozhatsz, (PH : távozhatsz,)
„ 5 a Broglynál, (PH : a *Grobbynál*, 1907, Jk : Broglynál,)
„ 32 A Zsuzsa (1907, Jk : Zsuzsa)
„ 35 szemeit (PH : a szemeit)
30 : 1 formájából. (PH : a formájából.)
2 Előbb a vörös szín (PH : Még előbb a vörös szín)
5 Fékvesztett (PH : Fékvesztett)
11 parancsolón (PH : parancsolóan)
35 hogy már *valaki fogja* a kezét? (PH : hogy már *fogja valaki* a kezét?)
39 s úgy tartotta a levegőben egy *és* ugyanazon helyen (PH : és úgy tartotta a levegőben egy ugyanazon helyen,)
- 31 : 9 a Vince (1907, Jk : Vince)
25 kukorékolt (PH : kukorikolt)
(A 28. sor alatti szünetjelző csillagot egyedül a Jk mellőzte.)
- 32 : 19 a Vince (Vince)
25 Isten elem *hagyította* [= hajította] a bajt. [Mindenik szövegben így; MK más műveiben is előforduló népies szóalak.]
- „ 31 Azt mondaná (1907 sajtóhibával : Az mondaná)
34 : 1 osont *el* a sok vásáros nép közt (1907, Jk : osont a sok vásáros nép közt)

Lap Sor

- 34 : 3 a Vince (1907; Jk : Vince)
 11 Egy kis mellékkereset (PH : *Ez egy kis mellékkere-*
set)
 20 PH, 1907, Jk és Krk : *mely* olyan, (1901 sajtóhibával :
mert olyan.)
- 35 : 4 Verona, *borona*; *zenebona*, hona. (1907, Jk : Verona, *zene-*
bona, *borona*, hona.)
 „ 7, 9 és 12 a Vince (1907, Jk : Vince)
 „ 32 No, nézd (PH : No, nézd, *no*, *nézd*)
- 36 : 12 vékony szárát, míg (PH : vékony *szarat*, s míg)
 13 *ott* ringott (PH : *itt* ringott)
 19 míg végre meglátta öreg gazdáját (1907, Jk : míg végre
 meglátta az öreg gazdáját)
 20 PH és Krk : dacosan szegte *meg* a nyakát : (1901—Jk
 értelemzavaró hibával : dacosan szegte a nyakát :)
 „ 23 szépen, *rendesen* (1907, Jk : szépen, *cændesen*)
 „ 27 És hova (Jk : És hová)
 „ 30 kántoré (1907, Jk : kántoré)
- 37 : 11 a Vince (1907, Jk : Vince)
 „ 15 és 21 A Vince (1907, Jk : Vince)
 „ 22 számolgatták halkán, (Jk : számolgatták halkán.)
 „ 25 ennyi meg ennyi, (Jk : ennyi meg annyi.)
- 38 : 8 PH és Krk : Oh, a másodsorban (1901—Jk örökletes
 sajtóhibával : Oh, a másodsorban) [Az első szöveg, a PH
 szövege a helyes, mert hiszen ez a szó ismétlése, illetőleg
 folytatása az előbbi, félbeszakított mondatnak : De má-
 sodszor . . . Oh, a másodsorban stb.)
- 39 : 22 Hanem a szerencse nem akarta legyezgetni, egyik bankó
 úszott a másik után . . . (PH bővebben : Hanem a szeren-
 cse nem akarta legyezgetni, *vesztett*, *folytonosan vesztett*,
 egyik bankó úszott a másik után . . .)
- 40 : 2 *Megrázkódott*, rábámult (PH : *Megborzongott*, rábámult)
 7 — Hova megyünk? (Jk : — Hová megyünk?)
 17 ezt a vén koponyát, (PH : ezt a vén koponyámat,)
 33 Szép is volna, ebugattát! (PH : Szép is volna, az ebugat-
 tát.)
 34 A világon már nagyobb eset is előfordult. A király egy
 országát veszítette el, (PH bővebben : A világon már na-
 gyobb eset is előfordult. *Nem sok, de előfordult*. A király
 egy országát veszítette el.)
- 41 : 11 kergetnek. (PH : kergettek.)
 „ 24 A varnyói (1901 itt hibásan : A varnyói)
 „ 33 Pali se. (PH : a Pali se.)
- 42 : 3 a legborzasztóbb (Jk : legborzasztóbb)
 43 : 4 Eszterházy (Jk : Esterházy)
 „ 17 mégse (1907, Jk : mégse)
 „ 18 a Vince (1907, Jk : Vince)
 44 : 13 Krk : csuromvíz (Az eddigi szövegekben : csuron víz)

- Lap Sor
- 44 : 20 PH és Krk : szelidebben kiálta rá : (1901—Jk örökletes sajtóhibával : szelidebben kiáltá rá :)
- 45 : 37 a Vince (1907, Jk : Vince)
- 46 : 10 az apóka *most* már nem érezte (Jk kihagyással : az apóka már nem érezte)
- 12 Krk : *díványon*, (Az eddigi szövegekben : *dívánon*.)
- 17 a gazdaság kezdett fölpendülni, (Jk önkényes módosítással, hibásan : a gazdaság kezdett felpezsdülni, [!])
- ;; 19 a köhögést. (PH : a köhögését.)
- ;; 34 esténként (PH : estéknként)
- 47 : 31 *Gilágót*, (1907 : *Gilágot*, Jk : *Gilagót*.)
- 48 : 14 szemeit (PH : a szemeit)
- 18 és 26 néhány (PH : néhány)
- 21 A Pali (1907, Jk : Pali)
- 27 a Paliról meg a Horváthynéről. (1907, Jk : Paliról meg Horváthynéről.)
- 32 Legott felültette bricsákára (PH : Legott felültette a bricsákára)
- 49 : 1 — De árt a légynek, (PH : — De árt az a légynek,)
- 3 Benákné (PH : a Benákné)
- 4 a mezőkön *kódorgott* (PH : a mezőkön *kujtorgott*)
- 8 és 24 *sem* (PH : se)
- 17 és amikor (PH : és mikor)
- 21 Jk és Krk : *bebabulyázott* (PH—1907) örökletes sajtóhibával : *bebabulyázott*)
- ;; 26 Vince (PH : a Vince)
- 50 : 9 Vincét, (PH : a Vincét,)
- 13 gyámolítani. (PH : *meggyámolítani*.)
- 16 PH és Krk : *hogymindeniknek megmaradt* (1901—Jk : *hogymindenkinek megmaradt*)
- 51 : 5 Senkinek *sem* (PH : Senkinek *se*)
- 7 egyetlen szót *se*, *csak* néha (PH : egyetlen szót *se*; néha)
- 11 mert *már* a pitvarban (1907, Jk : mert a pitvarban)
- 18 Vince *sietteben* kipkedett-kapkodott, (PH : Vince *széltében* kipkedett-kapkodott,)
- ;; 20 a Pali (1907, Jk : Pali)
- ;; 28 a *gyertyafénynél* (PH : a *gyertyafénnyel*)
- ;; 29 a Palit, (1907, Jk : Palit,)
- 52 : 9 a Király Pistát (1907, Jk : Király Pistát)
- ;; 12 a Pista (1907, Jk : Pista)
- ;; 23 a Kupolyi Pált! (1907, Jk : Kupolyi Pált!)
- 53 : 14 a Pali (1907, Jk : Pali)
- 21 csöngettyűje (1907, Jk : cseppettyűje)
- 24 *Megnyugodott* ebben és kijelenté, (PH : *Mire megnyugodott* ebben és kijelenté,)
- 25 hogy csak *siessek*, *siessek* . . . (1907, Jk : hogy csak *siessek* . . .)
- 31 s intett nagy fejével, (PH : s intett a nagy fejével,)

Tárgyi magyarázatok

Személynevek. Mikszáth regényeiben és elbeszéléseiben rendszerint vegyesen szerepelnek a valóban létező és a költött személyek. Ez utóbbiaknak többnyire a neve is költött, vagyis olyan, amelyet névtárainkban hiába keresünk. Költött nevet visel az elbeszélés főalakja: *Kupolyi József*, az orvos: *dr. Brogly*, a szomszédok: *Kosztóhay Péter*, *Boinádyné*, *Szlanyczikiné* stb. (Kupolyi nevét egyébként *A fekete fogat* c. elbeszélésében is említi Mikszáth: Jk 25. köt. 23. l.) Egypár szereplő Mikszáth más írásából ismerősünk: *Gúlgó*, a muzsikusz cigány (13: 12), A jó palócok nevezetes alakja: »az a kutya *Fülsika*» (52: 6) és *Dévényi Szepi bácsi*, a gyerekek barátja (7: 27), akiről — mint az elbeszélés keletkezéséről szóló fejezetben említettük — külön novellát is írt. — Eredetük szerint ismeretes nevek: *Szerednyei* (20: 11, Szerednye község Ung megyében), *Lehoczky* (35: 1, Turóc megyei birtokos család), *Korpdái* (37: 22, ld. Nagy Iván családirtó-téneti munkáját) stb. *Balassa Antalról* (13: 14) részletesebben szólnak az alábbi jegyzékben.

Földrajzi nevek. *Parászka* község neve (7: 13 stb.) csak részben költött. Helységnévtáraink emlitenek ugyan egy Paraszka-falu nevű Turóc megyei községet, de az elbeszélésben — Mikszáthné Visszaemlékezései szerint (1922: 162) — Peszerény községet, pontosabban: kisebb, pusztaszerű települést jelenti Nógrád megyében, Zsély mellett. *Palojta* (11: 24): Alsó-, Felső- és Középpalojta, Balassagyarmathoz közel fekvő Hont megyei kisközségek; *Az eladó birtokban* is említi Mikszáth (Krk 5. köt. 99. l.). A többi földrajzi nevet (*Vernyó* 11: 18, *Bogyola* 39: 3, *Kisze víz* 23: 14 stb.) sem a helységnévtárak, sem a monográfiák nem ismerik. *Keracsán* (21: 3) és *Karaszán* (26: 37) valószínűleg egyazon helység költött neve, s csak a kézirat hibás olvasása miatt lett belőlük a Pesti Hírlap szövege óta kétféle névalak. Kézirat híján mégsem egyesítettük.

A történet idejét Mikszáth pontosan megjelöli mindjárt a bevezetésben (7: 19); az esemény az 1890-es évek elején játszódik.

Lap Sor

- 7: 25 *A moszkvai hideg, mely Napóleont letéperte* — Napóleon 1812 tavaszán 600 000 főnyi sereggel támadta meg Oroszországot. Moszkvába már csak 150 000 emberrel vonult be. A korán (már októberben) beállott hideg tél pedig 40 000-re fogyasztotta seregét; november végén már csak 15 000 emberrel tért vissza Párizsba.
- 30 *Francka néni* — MK elbeszéléseiben többször előforduló alak. Ld. pl. *A kakas, a néni, meg a bácsi* c. elbeszélését »A saját ábrázatomról« c. kötetében (Hi 1. köt. 80. l.).
- 8: 3—4 *Ujlaki Mihály, aki a száguldó bikát megkapta a szarvánál fogva* — nyilvánvalóan Arany Toldi-jának (IX. ének 10. versszak) reminiscenciája.
- 20 »a szent korona teste« — a régi Magyarországot nevezték így.

Lap sor

- 10 : 6 *botos* — szűrposztóból vagy nemezből készült nagy, meleg cipő vagy csizma.
- 14 — 19 *az öreg tehénke teje* — Hasonló jelenet van a *Szent Péter esernyőjében* is, amikor Müncz Móric egy tehenre alkuszik (Krk 7. köt. 106—107. l.).
- „ 22 *burgundia* — takarmányrépa.
- 12 : 29 *izében* — MK szokatlan szóhasználata ehelyett : *iziben*.
- 13 : 14 *Balassa Antal* báró (1822—1877) — Kékkő ura, Nógrád megyei nagybirtokos, Balassa Bálint családjának ágából. MK *A Krúdy Kálmán csimtyevései* o. elbeszélésének egyik főalakja (Ld. Krk 11. köt.).
- „ 29 *salabakter* — vén hülye, vén szamárr.
- 15 : 25 és 18 : 5 *»Ángoluk«* beszélő, Amerikát megjárt tótok másutt is előfordulnak MK műveiben.
- 15 : 30—18 : 30 *A egyes csalással gyarapított búzatermés epizódja* — *»Az istenáldotta búzacsempészes«* címmel *Scheiber Sándor* dolgozta fel ennek a keleti legendának a vándorútját (MK és a keleti folklore. Bp. 1949. 17—39. l.). A legenda az arab népmondákban és a zsidó hagyományban egyaránt élt. Európában először francia feldolgozásban válik ismertté : Alphonse de Lamartine révén, aki mint szentföldi útjának egyik emléktét közölte (1832). Azután két német nyelvű feldolgozás (August Kopisch, 1836. és Berthold Auerbach, 1881) népszerűsíti a keleti legendát. E francia és német közvetítések révén jut el a legenda a magyar irodalomba. Scheiber Sándor a hazai feldolgozásokat is számbaveszi. Magyarul elsőnek Orbán Balázs dolgozta fel (1861) ; utána mások is. A zsidó hagyomány e legendával a jeruzsálemi templom helyének kijelölését magyarázza. Közöljük a legendát Orbán Balázs feldolgozásában (*»Utazás Keleten«* II. köt. Kolozsvár, 1861. 119—120. l.) :
- »Egy arab rege Salamon temploma helyének történetét következőképpen adja elő : Azon hely régen szántóföld volt, melyet két testvér közösen művelt. A testvérek egyike nős és sok gyermek atyja volt, a fiatalabb pedig nőtelen. Eljövén az aratás, fáradságuk jutalmát két egyenlő részre osztották. Következő éjszaka a fiatalabb testvér gondolkozván, illetéknéppen okoskodott : „Én nőtelen, egyedülvaló ember vagyok, s következőleg kevesebb szükségeim vannak, mint bátyámnak, ki egy számos családnak feje, s így igazságos, hogy ő nagyobb részt kapjon a búzából, mint én.” Felkelvén, osztályrészből egy bizonyos mennyiséget átlapolt testvére búzájához. Ugyanazon éjjel a nős testvér nejevel beszélgetve, így okoskodott : „Az én fiatal testvérem egyedül van, senkije, ki a munkában segítse, ki vigasztalja gondjai közt, következőleg igazságtalan osztózsunk.” Felkelvén, saját búzájából átlapolt testvére csomójához egy

bizonyos mennyiséget. Reggel csudálkozva látta mindenik : hogy csomójuk egyenlő, s ezen csudát magoknak megmagyarázandók, következő éjjel újból ismételték fogásukat, s összetalálkoztak a jószívűség ezen megható munkájában. — E hely, hol a nemeslelkűség és önzetlenség ezen versenye folyt le, méltónak találtatott bölcs Salamon által arra : hogy Isten templomának fekhelyje [igy!] légyen, s megvén a két testvértől, oda építé fel templomát.*

Orbán Balázs a legendát nem saját anyaggyűjtéséből merítette, hanem Lamartine munkájából (*Voyage en Orient*) kölcsönözte.

Mikszáth kétségtelenül ismerte a legendát akár Lamartine, akár Auerbach, akár Orbán Balázs feldolgozásából. Elbeszélésében — mint kedves epizód — ügyesen hasznosítja a keleti mesét.

- 15 : 31 *Majmuna* — álomtündér. MK gyakran emlegetett mesebeli alakja. Előfordul pl. *Katánghy viszontagságos életében* is, Krk 9. köt. 75 : 30.
- 17 : 13 *megmetszett bárány* — kiherélt bárány.
- 18 : 5 *«Good by — dobro zdravja»* — isten áldja — jó egészséget!
; 28 *szuszék* — lisztes, gabonás láda.
- 20 : 16 *elszóródás* — időtöltés, szórakozás.
- 22 : 13 *rása* — durva, de lágú és igen erős ruhaanyag.
- 23 : 13 *Zehernye* (Zeherje) — Zehér, kisközség Gömör megye rimaszombati járásában.
- 20—21 *«te tacsókó» — mondja Kupolyi Vincének, pedig mdr a tacsókó is a hetven felé járt* — Vö. MK *Az apám ismerősei* c. regényének VI. fejezetével, ahol a nyolcvanhat éves Majgó Mártont az apja szintén le-tacsókózza. (Krk 2. köt. 21—22. l.) Ld. továbbá *A hosszú élettek* c. elbeszélését (Apró vázlatok és rajzok c. köt.), amelyet MK az említett fejezet anyagából kerekített ki.
- 23 *muszlinca* (gyakoribb szóalakjai : muslica, muslinca, muszlica) — rajonként járó igen apró légy ; borbogár.
- ; 31 *tézte* — togezte.
- 24 : 24 *pozsonyi mérő* — régi ürmérték (62 és fél liter).
- 25 : 1 *sillaba* — szótag.
- 28 : 24 *a kirielejzomát!* — Kirie elejzson = Uram irlalmazz! görög-nyelvű keresztény imarészletből formált szitokszó ezzel a jelentéssel : a mindenségét! a mindenedet!
- 29 : 8 *klepsidra* — régifajta óra (eredetileg : vízióra).
- ; 22 *hagymáz* — tífusz.
- 31 : 7 *Aeskulap úr* — az orvos. Mikszáth gúnyosan alkalmazza a gyógyítás görög-római istenének (Asklepios, illetőleg Aesculapius) nevét az orvosokra.
- 34 : 1 *kapos* — a vörös színű festéket adó ánizs-kapor szó egyéni vagy táji változata. (A magyar nyelv szótárai nem ismerik, Szinnyi Tájszótára sem.) Mikszáth többször használja e

- szót ebben az összefüggésben: »piros, mint a kapos«. Pl. *A lohinaí fűben is*: Krk 3. köt. 35. l.
- 39 : 3 *makaó* — francia eredetű hazárd kártyajáték.
- 40 : 34 »*A király egy országot veszítette el . . .*« — Célzás arra, hogy Ferenc József a solferinói ütközet (1859. június 24) után kénytelen volt lemondani Lombardiáról, amely majdnem másfél századon át a Habsburg-birodalomhoz tartozott.
- 41 : 22 »*Az vessen érte követ, aki maga bűn nélkül való*« — Jézus szavai a farizeusokhoz, akik egy házasságtörő nő megkövezését kívánták. Károli Gáspár fordítása szerint: »Aki közületek nem bűnös, az vesse rá először a követ.« (János evang. 8. fejezet 7.)
- 42 : 27 *Ubrik Borbála* — A zárdai fegyelem megsértése miatt huszonkét évig (1848—1869) sötét pincehelyiségbe zárt krakkói karmelita apáca történetére MK sokszor hivatkozik. Első ízben *A lutri* c. elbeszélésében, 1872. (Krk 1. köt. 108. l. jegyzetünk a 283. l.) Azután a *Beszterce ostromában* (Krk 6. köt. 117. l. és jegyzetünk a 254. l.) ; a seblázban fekvő Pongrácz Istvánnak a szokatlan csöndben az a sajtáságos gondolata támad, hogy a világtól el van zárva és éhhalál fenyegeti, mint a befalazott apácát. Itt, *A fekete kakasban* Kupolyi hasonlóképpen olyan elhagyatottnak érzi magát, mint egykor ama szerencsétlen fehérszemély. — A faluvégi házról a nép képzelete azt tartja, hogy annak a híres Ubrik Borbála apácának vették meg az esztergomi kanonokok : »Az jön ide lakni az új fundusra. Jaj, kérem alásan, nagyon furcsa szép történet az. Nem tetszett látni lefestve a képes könyvben?« — írja Mikszáth (Hi 18. köt. 264. l.) — E példák egy részére György Lajos is utal »Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz« c. tanulmányában (Bp. 1933. 5. l.)
- 43 : 33 *pampuska* — fánk, farsangi fánk.
- 44 : 20 *az elveszett juh föltalálása* — A biblia újszövetségi részéből való példázatot. (Lukács evangéliuma 15. 1—7.)
- 47 : 27 *Kálmán-nap* — október 13.
- 48 : 8 *Szent Antal-tüze* — orbánc.
- 26 *pletykázó nyelves asszonyok* — MK mindig hevesen kikel a pletyka s a pletykázó »nyelves asszonyok« ellen. Ld. pl. *Ne okoskodj, Pista!* Krk 8. köt. 23. stb. 1. és jegyzeteink a 236—7. és 244. l., *Katánghy* Krk 9. köt. 139. l. és jegyz. 265. l.
- 28—31 *A féltékeny férj és a táncoló feleség* — Hasonló epizódot említ Mikszáth egyik legrégebbi nagyobb elbeszélésében is : *A vármegye rókája*, 1877. Krk 1. köt. 145—146. l.
- 49 : 31 *borostyánmeggy-csöppek* — A borostyánmeggy vagy babérmeggy (*Prunus laurocerasus*) örökzöld díszcserje, keskeny fűrtben álló fehér virágokkal; leveléből keserű, mandulaízű gyógyeszt készítenek.
- 37 *tizedes* — városi vagy községi hivatali szolga.

Irodalom

Eddigi köteteink jegyzetanyagának »Irodalom« című fejezetei nyilván mutatják, hogy MK-nak azokat a műveit, amelyekből sem önálló kötetkiadás, sem színpadi vagy film-változat nem készült: a napisajtó és a folyóiratok alig ismertették.

A sajtó *A fekete kakast* is ilyen mostohán kezelte. Minthogy sem színpadra, sem mozivásznonra nem vitték: ebből »természetesen« következik, hogy Mikszáthnak ezt a kis remekművét csak néhány monográfia és tanulmány méltatja.

A fekete kakas és még három más elbeszélés c. kötet megjelenéséről a napilapokban csak reklámhirdetések és kommuniké-szerű közlemények adnak hírt. A kötet a Légrády Testvérek kiadása volt; e cég saját lapjában, a *Pesti Hirlapban* többször is hirdeti (pl. 1901. nov. 5., 23. évf. 306. sz. 23. l.): »Most jelent meg! MK: A fekete kakas és még más három elbeszélés.« A reklámhirdetés közli a kötet tartalmát és árát: díszkötésben 13 korona, fűzve 10 korona. Tehát elég drága újdonsága volt a karácsonyi könyvpiacnak!

A *Pesti Napló* (1901. nov. 1., 52. évf. 301. sz. 11. l.) rövid reklám cikkben ajánlja olvasóinak Mikszáth új könyvét. Néhány dicsérő szót szentel a kötetben található négy »bájos novellának. *A fekete kakasról* azt mondja, hogy »egyike Mikszáth legsikerültebb alkotásainak«. Elismeréssel részletezi a szép kiállítású könyv alkatrészeit: »A könyv MK tollához méltó köntösben jelent meg. A címlap tetszetős és izléses, az illusztrációk művészi kezekre vallanak, a papíros finom, a nyomás tiszta, a kötés pedig tetszetős a szemnek.«

A *Neues Pester Journal F—s.* jegyű munkatársa »Ungarische Literatur« címmel Jókai és Herczeg Ferenc egy-egy regényének ismertetése mellett Mikszáth három, egyidejűleg megjelent kötetét méltatja. (1901. nov. 27., 327. sz. 1—3. l.) Éspedig *A szelistyei asszonyok*, *A fekete kakas* és *Öreg szekér, jakó hárm* c. köteteit. Idézzük a meleghangú ajánló cikk idevágó szakaszát:

»In den „Frauen von Szelistye“ zaubert uns seine Feder sogar das Zeitalter des grossen Königs Mathias vor. Auch „Der schwarze Hahn“ hat nicht gestern, sondern vor vielen Jahren gekräht; aber wie anheimelnd wie in den Ton und den Zuschnitt der vom Verfasser geschilderten Zeit sich fügend, wie warm und unvermittelt, wie geistreich und witzig ist Alles, das Alte und das Neue, das uns Mikszáth in diesen drei Büchern vorplaudert! Lauter Kabinetstücke, die grösseren wie die kleineren Piecen, lauter echte, vollwerthige Perlen im Collier eines funkelnden und kostbaren Geschmeides. Mit diesem behängt Mikszáth die Statue der Göttin, der er seine literarischen Opfergaben widmet. Es gebriecht uns leider an Raum, auch zu nur einer flüchtigen Skizze des Inhalts der einzelnen in den drei Bänden enthaltenen Erzählungen. Es genüge unser Rath: Wer sich, oder dem von ihm zu Beschenkenden das Allerbeste bieten will, was Ungarns erzählende Literatur in jüngster Zeit hervorgebracht hat, der kaufe und lese diese drei Bücher.«

A Hét — Kiss József folyóirata — is inkább Mikszáth írásművészetét jellemzi általánosságban, mint magát *A fekete kakas* c. kötetet. (1901. november 10., 12. évf. 45. sz. 752. l.):

»MK ama kevés, helyesebben mondva: ama legkevesebb írók közé tartozik, akiknek, ha tollat fognak, mindig jut eszükkbe valami. Első sorban és a választottak között ez különbözteti meg igen sok mástól, aki csak teszi magát, mintha volna valami elmondani valója; de voltaképpen csak a szándék van meg benne — fizetésre már nem telik. Rajtuk a köntös, látjuk a gesztust, halljuk a szót; de a tartalom valahol elsikkadt és pótolják mindenféle szurrogátumok, melyek — hála az írásbeli készség szépen elterjedt gyakorlatának — minden nagyképűségnek hozzáférhetők. Ezért nagyon igaza van annak a bizonyosnak, aki azt tanácsolja a tapasztalatlan olvasónak, hogy az érzések szérszálhasogatóinak, a műtörténeti foszlányokkal kérkedőknek és a homályos eszmék harangkongatóinak fel ne ül. A hívságok hívságai ezek, melyekből ritkán születik valami ép dolog, — minden jó lélek dicséri az Urat!

Lám, Mikszáthnak semmiféle sallangra nincs szüksége és bár ugyancsak kikeresi, amit leír, nem hivalkodik a munka fáradságos voltának láttatásával. Szép és hálás feladat lesz majdan az irodalom tanulmányozójának belemélyedni Mikszáth talentumának elemzésébe; aki megteszi, reá fog világíthatni arra a csodálatos dualizmusra, hogy kevesen vannak, akik akkora műgonddal dolgoznak, mint Mikszáth, és akiknél oly kevésé volna felismerhető a munka szurutosága, mint nála. Csak a tökéletességen veszi észre az ember, hogy mekkora figyelem, mily pontos számítás és milyen mindenre kiterjedő gond dolgozott itt; az erőfeszítésből nem vesz észre semmit. Annál kevésbé, mert nem is jut eszébe, hogy gondoljon reá; elfoglalja és behálózza, ahogy Mikszáth szóval tartja és mesével ringatja.

Igaz, hogy ezek a mesék nem nagy igényűek; történetei kis emberek biográfiai és kis dolgok monográfiai; de mennyi aranyos derű, mélységes gyöngédség és csalafinta huncutság van bennök! Új könyvében *A fekete kakas* öreg házaspárja a legszebb és a leggyöngédebb példái közé tartoznak az idillek jegyében festett arcképcsarnoknak, és Mikszáth derűs képzelme, bölcs kedélye egybeült is mindig az idillek ösvényén jár. Mintha La Fontaine meséit olvasnók, akivel az írás módszerének tekintetében is rokon. Humorának fogása a régi és elbájoló eljárás, hogy a nagy dolgokat ravasz naivsággal kicsi képekben rögzíti és a világrend szigorú hatalmait a mindennapi-ság kedélyes formáiba öltözteti. Úgy beszél, teszem, a halálról, a betegségekről, mint a népmese az ördögről: a bizalmas cimboraság hangján, a humor megengesztelő kicsinyítéseivel és a derűs ötletek kifogyhatatlannak tetsző gazdagságával, aminthogy általában a népmesék szellemével congenialis a fantáziája, mely mindent a maga viszonyainak képre tud átgýurni, de a jókedv és az okos kibékülés irányába. És teszi ezt olyan nyelven, amely — nem fölösleges-e ismét elmondani? — édes, mint a csurgatott méz, elragadóan folyamatos és vajmi párját ritkítóan reábeszélő. Csiklandozza, simogatja és elringatja az olvasót, és jókedvet csal elő, mint szikrát acél a kovából.

Új bizonyosságot akarnak róla, hogy így van? Olvassák el tíj könyvét és azután ítéljenek.»

A *Vasárnapi Ujság* — Nagy Miklós képes folyóirata — (1901. dec. 22., 48. évf. 51. sz. 835—6. l.) ismertetés helyett csak ajánló sorokat közöl MK három új kötetéről, köztük *A fekete kakas*ról: »MK, az olvasóközönség nagy öröme, nem enged magának pihenőt, sőt fokozott szorgalommal írja műveit, melyek immár nemcsak nemzeti irodalmunk díszel, hanem nagyrészt különböző nyelvekre lefordítva a művelt emberiség közkincsévé válnak.«

A *Katolikus Szemlében* b. j. [Bartha József] »Újabb regényeink«-et ismertette (1908. január 22. köt. 1. füzet, 84—95. l.) — Gárdonyi Géza, Lovik Károly, Szemere György, Krúdy Gyula stb. egy-egy újabb könyvével együtt — Mikszáth két kötetét is bemutatja (*Világít este a szentjánosbogár is, A fekete kakas*). Méltánylattal, de szűkszavúan: »A kisebb elbeszélések közül ki kell emelnünk a következőket: *A fekete kakas, Egy éj az Arany Bogárban, A patronus, Szontagh Pál kutyái, A Jókainé tyúkjai, Más udvar, más levegő*, amelyekben nemcsak a mese kitűnő alakítása, hanem egy-egy remekül megrajzolt jellemkép is leköti figyelmünket.«

Beöthy Zsolt (Jelentés az 1908. évi nagyjutalomról. Akadémiai Értesítő, 19. köt. 262. l.) MK romantikus hajlamának és miszticizmusának egyik jellemző példáját látja *A fekete kakas*ban: »Van egy vonása tehetségének, mely a múlthoz fűzi: a romantikus hajlam; de amint fejlődésében érvényesül, hovatovább modernizálódik. Régi népies történeteiben éppúgy, mint a többiekben, ez a romantikus felfogás és alakítás szembetűnőbb; jellemző a lélekrajzra és cselekvésre egyaránt; az érdekköltésnek, a képzelet és érzés megilletésének egyenes indítéka. Szívesen öleli magára ez a romantika a babona, a miszticizmus alakját, s a néplelket titkos képzelgéseivel jellemzi. Érdekes, hogy ebben a népi babonában, mely olykor főmotívuma, rendszeren van valami hősiesség vagy szívjóság (*A fekete kakas*).« [Beöthy Zsoltnak ez a Mikszáth-méltatása — lényegtelen módosításokkal — még két ízben megjelent: MK-né Visszaemlékezéseinek 1922. évi kiadásában és Beöthy »Romemléke« c. tanulmánygyűjteményének I. kötetében, 1923.]

Várdai Béla könyvében (MK. 1910) több helyütt foglalkozik ezzel az elbeszéléssel. Ismerteti, méltatja, s rámutat összefüggéseire MK egyéb munkáival:

»Éz az elbeszélés, mely alaphangjának idilli humorába oly művészin kapcsolja be végül a legendás miszticizmust is, költőnk legjelesebb alkotásai közül való. Öreg lelkek szívjóságának legköltőibb kifejezései közül való ez irodalmunkban, valami oly humoros szinezettel, mely mit sem ront az alakok iránt való meghatott szeretetünkön, mert mosolyt keltő félszűcségük jóságuk túlságosságából vagy másik oldalon annak restelkedő takargatásából következnek. Az öreg Kupolyi, kinek gabonatermését a szeretet titkos versengésével növeli unokája, cselédje, még az égi galambok is (az ótestamentom legidillibb részeire emlékeztető költéssel megírt részlet), hogy az áran fürdőbe mehesse a rossz tüdejével; aki az így bejött pénzért egy nagybetegen talált

idegen leányka ápolására s temetésére fordítja, s azért visszanyeri fürdőzés nélkül is az egészségét, mintegy jósága jutalmazásául, azonban otthon folytatott egészségesebb életmódjával, sőt megmenti hite szerint ama jó cselekedetével fiát [helyesen: unokáját] is a bányaműveléstől — ez a darab kenyér módján élő jó ember, ki nem fél a jósága miatt rászakadó szegénységtől, életveszedelemtől, csak a feleségre szidásától, mily illő párja az ő zsörtölődésében is arany szívű élettársának; és e Philemon és Baucis házikörét mily stilszerűen egészíti ki az öreg kocsis, látszólagos szívtelenségével, melynek az uráért való aggodás a forrása, s amelyre titokban mívelt jócselekedeteivel nyomban rácáfol. Hogy az efféle alakok mily közel állanak költőnk szívéhez, mennyire lelkétől lelkedettek, ezt tanúsítja az a körülmény is, hogy még egyszer visszatér majd hozzájuk, ugyan más miliőben, de nem kisebb művészettel ábrázolva akkor is őket, mint azt itt találjuk.» (163–164. l.) Várdai itt, az utolsó mondatban a *Különös házasság* egyik epizódjára utal, amelyre mindjárt rátérünk.

Könyvének más fejezeteiben (21–22, 109, 111, 158. l.) Várdai a következő analógiákra utal:

»Filcsik nemcsak *A jó palócok* egyik novellájának hőse, hanem dolgozik és mókázik még elég sok más helyen is, [többek között] Vince kocsisnak *A fekete kakasban*...»

A nagyerejű Mácsik (*Nemzetes uraimék*) »Mikszáth legeredetibb humoros alakjainak egyike, kinek zordonsága megett érző szív lakik, mint ahogy a diónak puha bele van a kemény héján túl, de a nagy hatalma nem engedi neki, hogy azt nyíltan mutassa. Emlékeztet valahogy Lapajra, meg *A fekete kakas* Vince kocsisára, bár gigász ezekhez képest...» — Ugyancsak a Mácsik-regényben: »A falusi népelet is több, igen sikerült genre-jelenetben van bemutatva, melyek éppen nincsenek humoros vonások nélkül. Ez a humor a legmélyebbről egy falusi temetés leírásánál fakad — méltó előképeül *A fekete kakas*beli, érzelmes és humoros mozzanatokban oly gazdagon megírt temetésnek...»

Végül egy párhuzam a *Különös házasság* egyik epizódjával: »Mély humorral ékeskedik a bornóci öreg házaspárnak, Bornáthóknak bemutatása, e fülánk nélkül zsörtölődő aranyszívekő, kiket, vagy legalább közel rokonaikat, főszereplőkül fogjuk viszontlátni csakhamar *A fekete kakasban*...» [Várdai téved az időrendben! A *Különös házasság*ot (1900) MK korábbi művének tünteti fel, mint *A fekete kakast*, amely ugyan kötetben csak 1902-ben jelent meg, de a Pesti Hírlap már 1899-ben közölte tárcarovatában! Előbbi jellemzésében (könyvének 164. lapján) helyesen célzott arra, hogy a *Különös házasság* a későbbi szerzemény!]

Nagy Sándor »Mikszáth humora« c. tanulmányában (Irodalomtörténet, 3. évf. 1914: 386–387, 389–390) a népelet köréből vett jelenetek és alakok tárgyalása során találkozunk ezzel az elbeszéléssel:

»Mikszáth humora elsősorban tárgyainak kiválasztásában és feldolgozásában jelentkezik. Vannak olyan tárgyak és tárgyelemek (alakok, jelenetek, képek, történetek, fejtegetések), melyek humoros feldolgozásra szinte kínálkoznak. Ilyenek azon alakok, jelenetek, ké-

pok, melyekben valamely külső vagy belső ártatlan komikai megfigyelés, jellemvonás, igazság foglaltatik. Ezen képekben alanyisága sokszor külön alig jelentkezik, s humorának komoly kedélyi elemét tárgyával való szemellátható közösségérzete s ebből folyó, részletekbe ható finom megfigyelése, rajzainak élethűsége pótolja. — Kedvvel rajzolt típusa : a magyar paraszt . . . Magyar népéleti humoros rajzai közül kiválik például a népi temetés méla humorú leírása *A fekete kakasban*, a kántor gyarló búcsúztatójával. A kántor egyébként is humoros figyelmének egyik tipikus alakja.*

Rubinyi Mózes Mikszáth-könyve (Bp. 1917) a művek részletes elemzése helyett csupán bizonyos szempontokból tárgyalja az író pályáját és munkásságát (Alakjai és motívumai, Humora és stílusa, Elődei és utódai stb.). Annál meglepőbb, hogy tanulmányában éppen *A fekete kakas* című elbeszélésnek juttatja a legnagyobb terjedelmet (84—87. l.). Az író »Értékt-ét mérlegelve és »Arcépt-ét körvonalazva méltatja ezt a remeke készült alkotást :

»Nem is a regénynek, hanem a novellának, a rajznak mestere, első mestere MK. Nem szabad azonban felednünk, hogy az apró novella s a könyvnyi regény között van még egy műfaj, melyben Mikszáth irodalmunk legjobb e nemű termékeit alkotta. Ő maga e műfajt a *kisebb regények* gyűjtőfogalma alá sorozta. Némi bonyodalommal rendelkező cselekményük a regényhez kapcsolja e műveket, viszont terjedelmük középhelyre utalja őket a tárca-novella s a regény között. E fajta művei közül a legkitűnőbb *A fekete kakas* című, melynek tárgya Mikszáth írói művészetének egy másik jellemző tulajdonságához visz, ahhoz, melyet mi a gyöngédség poézisének nevezünk.

Nemcsak az emberi életnek, hanem az irodalomnak is legszebb eseményei azok, midőn jót cselekszünk a hála, az önzés lehetőségének legcsekélyebb reménysége nélkül, midőn pl. szegény nyomorultak utolsó könnyeit töröljük le. A gyöngéd jósnak cselekedetei, melyek ritkán bár, de még előfordulnak, fölemelnek bennünket egy szent, egy tiszta világba, legalább pár percre az lehet az érzésünk, hogy mégis csak az ember a teremtés koronája és mégis kiemelkedünk már a koncert üvöltő állatok családjából . . . Mikszáthnak alig van munkája, melyben a gyöngéd figyelmesség bájos motívumai meg ne hatnának bennünket. *A fekete kakasban* az öreg Kupolyinak megromlott a tüdeje egy influenza után, Gleichenbergbe kell mennie. Menni is fog a bocskoros nemes, ha földesekéje jó termést hoz. És íme, unokája, a Pali bányamérnök, öreg élettársa és híj Vince szolgája pénzzé teszik mindenüket, búzát vesznek rajta s éjnek idején belopják a vásárolt búzát a Kupolyi-féle termés zsákjai közé. No, így már elmehet Kupolyi uram Gleichenbergbe jobb tüdőért. Megy is már a kis szekér, de az úton egy lázas beteg leánykát találnak, aki lázalmában csak valami fekete kakasról beszél, melynek csengő van a nyakába kötve. A beteg gyermeket Kupolyi fölcsedi, megállnak a városban, ott a szállóban szobát vesz, szegény ugyanis oda van, de azért orvost hozat hozzá, s midőn a gyermek meghal, eltemetteti illően, szép nagy keresztet csináltat neki, még a fekete kakast is ráfesteti a csengőjével. Hanem a gleichenbergi fürdőzés költségének jó részét elvitte a temetés,

Kupolyi kétségbeesésben kártyázni kezd, elveszti a többit is. Nem mer hazamenni, de hazaviszi az asszonyt, aki dühös szeretettel mezőre kergeti az öregot, munkára, s Kupolyi az egészséges munkától Gleichenberg nélkül is meggyógyul. Boldogan élnek, midőn egy rettenetes bányakatasztrófa majd eltemeti a jó unokát. Egy sajátos véletlen mentette meg. Leizentek neki, hogy valami szegény leánygyermek várja fent, üzenetet hoz szép asszonytól, csillogó szeműtől. Pali kedvetlenül feljött, egy parasztlányka várta, kezében volt egy fekete kakas, vezette az erdő felé, s akkor történt lent a nagy katasztrófa. Az a parasztlányka, a kakással, az mentette hát meg Palit. Kupolyi elsápadt, ajkai remegni kezdtek. „Volt-e csengő a kakas nyakában?” — kérdezi, s az öregasszony meg az unoka megdermedve néznek össze: „Bizonyal esztét veszttette az öreg.” Pedig Kupolyi a legédesebb érzések egyikét érezte e percben, a gyöngéd, jó szív hevületét, midőn váratlanul visszafizet neki a gondviselés, éppen legnagyobb baja idején. Ez az elbeszélés, melynek humoros levegőjében érzékeny, de nem szentimentális emberek élnek, jó emberek, kiknek gyöngéd jósága természetesen egyszerű, ez az elbeszélés nemcsak Mikszáth költészetének, hanem egész irodalmunknak legelső termékei közé tartozik. Meghatott lélekkel gondolok arra, hogy maga a nagy író is egy ízben kijelentette előttem, hogy ez az elbeszélése van szívéhez legközelebb...

A fekete kakas gyöngéd motívumait még nem merítettük ki. Vince, a meghitt vén kocsis, kétségbe van esve ura könnyelműsége miatt, szidja gyöngeségét, ott is hagyja a faképnél, ő hazamegy, nem nézi tovább ezt a könnyelműsége. Kupolyi éppen azon ingadozik, hogy a temető pap a búcsúztatójába bevegye-e ezt az istentelen Vincet kocsis, mikor megpillantja a templomnál egy kofa előtt Vincét, amint egy cserép muskátlira alkuszik. Vajon mire kell neki a virág? Ejj, ej, tán szeretője van itt a vén imposztornak! Utána lopózik s látja, hogy a dühös, kérges tenyerű Vince egyenesen ama szoba felé lépegetett a cserép muskátlival, ahol a kis halott feküdt, s látta, mint lépett be a szobába, mint kapja le a kalapját ősz fejről az ajtóban, aztán lábujjhegyen közeledik a halotthoz s leteszi a muskátlit a lábához... Kupolyi meg volt hatva, a szemeit törülgette kendőjével, nem bírta már visszatartani az érzéseit. „Vince, édes szolgám — kiált be ellágyulva —, hát nem mégysz haza?” Vince összeresztent, kereste a hangot, míg végre meglátta gazdáját az ablaknál, mire mindjárt dacosan [hátra] szegte a nyakát: — „Azért se megyek, tudja!” A meglepett, a rajtakapott, a leleplezett gyöngédség e jelenete olyan magaslapon áll, melyre magyar prózaíró még nem emelkedett.

Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete (VII. köt. 1934. 396. és 408. l.) az elbeszélésről mindössze ennyit mond: „A fekete kakas egyszerű falusi történet, az író humorának egyik legművészebb megnyilvánulása, a gyöngédség költészete. — Jólelkű öreg emberei fölötté vonzó alakok.»

Schöpfung Aladár (MK. 1941 : 44—47, 50—51) Mikszáth néhány kisregényét a szerkesztő-művészet remekének mondja. Példaként ozket emeli ki: *Prakovszky*, *A fekete kakas*, *Kísértet Lublón*, *Az aladó birtok*.

» *A fekete kakasban* előbb azt kell megtudnunk, hogy miért beteg az öreg Kupolyi, aztán megismerkedünk vele, a feleségével, Vince szolgájával, a búzatermés furcsa éjjeli meggyarapodásával, azután indulhatunk csak az öreggel és Vincével a városba, hogy lássuk a tulajdonképpeni mesét: amint Kupolyi fölszed az úton egy ismeretlen beteg fiatal leánykát, elhelyezi a szállodában, orvost hívat hozzá, virraszt mellette, mikor meghal, eltemeteti, rákölti a búza árát, ami az ő gyógyíttatására volt szánva. Közben néhány anekdotácska a szállodásról és feleségéről, alku az asztalossal a halott leány fejfájáról és koporsójáról; újabb anekdota, ahogy az öreg nem mer hazamenni és a szomszéd faluban lakó rokonoknál bújik el, aztán az út haza, haragvó feleségével, majd az öreg gyógyulása attól, hogy most már nem érzi magát jól otthon, többet jár-kél a szabadban, foglalkozik a gazdaságával, amely emiatt jobban is megy, s végül a fiuk [helyesen: az unokájuk] csodálatos megmenekülése a bányászercsétlenségből. Ezek a részletek azonban már nem esnek úgy szét, mint a régebbi egy-két elbeszélésben, az író megtalálja a módját, szorosan összefűzi őket a hang egységével és azzal, hogy minden részlet szélesebbre tágtítja a képet, ismerősebb teszi az alakokat, úgyhogy a végén az utolsó fordulatig már szinte az olvasó maga fűzi tovább a dolgot az író útmutatásával.

Az alakok, akikkel megismerkedünk, Prakovszky, a kovács, az uzorás Gál, ennek érzelmes leánya, az öreg Kupolyi-házaspár, Vince szolgájuk, ugyanolyanok, amilyeneket a rajzokból ismerünk, egyszerű, nem nagyon okos, de kedves emberek, az író megfigyelésének sok apró vonásával plasztikussá és elevenné téve. Mikszáth emlékezetében egész serege volt elraktározva az ilyen alakoknak, és fantáziája úgyszólván automatikusan keríti körük a mesét. A levegő, amely körülveszi őket, szintén a rajzok levegője: kis nógrádi falu, apró házaival, tágas udvaraival, pletykázó asszonyaival, szótlán öregjeivel, a gyarmati vásár, ahova a termést hordják, az erdős-dombos tájak. Mindezek fölött pedig az író, aki néha maga is közbeszél egy-egy megjegyzéssel, a mondatnak egy modulálásával, amely elárulja a véleményét, valamely a mese közben felbukkant dologról . . . Nyilvánvaló, hogy mindez a meséért van, azért, hogy az író elmondhasson egy szép, megható mesét. Nem az alakokból s jellemükből lesz a mese, hanem a meséből formálódnak ki az alakok. Ezeknek plasztikus ábrázolása csak arra való, hogy hitelt adjon a mesének, valószínűsítse, de ha a mese valamely fordulata úgy kívánja, az alak jellemrajza vagy kibővül egy eddig nem ismert új vonással, vagy megváltozik valamely erős érzelmi behatás alatt. A mese előbbrevaló a valószínűségénél, csak arra ügyel az író, hogy a valószínűség látszata megmaradjon . . . Az ismeretlen lány, akit az öreg Kupolyi felkarolt és eltemetett, megjelenik az öregúr fia [unokája!] előtt, kihívhatja a bányából, amely percekkel ezután beomlik és maga alá temeti a bennlévőket. Ezt az enyhe, érzelmes misztikumot szereti Mikszáth, gyakran alkalmazza. Sokszor elmélyíti vele a hangulatot és lehetővé teszi a történet kedve szerint való befejezését, de el is árulja, hogy fontosabb neki a mese-hitel, mint a realisztikus hitel. Nyilván az volt

a nézete, hogy az ember sorsa nem csupa logikus, megmagyarázható összetevők eredménye, sűrűn beleszól a megmagyarázhatatlan, a végzeteszerű, a természetfölötti is. Misztikus vagy csodálatos dolgok mindenütt történnek, ahol hisznek bennük, és az egyszerű falusi emberek, akiknek számára több megmagyarázhatatlan van a világon, mint a művelt emberek számára, könnyen fordulnak életük egy-egy fordulójánál a csodás magyarázathoz. Az ilyen babonásokok egyes apró motívumokban gyakoribbak Mikszáthnál, mint minden más magyar írónál. Többször is megvallja magáról, hogy babonás. Többé-kevésbé az majd minden művelt ember, még a természettudományilag képzett is — az élet irreális oldalának tudata és az ismeretlen sors nyomásának érzése teszi azzá...

Mikszáthot sokszor vádolták azzal, hogy amit ír, rögtönzés, de aki kompozíciót figyel, az tudja, hogy az írásbefoglalás lehetett rögtönzés, de az író nagyon alaposan, részletekbe menően végiggondolta történeteit, s ha mesélés közben el-elragadta a tolla egy-egy kitérésre, azért a szeme mindig az egészen, főképpen a végső megoldáson függött, s minden szava e felé van irányítva.

„Úgy van az valahogy berendezve, hogy nemcsak az emberek halnak meg, hanem a betegségek is. Egy-egy ismerős betegség egyszer csak eltűnik...” stb. [Idézi az elbeszélés első két szakaszát. Majd így folytatja:] Azután menten Parászka községben vagyunk, ahol különösképpen pusztít az influenza és nem kerüli el az öreg Kupolyi sem. — Ez a típus szerinti mikszáthi novellakezdet. Kiindul valami általánosból, egy tételből, vagy leír valami tárgyat vagy élőlényt, komolyan, vagy többször humorosan és aztán lassan, lépésről lépésre rávezet arra az alakra vagy történetre, amelyről szó lesz. Ez a bevezetés néha két-három oldalra terjed, néha csak két-három mondat, de ritkán marad el. Az író előbb kinyújtja a karikás ostort, aztán megforgatja a feje körül és végül nagyot csattant vele — ez a Mikszáth-novella szerkezeti formája. Bőbeszédűen kezdi, mint aki ráér, elmereng egy természeti képen, részletesen leír egy alakot, a külsejét, a ruháját, a beszédét, közbeszó egy tréfás ötletet vagy anekdotát, csak ha nagyon figyelünk, vesszük észre, hogy részletről részletre szűkszavúbb lesz, gyorsuló ütemben pereg a történet s a végéfelé már szinte szaladva mondja el a döntő és megoldó fordulatot.»

Karácsony Sándor »A cinikus Mikszáth« című tanulmányának (Bp., 1944) »Mikszáth és a vallás« c. fejezetében két ízben utal erre az elbeszélésre:

»Hogy a szószékről kenetesen hangzó tételek mennyire üres szavak valójában s mennyire nincs igazi összefüggésük a valóságos mindennapi élettel, azt Mikszáth *A fekete kakasban*, Kupolyi uram példáján mutatja meg. Ő igazán keresztyéni módon, Krisztus tanítása szerint cselekedett. Legalább is úgy kezdte. Irgalomból szekerére vett egy lázasbeteg koldusleánykát, ápolta, gyógyította, mikor meghalt tisztességgel el is temettette. Csak mikor felocsudott kibugygyanó jósa, deliriumából, ijedt meg s próbálta kártya útján visszacserezni az „el pocskolt” pénzt, elvesztve persze még a maradékot is. „Egy-két óra múlva szétterjedt a különös temetés híre. A kártyázás

se maradt titokban, de erre nem voltak maró észrevételek. Az vessen érte követ, aki maga bűn nélkül való. Ellenben a temetésért nagyon megrótták. Nincs jó esze. Nagy fantaszta. Még a papok se dicsérték. A vernyi lutheránus pap azt mondta volna állítólag: Az ember prédikál olyanokat, de megcselekedni nem lehet. Szóval nagy osútság lett.”

Kupolyi gyalón, de mégis isteni törvényeknek engedelmeskedik. Emberileg azért meg kellene halnia tüdőbajban. De ő szegényérzettel hajtva egészséges életmódot kezd, s így gyógyul meg. A kis halott koldusleánya meg az unokáját hozza ki a bányából közvetlen a katasztrófa előtt. Alternatív ez a megoldás is, de az öregúr, a szolgája, az író és mi, olvasók is a transzcendens megoldási forma mellett döntünk. „E pillanatban egy kakas szólalt meg odakünn. Vagy az anyóka kakasa volt, mely azt hirdeti, hogy már éjfél van. Vagy az a másik, rejtélyes kakas jött figyelmeztetni: Kikeriki! Itt voltunk, mi voltunk.” (A halokló leánya fantáziáit mindig valami fekete kakasról.)

Kirdly István (MK, 1952: 249–250) Mikszáth realizmusát és ösztönösségét vizsgálva többek között ezeket írja:

„Műveiben sanda gúnnyal figyelte s egy kissé le is nézte a „tanulmányos” embereket. Olyasfajta, lélettől elszakadt figurákat gyanított bennük, mint amilyen a *Különös házasság* Griby doktora volt... A fekete kakas egyik jelenetében nagyszerű művészettel jelenítette meg Mikszáth az ilyen „tudósnak” a típusát. Az öreg Kupolyi aggódva érdeklődött az orvostól a szívéhez nőtt beteg kislány állapota iránt:

— „Mi a baj? — kérdé künn fojtott hangon.

— A hagymáz jelenlétét föltételező tünetek némi hézagokkal való kidomborodásának tagadhatatlansága.

— És mit gondol, orvos úr?

— Hm. A tudomány törvényei szerint a jelen beteg meghalhat, ellenben meg is gyógyulhat.

— De mi a valószínűbb? — firtatta ijedten az öreg.

Az orvos fölényel förmedt rá:

— A tudományban nincsenek valószínűségek és lári-fárik.

A tudomány fönséges és pozitív!

A nagyapó pedig nagyon elszomorodott a tudomány fönségén és visszacsoszogott megtörten a beteghez.”

Nagy igazságot fedett fel ez a kis anekdota. Mikszáth érezte, hogy csak az az igazi tudás, amelyben lélek van, amely az emberért van, amelyben bent fénylik az élet és az ember szeretete. A valóságellenes, emberellenes tudománnyal szemben érzett idegenkedés táplálta elsősorban teóriaellenességét. Nem annyira az ő bűne volt, hogy az áltudományosságnak, a hazug és szívtelen teóriáknak igaz és helyes bírálata végső soron az ösztönösség káros elméletéhez vezette el, hanem sokkal inkább a koré. A kiegyezés tehetetlen kora volt az övé. Az a kor, amely nem tudta felvetni s nem tudta megválaszolni a nemzeti élet, a magyar társadalom nyugtalanító, kínzó problémáit, amely nem tudott irányt mutatni az útkeresőknek: vezérfonal helyett értéktelen frázisokat, üres elméleteket nyújtott csupán...*

A SZÖKEVÉNYEK

Kiadások

Kézirata nem ismeretes.

M. I. *Pesti Hírlap*. (Felelős szerk. Kenedi Géza.) 1901. május 13—22. (XXIII. évf. 130—139. sz.) A tárcarovatban, nyolc folytatásban, a folytatások sorszámozásával, az alábbi részletezés szerint :

1. május 13. (130. sz. 1—3. l.) Elejétől »— No, hát ez jól van kigondolva — mondá ünnepélyes hangon...« kezd. szakaszig.
2. május 14. (131. sz. 1—3. l.) Az eml. szakasztól »A rokonok és a jóbarátok mindenképp igyekeztek rávenni a főispánt...« kezd. szakaszig.
3. május 15. (132. sz. 1—4. l.) Az eml. szakasztól »Egész bizonyosat akart tudni...« kezd. szakaszig.
4. május 16. (133. sz. 1—4. l.) Az eml. szakasztól »Szołtsányi mindjárt megérkezése után átjött referálni...« kezd. szakaszig.
5. május 17. (134. sz. 1—4. l.) Az eml. szakasztól »Oly sokáig forgatá elméjében ezt a hóbortos ideát...« kezd. szakaszig.
6. május 19. (136. sz. 2—4. l.) Az eml. szakasztól »Ebben némileg megvigasztalódott a báró...« kezd. szakaszig.
7. május 21. (138. sz. 1—4. l.) Az eml. szakasztól a *Befejezés-ig*.
8. május 22. (139. sz. 1—3. l.) A *Befejezés*.

II. *Akadémiai Értesítő*. (Szerk. Szily Kálmán.) 1901. június 15. (XII. köt. 6. füzet. 299—337. l.) A cím alatt ezzel a megjegyzéssel : Előadta a május 12-iki közülésen MK 1. tag.

Kötetkiadások:

- III. [1. kiad.] 1901. [A főcímlapon csak :] *A szelistyei asszonyok*. (1—162. l.) [De a kötet magában foglalja MK következő két nagyobb elbeszélését is :] *A szökevények*. (163—240. l.) *Apró képek a vármegyéből*. (241—334. l.) Bp. Légrády Testvérek kiad.
- IV. a) [2. kiad.] 1906. *MKm*. (22. köt.) [A sorozatszám csak a hátsó borítéklapon van feltüntetve!] (Tartalma, mint az 1. kiad., de új szedéssel s a következő lapszámozással : 1—168, 169—250, 251—348. l.) Bp. Révai Testvérek kiad. (Készült a Légrády Testvérek nyomdájában, 1905.)
- b) Harmadik kiadás. 1908. *MKm*. (22. köt.) [A III. a) kiad. címlapkiadására!]
- V. a) [4. kiad.] 1910. *Jk* 23. köt. *Nagyobb elbeszélések II. köt.* (Tartalma : *Páva a varjúval* 1—48. l.; *A szökevények* 49—113. l.; *Fűl* 115—146. l.; *A mi örökös barátunk* 147—170. l.; *Egy éj az Aranybogárban* 171—220. l.)

- b) [5. kiad. 1917.] Ua.; sorozatcímlap nélkül. [Címlapkiadás.]
 c) [6. kiad. 1926. Címlapkiadás.]
 d) [7. kiad. 1930.] *MKMR—Fr 16. köt.* [Címlapkiadás.]
- VI. [8. kiad.] 1955. »Elbeszélések III. kötet. 1900—1910.« (Válogatta Király István. Sajtó alá rendezte Csapodiné Gárdonyi Klára.) Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 98—145. 1. Megjelent 15 000 példányban. — E kötet a közös román—magyar könyvkiadás keretében is megjelent.

Keletkezése, témaváltozatai és tendenciája

Mikszáthnak ez a kevésbé ismert elbeszélése több vonatkozásban figyelemre méltó.

Mindenekelőtt jól jellemzi témái kezelését. Kedvelt eljárása volt ugyanazt a témát kétféle felfogásban is bemutatni. Ennek iskolapéldáját láttuk *Galamb a kalikkában* és *A romanticizmus* című, azonos tárgyú elbeszélései ellentétes ábrázolásában (KrK 4. köt., ottani jegyzeteinkkel). Ezúttal is hasonló kettősséget figyelhetünk meg. Előbb — *A szökevényekben* — megírta a nagybirtokok jövedelméből saját birtokot szerző gazdatisztek megvagyonosodásának szokványos és általános módját — *reális ábrázolásban*: a gazdatiszt saját kezére dolgozik, gátlások nélkül harácsol, s új birtokos osztályt létesít. Három-négy év múlva — megírva *A vén gazembert* — lényegében ugyanezt az ötletet dolgozza fel, de már nem reális, hanem *romantikus felfogásban*! Fiatal gazember helyett vén gazembert rajzol, akinél a reális, önös érdeket, a szerzési vágyat irreális motívum — önfeláldozó önzetlenség — helyettesíti. *A vén gazember* a romantikus, sőt szentimentális cselédhűségnek valóságos apoteozisa.

A történet keletkezésének körülményeiről semmi bizonyosat nem tudunk. Mikszáthnak sem egyéb írásai, sem feleségének főljegyzései nem említik ezt a novelláját. Az első rész — kollégiumi eseményeivel — föltétlenül Rimaszombatra utal, de a »városunk« kifejezésből esetleg balassagyarmati emlékekre is gondolhatunk. Mikszáth szívesen szötte egymásba különböző helyekhez és időszakokhoz fűződő emlékeit. Valószínű, hogy volt valami alapja a történetnek. Föltehető, hogy Mikszáth hallott vagy olvasott hasonló furfangos birtokszerzési históriát. Egyébként — mint már mondtuk — Szoltsányi György rendszeres, szívós »akvirálás« általános gyakorlat volt; az uradalmi tisztek birtokszerzésének közismert formája. Az a körülmény, hogy Mikszáth e meséjét évek múlva újból elveszi, s megírja *A vén gazembert*: megerősíti az élményszerűség föltételezését. Gyakori dolog nála, hogy egy-egy témáját többször is gyúrja-alakítja, míg ki nem éli magát benne.

A szökevények nem tartozik Mikszáth legjobb elbeszélései közé, mint ahogy *A vén gazember* sem. Ámde *A szökevények* meséje vitathatatlanul igazabb, elfogadhatóbb, mint a népszerűvé vált *Vén gazember* romantikába feledkezett, érzelmes története.

*

A *szökevények* női főalakja, Mariska, Mikszáthnál bizonyos típust képvisel. E típus figuráit az elbeszélés »hősei« meghatározott feladat ellátására mintegy szerződészerűen alkalmazzák. A típus elsődnek a *Beszterce ostromában* jelentkeznek. Estellát, a cirkuszi lovarnőt a bolond Pongrácz gróf a »várúrnda« szerepére azért szerződteti, hogy várában a környék nemesurait asszonyostól láthassa vendégtül. A *szökevényekkel* közel egyidőben írt *A kladovai menyecske* c. elbeszélés szépasszonyát, Petrovicsnét abból a célból alkalmazza egy útépítő vállalat mérnöke, hogy ez — bájaainak latbetetésével — előnyök-höz juttassa a vállalatot a hivatalos fórumoknál. A novella végén nyíltan megmondja a mérnök, hogy a szépasszonynak, az egykori színésznőnek most is csak »egy-egy szerepet kell eljátszania...« A *szökevények* Mariskájának viszont az a szerepe, hogy kacérágával meghódítsa a degenerált — ma úgy mondjuk: »ütődött« — fiatal bárót, s megszökjön vele; így aztán a férjének vélt tisztartó zavartalanul gazdálkodhat saját zsebére a kétezer holdas birtokon. A kacér hölgy annyira beleéli magát szerepébe, hogy húszéves együttélés alatt sem árulja el titkát az együgyű bárónak...

Estella (1894) még csak egy hóbotos gróf bolondériájának eszköze és áldozata. A *kladovai menyecske* és *A szökevények szépasszonya* a századfordulón (1901) már közönséges cinkostársa egy-egy vagyonra, gazdagságra törő férfinak. Szerepeltetésükkel Mikszáthnak mélyebbre ható céljai voltak. Társadalombírálata és keserű korrajza nyilatkozik meg általuk. Példájukon mutatja be a feudál-kapitalizmus igazi mivoltának, a Pénz uralmának minden erkölcsöt megcsúfoló, szerelmet, asszonyt is hitvány eszközzé, cinkossá aljasító, romboló erejét.

Jellemző a századforduló felületes, léha önszemléletére, hogy ezeket a világos tendenciákat senki se veszi észre. A kritikák még csak nem is érintik; pusztán »érdekes«, »szórakoztató« meséket látnak bennük...

*

A szerkesztés Mikszáthnak sohasem volt erős oldala. Ennek az elbeszélésnek meg éppen feltűnően laza szerkezete van. Tulajdonképpen két alig összefüggő részből áll: egy Bach-korszakbeli diákhistória és egy naiv asszonyszöktetés történetéből. Az első história — hazafias tanáraival és diákjaival — többé-kevésbé ismerős az olvasó előtt MK *Tavaszi rügyek* c. kötetéből. A második történet viszont nem egyéb, mint egy régi anekdota újabb változata. Kisfaludy Károly »A bankodó férj« című költeménye és Petőfi »Szökevények« című elbeszélése (ahonnan Mikszáth valószínűleg a címet is kölcsönözte!) lényegében azonos ötleten épülnek. Az anekdota csattanója: a felszarvazott férj boldog szánakozása az asszonyszöktető »szegény tatár« fölött. A novella két része közt nincs is szükségképpen összefüggés, mert hiszen a pipogya báróval örökölő családi birtokon éppúgy megeshetett volna a komikus kaland, mint a különös végrendelet folytán idegentől rászállott dominiumon.

A második részben szereplő Kobolinszky szintén ismerős alak. Mikszáth jellegzetes regényfigurája, az élődi svihák, az úri parazita

képviselője. Egy töről fakadt a *Beszterce ostromában* szereplő Behenogy bárókkal (Krk 6. köt.) és a többször is felbukkanó gróf Kozsibrowszkyval (*Ne okoskodj, Pista!* Krk 8. köt., *Egy éj az Arany Bogárban* Krk 11. köt., *Kozsibrowszky üzletet köt* Krk 17. köt. stb.) Mikszáth talán a két név hasonlóságával is jelezni kívánta a típus, a faj hasonlóságát. Egyébként Kobolinszky szerepeltetése még jobban aláhúzza a novella rejtett, de annál élesebb társadalombírálatát.

Végül megjegyezzük, hogy *A szökevényekhez* hasonló asszony-szöktetési história MK *Minden asszony* — *asszony* c. elbeszélése is (Képes Családi Lapok, 1889. és Jk 28. köt. 9—20. l.). Főszereplői szintén: egy arisztokrata és egy gazdatiszt (jóságigazgató). Csak hogy itt fordított a viszony: a jóságigazgató szökteti meg a gróf feleségét, igazolva a tételt, amely szerint: »Minden asszony egyforma!»

Szövegváltozatok

Kiadásunk az 1901. évi első kötetkiadás szövegét vette alapul.

A Pesti Hirlap (röv.: PH) szövegét minden bizonnyal abból a kéziratból szedték, amelyet MK a M. Tud. Akadémia nagygyűlésén, 1901. május 12-én felolvasott. Az Akadémiai Értesítő (röv.: Ak) számára viszont MK alighanem a PH-ban (május 13—22-ig) már megjelent nyomtatott szöveg egy példányát adta át. Ez a magyarázata, hogy a két szöveg oly közel áll egymáshoz, bár MK mindkettőn végzett egymástól különböző javításokat. Az 1901. évi első kötetkiadás általában a PH szövegét közvetíti, de kisebb eltérésekkel, javításokkal, módosításokkal. Feltűnő például, hogy a kötet-korrektúrán MK két helyen (62 : 27—28 és 99 : 18—21) törölt, illetőleg teljesen átírt egy-egy szakaszt.

Az 1906. évi kiadás új szedéssel készült a Légrády Testvérek nyomdájában. Ennek szövege több helyen eltér az 1901. évi kötetkiadás szövegétől, éspedig nem MK szerzői javításai következtében, hanem a Révai-kiadó valamely tényezőjének illetéktelen beavatkozása miatt. Ez a szövegváltozatok alábbi jegyzékéből határozottan megállapítható, mert az 1906-i kiadásban jelentkező módosítások jelentős része az író világos mondanivalójának meg nem értésén alapszik. (L. pl. a Szövegváltozatok jegyzékében az 1906. évi kiadásnak következő súlyos hibáit : 74 : 15, 77 : 5, 86 : 10.) Sajnálatos, hogy e rossz kiadás tartalékolt íveit a Révai-kiadó 1908-ban — új címlappal! — ismét piacra dobta, sőt a Jk (1910) nagyjából szintén ezt az erősen romlott szöveget közvetítette.

Mikszáth a rossz szedésekkel és önkényes »javításokkal« hiába próbált megküzdeni. A második, harmadik kiadásoktól kezdve rendszerint sorsukra hagyta műveit.

Lap Sor

- 57 : 3 Ak, 1901 és Krk : a krinolinokat kezdték viselni. (PH sajtóhibával: a krinolinoket [!] kezdték viselni. 1906, 1908, Jk : krinolinokat kezdték viselni.)
 58 : 3 vétesse le, (PH, Ak : *azonnal* vétesse le,)

Lap Sor

- 58 : 37 oskolájukra (Ak : iskolájukra)
59 : 3 naponkint (Ak : naponként)
5 Krapotkának (PH : *Lovag* Krapotkának)
13 alkalmas mondatot (PH, Ak : *egy* alkalmas mondatot)
25 úgy érzi, (PH, Ak : úgy megérzi,)
32 hirdessék ki a tanítványaik közt, (PH, Ak : hirdessék ki
holnap reggel a tanítványaik közt,)
36 s kihirdették a felsőbb osztályokban (PH, Ak : s *másnap*
kihirdették a felső osztályokban)
„ 38 a fiúk között. (PH, Ak : a fiúk közt.)
60 : 3 és a népdalokban vannak *lerakva*, (Jk : és a népdalokban
vannak *leírva*, [!])
13 egyaránt (PH, Ak : egyiránt)
15 a *tekintetes Halápy* úr zsebében, (Jk : a *Halápy tekintetes*
úr zsebében,)
20 olykor (PH, Ak : olykor-*olykor*)
27 bajszok (Ak : bajuszok)
31 PH, Ak, Jk és Krk : Okvetetlenkedik (1901, 1906, 1908 :
Okvetlenkedik)
„ 35 Jk és Krk : *Apollónia*. (PH — 1908 hibásan : *Appolónia*.)
61 : 3 *Denique* (Jk : *Denikve*)
8 a *kiváncsi* professzoroknak, (Ak : a professzoroknak,)
9 füleit. (Jk : a füleit.)
15 — Némi közlésem volna — *felelte egy nyöszörgő, vékony hang,*
mintha a föld alól jönne. (Ak csak ennyi : — Némi közlésem
volna.)
35 — Ha nem tudja, *hát* minek hozta? (Ak : — Ha nem tudja,
minek hozta?)
62 : 2 de *csak* a vértelen ajkait (PH : de a vértelen ajkait, Ak :
de *az* vértelen ajkait)
2 1906 — Jk és Krk : és *csak még* kisebbre (PH, Ak, 1901 : és
még csak kisebbre)
25 — hebegte halkan — (PH : — hebegte halkan, *szívettedő*
fájdalmas nyöszörgéssel — Ak : hebegte halkan, *úgyyszólván*
fájdalmas nyöszörgéssel —)
27—28 — Hát mi a fityfene?
Gépiesen hajlott le a papírcéduláért stb.
(A PH-ban és Ak-ban e két sor közé a következő négy
szakasz volt beékelve :
— Hát mi a fityfene?
A csenevész mûzsaí szeme megcsillant. Halápy látta
a tűz föllobogását, mint ahogy egy villám átcikázik és eltûnik.
— *Hát a magyarok bánata van azokba elrejtve* — *mondá*
csöndesen.
Ez a hang s az a fénylő tekintet megrezentette az iskola
(Ak : az iskola) *kúrátorát.*
— *Hm, hogy-hogy?*
S gépiesen hajlott le a papírcéduláért stb.)

Lap Sor

- 62 : 31 a homlokára ütött, *föllángolt a szeme, hirtelen világo sság támadt a koponyájában* és fölkiáltott : (PH és Ak csak ennyi : a homlokára ütött és fölkiáltott :)
- 63 : 5 vice versa ; (Jk : vice versa ; [!])
9 Jk és Krk : etikett (PH — 1908 : etiquette)
10 PH, Ak és Krk : *az* mind (1901 — Jk nyilván örökletes sajtóhibával : *ez* mind)
19 a trafikot. (PH, Ak, 1901 : *azt* a trafikot.)
25 zengni. (Ak : zengeni.)
30 vállalja (Ak : *el*vállalja)
32 Öreg napjaimra kezdjek lopni! (PH, Ak : *Majd én* öreg napjaimra kezdek lopni!)
- „ 34 amice frater. (Jk : amicze [!] fráter.)
- 64 : 1 fogjad (Ak : fogd)
7 kezeivel. (PH, Ak : *a* kezeivel.)
11 miért ne ülhetnél egy kicsit a hűvösön? (PH és Ak : miért ne ülhetnél egy kicsit *te magad is* a hűvösön?)
36 s ő is írásban adta ki, (Ak hibásan : s ő írásban adta ki,)
- 65 : 4 meglátni, ami hiányzik, (1906, 1908, Jk : megtalálni, ami hiányzik,)
8 a suba alatt. (1906, 1908, Jk : suba alatt.)
18 azok a jó emberek. (PH, Ak : azok a régi jó emberek.)
31 Krk : tusculanuma (PH, Ak, 1901 : tuskuluma 1906, 1908 : tuskulanuma, Jk : tuszkulánuma)
36 1906, Jk és Krk : a megyeházáról. (PH, Ak, 1901 : a megyeházáról.)
- „ 37 1906, Jk és Krk : *be*ültették (PH, Ak, 1901 : *be*ültették)
- 66 : 10 a kétezer holdasat (1906, Jk : a kétezer holdast)
20 fiainak : (PH, Ak : *a* fiainak :)
22 hozomány is van hozzá. (1906—Jk : hozománya is van hozzá.)
- „ 39 unisono (Jk : uniszono)
- 67 : 6 ez úgy van, (Jk : az úgy van,)
8 okvetlenül (Ak és Jk : okvetlenül)
24 Hiába intették, hogy *hálálán és sikertelen* munka lesz, mert a Szoltsányi-rokonok (PH : Hiába intették, hogy *hiába fárad*, mert a Szoltsányi-rokonok, Ak : *Pedig* intették stb. mint a PH szövege.)
30 a nagy örömet. (PH, Ak hibásan, nyilván az ékezetlen kézirat nyomán : a nagy örömet.)
- 68 : 7 *erről* az oldalról (1906—Jk örökletessé vált sajtóhibával : *arról* az oldalról)
- 69 : 10 nem vesz el (Ak : nem *vész* el)
19 *az az* öreg kasznár. (Ak : az öreg kasznár.)
29 aki gyakorta *átjött* (1906—Jk örökletessé vált sajtóhibával : aki gyakorta *átört* [!])
34 gentleman, (Jk : dzsentlmen,)

Lap Sor

- 70 : 5 egy-egy *szép* ártány, *vagy* valami hatalmas (Jk kihagyással : egy-egy ártány, valami hatalmas)
- 11, 71 : 28 és 89 : 14 Krk : Kobolinszkynak. (PH—Jk : Kobolinszkynak.) [Javítottuk, a 74 : 7 alapján, ahol mindenik szövegben — helyesen — mélyhangú rag szerepel, ti.: Kobolinszkyval.]
- 71 : 10 izzad (1906, 1908 hibásan : izzadt)
- „ 20 kérlelhetlenül (Jk : kérlelhetetlenül)
- „ 31 sehova *sem* vágyik, (1906—Jk : sehova *se* vágyik,)
- 72 : 3 egészen *a* térden fölül. (1906—Jk : egészen térden fölül,)
- „ 4 vihangoltak, (Jk : viháncoltak,)
- „ 10 alól (Jk : alul)
- „ 19 a topolyafára, (PH, Ak : a topolyfára,)
- „ 19 miféle állat van *odaát*. *Látod azt a szemet?* (PH, Ak : miféle állat van *lent*, *hát*ha rá lehetne löni.)
- 25 *tette hozzá hangosan, de* akaratlanul (Ak : *tette hozzá akaratlanul*)
- 32 puskáját, (PH, Ak : *a* puskáját,)
- 36 Egész bizonyosat *akart* tudni. (PH, Ak : Egész bizonyosat *akart* tudni *az emberéről*.)
- „ 39 fogadott napszámosek (PH, Ak : *a* fogadott napszámosek)
- 73 : 4 — Az isten szerelméért, (1906—Jk : — Az isten szerelméért,)
- „ 15 *ők* maguk (PH : *ők* magok)
- „ 18 Voják (PH : Vojak)
- „ 24 világítá meg arcát. (PH, Ak : világítá *meg egész* arcát.)
- „ 28 Jk és Krk : *zeirált* (PH—1908 : *girált*)
- „ 28 a határidőre (PH, Ak : a határidőkre)
- „ 29 Oroszkán elkezdődött (PH, Ak : Oroszkán *is* elkezdődött)
- „ 33 Később (1906—Jk : Későbbben)
- 74 : 1 *Ma még* (PH, Ak hibásan, nyilván az ékezetlen kézirat nyomán : *Ma meg*)
- 8 A báró odanyújtotta *finom* kis kezét, (PH, Ak : A báró odanyújtotta *a* *finom* kis kezét,)
- 15 A báró *takarékosságot és javulást ígért*, Szoltsányi pedig (1906—Jk örökletes sajtóhibával, a hasonlóan kezdődő 8. sor téves megismétlésével : A báró *odanyújtotta finom kis kezét*, Szoltsányi pedig)
- „ 30 *hollal hollal* (PH, Jk : *hollál, hollál**)
- 75 : 10 *s* egy csont, (PH, Ak : *és* egy csont,)
- „ 18 Nagyon elkeserítette a *dolog*, (PH, Ak : Nagyon elkeserítette *ez a* *dolog*,)
- „ 20 a *jövedelmező* (PH hibásan : a *jövedelmező*)
- „ 32 okvetlenül (Ak és Jk : okvetetlenül)
- „ 34 bevezette szobájába. (PH, Ak : bevezette *a* szobájába.)
- 76 : 8 és 24 Alcantez di *Malvoza*. (PH, Ak : Alcantez di *Malvozara*.)
- „ 9 Jk és Krk : etikettnek. (PH—1908 : etiquette-nek.)
- „ 28 *ettől* az *időtől* kezdve. (PH : *ettől* az *időtől* kezdve.)
- „ 38 *a* Szoltsányiék ügyvédje *is*. (Jk : Szoltsányiék ügyvédje *is*.)

Lap Sor

- 76 : 39 A dîner-nél (Jk : A dinénél)
77 : 5 a Kobolinszky-ösanyák egyik gyűrűjén, (1906 – Jk hibásan, a mondanivalót nem értve és eltorzítva : a Kobolinszky ösanyánk egyik gyűrűjén.)
„ 35 okvetlenül (Ak és Jk : okvetetlenül)
78 : 17 midőn benyitott ura szobájába, (PH, Ak : midőn benyitott az ura szobájába.)
37 Krk : parasztbakfisek (PH – 1908 : parasztbakfischek, Jk : parasztbakfisok)
80 : 5 rám vetette (Jk hibásan : rám vettette)
6 leereszti (PH, Ak : leereszté)
„ 24 Hát mért? (Jk : Hát miért?)
„ 32 míg érdemes. (PH, Ak : amíg érdemes.)
81 : 3 Krk : rekonvaleszcens. (PH – 1908 : reconvalescens. Jk : rekonvaleszczens.)
3 rám néz (PH sajtóhibával : rém néz)
5 de tény, fölismerte bennem (PH, Ak : de tény, *hogy* fölismerte bennem)
9 hallatszík (Jk önkényes módosítással : hallatszott)
14 – Mert bolond vagy – kiáltott föl (PH, Ak : – Mert bolond vagy, *hékás* – kiáltott föl)
17 kigyúlt arccal. (PH, Ak : kigyulladt arccal.)
24 PH, 1906 – Jk és Krk : gyámoltalanul (1901 sajtóhibával : gyámoltaflanul)
27 ha én mondom neked. (PH, Ak : ha én *azt* mondom neked.)
31 Krk : a neszeszerjét, (PH – 1908 : a necessaire-jét, Jk : a neszeszerjét.)
82 : 11 ha *meg-megállt* (Ak : ha megállt)
„ 21 szemvillanás (Jk : szemvillanás)
„ 35 vagy *pedig* éhesen (Jk kihagyással : vagy éhesen)
83 : 5 – Milyen kövérek! (PH, Ak : – *És* milyen kövérek!)
„ 14 az ügy menetén. (PH, Ak : az ügymeneten.)
„ 22 szoktam etetni! (PH, Ak : szokták etetni!)
„ 23 másnap a kastélyba (PH, Ak : másnap *reggel* a kastélyba)
„ 29 *nyújtós* hangon (PH, Ak : *nyúlós* hangon)
84 : 17 1906 – Jk és Krk : a milliárd titokról, melyek (PH, Ak *és* 1901 : a milliárd titokról, melyek)
24 madarat lehetett vele fogatni. (PH, Ak : madarat lehetett *volna* vele fogatni.)
85 : 28 mégis az lenne, (PH, Ak : mégis *csak* az lenne.)
34 közeleg (1906 – Jk : közelg)
„ 38 Mariskát, (PH, Ak : a Mariskát.)
86 : 8 elveté magától (PH : elveté *tehát* magától)
10 a képzeletbeli (1906 – Jk : a képzeleti)
26 Elhatározta, török-szakad, bizonyosságot szerez. (PH, Ak : Elhatározta, *hogy* török-szakad, *de* bizonyosságot szerez.)
26 Hadd düljön a kocka és vele minden. (PH, Ak : Hadd düljön *el* a kocka és vele minden.)

Lap Sor

- 87 : 6 Azt csipogjátok (1906—Jk : Azt csipogjátok)
 10 még azt *hihette* volna, (1906—Jk : még azt *hitte* volna,)
 26 a galambok rebbenését (PH, Ak : a galamb rebbenését)
 29 mintha semmi *sem* (PH, Ak : mintha semmi *se*)
 35 Aztán óvatos macskaléptekkel közeledett (1906—Jk :
 Aztán *óvatosan*, macskaléptekkel közeledett)
- 88 : 6 félreérthetetlen (PH sajtóhibával : félreérthetetlen)
 „ 37 ujjával, (PH, Ak : *az* ujjával,)
 „ 37 incselkedőn : (1906—Jk : incselkedően :)
 „ 39 hölgyeknek? (PH, Ak : *a* hölgyeknek?)
- 89 : 18 néhány (PH : néhány)
- 90 : 10 Jk és Krk : *piruettet* (PH—1908 : *piroucttet*)
- 91 : 18 azt szeretném látni... (PH, Ak : azt szeretném *én* látni...)
- 92 : 32 PH, Ak és Krk : Köveket *hordott* (1901—Jk : Köveket *hozott*)
- 93 : 2 a fiókját (PH, Ak : a fiókjait)
 3 *Atilla*, (1906—Jk hibásan : *Atilla*,)
 29 halavány (PH, Ak : halvány)
 30 nem *igen* nézegette (Jk kihagyással : nem nézegette)
 34 1906—Jk és Krk : »régi ország«-nak (PH, Ak és 1901 :
 »Régi Ország«-nak) [Minthogy ugyanczen lap 38. sorában
 mindenik szöveg kisbetűvel írta, elfogadtuk az 1906—Jk
 betűmódosítását!]
- „ 39 plántát, (PH, Ak : plantát,)
- 94 : 7 *a* szárazon követte (PH, Ak : szárazon követte)
 8 de egy lila (PH, Ak : de egy-*egy* lila)
 23 csiklandozza (PH : csiklándozza)
 31 szemvakítón (PH, Ak : szemvakítóan)
 36 PH, Ak, 1906—Jk és Krk : *zsindelzyzetét* (1901 sajtóhibával :
zsindezetét)
- 95 : 4 nevén. (PH, Ak : *a* nevén.)
 15 PH, Ak, Jk és Krk : azon *a* helyen, (1901—1908 : azon
 helyen,)
 26 *benn* (PH, Ak : *bent*)
- „ 32 Ak, 1906—Jk és Krk : kicsinylőleg (PH, 1901 : kicsinyőleg)
- 96 : 3 Ak és Krk : *a helyszínen* (PH, 1901 hibásan, értelmetlenül :
a földszínen, 1906—Jk : *a földszínen*)
 14 kiáltotta vissza : (1906—Jk : kiáltott vissza :)
 18 saraglyát (1906—Jk : saroglyát)
 20 megtalálni, (1901 sajtóhibával : megtálni,)
 20 néhány (PH : néhány)
 31 »*a szerelem* tette ezt (PH, Ak : »*a szerelem*, *a szerelem* tette
 ezt)
- 97 : 15 PH, Ak, 1906—Jk és Krk : felelte az asszony (1901 hibásan :
 felelt az asszony)
- 98 : 27 Ki tudhatná azt, hova mentek? (1906—Jk : Ki tudná azt,
 hová mentek?)
- 99 : 3 *s* nevetett. (PH, Ak : *és* nevetett.)

Lap Sor

- 99 : 18 — 21 azzal a hírrel, *milyen keservesen panaszkodott előtte a báró, hogy a kasznár egy garast se küld neki a birtok jövedelméből, és hogy ezt nem szándékozik tovább túrni.* (PH : azzal a hírrel, hogy a báró bizony nagy szegénységben van és azt mondja, panaszkodott, hogy a kasznár egy garast se küld neki a birtok jövedelméből. Ak : azzal a hírrel, hogy a báró elég boldog a szökevény asszonnyal, de még mindig a régi nagy szárnár, mert ahelyett, hogy bepörölné a kasznárt, csak egyre panaszkodik ellene, amiért egy garast se küld neki a birtok jövedelméből.)
- 28 az lenne még szemtelenség, (PH, Ak : az lenne még a szemtelenség,)
- 34 Jk és Krk : nem is volt annak szándékában (PH—1908 : nem is volt annak szándékába)
- 37 gazdálkodott (1906, 1908 sajtóhibával : gazdálkozott)
- 100 : 4 Jk és Krk : akvirált, (PH, 1901 : aquirált, 1906, 1908 : acquirált,)
- 14 S ez úgy ment (Jk : S ez így ment)
- 25 Jk és Krk : dzsentritől, (PH—1908 : gentrytól,)
- 26 és 29 tisztartó (Ez a szó az egész Jk-sorozatban hibásan : tisztartó [!])
- 101 : 13 a lapokat olvasni (PH, Ak : a lapokat elolvasni)
- 15 totumfac-ká) (Jk : totum fak-ká)
- 15 1906—Jk és Krk : nőtte ki magát a háznál. (PH, Ak : nőtte ki magát nála. 1901 : nőtte ki magát a háznál.)
- 102 : 16 attansiót (Jk : attanziót)
- 27 gúnyos mosoly (PH, Ak : gúnyoros mosoly)
- 103 : 2 Krk : Mefisztó (PH—1908 : Mephisto, Jk : Mefiszto)
- 22 megnyomkodta (PH, Ak : megnyomkodva)

Tárgyi magyarázatok

A történet helye és időpontja. MK az elbeszélésben nem nevezi meg »városunk«-at, melynek kollégiumi eseményei szolgáltatják a történet első felének anyagát ; »az évszámot sem tudja pontosan megjelölni...« Mégis megállapíthatjuk, hogy a mese első részének színhelye Rimaszombat, időpontja pedig kb. 1857—59.

Mikszáth 1857-ben került Rimaszombatba, s 1863 nyaráig ott folytatta tanulmányait. Az említett időpontot nemcsak az elbeszélésbe iktatott sajátos dalszöveg 1857-i évjelzése támogatja (65. l.) ; a különböző célzások is erre utalnak. »Abban az évben történt, mikor az asszonyok a krinolinokat kezdték viselni« (57 : 2—3). A krinolin-divat (széles szoknya karika alakú pántokon) nálunk 1857—59-ben terjedt el. Sárosi Gyula híres »Krinolin-vers«-ét 1859-ben írta. (L. Sárosi Gyula Kisebbségi költeményei, prózai munkái és levelezése. Közéleteszi Bisztray Gyula, 1954. Az 530—533. l. jegyzetei számos példát sorolnak fel a hazai krinolin-divat hódításáról.) Az elbeszélés szerint

ugyancsak akkoriban »a legjobbak kurta vasat viseltek« (57 : 7–8). Ez a megjegyzés is csak az ötvenes évekre vonatkozhatik.

»Abban az évben építették fel városunkban a rozszant, leégett kollégium helyére a csinos, új épületet« — írja Mikszáth a bevezetésben (57 : 9–10). A rimaszombati gimnázium az 1850-es években vett nagyobb lendületet, amikor régi gimnáziumához hozzákapcsolták az I. Rákóczi György idejében létesített oszgyáni »nemzeti gimnáziumot«, vagyis a lutheránus gimnáziumot; az így keletkezett »egyesült protestáns gimnázium« (amelybe MK is járt) 1853 őszén kezdte meg működését. Mikszáth másik diákkori iskolája, Selmecebánya — az időbeli eltérések mellett — azért sem lehet a történet színhelye, mert itt »nemsokára levették a kétfejű sást a megyeházáról« (65 : 34–36), márpedig Selmecebánya nem volt megyeszékhely, csak Rimaszombat.

Az elbeszélésben előforduló földrajzi nevek (utcanevék, községnevek stb.) nem nyújtanak közelebbi fogódzót. »Az elhagyatott Fazekas-utca« (60 : 9), *Marovány község* (69 : 32), *a Gyíkosi víze* (71 : 38), *a Dolinka-rét* [= völgyecske-rét] (72 : 38) stb. részint más vidéken is gyakran előfordul, részint költött nevek, amelyek nem jelölnek határozott színhelyet.

Az elbeszélés második felében az ifj. Krapotka báró oroszokai »három tornyú kastélya« és birtoka (67 : 36) a történet fő színhelye. *Oroszka*: Bars megyei község, a lévai járásban.

A *személynevek*. *Báró Krapotka Leopold* megyefőnök neve (57 : 12 stb.) egy morvaországi Bach-huszárt jelöl a sok közül. Az iskola gondnokát *Halápy Mihály*nak hívják (58 : 2 stb.). Haláp Nógrád megyei község; a *Szent Péter esernyőjében* is szerepel. Az iskola mecénása az a bizonyos nagy protestáns úr, *Szoltásnyi Gáspár* Sáros megyéből (66 : 2–3). A régi helységnévtárak Nyitra megyében ismernek egy Szolcsány nevű falut. Egyébként a Halápy és Szoltásnyi nevek is költöttek.

Lap Sor

- 57 : 11 »A haza minden előtt.« — Idézet Kölcsey Ferenc »Emléklapra« című epigrammájából.
- 58 : 24 *paperlapap!* — ostobaság! ostoba beszéd!
- 29 »*Aurora musis amica*« — latin közmondás; a hajnal a műzsák barátja, vagyis: reggel fog legjobban az agy. *Apró képek a vármegyéből* c. elbeszélésében is említi Mikszáth (Krk 11. k. 15. l.)
- 20 »*Plenus venter non studet libenter*« — tele gyomor nem szívesen tanul, vagyis: jóllakottan nehéz szellemi munkát végezni.
- 31 *Minerva* — római istennő; a művészet és tudomány (»a bölcsesség«) védője, de egyszersmind város-védelmesző harcias istennő; ezért szimbolikus jelvényei a bagoly és a hadi sisak.
- 33 *propter formam* — a forma kedvéért.
- 38 »*Thököly a tanulónak*« — ízetlen szójáték kártyázás közben.

Lap Sor

- 59 : 36 *valde bene* — nagyon jól van!
„ 39 *kalamus* — író toll.
60 : 21 — 22 — *Utoldjára is azt kell fölírtnom az iskolára, hogy »Épült helyben«.* — Ezt az együgyű feliratot MK *Az igazi humoristák* (1879) c. kötetének »Humor az utcán« c. fejezetében (10. l.) említi először.
35 — 61 : 2 »*Az ember panaszkodik, hogy nincs elegendő pénze, búzája, egészsége, nyugalma, de sohase hallod panaszkodni, hogy nincs elegendő esze.*« — Hasonlóképpen elmélkedik Balassa Antal *A Krúdy Kálmán csínytevéseiben* Krk 11. köt. 84 : 22 — 31.
61 : 3 *denique* — végre, végül is.
26 *canis mater* ! — obanyja!
38 — 39 »*Mozog bennem valami.*« — *Alkalmasint valami giliszta.* — MK gyakori tréfás mondása. Előfordul pl. *A körtvélyesi csínyben* (Krk 9. köt. 99. l.) és *Akli Miklós* c. regényében is. (Jk 6. köt. 27. l.)
63 : 5 *vice versa* — megfordítva, kölcsönösen.
„ 34 *amice frater* — barátom-uram.
65 : 14 — 17 »*Emich Gusztáv nagy naptára...*« stb. — A Kossuthnóta dallamára énekelt vers egy változatát olvashatjuk MK »Tavaszi rügyek« c. elbeszélésében (MK 5. köt. 8. l.).
31 *tusculanum* — falusi csendes otthon a nagyvárosi ember számára. (Eredetileg Cicero villájának neve Tusculum római város környékén.)
66 : 1 — 26 A Sáros megyei szegény nemesekről l. még *A gavalérokat* (Krk 8. köt.) és *Katánghy viszontagságos életét* (Krk 9. köt.).
„ 38 *unisono* — egyhangúlag.
67 : 6 *Mózes és az égő csipkebokor* — A biblia szerint az Isten egy égő csipkebokorból szólott Mózeshez a Hóreb-hegyen. (Mózes II. könyve 3. fejezet 1 — 6.)
38 *nagy sebbel-lázzal* — A szokásosabb *sebbel-lobbal* kifejezés helyett.
69 : 16 — 27 Az ifj. Krapotka báró megleckézteti a cselédséget... *A Krúdy Kálmán csínytevéseiben* (1899) hasonló komikus epizód : »A mostani [az ifjú] Balassa szelíd jó ember. Nem sanyargatja a jobbágyait, nem hatalmaskodik velük, ha megharagszik a jobbágyra, azt mondja neki : „Ön helytelenül járt el velem szemben, ez nem volt öntül szép.” (Krk 11. köt. 87 — 88. l.)
71 : 16 »*Különben sem a „jó” Szoltsányiakból van»* — MK gúnyos célzása a kiváltságos társadalmi osztályokon belüli tagozódásra. A rangban, vagyonban, hivatalban fölemelkedett ág (a »jó« Szoltsányiak) lenézték, megvetették, megtagadták a szegény vagy lezüllött rokonokat (a »nem jó« Szoltsányiakat). Ahogy mondani szokták : Az egyik tartotta a rokonságot, a másik meg a távolságot.
72 : 19 *topolyaja* — fehér nyárfa.

Lap Sor

- 74 : 12 *földhitelintézet* — Itt a Magyar Földhitelintézetről, a földbirtokosok legfőbb érdekelttségéről van szó, amely 1863-ban létesült oly célból, hogy a fekvő birtokokra egyesületi úton biztos hitelt nyújtson.
- 75 : 15 *nagy júriában* — nagy haraggal, dühösen.
- „ 30 *amtsdiener* — hivatali szolgálta.
- 76 : 15 *volantok* — széles szelfodrok a női ruhán.
- 80 : 2 *féder* — rugó, rugózat.
- 81 : 3 *rekonvaleszcens* — lábadozó.
- 83 : 12 *Belidől ördög* — a gonosz szellem, az ördög neve a bibliában (Szt. Pál, Kor. II. 6, 15).
- 89 : 28 *A hétéves háború*, másként a harmadik sziléziai háború 1756—63-ig tartott. Mária Teréziának Orosz-, Francia- és Szászországgal, az elvesztett Szilézia visszaszerzésére irányuló szövetkezése indította meg II. Frigyes porosz király ellen. A háború végül is Frigyes győzelmével végződött, és Mária Terézia a hubertusburgi békében (1763) végképp lemondott Sziléziáról. — MK itt a Frigyes elleni szövetség megteremtése érdekében folytatott sűrű levelezésre utal.
- 36 *nomina sunt odiosa* (Cicero) — a nevek gyűlöletesek; neveket nem említék.
- 90 : 10 *piruett* — lábujjhegyen végzett, gyors táncmozdulat, gyors forgás.
- 18 *valami jutalom, valami »szentjánoskenyérke«* — A szentjánoskenyér a legolcsóbb déligyümölcs volt, filléres gyermekajándék.
- 91—92 : *A »szép fehér gólyák életmódjáról, szokásairól és bűneiről* — MK ezt a részletet Chernel István akkoriban megjelent »Magyarország madarai« (Bp. 1899) c. műve alapján írta. Chernel a II. köt. 276—285. lapjain ismerteti »A fehér gólyák«. Ime Chernel könyvének azon szakaszai, melyeket Mikszáth felhasznált elbeszélésében: »A párok példás ragaszkodással frigyüket egy „gólyaöltőre” kötik s hűségesen kitartanak szerelmökben, vonzódásukban. Számos példa bizonyítja ezt, sőt azt is, hogy özvegyekre jutottak többé nem vetették le a „fátyolt” s rideg egyedüllétben élték hátralevő napjaikat... A még „legények” sokszor [csak] heves küzdelmek árán juthatnak kiválasztott mátkájuk hirtokába, s ugyanoly elkeseredett harccal foglalnak le holmi üresen maradt, de más fiatal pároknak is szemet szűrő fészket... Hogy a fehér gólya lénye szerint nem egészen ártatlan és jámbor, azt már különféle szóbeszéd, suttogás elárulta. Hisz nem egyszer hallottunk gólyákról, melyek elköltözés előtt erőtlenséget, beteg társukat megölték, sőt emlegették azt is, hogy a hímgólya megölte párját, melynek tojásait lúdtojással cserélték ki stb. Efféleket mindig mesebeszédnek tartottunk. De úgy látszik, van azoknak való alapjuk, s itt sem hiába zörgött a haraszt. Tiszán és két-

találnak. Díjat tűznek ki, mind hiába. Végre az utolsó pillanatban hozza egy fiú ezt a feliratot: „Praesens imperfectum, perfectum futurum” — ami tudvalevőleg négy nyelvtani műszó: jelen, félmúlt, múlt, jövő. A kurátor ki akarja kergetni a fiút a maga föliratával. Hiszen ez nem jelmondat! De az ifjú azt mondja: Ez a négy szó most is jelent: „A tökéletlen jelen, a tökéletes jövő.” Most a kurátor ujjong örömeiben, ezt a feliratot megengedi a kerületi főnök, kit ezért nem sokára Bécsből nyugalomba helyeznek. Ez az ifjú ember magának a kerületi főnöknek a fia volt. És midőn az újra magyarra vált időben egy hazafi a felirat szerzőjére kétezer holdas birtokot hágy, a fiatal cseh báró bejön az országra és itt gazdálkodik a birtokán. A gazdatisztje úgy intézi a dolgot, hogy a fiatal báró beleszeret az ő (a gazdatiszt) feleségébe és megszökteti. Most a gazdatiszt az úr a birtokon. Húsz év után a báró nőül szeretné venni az asszonyt, hogy gyermekeinek nevet adhasson. Akkor tűnik ki, hogy ez a nő nem is volt a gazdatiszt felesége. — A zamatosan megírt elbeszélés nagyon tetszett a közönségnek. — A közlés után megtartották a szokásos lakomát az „István főherceg” fogadóban, ahol mintegy hetvenen voltak jelen. « Az első felköszöntőt Eötvös Loránd mondotta. A további tósztok során Szily Kálmán köszöntötte fel Mikszáthot, Mikszáth pedig feleletében az Akadémia nesztorát, Tóth Lőrincet éltette.

A *Huszadik Század* c. folyóiratban (szerk. Gratz Gusztáv) Wildner Ödön a »Magyar szépirodalmi újdonságok«-ról beszámolva (1902. febr., 3. évf. 2. sz. 134—151. l.) MK két kötetét ismerteti (Öreg szeker, fakó hám, A szelistyei asszonyok). Ez utóbbi kötetben olvasható *A szökevények* is. Erről a recenzió mindössze ennyit mond: »*A szökevények*ben egy Bach-korszakbeli történetet dolgoz fel Mikszáth, sok ügyességgel bonyolítván le a Krapotka megyefőnök félig hülye fiának szerelmi esetét.«

Réger Béla »Mikszáth, Herczeg, Ambrus. Ismertető felolvasások« c. füzetében (Szentgotthárd, 1908 : 21—22, 27—28) MK nagyobb elbeszéléseiről s köztük *A szökevények*ről ezeket mondja :

»Mikszáth inkább szeret kisebb lélegzetű elbeszéléseket írni, mint kötetes regényeket. Előadása tömör, jellemző, és meséjét — ha még oly szövevényes is — rendszerint kisebb keretben oldja meg. Olyan elbeszélése azonban, amely terjedelmére nézve csak nagy novella, de tartalmára nézve egész regény, több van. Rendesen két-három ilyen elbeszélés fér egy kötetbe. Tárgyuk igen változatos: van köztük humoros, érzékeny; politikai és morális tárgyú; ir a legrégebb múlttól, de a legközelebbi jelenről is.

Mikszáth nagyobb elbeszélései közé tartozik *A szelistyei asszonyok* és *A szökevények* c. munkája. E két novella egy kötetet tölt meg, s nemcsak terjedelmükre, hanem tartalmukra nézve is közel állanak a regényhez. *A szökevények* kevésbé vonzó (mint *A szelistyei asszonyok*). Egy pipogya báró gyávaságát és ravasz gazdatisztjének ügyes furfangját írja le. A gazdatiszt uraságát megszöktette egy asszonnyal, aki állítólag az ő felesége volt. A szökés után aztán dühöngő leveleket írt a bárónak, s ez tényleg nem merte többé lábát birtokára tenni, melyet a gazdatiszt szépen megtartott magának.«

Várdai Béla (MK, 1910 : 163) az 1900-as évek elején megjelent nagyobb elbeszélések sorában szól néhány szót *A szökevényekről*: »Vidám elbeszélése *A szökevények*, azzal a már másutt is előkerült, s Mikszáthra jellemző kiindulási ponttal, hogy egy jó anekdotával, bonmotval állapítja meg a hős szerencsésjét, hogy aztán alaposan elrontsa.«

Kráhl Vilmos »Mikszáth, a jogász« című tanulmánya (Bp. 1941 : 36, 110—112, 158) »Örökjogi témák« c. fejezetében részletesen elemzi ezt az elbeszélést: »Cselekménye alapján véve nagyon kevés; az emlékezetes Bach-korszakban játszik és jórészt jogi mozzanatok körül forog. Az öreg Szoltsányi Gáspár magtalanul és hitves nélkül szabadon végrendelezik és mellözi az oldalági rokonokat. Két birtoka közül az egyiket az evangélikus kollégiumra hagyja, a másik birtokát (kétezer hold) a kollégium feliratának a szerzőjére testálja. A feliratnak ez a szövege :

Praesens imperfectum
perfectum futurum.

Ennek a feliratnak előzményes története van. Amikor a kollégium elkészült, előbb egy másik feliratszöveget akartak a homlokzaton elhelyezni: „A haza minden előtt.« A megyefőnök azonban ebben nemzeti tüntetést látott és nem engedélyezte ezt a szöveget. Erre pályázatot hirdetett a kuratorium megfelelő feliratszövegre. A pályadíjat — két aranyat — a kollégium egy hetedosztályos diákja nyerte meg, aki nem volt más, mint magának a megyefőnöknek a fia. A pályanyertes kérésére, aki atyja haragjától tartott, a neve titokban tartott. A megyefőnök a latin igeidőket ártatlan grammatikának nézte és nem érezte ki a szövegből a bennefoglalt eszmei tartalmat, a múltból merített és jövőbe vetett reményt. Ennélfogva a felirat a kollégium homlokzatára kerül. Ennek a szerzőjére hagyja örökhagyó a kettőezer holdas birtokot. A közhit, minthogy a szerző titokban maradt, magát a kuratorium gondnokát tartja a felirat szerzőjének. Habár Halápy gondnok a végrendelet kihirdetése után nyilvánosságra hozza a felirat szerzőjét, mégis jogi bonyodalom keletkezik a végrendelet körül. Minthogy a végrendeletben az örökös nincsen névszerint megnevezve, hanem csak bizonyos minőség által körülírva („a kollégium feliratának a szerzője”), jogvita tárgyává lesz, hogy érvényesnek tekintendő-e az örökösnevezésnek ez a módja? A törvényes öröklésre hivatott rokonok megtámadási pere erre, valamint további érvekre van alapítva. A regényíró olyképpen dönti el, hogy ez a rendelkezés érvényes. Ez megfelel a magyar jog álláspontjának. A végrendeleti megjelölésnek határozottnak kell lennie, vagyis olyan módon egyértelmű módon határozza meg azt a személyt, aki örökhagyó akarata alapján öröklésre hivatott. Az azonban nem szükséges, hogy az örökös névszerint legyen megjelölve, történhetett körülírással is, mindenesetre megkívánatva, hogy a körülírás egyértelmű módon határozza meg a kedvezményes személyt, és hogy az illető személy a valóságban tényleg létezzék. Ez a bírói joggyakorlat álláspontja. Ez megfelel a „favor testamenti” elvnek, amelynél fogva kétség esetében a vég-

rendeleti vitás hely olyképpen értelmezendő, hogy az értelmezés a végrendeleti rendelkezés érvénybentartása mellett szóljon. — A végrendeletet megtámadó oldalágiak két további körülményt kívánnak érvényesíteni: 1. a feliratszöveg, illetve a benne foglalt ötlet nem a szerző szellemi terméke, hanem plágium. Ebben az esetben természetesen nem tarthat igényt a végrendeleti juttatásra. Hogy állításukat bizonyítsák, az általuk indított perhez egy XVIII. századból való könyvet mutatnak be, amely különböző epigrammatikus szövegek között ezt a felirati szöveget is tartalmazza. A jogi gondolat szellemes és kitűnő. Csakhogy ezzel szemben beigazolást nyer, hogy az állítólagos XVIII. századból származó könyv közönséges falsificatum, amelyet a Szoltsányiak ennek a pernek céljára nyomattak. Erre a Szoltsányiak egy újabb jogi ötletet vonultatnak fel. Tanúkkal akarják bizonyítani, hogy a felirat névtelen szerzője nem volt senki más, mint maga az örökhatágyó Szoltsányi Gáspár. Márpedig évezredes jogi elv és magának az örökjognak természetéből következik, hogy senki nem lehet önmagának az örököse... Ezzel a nemkevésbé szellemes ötlettel azonban megint nem reussálnak, mert nem tudják bizonyítani. A megtámadási per nem vezet eredményre. A további, egyébként meglehetősen sovány cselekménynek nincsen jogi tartalma és így itten mellőzhető. — A regénybeli jogi ötletgazdagság a perbeli érvelésben vetekszik azzal a szellemes dialektikai csatával, amelyről a német irodalomban Martin Wieland „Die Abderiten” című szatirikus regénye nevezetes. Ebben (4. fejezet) egy per bírósági tárgyalása van lepergetve, amely pert egy Anthrax nevű számárhajcsár indít egy Struthion nevű fogorvos ellen, aki a szamarat egy utazásra bérelte tőle, de utazás közben a nagy nyári meleg folytán megállítja a szamarat és megpihen árnyékában. A hajcsár, aki követte az állatot, az árnyék használatáért külön díjazást követel, amit az orvos megtagad. Ebből per lesz, amelyben a város legnevezetesebb sykophantái képviselik a feleket. A római jog klasszikus tételeit vonultatják fel ügyfeleik álláspontja mellett. Az árnyék, mint tartozék követi a főtárgy jogi sorsát („accessio sequitur suum principale”), azután, hogy az árnyék azon mindenki számára közös javak közé tartozik, amelyeken magántulajdon nem szereshető („res omnium communes”) stb., stb. A párhuzam teljessége okából legyen felemlítve, hogy Wieland maga is jogvégzett ember volt, aki csak későbbben cserélte fel a jogi pályát az irodalommal.

Karácsony Sándor »A cinikus Mikszáth« című tanulmányában (Bp. 1944: 87—88. l.) *A szökevényekre* csak mint szemléltető példára utal. Könyvének »Mikszáth és a technika« c. fejezetében (»a technika« az író kifejező eszközét: a nyelvet érte) azt fejtegeti, hogy a nyelv »titkos hatásának a kulcsa: a megértés«. A tökéletes nyelvi megértés példája után, ennek fordítottjaként *A szökevényekből* idéz: »mikor a jelrendszer teljesen hatástalan, mert a megszólított nem is érti a szóló jeleit, noha ugyanazon a nyelven beszélnek. *A szökevények* bárója „a gazdaságba éppenséggel nem avatkozott, csak ha a kasznár kívánta, hogy példaadás okáért hordja le a bérést vagy a kertészét. A báró megtette, nagy lelki küzdelmek és trémák után maga elé hívatta a bérést. — A kasznár úr megkért, hogy tudassam önnel, milyen kevésbé vagyok

megelégedve viseletével. Máskor ezeket mondta a csósznek : — Úgy vagyok értesülve, hogy ön nincs kellő tekintettel kötelezettségeire. Szíveskedjék, kérem, további ténykedésével engem ettől a véleményemtől eltéríteni. Hát persze, hogy nevettek rajta és folytatták.»

A SZELISTYEI ASSZONYOK

Kézirat, kiadások, fordítások, átdolgozások

Kézirata (röv.: K) az OSzK kéziratárában, jelzete : Quart.Hung. 2945. Terjedelme : 1—74. számozott levél, vagyis 147 lap. (Az elbeszélés a 74/a lapon végződik, a b-lap már üres.) A Pesti Hírlap (PH) folytatásos közlésének nyomdai kézírata.

Mikszáthnak a kilenvenes évek óta írt nagyobb elbeszélései és regényei közül elég soknak maradt fenn a kézírata. A korábbiak széthányódtak, elpusztultak, ezeket kegyelettel megőrizte a Pesti Hírlap egyik nyomdása, akinok lányától, Platthy Árpádnétól az OSzK 1949-ben megvásárolta. A kéziratlapokat a könyvtár negyedréti lapokra ragasztva bekötötte. Köttetéskor gépszámozással (1—74. sorszámú levél) látták el a ragasztott lapokat. Az 1949-ben Platthy Árpádnétól vásárolt kéziratömeg szakszerű rendezését Csapodiné Gárdonyi Klára, az OSzK könyvtárosa végezte.

MK eredeti lapszámozásai híven jelzik az író műhelymunkáját ; azt, hogy mennyit írt, mennyi kéziratot küldött a nyomdába egyszerre ? Az egyes folytatások lapszámait, illetőleg a papír és a tinta árnyalatai szerint megállapítható, hogy MK ezt az elbeszélését tizenhét részletben írta. Eleinte megpróbálta folyamatosan sorszámozni a K lapjait, de — nem jegyezvén föl az utolsó lapszámokat — ismételtén téves kezdőszámmal látta el a folytatásokat. Végül is módszert változtatott, s a 12—17. folytatások kéziratainak lapszámozását minden egyes esetben előlről kezdte. A K könyvtári rendezésekor javított lapszámozást szögletes zárójelbe tesszük. (Ld. még Szöveg-változatok c. jegyzeteinket is!)

A K részei a következők :

1. 1—10. l. Az I. fejezet. [Az 1. lap élén MK utasítása a PH szerkesztője részére :] Vasárnapi számban kezdődik. [Ugyanott utasítása a nyomda részére a cím betűfajtaját illetőleg :] garmond ritk. A K végén : (Folyt. köv.) (= PH 1. folyt.)
2. 11—13. l. A II. fejezet »Kanizsay azt mondta egy ebédnél...« kezd szakaszáig.
3. <13—19.> 1. [Utóbb, talán már a nyomdában, vagy korrektúra-munka közben rájött, hogy hibásan számozott, s áthúzza e számokat, kijavította :] 14—20. l. Az eml. szakasztól ugyanazon fejezet »— Szólightsak egyet? — kapott mohón az eszmén...« kezd. szakaszáig. (= Az utolsó mondat híján a PH 2. folyt.)
4. 19 [1]—29. l. [21—31. l.] Az eml. szakasztól a III. fejezet »Kedves, hiú portékák voltak...« kezd. szakaszáig. (= Az előbbi K-részlet utolsó mondatával kezdődően a PH 3. folyt.)

5. 29 [1]—36. 1. [32—39. 1.] A III. fejezet befejező része. (= A PH 4. folytatásának első fele.)
 6. 37—41. 1. [40—44. 1.] A IV. fejezet, »Bizony igaz lehet...« kezd. szakaszig. A K végén: (Folyt. köv.) (= PH 4. folyt. második fele.)
 7. 47 [1]—50. 1. [45—54. 1.] Az eml. szakasztól ugyanazon fejezet »Megörült Rostó a parancsnak...« kezd. szakaszáig. (= PH 5. folyt.)
 8. 51—58. 1. [55—62. 1.] Az eml. szakasztól az V. fejezet »Az erdélyi szekér végre...« kezd. szakaszáig. A K végén: (Folyt. köv.) (= PH 6. folyt.)
 9. 59—67. 1. [63—71. 1.] Az V. fejezet befejező része. (= PH 7. folyt.)
 10. 67 [1]—69, továbbá 69 [1]—73. 1. [72—79. 1.] A VI. fejezet első fele, »A nagyorrú hamarabb hagyta ott az elfogadó termet...« kezd. szakaszig. A K végén: (Folyt. köv.) (= PH 8. folyt.)
 11. 68 [1]—75. 1., amelyhez 76—77. jelzésű, ceruzával írt lapok járulnak. [80—87. 1.] Az eml. szakasztól »Az ebéd voltaképpen feszes volt és unalmas...« kezd. szakaszig. A K végén: (Folyt. köv.) (= PH 9. folyt.)
 12. 1—11. 1. [88—98. 1.] Az eml. szakasztól a VII. fejezet végéig. (= PH 10. folyt.)
 13. 1—9. 1. [99—107. 1.] A VIII. fejezet első fele, »Mátyás elfeledkező minden szerepről és tréfáról...« kezd. szakaszig. (= PH 11. folyt.)
 14. 1—9. 1. [108—116. 1.] Az eml. szakasztól a IX. fejezet végéig. A K végén: (Folyt. köv.) (= PH 12. folyt.)
 15. 1—10. 1. [117—126. 1.] A X. fejezet első fele, »Most már csak Mukóval kellett beszélni...« kezd. szakaszig. A K végén: (Folyt. köv.) (= PH 13. folyt.)
 16. 1—9. 1. [127—135. 1.] Az eml. szakasztól a XI. fejezet végéig. A K végén: (Folyt. köv.) (= PH 14. folyt.)
 17. 1—11. 1. [136—146. 1.] A XII. fejezet, ily címmel: *Befejezés.* (= PH 15. folyt.)
- M. 1. *Pesti Hírlap.* (Felelős szerk. Kenedi Géza.) 1901. június 2—22. (XXIII. évf. 149—169. sz.) Fejezetszámok és fejezet-címek nélkül. A tárcarovatban, tizenöt folytatásban, a folytatások sorszámozásával, az alábbi részletezés szerint:
1. június 2. (149. sz. 2—5. 1.) Az I. fejezet.
 2. június 4. (151. sz. 1—4. 1.) A II. fejezet első fele, »— Jó volna csatlóást küldeni értök Budára...« kezd. szakaszig.
 3. június 5. (152. sz. 1—4. 1.) Az eml. szakasztól a III. fejezet »Kedves, hiú portékák voltak...« kezd. szakaszáig.
 4. június 6. (153. sz. 1—4. 1.) Az eml. szakasztól a IV. fejezet »Bizony igaz lehet. A barát a muzsikát értette...« kezd. szakaszáig.
 5. június 8. (155. sz. 1—4. 1.) Az eml. szakasztól »Megörült Rostó a parancsnak...« kezd. szakaszig.

6. június 9. (156. sz. 2—4. l.) Az oml. szakasztól az V. fejezet »Az erdélyi székér végre a várkastély külső, magas kökerítéséhez ért...« kezd. szakaszáig.
7. június 11. (158. sz. 1—3. l.) Az eml. szakasztól az V. fejezet végéig.
8. június 12. (159. sz. 1—3. l.) A VI. fejezet első fele, »A nagyorrú hamarabb hagyta ott az elfogadó termet...« kezd. szakaszig.
9. június 13. (160. sz. 1—3. l.) Az eml. szakasztól »Az ebéd voltaképpen feszes volt és unalmas...« kezd. szakaszig.
10. június 15. (162. sz. 1—4. l.) Az eml. szakasztól a VII. fejezet végéig.
11. június 16. (163. sz. 2—4. l.) A VIII. fejezet első fele, »Mátyás elfeledkezve minden szocrepről és tréfáról...« kezd. szakaszig.
12. június 18. (165. sz. 1—4. l.) Az eml. szakasztól a IX. fejezet végéig.
13. június 20. (167. sz. 1—4. l.) A X. fejezet első fele, »Most már csak Mujkóval kellett beszélni...« kezd. szakaszig.
14. június 21. (168. sz. 1—3. l.) Az eml. szakasztól a XI. fejezet végéig.
15. június 22. (169. sz. 1—4. l.) A XII. fejezet, ily címmel: *Bejezés.*

Kötetkiadások:

- II. [1. kiad.] 1901. [A főcímlapon csak:] *A szelístyeyi asszonyok.* (1—162. l.) [De a kötet magában foglalja MK következő két nagyobb elbeszélését is:] *A szökevények.* (163—240. l.) *Apró képek a vármegyéből.* (241—334. l.) Bp. Légrády Testvérek kiad.
- III. a) [2. kiad.] 1906. *MKm (22. köt.)* [A sorozatszám csak a hátsó borítéklapon van feltüntetve!] (Tartalma, mint az 1. kiad.; de új szedéssel s a következő lapszámozással: 1—168, 169—250, 251—348. l.) Bp. Révai Testvérek kiad. (Készült a Légrády Testvérek nyomdájában, 1905.)
- IV. [3. kiad.] Szabadság-naptár 1907. [A fővárosi nagykönyvtárakban nem található!]
- III. b) [4. kiad.] Harmadik kiadás.[1] 1908. *MKm (22. köt.)* [A III/a kiad. címlapkiadása]
- V. a) [5. kiad.] 1910. *Jk. 13. köt.* Kisebb Regények VI. köt.: *A szelístyeyi asszonyok.* (1—135. l.) — *Ne okoskodj, Pista!* (137—205. l.)
- b) [6. kiad.] Az V/a kiadást a Révai Testvérek-kiadó sorozat-címlap nélkül is közrebocsátotta az 1910-es, 20-as és 30-as években. [Címlapkiadások.] Ez önálló kiadványokként — évszámjelzés nélkül! — piacra dobott változatok címlapjait részint a Révai rt., részint a Pallas rt. nyomdája készítette.

- c) [7. kiad.] Az így közreboasztott egyik címlapkiadást a Révai-cég »Közművelődési Könyvek« sorozat-jelzéssel hozta forgalomba.
- d) [8. kiad. 1930.] *MKmR-Fr. 12. köt.* [Címlapkiadás.]
- VI. [9. kiad.] 1918. március hó 2-án keltezve. Bp. Singer és Wolfner kiad. 4r. 32 l. (Milliók Könyve 61. sz.)
- VII. a) [10. kiad.] 1922. Lampel R. (Franklin-Társ. ny.) 134 l. (Magyar Könyvtár 981–988. sz.)
- b) [11. kiad.] 1922. (Magyar Könyvtár 1121–1123. sz.) A VII. a) kiad. változatlanul, de új sorozat-sorszámval. [Már nem is címlap-, hanem csak borítéklap-kiadás.]
- VIII. [12. kiad.] 1950. *Az eladó birtok* (5–80. l.), *A szelistyei asszonyok* (61–152. l.), *Galamb a kalitkában* (153–207. l.) Három regény. Bp. Révai Könyvkiadó Nemzeti Vállalat.
- IX. [13. kiad.] 1955. »Kisregények. II. kötet.« (Sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes.) Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 205–313. l. (MK Válogatott Művei.) Megjelent 12 000 példányban.
- X. [14. kiad.] 1955. A címlapon csak ennyi: *Kísértet Lublón* (3–91. l.), de a kötet *A szelistyei asszonyok* o. elbeszélést is tartalmazza (93–242. l.). [A 13. kiad. szövege szerint.] 243–247. l.: névtelen utószó. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. (Olcsó Könyvtár.) Megjelent 100 000 példányban. [Az utószó szerint az elbeszélésnek ez a 10. kiadása.]
- XI. [15. kiad.] 1957. *Kísértet Lublón* (5–81. l.), *A szelistyei asszonyok* (83–208. l.). A 13. kiad. szövege szerint. Czibor János utószavával (209–212. l.). Bp. Kiadja a Szövetkezetek Országos Szövetsége a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában, a román-magyar közös könyvkiadási egyezmény keretében. (Kínosos Könyvek. Szövetkezeti Kiskönyvtár.) Megjelent 30 000 példányban. [Az utószó szerint az elbeszélésnek ez a 11. kiadása.]

Fordítások (a megjelenés időrendjében) :

Német :

Szelistye, das Dorf ohne Männer. Autorisierte Übersetzung aus dem Ungarischen von *Camilla Goldner*. Leipzig, (1903.) Philipp Reclam. 123 l. (Reclams Universal-Bibliothek. Nr. 4413.)

Szlóvak :

Selištejske šumne ženi. [= A szelistyei szép asszonyok.] Z uherskeho preložel *Hamborszky Bertalan*. Naša Zastava. Rok 4. (Eperjes, 1910.) Nr. 6–22.

Olasz :

[1. kiad.] Le donne di Selistie. Romanzo. Prima versione italiana autorizzata di *Silvino Gigante*. Budapest, 1926. Tipografia Franklin. 84 l. (Biblioteca della »Mattia Corvino«. Nro 5.)

[2. kiad.] *Le donne di Selistie*. Traduzione di *Silvio Gigante*. [A fordító keresztneve így, módosított alakban!] Bologna, 1929. L. Cappelli. 229 l. [3–5. lapon MK életének és műveinek rövid ismertetése; 7–8. l. Avvertenza: a történelmi tudnivalók foglalata.]

Finn:

Miehetön kylä. [= A férfi nélküli falu.] [Fordította:] *Toini Kivimäki*. Hämnenlinna, 1929. 138 l.

Román:

Săliștencele. In romănește de *Avram P. Todor*. București, 1947. Editura de Stat. 135 l. (Biblioteca de buzunar. 35.) [3000 példányban készült.]

A színpadi átdolgozások

A *szelistyei asszonyok* egyike Mikszáth ama elbeszéléseinek, melyekre a színpadi átdolgozó-ipar legelőször szemet vetett.

Az első átdolgozások német nyelvűek s külföldi színpadokon kerültek bemutatásra.

I. *Die Schönen von Fogaras*. Komische Oper in 3 Akten zum Teil nach einem Novellenmotiv Mikszáth von *Victor Leon*. Musik von *Alfred Grünfeld*. Bemutatója 1907. szept. 8-án volt, Drezdában. Könyvalakban is megjelent a Bosworth & Co cég kiadásában (Leipzig; Wien, Paris, London, 1907.)

A két átdolgozó, Victor Leon és Alfred Grünfeld, nem törődve a szerzői jogokkal, MK hozzájárulása nélkül készítette s vitte színre az operettet. Eljárásukról Mikszáth elítélően nyilatkozott »Az Újság« o. napilap 1907. okt. 12. számában (13–14. l.): »Most Drezdában adnak, éspedig nagy sikerrel, egy operát: *Die Schönen von Fogaras* a címe, a librettó *A szelistyei asszonyok*. Ezzel jártam a legfurcsábbban. Se szó, se beszéd, operát csináltak a regényemből. Még csak engedelmet se kértek rá. A német lapok el voltak ragadtatva, de rólam csak azt mondták, hogy nem ismerjük se kezit, se lábát. Hanem a szövegíró, azt hiszem Leon-nak hívják, dicsérték agyba-főbe, hogy ilyen meg amolyan nagyszerű szöveggönyvet írt.«

Mikszáthnak minden oka megvolt arra, hogy német nyelvű átdolgozóival szemben kiöntse haragját. A színlap is, a német sajtó is méltatlanul bánt vele. A színlap ugyan nem hallgatta el Mikszáth nevét, de valahogy zavarosan, olyképpen, hogy az egyik drezdai kritikus nem tudta: minek higgye, hova tegye. Írta pedig a drezdai kritikus a következőket: »Mikszáth számunkra egy magyar vagy egy erdélyi falu [!], Leon neve ellenben maga kezessé az operett kiválóságért, az idegen tojás kiköltéséért. De miután itt Mikszáthról; amely nevet alig is tudjuk kibetűzni, semmit se tudunk, ezért csak a kiváló Leonnal foglalkozhatunk, ami már biztosítéka annak, hogy irodalmi és mulatságos műről van szó.« Nyilvánvaló, hogy a kritikus toll szellemes és csúfondáros is akart lenni. De ráhibázott: három évre rá, 1910-ben a negyvenéves Mikszáth-jubileumkor csakugyan megtett a Mikszáth-falva! Ld. R. F. [Ráskai Ferenc] »Mikszáthfalva.

Operett és valóság» c. cikkét a Pesti Hirlap 1938. november 27. számában, 14. l. Ld. továbbá G. S. [Galamb Sándor] »Fogarasi szép asszonyok. (Die Schönen von Fogaras)» c. közleményét: Világirodalmi Lexikon (szerk. Dézsi Lajos, 1930) II. köt. 678—679. l. A cikkiró megjegyzi, hogy Alfred Grünfeld bécsi zeneszerző, és hogy az operett nem tartotta magát sokáig színen. — Utóbb MK ügyvéd útján érvényesítette szerzői jogdíj-igényét, s 1908-ban megkapta az 1907. szept. 8.—dec. 27-i drezdai előadások után járó tantieme-et. (Ld. az erről szóló elszámolást a MTA Kézirattárában, jelzete: Ms 10.053/f.)

II. *Der Narrenhof*. Operette in drei Akten von *Julius Horst* und *Robert Pohl*. (Von Koloman Mikszáth autorisierte Dramatisierung seiner Erzählung »Szelistye, das Dorf ohne Männer«.) Musik von *Josef Heller*.

Gépelte kézírata az OSZK Színháztörténeti osztályában, jelzete: IM [= idegennyelvű műsorkönyvtár] 4682. Ívrét 87 l. Szerzésének időpontja nincs feltüntetve.

Personen: König Mathias. Stefan Báthory. Michael Szilágyi. Gregor Arany [!]. Ladislaus Palóczy. Mujkó, Hofnarr. Paul von Rostó, Kastellan von Hermannstadt. Anna, Maria, Ilona — Szelister Frauen. Bara, Wirt zum goldenen Büffel. Agathe, dessen Frau. Korják, Wirtzum Eichhörchen. Korolany, Losonczy — Edelleute. Der Reichs palatin. Barbarini, Koch. Der Kastellan von Varpalotta. Ein Bote. Klemens, Jozsy, Sandor — Zigeuner [!]. Volk, Soldaten, Magnaten, Diener.

Der erste Akt spielt in Ofen, der zweite und dritte auf Schloss Varpalotta. Zeit: ca. 1465.

Ezt az átdolgozott Heller Józsefnek Mikszáthtal hosszabb időn át folytatott levélbeli tárgyalása előzte meg. Az átdolgozás címe előbb *Das Weiberdorf* volt, utóbb lett *Der Narrenhof*. A Pesti Hirlap ad először hírt róla 1906. aug. 15-én (28. évf. 224. sz. 7. l.): »A szelistyei asszonyok mint operett-szöveg. MK-nak pompás Szelistyei asszonyai, akik első ízben a mi lapunk tárcarovatában indultak el Mátyás király udvarába legényembereket kérni maguk mellé falujukba, most bevonulnak a német operett-színpadokra is. Mint értesülünk, J. Horst és Robert Pohl dolgozták át operett-szöveggé *Das Weiberdorf* címmel; a zenét hozzá egy Bécsben élő, magyar születésű zeneszerző, Heller József írta. Első ízben a bécsi Carl-Theaterben fog színrekerülni, de elfogadták már Berlinben, Münchenben és Leipzigban is. Nem lehetetlen, hogy látjuk még valamelyik budapesti operett-színpadon is.«

MK előbb J. Horst-tal tárgyalt, majd Hellerrel kezdett levelezni. Valószínűleg mindnyájan hallottak a V. Leon-féle átdolgozás tervéről is, ezért írta Mikszáth Hellernek 1907. jan. 15-i levelében, hogy tervekkel és halogatásokkal nem lehet sokáig húzni a dolgot. Közben elkészült és színe került a V. Leon-féle átdolgozás. Hellerék a bécsi Carl-Theaterben akarták előadni a maguk átdolgozását, de a színház egyre halogatta a darab kitűzését. Az ottani előadás után Budapesten is bemutatták volna. A Carl-Theater azonban még 1910-ig sem tűzte ki előadásra a Weiberdorf-ot. (L. MK Levelezését és a levelezést sajtó alá rendező Méreiné Juhász Margit jegyzeteit. Kézirat. A jelen Krkban kerül majd kiadásra.)

III. a) *A szelístyeyi asszonyok*. Zenés színjáték 4 felvonásban. MK hasonló című regénye után a színre írta és az énekszövegeket írta: *Fodor István*.

Az elbeszélésnek — tudomásunk szerint — ez az első magyar nyelvű átdolgozása.

Kézirata az OSzK Színháztörténeti osztályában, jelzete: MM [= magyar műsorkönyvtár] 3176. Ívrét 108 l. Az OSzK 1951-ben vette át a Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének kéziratárából. Szerzésének időpontja: 1924. A zeneszerző neve a kéziraton kitöltetlen.

A kézirat utolsó lapján a szerző följegyzése: »Először adatott a Marosvásárhelyi Magyar Színházban, 1924. febr. 16-án. Mikszáth-ünnepi prologot mondott Antalffy Endre író-tanár. Átdolgoztam: Marosszentkirály, 1924. június 15-én. Fodor István, Marosvásárhely.«

Személyek [sorszámozva]: 1. Mátyás. 2. Drágffy Barnabás. 3. Vojtkffy Antal. 4. Czobor István. 5. Kanizsai Ferenc. 6. Guthy Pál. 7. Rozgonyi Gergely. 8. Báthory István. 2—8: főurak Mátyás udvarában. 9. Mujkó, udvari bolond. 10. Rostó Pál, Dóczy György szebeni gróf prefektusa. 11. Vuca. 12. Schramm Mária. 13. Gergely Anna. 14. Korják János, a »Kelempász madár« korezmárosa. 15. Öreg Korjárné. 16. Petrovay, kamarás. 17. Czudar Simon. 18. Palóczy László. 17—18: Mátyás vezérei. 19. Jobbaházy Benedek, viceörnag. 20. Makucsek Vince, várpalotai plébános. 21. Verona, Korjákék szolgája. 22. Kelemen íródcák. 23. A király csatlósa. 24. Főasztalnokmester. [Továbbá:] Főurak, Mujkó kísérete, udvari tisztek, apródok, alabárdosok.

Történik: Az I., III. és IV. felv. Mátyás király kastélyának nagytermében, Várpalotán. A II. felv. Korják János, a »Kelempász madár«-hoz címzett korezmájában, Budán.

Idő: Mátyás király fiatal korában.

Az I., III. és IV. felvonások díszlete: [vázlat.]

b) Nyomtatott kiadása: *A szelístyeyi asszonyok*. Zenés színjáték három felvonásban és egy közjátékkal. MK hasonló című regénye után írta: *Fodor István*. Zenéjét Fodor István szövegére szerzte: *Kozma Géza*. Marosvásárhely, 1932. A »Marosmenti Élet« kiadása. 52 l. Példány a MTAK Kéziratárában, jelzete: Ms 10.237/cs. — Bemutató előadás: Marosvásárhelyen, a Kultúrpalota hangversenytermében, 1932. március 17-én. (A kiadvány a műkedvelő színjátszók névsorát is feltünteti.)

IV. *Szelístyeyi asszonyok*. <Operett> Daljáték három felvonásban. Szövegét MK regényéből írta [A címlapnak ez a része — úgy látszik: szándékosan — le van szakítva; a szerző nevét a kéziratári katalógus sem ismeri.] Zenéjét *Kovács Károly* verseire szerzte *Koncz Ferenc*. Gépelt kézirata a MTA Kéziratárában, jelzete: Ms 10.053/c. Ívrét 61 l. Szerzésének időpontja nincs feltüntetve.

Szereplők: Mátyás király. Gergely Anna. Schramm Mária. Vuca. Mujkó, udvari bolond. Dóczy György. Szilágyi Mihály. Szilágyi Erzsébet. Rostó Pál. Báthory István. Rozgonyi Gergely. Drágffy Barnabás. Drágffy Anna. Marjunka. Korják néni. Korják János.

Palatinus. Királyi hírnök. Palóczy László. Czudar Simon. Makucsek Vince páter. Bánffy Pál. Balthazar deák. Konyhamester. Ór. Vera. Ceremóniamester. Jobbaházy. Oláh asszonyok, leányok, főúri hölgyek, örök, lakájok, katonák. [A főszereplők neve mellé odajegyezve a ki- szemelt színészek és énekesek neve.]

Történik : Az 1. kép a fogarasi várban, a 2. kép Drágfy Anna lakodalman, a 3. kép Dóczy György birtokán, a 4. kép a király vár- palotai kastélyában, az 5. kép Korják János budai kocsmájában, a 6. a király várpalotai kastélyában, a 7. katonai tábor az erdőben, a 8. a király várpalotai kastélyában, a 9. és 10. a budai várban és Gergely Anna erdélyi házában.

V. Két évtizeddel az első átdolgozások után ismét háborúság támadt *A szelistyei asszonyok* dramatizálása körül. Ezúttal újabb magyar nyelvű átdolgozásokról van szó.

Az egyik újabb daljáték szövegét *Noszlopy Aba Tihamér* írta, zenéjét *Buchner Antal* szerezte. Darabjukat a Városi Színház elfogadta, de az igazgató egyre halogatta az előadást. Közben a Magyar Színház két másik szerzővel készült új operettet írni *A szelistyei asszonyok* meséjéből. (*Faragó Jenő* szövegével és *Abrahám Pál* zenéjével.) A kettős készülődésnek az lett a vége, hogy egyik átdolgozás sem került színre. (L. Marton Sándor két levelét — I. 1928. nov. 22, II. 1929. jan. 17. — a MTA Kézirattárában, jelzetük : Ms 10.053/f. L. továbbá a Budapesti Hírlap 1929. jan. 3-i és jan. 13-i, valamint a Magyarság 1929. jan. 9-i sz. névtelen cikkeit *A szelistyei asszonyok* dramatizálásának joga körül támadt háborúságról.)

A Budapesti Hírlap fenti cikkeiből megtudjuk, hogy a háborús- kodás hírére a »Narrenhof« bécsi szerzői — J. Horst és R. Pohl — tiltakozást jelentettek be a magyar nyelvű feldolgozások, illetőleg a készülő előadások ellen azon a címen, hogy »ennek a témának a fel- dolgozási joga egyedül őket illeti«. Átdolgozásukat egy harmadik pesti színháznak, a Király Színháznak adták át. A vitában megszólalt ifj. Mikszáth Kálmán is, esodálkozását fejezvéen ki, hogy »a bécsi urak, akik miatt a téma feldolgozásával kapcsolatosan már pör is volt [!], most jogokat próbálnak érvényesíteni.«

Közöljük a Noszlopy Aba-féle átdolgozás adatait :

A szelistyei asszonyok. Daljáték 3 felvonásban, előjátékkal. MK regénye nyomán színre alkalmazta és a verseket írta : *Noszlopy Aba Tihamér*. Zenéjét szerző : *Buchner Antal*.

Kézirata az OSzK Színháztörténeti osztályában, jelzete : MM 4442. Ívrét 78 l. Az OSzK 1951-ben vette át a Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének kéziratából. Szerzésének időpontja nincs feltüntetve.

Személyek : I. Mátyás, Magyarország királya. Gúthy Pál, Rozgonyi Gergely, Kanizsay, Drágffy Barnabás, Vojkffy Antal, Ozobor — fiatal főnemesek, Mátyás bizalmas barátai. Báthory Pista, királyi futár. Rostó Pál, prefektus. Anna, Vuca, Mária — a szelistyei asszonyok. Kelemen, a király íródeákja. Mujkó, udvari bolond. Korják, budai vendéglős. Özv. Korjákné. Makucsek Vince, várpalotai plébános. Czudar, Palóczy — Mátyás hadvezérei. Főudvarmester. Cseh hadnagy.

I. polgár. II. polgár. Szolgálok. Apródok, szolgálók, parasztok, magyar vitézek, cseh foglyok.

Történik: Az előjáték: Korják budai kocsmájában. I. felv.: a várpalotai királyi vadászkastély kertjében. II. és III. felv.: a vadász-kastély nagytermében.

Idő: Mátyás király uralkodásának eleje, 1460.

A kézirat az 1—3. lapon részletes jelmez-leírást ad. A zenei rész hiányzik; a zenei tájékoztatásra szánt 4. l. is üres.

VI. *Ein Dorf ohne Männer*. Lustspiel in sieben Bildern von *Oedön von Horváth*. Wien, 1937. Georg Marton Verlag. 94 l. (Könyvma-
tos kiadvány, nyomtatott borítéklappal és címlappal.)

Példány az OSzK Színház-történeti osztályában, jelzete: IM 140.

Personen: Matthias Corvinus, König von Ungarn. Der Graf von Hermannstadt. Der Statthalter. Der Hofbeamte. Der Hauptmann. Der Bader. Thomas, der Wirt vom »Eichhorn«. Ein Dieber. Ein Dürrer. Ein Bärtiger. Ein Lakai. Der Hofwirt. Zwei Gardisten. Zwei Herren. Ein Page. Die Blonde. Die Schwarze. Die Rote. Ein Badmagd. Die Polin. Herren, Gardisten. Hässliche und schöne Frauen.

Schauplatz: 1. Bild: Audienzsaal in der Ofner Burg. 2. Bild: In einer Badeanstalt zu Hermannstadt. 3. Bild: Audienzsaal in der Ofner Burg. 4. Bild: Im Hofgasthaus. 5. Bild: Vor dem Jagdschloss des Königs. 6. Im Hofgasthaus. 7. Vor dem Jagdschloss des Königs.

Zeit: Während der Türkenkriege — in der frühen Renaissance.

[Az 5. lapon a szerző magyarázata:] Dieses Stück ist keine Dramatisierung des Romans »Die Frauen von Selischtje« von Koloman Mikszáth, dem grossen ungarischen Romancier, sondern es stellt nur den Versuch dar, auf Grund einzelner Motive jenes Romans ein Lustspiel zu schreiben. Die Personen im Stück haben mit jenen im Roman nichts zu tun.

Ezt a színpadi változatot a prágai új német színház mutatta be 1937 szeptemberében. A Pesti Hírlap egy közleménye szerint (1937. szept. 29., 11. l.): »MK e kedves regényét legújabb formájában a magyar nevé, de egészen elosztrákosodott Oedoen von Horváth alkalmazta színpadra. A második felvonásban Mátyás korabeli közfürdőt visz a színpadra, mindenféle ingerlő látványokkal. Az előadás lelke Szurowy, a király megszemélyesítője.«

VII. *Szelistyei asszonyok*. Daljáték 3 felvonásban, 7 képben: MK elbeszéléséből írta *Semsei Jenő* és *Benedek András*. Zene: *Sárközy István*. Hangszerelte: Halász Kálmán. Rendezte: Apáthi Imre.

Színre került a Fővárosi Operett Színházban. Bemutató 1951. okt. 20. Felújítva 1953 október végén.

Szereposztás:

Mátyás király	{ Gábor Miklós
Mária }	{ Páló György
Anna }	{ Honthy Hanna
Vuca }	{ Kiss Ilona
	{ Zentay Anna
	{ Gyenes Magda

Rostó Pál		Bilicsi Tivadar
Marini, lovag		Ráthonyi Róbert
Bánffy		Szentessy Zoltán
Vojtkffy		Antalfy József
Drágffy	} a király barátai	{Tóth Miklós
Rozgonyi		{Langer Ede
Guthy		{Papp Kornél
Pálóczy		{Gyurián József
Báthory		{Tekeres Sándor
		{Décsy Pál
Mujkó		{Latabár Kálmán
		{Apáthi Imre
Nagy András		{Homn Pál
		{Hadics László
Wolfgang		{Keleti László
Wendelné		{Garamszegi M.
Czobor, a Fekete sereg tizedese		{Palócz László
		{Tóth Miklós
Kassai, udvaronc		Balázs István
Makucek plébános		Bikádi György
Jobbaházy		Péter István
Egy fogoly zsoldos katona		Gárday Lajos
1. budai polgár		Vándory Gusztáv
2. budai polgár		Róna Zoltán
Ajtónálló		Bihari László
Utcai énekes		Császár Péter

Történik 1460 körül, Budán és Várpalotán.

Vásári tánc : Rimóczi Viola, Mikola Pál, Landkammer Árpád.

Bontó bál : tánckar. Apródtánc : Farkas Edit és a tánckar. Ünnepi

tánc : Mikola Pál, Ács József és a tánckar.

A sajtóvisszhangokat alább, az Irodalom c. fejezet II. részében közöljük.

Keletkezése és forrásai

I.

A MESE

Mikszáth fantáziáját a magyar múlt nagyjai közül leginkább Mátyás király alakja foglalkoztatta. Két kisregényt írt róla és udvaráról : *A kis primást* (1891) és tíz évvel később *A szelistyei asszonyokat* (1901). Amott a javakorbéli férfit, itt a fiatal királyt mutatja be.

Az elbeszélés tárgya : a török elleni hosszas hadakozás miatt férfi nélkül maradt Szelistye község asszonyai férjeket kérnek a királytól.

A mese eredetét, keletkezésének kérdését a Mikszáth-irodalom mindeddig nem vizsgálta meg. *A szelistyei asszonyok* pajzán históriá-

ját a köztudat a hagyományos Mátyás-anekdóták közé iktatta, annál is inkább, mert az író — ügyes fogással (ahogy ő mondta: »griffel«) — szintén ilyenek tüntette fel. A mesét úgy adja elő, mint megtörtént esetet (108 : 8—10). A hitelesség látszatát pedig egykori naplókra, följegyzésekre, krónikákra való hivatkozással erősíti. Íme :

Szilágyi Mihály vadászatai alkalmával a fogarasi havasok szépségét »ékes latin nyelven följegyzé a vele lévő *Balthazár diák*« (108 : 22—25) ; ugyanezen »harmatképmű Balthazár diák« vezeti Szilágyi Mihály iktató- és jegyzőkönyveit az államügyekről (111 : 17—24. és 115 : 7—9). Egy másik tollforgatóval, *Kelemen diákkal* »paskvillus verseket« írat Mikszáth (115 : 32—35) ; külön is hangsúlyozza, hogy : »Ez a nyomorult verszet magát a királyt se kímélte, *ahogy tudjuk.*«[!] Sőt egy harmadik írónak is felvonultat : »a stílusáról nevezetes *Magyar Pált*« (194 : 6). Végül egy kéziratos krónika — »*Kászoni Tamás írott krónikája*« — idézésével pecsételi meg az elbeszélés »epikai hiteletét« (202. l.). A Mátyásról szóló történeti emlékek azonban nem ismerik sem Balthazár diák, sem Kelemen diák, sem Magyar Pál diák nevét. Sajnos, nem létezik Kászoni Tamás »írott krónikája« sem, ahol pedig ilyen érdekes meséket lehetne találni. . .

Mindez csak a költői fantázia szüleménye !

Az anekdotának történelmünkben s az egykorú följegyzésekben semmi nyoma nincs ! A Mátyás királyról szóló anekdota-gyűjtemények sem ismerik. Keletkezésének körülményeit s »forrásait« tehát magából az elbeszélésből és az író életkörülményeiből kell kihámozniunk.

Az anekdota Mikszáthnak ebben az elbeszélésében bukkan föl először. Mikszáth ezt az anekdotát nem Mátyás korabeli diákok és krónikások följegyzéseiből merítette, hanem közvetlenül, élőszóbeli forrásokból.

Joggal vetjük fel a kérdést, hogy vajon a szebeni helyi irodalom nem foglalkozott-e ezzel az elbeszéléssel és a benne foglalt anekdotával, amely a megye egyik helységének nevét országosan, sőt külföldön is ismertté tette ? Sajnos, a helyi sajtó nem teljesítette ezt a feladatát. A nagyszebeni állami főgimnázium 1908—9. tanévi Értesítője közöl ugyan egy »programértekezést« »Nagyszeben a magyar irodalomban« címmel, *Strauch Béla* tollából, s ez a dolgozat említi is Mikszáth szóbanlevő kisregényét, de rendkívül felületesen kezeli a dolgot, s csak rövid tartalmi ismertetést nyújt. (Ld. alább, jegyzeteink Irodalom c. fejezetében!) Pedig Szebenben könnyűszerrel ellenőrizni lehetett volna a Mikszáthtól feldolgozott mese hitelességét, s megvizsgálni és megvilágítani : hogy akkoriban (alig pár évvel az elbeszélés megjelenése után) Szelistyén tudtak-e, s milyen formában erről a mendemondáról ? Mikszáth még élt, s így az 1909-ben megjelent Értesítő pontosan tisztázhatta volna a szájhagyomány és az irodalmi feldolgozás viszonyát. Dehát erről se szó, se nyom !

A mese eredetének kérdését *Bisztray Gyula* érinti először »Mikszáth és a kerülete« c. cikkében (Tükör, 1939. májusi sz., valamint »Író és nemzet« c. kötetében, 1943. Révai-kiad. 311. l.). Eszerint : »Amint e regény színes tájleírásai Mikszáth fogarasi havasi kirándulásának emlékeiből táplálkoznak, úgy a kerület viszonyaival ismerős

szem az író nem egy novellájáról — erről is — kétségtelenül megállapíthatja, hogy ezek meséjét a képviselő úr fogarasi látogatásai alkalmával, vagy valamelyik választójától hallotta. Lényegében ugyanezt ismétli *Schöpslin Aladár* Mikszáth-monográfiájában (1941: 115. l.): »Valószínű, hogy fogarasi képviselő korában hallotta az alapötletet, a szelistei asszonyok kérését, ezt rábízta mesealkotó fantáziájára, feldíszítette ötleteinek raktárából, és így lett a kis regény...«

MK az anekdotát kétségtelenül Fogaras-környéki szájhagyomány vagy mendemonda nyomán alakította ki. Amikor megírta, már tíz éve volt Fogaras felső kerületének képviselője (1892–1910). Kerületébe elég ritkán, csak három-négy évenként látogatott el. Egy ilyen fogarasi látogatása alkalmával hallhatta — vagy esetleg láthatta is —, hogy a szomszédos Szeben megyében fekvő Szelistye községnek milyen feltűnően szép asszonyai vannak. Egy egész falura való szépség természetesen foglalkoztatja a fantáziát.

Az anekdota kétségtelenül utánköltött magyarázat, olyanforma, mint a regéké. Adva van egy falu feltűnően szép asszonyokkal-lányokkal. Hogyan kerültek együvé? Bizonyosan egyenként válogatták össze őket, illetőleg nagyanyáik nagyanyáit... Ennek eredetét magyarázza meg játékosan a szelistei történet.

Föltehető, hogy már maga a helyi monda is (ha volt!) a Hunyadiak idejébe, a Mátyás-anekdota-körbe helyezte a magyarázatot. Hiszen a vidéken más nevezetességek is őrzik Mátyás király emlékét, így pl. a kerci apátságot, melynek romjai ma is megvannak (Fogarasi m.), éppen Mátyás szüntette meg.

A szelistei nők különleges szépsége olyan nevezetesség, hogy erre nézve az EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet) századvégi útikalauzaiban is találunk utalást. Pl. az 1891. évi Emke-Útikalauzban (201. l.) a következőket olvashatjuk: »A helység lakóinak legfőbb jóvedelmét a juhtenyésztés képezvén, a férfiak többsége a juhnyájakkal jár, vagy nyers piaci terményeket, durva posztót hord szét az erdélyi piacokon. Híres szépségű asszonyaik is helyettesítik e vándorlásban férjeiket.« Az Emke-kalauz Barabás Miklósnak a Szépművészeti Múzeumban őrzött képére is hivatkozik, amelyet »Vásárra induló oláh család« néven ismerünk. E képet Barabás 1843–44-ben festette. Az Emke-kalauz szerint a kép alakjai szelisteiek. Barabás festményén a renaissance olasz mestereinek madonnáira emlékeztető szép román nő látható.

Annyi kétségtelen, hogy Mikszáth a mese kialakításakor eleinte még erősen a feltételezett helyi monda hatása alatt állott. Ez kitűnik az elbeszélés I. és II. fejezetéből. Nemcsak a Szilágyi Mihálynál járó asszonyküldöttség tagjai románok, hanem Mátyás is azt hiszi, hogy »e gyermeket pásztor nép egyszerű leányai« fogják fölkeresni (120. l.). A kéziratban található egynémely törlés is erre vall (pl. 119: 34, 127: 34). Mikszáth csak később, a mese formálása, a bonyodalom alakítása közben jött arra a gondolatra, hogy még színesebb, még élénkebb teszi az elbeszélést, ha Erdélynek — s egyúttal fogarasi választókerületének — mindhárom nemzetiségét, a magyart, román-t és a szászt képviselteti e trifóliumban. Utóbb tehát ekként módosít-

totta a mendemondát. Könnyűszerrel játszhatta át a kapzsi Dóczy György és a csavaras-eszű Rostó uram rovására a cseles megoldást.

A helyi monda (ha csakugyan volt, s nem csupán a környék anekdotázó urainak leleménye!) kizárólag a férfihiányról s a hamis mustra miatt kénytelenségből összeválogatott szépasszonyokról — lányokról szólhatott. Minden egyéb (a várpalotai epizód, a szász özvegy és a román leányka férjhezadása, s a székely menyecske idillje) kétségkívül Mikszáth írói leleménye. Ezeknek az epizódoknak már semmi közük a szelistyei asszonyok (vagy : a férfi nélküli falu) problémájához.

Vegyük kissé szemügyre a »mustrát«.

MK képviselősege idején (Marosillye 1887—1892, Fogaras 1892—1910) elég jól megismerte Erdély három nemzetiségét. Mindhármat asszonyaiknak egy-egy szép példányán jellemzi. A székelyeket Gergely Anna képviseli. Mikszáthnak úgy látszik kedve telt a szókimondó, kemény, katonás székely asszonyok rajzában. Egyik korábbi elbeszélése, Katángy első megválasztásának története (KrK 9. köt. 80—90. l.) szintén bemutat két tűzrólpattant székely fehérnépet. — Hasonlóképpen kedvét leli a román pásztorleányka, Vuca alakjának megmintázásában. Az elbeszéléseiben gyakori fiatal lányok (*Az eladó birtok* Erzsikéje, *Beszterce ostroma* Apolkája, *Szent Péter esernyője* Veronkája stb.) egyik újabb változata Vuca. Szépségét, naiv báját, kedvesességét ugyanolyan szívárványos színekkel festi, mint amazokét. Mintha csak ennek a kedves vadvirágnak megrajzolásával akarná tolmácsolni szeretetét és háláját kerületének román népe iránt, mely hűségese választóinak jelentős részét tette. — A fiatal szász özvegyet, Schramm Máriát már nem minden írónia nélkül mutatja be. Az erdélyi szász faj számító, önző, kapzsi jellemvonásait összpontosítja benne.

•

A történet első felének színhelye Fogaras környéke, később a színhely a Veszprém megyei Várpalotára, Mátyás ottani vadász-kastélyába tevődik át. Mátyás e kedveno tartózkodási helyéről Mikszáth már csak az általa idézett egyik híres Mátyás-anekdota alapján is tudhatott. (»Csóri csuka nincsen mája, — *palotai* pálcá nincsen száma!)

Ami Mátyás szerelmi kalandjait illeti, erre nézve a mondai hagyományból eléggé túlszínezett emlékeket örökölhett (Mátyás diák, Szép Ilonka stb.).

A várpalotai mulatságok egyik főszöke Mujkó, az udvari bolond, aki Mátyás király szerepében osztogatja az igazságot a szelistyei asszonyoknak. Az udvari bolond, illetőleg udvari mulattató Mikszáthnak kedvelt figurája volt. Szerepel *A kis primásban* is, ott Kóla Pali a neve (KrK 4. köt. 116. l.). Pár év múlva (1903) regényhősnek is választja (*Akli Miklós* KrK 16. köt.).

Könnyű ráismerni, hogy Mujkó királyhelyettesi szerepét Mikszáth Arany János víg balladájából, »Pázmán lovag«-ból kölcsönözte. Alig változtatott az epizódon, valósággal átültette az ötletet.

A Mikszáth—Arany párhuzamokról a múltban alig esett szó. Annál nyomatékosabban emeljük ki jegyzeteinkben azokat az előggő nagyszámú részleteket, amelyek Mikszáthnak egyik legkedvesebb költőjéhez és tanítómesteréhez, Arany Jánoshoz való viszonyát hangsúlyozzák.

A szóbanlevő kölcsönzésre egyébként *Tolnai Vilmos* is felhívta a figyelmet, Arany „Pázmán lovagját” elemezve és forrásait nyomozva. (Arany balladáinak angol—skót forrásaihoz. Irodalomtörténet, 1913. II. évf. 34—36. l.) Tolnai rámutat arra, hogy Arany víg balladája több részletének forrását ismerjük már, de: »Marad még a király képében ítélkező bolond, a költeménynek ez a komikumban leggazdagabb jelenete, melynek forrása még nincs meg, pedig ez Horváth János szerint is „a ballada clouja” (Bp. Szemle 1909. 137: 133. l.)» Tolnai úgy véli, hogy ezt a jelenetet is angol mintákban kell keresni... Majd így folytatja: »Köztudomású dolog, hogy az egész jelenetet felhasználta és bohóbbnál bohóbb részletekkel tovább fejlesztette MK *A szelistyei asszonyokban*, ahol Mujkó ül Mátyás király székébe, a király pedig ismeretlenül vegyül a hallgatóság közé.»

•

Említsük meg végül azokat az epizódokat, amelyeket Mikszáth *A kis prímásból* átvesz, ill. megismétel *A szelistyei asszonyokban* is.

Mindkettőnek első felében jelentős mozzanat: az utazás. *A kis prímás* útja Veronától Esztergomig, *A szelistyei asszonyok* útja Szeben-től Budára, ill. onnan Várpalotára.

Mindkettőben egy-egy komikus figura a kísérő: amott a kulacs-káját kotyogtató Moretti atya, emitt a kiténtetésre sóvárgó Rostó uram.

Mátyás szinte rabja Beatrix aranyszínű hullámos hajának (Krk 4. k. 77. l.). A várpalotai idill rajzában hasonlóképpen nagy szerepet játszik Gergely Anna »csodaszép haja«. Dús, barna fürtjeivel önfeledten játszadozik az ifjú király. MK ezúttal is önmagát ismétli, mint annyiszor!

Mátyás a találós kérdéseire adott talpraesett feleletekért ott is, itt is előléptet egy-egy papot. *A kis prímás*ban Kelemen Bence vág-újhelyi prépostot (Krk 4. k. 101. l.), *A szelistyei asszonyok* novellájában pedig Makucek Vince várpalotai plébánost (192. l.) teszi kano-nokká.

II.

A TÖRTÉNELEM

Mikszáth történet szemlélete irodalomtörténetünknek mindmáig vitatott, tisztázatlan kérdése. Kritikusainak többsége szerint: Mikszáthnak nem volt kellő érzéke a régi századok szellemének s hősoi-nek meggyőző ábrázolásához.

Mások szerint: történelmi regényeiben is »kitűnő érzékkel« mutatja be a kort és alakjait.

Műveinek behatóbb elemzése és forrástanulmányaink arról győzték meg, hogy Mikszáth történelmi regényeit és elbeszéléseit is inkább az utóbbi, az elismerő kritika illeti meg. Nem tudta vízió-szerűen felidézni a múltat, történelmi képeinek nincsenek gazdag árnyalatai, de amennyit meseihez a múltból kiszakít: az helyes érzékről és kellő tájékozottságról tanúskodik.

A *kis prímás* történelmi alakjainak vizsgálata (Krk 4. köt. 202—204. l.) azzal a meglepő eredménnyel járt, hogy Mikszáth sokkal szorgalmasabban tanulmányozta a történelmi irodalmat, mint bárki gondolta volna. Megállapítottuk, hogy Mikszáth figyelmét Mátyás király halálának 400. éves fordulója (1890) és *Fraknói Vilmos*nak ez alkalomból megjelent »Hunyadi Mátyás király« c. monográfiája irányította a nagy renaissance uralkodóra. *Bonfini* és *Galeotto* művei mellett ismerte *Heltai Gáspár* (XVI. sz.) és *Pethő Gergely* (XVII. sz.) krónikáját, s az újabb történelmi irodalomból mindazon főbb munkákat, melyek a Hunyadiak korával foglalkoznak: *Teleki József*, *Horváth Mihály* és *Szalay László* történelmi munkáit.

Ott arra mutattunk rá (Krk 4. köt. 204. l.), hogy Mikszáth a források és történelmi monográfiák tájékoztatásait főleg a részletekben és alakjai jellemrajzában hasznosította. Most, amikor Mikszáth még egyszer visszatért Mátyás király korához: azt is megállapíthatjuk, hogy rendkívül ügyesen, ötletesen, leleményesen értékesítő tudós olvasmányait. A felhasznált adatok, részletek együtt és külön-külön is erősítik az elbeszélés »epikai hitelét«. Látható gonddal ügyel arra, hogy a költött fejezetek se kerüljenek ellentétbe a történelemből kölcsönzött részekkel.

A *szelistyei asszonyok* történetében a fiatal Mátyást mutatja be, tehát *A kis prímás* eseményeinél mintegy huszonöt évvel korábbi szakaszt ábrázol.

Mikszáth ezúttal nem végzett újabb tanulmányokat. Beérte tíz év előtti forrásaival. A környezet, az udvari főurak névsora és jellemrajza nagyjából ugyanaz. Pontatlanságok — különösen a keresztnevek önkényes alkalmazásával — itt is előfordulnak.

A *kis prímás* történetében — Mátyás és a címszereplő Hippolit mellett — az uralkodni vágyó feleség, Beatrix az elbeszélés főalakja.

Itt, *A szelistyei asszonyok* történetében a király vérrokonai: anyja (»Erzsébet nagyasszony«) és nagybátyja, Szilágyi Mihály is előtérbe kerülnek olykor, sőt apjának és László bátyjának emléke, árnya is élénk tűnik egy-egy pillanatra.

Meglepő, hogy a fiatal — húsz és egynehány éves — Mátyást határozottabb, mondhatni: rokonszenvesebb és tiszteletre méltóbb egyéniségnek ábrázolta, mint tíz évvel korábban, a 40—50 év közötti uralkodót. MK erős ironiája nem tudta megbocsátani Mátyásnak a Beatrix-szal szemben tanúsított gyöngeségét. Pedig Mikszáth akkor is realista hűséggel ábrázolta hőstét, kiről udvari történetírója, Bonfini is följegyezte, hogy »feleségének nem tud parancsolni«, ami ellen a magyar urak sokat zúgolódtak. . .

A fiatal Mátyás jobban imponál neki erélyével, okosságával, tréfakedvelésével, de ugyanakkor körültekintő bölcsességével is.

Milyen kitűnően jellemzi pl. Mátyás okosságát az az epizód (a IX. fejezet), amikor az udvari tréfák kellős közepén a győztes osztázból érkező sereg fogadására készül, egy pero alatt végét szakítva minden bohóskodásnak! Egyébként azonban Mátyás jellemzése nagyrészt megmarad az ismert anekdoták ábrázolásának keretében, a szerepjátszás és alakoskodás ismert formái között. Ilyen egyrészt Mújko pünkösdi királysága az urak és a szolgák ruha- s szerepcseréjével, másrészt Mátyás mondabeli »közvéleménykutatása»: álruhában, gulyásként tulajdon vitézeinek táborában...

Mikszáth maga is utal olykor egyes forrásaira. (*A kis prómban* Bonfinira, Galeottora, Pethő Gergelyre, Horváth Mihályra és Fraknóira, *A szelístyei asszonyokban* egyedül csak Galeottora.) De felhasználja a Mátyásra vonatkozó egyéb forrásmunkákat is.

Írói műhelymunkájának szemléltetésére és annak megvilágítására: hogyan s milyen mértékben használta fel a történeti forrásmunkákat, szolgáljanak az alábbi szemelvények és hivatkozások a kisregény megfelelő részeire.

*Bonfini*t idézzük mindenekeelőtt, mert Bonfini történelmi munkájából átfogó képet kapott Mátyás jelleméről, udvartartásáról, természetéről. Főleg a IV. Decas 7. és 8. könyvét aknázza ki.

»A magyar királyok úgy szokták — írja Bonfini —, hogy a főurakkal és köznemesekkel bizalmas barátságban éltek, palotájuk bejáratát nem nagyon őriztették, sok nagy lakomát adtak, az urakkal barátságosan elszórakoztak... Mátyás is a régi királyok nyomdokain járt; nyájasságával, tevékenységével s kitűnő tehetségével minden téren kivált. Hogy az urak és vitézek ragaszkodását megnyerje, bőkezű, kegyes, egyszerű és jótékony volt, s ezzel könnyen el is érte, hogy mindenki megszeresse. Az urakkal és hadnagyokkal néha oly bizalmasan eltársalgott, hogy eme nyájasságával mindenkit lekötöleztet. A szíveségekből és bőkezűségéből sohasem fogyott ki. Nem csupán a nemes főtisztákat, s nem is csupán szolgálati ügyekben, hanem a közkatonákat is meg-meglátogatta. A táborban szeretettel járta sorra a betegek sátrait, az erőtlenekeket gyakran saját kezével etette, s az ítőkötetek alatt gyakran maga kötözte be sebeiket... [Vö. az elbeszélés IX. fejezetének ama részletével, midőn a győzelmes ütközetből hazatérő vezérekkel beszélgetve, tüstént gondolataiba akarja venni a sebesülteket. 183. l.]

Ifjúságától fogva osodálatos volt fürgesége és testi ereje, mérhetetlen nagylelkűsége és ezzel együtt diosdőségvágya; testi és szellemi ereje akkora volt, hogy semmiféle szellemi vagy testi munka sem bírta kifárasztani... Az emberi élvezetekről sem könnyen mondott le; gyakran játszott a leányok szerelmével, de a férjes asszonyokat nem bántotta. Gyakran sokáig elmulatott barátaival bor mellett, hogy gondjait feledje. Könnyen tett ígéretet, könnyen haragra lobbant... Méltóságát nem góg, felfuvalkodottság, palotájának elzárása és az ajtónállók szemtelenkedése által iparkodott megszerezni, hanem akkora volt benne a nyájasság, kegyesség és leereszkedés, hogy senki sem járult eléje anélkül, hogy nem csupán ügyének kedvező elintézésétől, hanem pusztán látásától is boldognak ne vallotta volna magát.

Jótekonysága mindenkit bámulatra ragadott. Mátyás mindent mindig nyilvánosan, mindenkinek szemeláttára cselekedett, nyilvánosan, kegyesen meghallgatott mindenkit, nyilvánosan mulatozott és beszélgetett, mert úgy tartotta, hogy csak a rossz cselekedethez való a sötétség, a tisztességes életnek azonban a napfény csak díszére válik. Mindenkit könnyen bebocsátott magához, ügyeiket azonnal elintézte, nem halogatta a kérelmezők reményeinek teljesítését, és nem az udvari szolgák különféle rendei útján intézkedett, hanem mindent maga végzett. Nem haragudott, ha valaki nyíltan megmondta az igazat; kinevelte a kérkedőket; de a bohócokat kelleténél többre becsülte... [Már csak ennyi is elegendő lehetett Mikszáthnak a várpalotai tréfa elképzeléséhez és az alakok — barátai kör, Korják, Mujkó — jellemzéséhez!]

Mikor egy alkalommal a törökhöz közel tábort ütött, az ellenség erejét a következő módon kémlelte ki. Parasztruhába öltözve, egyetlenegy ember kíséretében, szekérével azok közé lopózott, akik az ellenséges táborba élelmet szállítottak. Amint bejutott a táborba, egész uap árpát árult a vezér sátora előtt. Éjjel azután szerencsésen visszajutott a maga táborába. Másnap megírta a török vezérnek, hogy látórat egészen kikémlelte, és paraszt ruhában árpát árult éppen az ő sátora előtt. [E közismert kaland mintájára költötte Mikszáth a X. fejezet egyik epizódját: Mátyás a király gulyásaként mulat egy éjjel tulajdon katonái között. A vezéri sátorok itt is szerepe van: Mátyás a sátorra krétával írt üzenettel nyilvánította megelégedését. 187—189. l.]

Nem volt meg benne az a királyi góg, ami századunk oly sok királyát elfogta. Nem hordott örökösen aranyos bíborpalástot, ebédlöje és trónterme nem volt állandóan díszben. Rendesen egyszerű háziruhában járt, de ha valami különös alkalom követelte, igen gondosan öltözött... [Ld. Mikszáthnál is a VI. fejezetben, 159. l.: Mátyás kopottas, egyszerű ruhájában csatangol, élvezi a szabadságot.]

Bizonyára más részletekre is ki lehetne még terjeszkedni, de eunyi is eléggé mutatja a költői intuício munkáját.

Mikszáth másik fő forrása, melyből már *A kis prímás* írásakor is sokat merített: *Fraknói Vilmos* »Hunyadi Mátyás király« c. monográfiája. A korviszonyok rajzát és a jellemző részleteket egyformán hasznosította elbeszélésében.

Meséjét a török elleni harcok nagy vérvesztéseivel kezdi. Ezeket a harcokat — úgymond — a pápa szította (107. l.). Fraknóinál olvashatta (33. l.): »A királyi udvarnál (1456) megjelent Carvajal János bíbornok, kit III. Calixtus pápa küldött, a törökök ellen intézendő hadjárat sürgetése és előkészítése végett. Mindenekelőtt oda hatott, hogy Hunyadi Jánost megnyerje. Ez nem volt nehéz feladat. Mert a hős hadvezér mindig készen állott harora kelni a kereszténység ellenségeivel...« stb.

Fraknói (51) kiemeli Szilágyi Mihály »szenvedélyes, erőszakos természetét«. Mikszáth — kissé szépítve — hasonlóképpen jellemzi a gubernátort (109).

Fraknói részletesen fejtegeti Szilágyi Mihály fogságra vetésének okait és körülményeit (80—97). Leírja a hatást, melyet az ifjú Mátyás erélyes intézkedése keltett: »Azon néhány sorból álló levél (az 1468. okt. 8-án Belgrádban kelt királyi irat), melyben az ország rendoit értesíté, hogy nagybátyját „bizonyos észszerű okok miatt” elfogatta: mély benyomást tett mindenfelé. A tömegek ítéletöket uralkodóik értéke felöl nem az elvek mértékével gondosan mérlegelt tények hosszú sorozatából vonják le. Rendszerint azon benyomástól kölcsönzik, melyet egy-egy feltűnő cselekedet a fantáziára gyakorol. Ilyen volt Mátyás eljárása, amikor a rokonság és hála kötelekeit kímélet nélkül szóttépve, azt, ki anyja után legközelebb állott hozzá, az ő büntető karja csak úgy elérte, mintha idegen vagy régi ellenség lett volna. A meglegedés érzetéhez, mellyel az alsóbbrendűeket eltölti azon tapasztalás, hogy a hatalmasokat is utoléri a nemezis, csatlakozott azon megnyugtató gondolat, hogy az uralkodó erős keze képes és kész lesz a gyengébbeket megoltalmazni az erősebbek túlkapásai ellen. — Mátyás magával hozta a trónra a népszerűség kedvezéseit. Most az erős és igazságos uralkodó dicsfényével övedzte magát. Kiküzdötte a tekintély súlyát.« — Elég egy tekintetet vetni az elbeszélés II. fejezetének bevezető szakaszaira (114); nyilvánvaló, hogy Mikszáth a Szilágyi elfogatásának híret fogadó közvélemény rajzában is Fraknóira támaszkodik.

Mikszáth a férfi nélküli falu asszonyainak kérését háromszáz csel hadifogoly letelepítésével teljesíti (IX. fejezet, 183. l.). Ehhez a megoldáshoz is talált alapot Fraknóinál (86). Mátyás mindjárt uralkodása első hónapjaiban felvette a harcot Giskrával. Zsoldosokat toborzott össze, s »a vezérletet rendületlen hívére, Rozgonyi Sebestyénre ruházta. És ez szerencsésen járt el megbízatásában. Vadna várát megvívta, és Sárospataknál nyílt ütközetben megsemmisítette a csel haderőt. Számos foglyot küldött Budára, hol megjelenésök nagy lelkesedést keltett...«

Mátyás udvarának, környezetének rajzához is sok támpontot nyújtott Fraknói. Hívei, vezérei névsorát többször említi (159, 318. l. stb.).

Kisebb jelentőségű egyéb tájékoztatások:

A korona visszaszerzése Frigyes császártól. Fraknóinál: 118—120, 125, 136. l. Mikszáthnál: 174. l. (Fraknói nyomán ő is »Fridrik császárt írt!)

Az elbeszélés zárójelenetében (207. l.) Mikszáth oroszlánfejves karszékébenélve mutatja be Mátyást. Ezt a pozitúrát is Fraknói könyvében találta. Fraknói ugyanis képmellékleten (252—3. l.) közli Mátyás király szobrát a bautzeni dombormúról, ahol Mátyás trónusának díszítményeit egy számolyul szolgáló oroszlán-faragvány egészíti ki.

Az elbeszélés szerint (207. l.) a szelistyei szépasszonyok meglátogatását végül is örökre megakadályozza Mátyás király súlyos köszvénye. Nos, Fraknói könyve is e fanyar záróakkorddal közeledik a végéhez! (383. l.) »Mátyás, ki az 1487-ik év folyamán egészsége és ereje teljességében viselhetette a hadvezéri tiszteletet az ausztriai hadjáratban,

kevéssel utóbb a köszvény heves támadásainak kezdett kitéve lenni. Ezek annyira súlyosbodtak, hogy az 1489. március havától kezdve nem volt képes lábain járni, és hordszéket kényszerült használni. . . »

Bonfini (az udvari krónikás) és Fraknoi (a modern historikus) művei mellett a már említett többi forrásmunkát is jól ismerte és igen ötletesen hasznosította Mikszáth. Teleki József monográfiájából, valamint Horváth Mihály és Szalay László Magyar Történeléből — mint már *A kis prímás*nál is mondtuk — főleg a korviszonyokról tájékozódott; a főurak és főpapok névsorát s szerepét is többnyire e kézikönyvekből kölcsönözte.

Bonfini kortársának, Galeottonak »Mátyás király találó, bölcs és tréfás mondásairól és cselekedeteiről« írt munkáját is jócskán felhasználta Mikszáth. A Galeotttól megörököített mendemondákat és epizódokat nagyrészt *Tóth Béla* hatkötetes Magyar Anekdotalikáinak közvetítésével értékesítette. E két forrásból származó anekdotákkal kapcsolatos jegyzeteinket a Tárnyi magyarázatok közé iktattuk.

Szövegváltozatok

A kéziratról.

Mikszáth műhelymunkájáról, gyors és könnyed fogalmazásáról részletesebben szóltunk már *A kis prímás* (Krk 4. köt. 205. l.) és *A körtvélyesi csíny* (Krk 9. köt. 213—214. l.) kéziratait elemezve. Lényegében ugyanazt mondhatjuk *A szelistyei asszonyok* kéziratáról is. A 147 lap terjedelmű kézirat megírásához Mikszáthnak 17 munkaalomra volt szüksége, átlagban számítva tehát egy-egy munkamenetben kb. nyolc és fél kéziratlapot írt.

Schöpflin Aladár MK-ról szóló könyvében (Bp. 1941 : 137. lap) többek között ezeket mondja : »Aki látta valaha Mikszáth kéziratát, az tudja, hogy ő nem sokat okoskodott a fogalmazás munkáján, nem csiszolgatta, próbálgatta mondatait, rögtönözve írt, ahogy a gondolat vezetette. Apróbetűs kézírataiban alig van javítás, a tolla sohasem siklott félre. . . « Nos, Schöpflin megállapításának éppen az ellenkezője igaz! Mikszáth kéziratái tele vannak javításokkal, törlésekkel, csiszolgatásokkal, a műgond feltűnő jeleivel. Sőt, tolla is sokszor »félresiklott«, mert keze nem mindig tudta követni a gondolat száguldó iramát, amint erre *A szelistyei asszonyok* kézírata is számos példát szolgáltat. Schöpflin felületes állításának beszédes cáfolata a jelen Krk-ban pl. *A kis prímás*, melynek 50 lapnyi szövegéhez 25 lapnyi szövegváltozat tartozik (jelentős részben a kézirat törléseinek, javításainak felsorolása!), *A körtvélyesi csíny* 74 lapnyi szövegéhez járul 51 lapnyi szövegeltérés, és *A szelistyei asszonyok* 100 lapnyi szövegéhez csatolt 51 lapnyi szövegeltérés, nagyrészt szintén a kézirat törölt szavainak, sorainak kimutatása!

A szelistyei asszonyok kéziratában alig akad néhány lap, amelyben Mikszáth csak egypár szót törölt (ld. a Szövegváltozatoknak a 109; 111. stb. lapokra utaló részeit), ellenben a legtöbb lapon (ld. uo. a 116; 117, 120, 122, 129. stb. lapokra utaló részeket!) szinte minden sorban van törlés, javítás, csiszolás.

Mindezek — mint már másutt is hangsúlyoztuk — csak kisebb, stíláriis változtatások. MK előre végiggondolta elbeszéléseinek egész menetét, kézírataiban tehát alig vannak lényegesebb szerkezeti változtatások. Messéit Mikszáth sokszor éveken át formálgatta lolkében, s teljesen készen kialakította, úgyhogy midőn papírra vetette, keze, tolla alig győzte szelleme hajtóerejének ütemét. Nem csoda, ha keze olykor megbicsaklik, s betű-, szótag- vagy szó-kihagyással rója a sorokat, s a munka iramában képzetei, betűi egymásba szaladnak. (Ld. a Szövegváltozatok alábbi kimutatásában pl. 114 : 22, 156 : 37; 162 : 18, 171 : 13, 195 : 17 stb.)

Munkájának ökonómiáját *A szelistyei asszonyok* kézírata is kitűnően szemlélteti. A törölt szavak csakhamar ismét előkerülnek benne, többnyire jelzőkkel bővítve, sőt a törölt mondatok nagyrészt is felhasználja a továbbiak során.

A szelistyei asszonyok kézírata biztos eligazodást nyújt azokban az esetekben, amikor az első kiadások (PH és az első kötetkiadás) hibás értelmű kifejezéseket tartalmaznak. A Légrády-nyomda specializálta ugyan egy-két szedőjét MK apróbetűs, ékezetlen, nehezen olvasható kézíratainak szedésére, de ők sem tudtak a kézirat minden kifejezésén pontosan eligazodni. Ilyenkor vagy egyszerűen mellőzték a rejtélyes szavakat (161 : 21), vagy a mondatba beleillő más kifejezésekkel pótolták (188 : 37). Innen a zavaros vagy éppen értelmetlen részletek a PH szövegében, ahonnan aztán — mint örökletes hibák — meggyökereztek a közben eltelt félszázad különféle kiadásában is. (Ld. az alábbi jegyzékben pl. 152 : 27.)

A körtélyesi csúny kéziratáról szólva (9. köt. 214. l.) említettük, hogy MK a kézírataiban túlnyomórészt (de nem mindig!) *fel* igekötőt, ill. helyhatározó-szót használ. Mikszáth gondosan ügyelt arra, hogy mondatainak képzésében kerülje a monotonitást. Ezért kézírataiban az e hangú szavak közelében rendszerint *föl*, az ö hangú szavak közelében pedig *fel* alakot találunk. Közömbös esetekben, mélyhangú szavak társaságában úgyszólván mindig *fel* alakot. Ezt a szócskát a PH nyomdászai szinte kivétel nélkül *föl* alakban szedték, s így állandósultak az összes kiadásokban. Megjegyzendő azonban, hogy a PH sem következetes a *fel* szócskának *föl* alakra való módosításában; olykor — különös szeszélllyel — éppen ellenkezőleg csereberéli a két-féle szóalakot, mint ahogy Mikszáth írta! A Krk — szöveggondozásunk elveinek megfelelően — az alapul vett kiadás (ezúttal az 1901. évi kötetkiadás) szövegében található *fel* vagy *föl* szóalakot alkalmazza.

Tanulságos lesz az elmondottakat néhány példával szemléltetni. Mennyiben maradtak meg, vagy hogyan módosultak a kézirat (K) *fel-föl* változatai a véglegessé vált nyomtatott (Ny) szövegekben?

a) A K szóalakjai olykor a Ny-ben is megmaradtak :

Lap Sor

150 : 9 *fölemelte* a derekánál;

151 : 22 *Fel*használták a rövid utat;

154 : 25 Rostó Mihály uram *fölemelkedett*

b) A K gondosan kerül a monotonitást; a nyelvi finomságok iránt érzéketlen Ny éppen ellenkező műveletet végez:

Lap Sor

143 : 31 K : még egyszer fölkereste Ny : még egyszer felkereste

144 : 7 K : ökleit fölemelve. Ny : ökleit felemelve.

c) Mélyhangú szavak társaságában MK úgyszólván mindig *fel* alakot használt; a PH szedése nyomán többnyire a *föl* alak állandósult:

Lap Sor

122 : 11 K : fordítsuk *fel*, urak, Ny : fordítsuk *föl*, urak,

128 : 28 K : vonulhassanak *fel* Budavárba. Ny : vonulhassanak *föl* Budavárba.

142 : 9 K : Vuca *fel*ugrott, Ny : Vuca *föl*ugrott stb., stb.

A *fel* — *föl* szócska önkényes módosításához hasonlóan járt el a Légrády-nyomda a K *kocsm*a szavával is, amely a PH-ban *korcsma* lett.

Végül megjegyezzük, hogy a K-ban egymás fölött, rétegesen végzett javításokat, törléseket — könnyebb áttekintés céljából — 1., 2. stb. sorszámozással is elláttuk a Szövegváltozatok alábbi jegyzékében.

*

Kiadásunk az 1901. évi első kötetkiadás szövegét vette alapul. De a K nyomán több ízben helyesbítettük az első nyomtatott szöveg (az 1901. évi Pesti Hírlap, rövid: PH) és az első kötetkiadás hibáit, amelyek többnyire a K téves olvasása miatt keletkeztek.

A PH szövegét a fennmaradt K alapján szedték. A korrektúrába azonban MK még betoldott egy-egy részletet. (Ld. a Szövegváltozatok alábbi jegyzékében!) A PH sem ad mindenütt hű szöveget, amint erre fennebb már rámutattunk.

Az 1901. évi első kötetkiadás általában a PH szövegét közvetíti, de egypár helyen eltér attól. Szedésében néhány értelemzavaró sajtóhiba is akad, melyeket a későbbi kiadások gépiesen átvettek. Ezeket a K, illetőleg PH nyomán kijavítottuk.

Az 1906. évi kiadás új szedéssel készült a Légrády Testvérek nyomdájában. Ennek szövege több ízben eltér az 1901. évi kötetkiadás szövegétől, és pedig nem MK szerzői javításai következtében, hanem a Révai-kiadó valamely tényezőjének illetéktelen beavatkozása miatt. Ez — a Szövegváltozatok alábbi jegyzékének tanúsága szerint — határozottan megállapítható, mert az 1906. évi kiadásban jelentkező módosítások túlnyomó része azt mutatja, hogy az illetéktelen tényező az író világos mondanivalója és nyelvi finomságai iránt teljesen vak és süket volt! (Ld. pl. a Szövegváltozatokban a következő lap- és sorszámoknál kimutatott ostobaságokat: 107: 28, 109: 5, 126: 38, 136: 39, 137: 9—11 stb.) Régebbi kiadóink irattárai nagyrésznél megsemmisülése miatt ma már nehéz volna megállapí-

tani, hogy névszerint kit vagy kiket terhel a felelősség MK világos, szép, művészi előadásának megzavarásáért. Sajnálatos, hogy az 1906. évi kiadást a Révai-cég 1908-ban újból piacra dobta, sőt a Jk (1910) szintén ezt a rossz szöveget közvetítette, kijavítva ugyan néhány hibát, de egyúttal újabbakkal is rontva MK eredeti szövegét.

Mikszáth a rossz szedésekkel és önkényes »javításokkal» szemben folytatott meddő küzdelmébe csakhamar belefáradt (ld. jegyzeteinket a Krk 9. köt. 214—216. lapján), újabb tervek és munkák kötötték le idejét, — a második-harmadik kiadástól kezdve sorsukra hagyta műveit. Így lettek azok illetéktelen javítókok prédáivá!

MK regényeit és nagyobb elbeszéléseit többnyire részletekben írta és folytatásokban közölte. Minthogy alakjainak névsorát előzetesen sohasem állította össze s munka közben sem jegyezte föl magának: gyakran megtörtént (mint erre más elbeszéléseivel kapcsolatosan is rámutattunk, pl. 9. köt. 216. l.), hogy egyes folytatásokban ugyanazon szereplőit különböző névvel említi.

A *szelítvei asszonyok* kéziratában és eddigi összes kiadásában is van egy ilyen többszörösen váltakozó névcseréje. Dóczy prefektusa, a szépasszonyok kísérője, az öreg Rostó eleinte *Pál* keresztnévvel szerepel (126 : 19, 127 : 20, 128 : 20), később *Mihály* lesz belőle (154 : 25, 156 : 5, 179 : 28), majd egy következő fejezetben ismét *Pál* (182 : 28), végül megint *Mihály* (202 : 5). Kiadásunkban neve egységesen *Mihály*, minthogy egy ízben (202 : 21) latinos névalakja is: *Michael* Rostó.

Kevésbé szembeötlő két névalak következetlen írásmódja a kéziratban és az eddigi kiadásokban. Az egyik: *Drág y* (117 : 39 és 120 : 22) és *Drágffy* (167 : 15). Kiadásunkban egységesen: *Drágffy*. — A másik: *Újlaki* (115 : 32) és *Ujlaky* (119 : 9). Kiadásunkban egységesen: *Újlaki*.

A Mátyás bölcs és trefás mondásait megőrkítő Galeotto (169 : 19 és 175 : 7) egy ízben *Galeotti* névalakban is előfordul (a 168. lap jegyzetében). Meghagytuk a közhasználatban is fennmaradt kétféle névalakot.

Kisebb következetlenségek: A »Fekete bivaly« nevű budai vendéglő nevét MK egypárszor nagybetűvel is írta (»Fekete Bivaly« 134 : 25, 135 : 7. és 14. sor stb.); viszont a »Kelempász madarát« mindig kisbetűvel. Ezért amazt is egységesen »Fekete bivaly«-nak írjuk.

Végül egy feltűnő előadásbeli figyelmetlenség :

A III. fejezetben (131 : 10—11) : »Rostó uram egy latin orációban kezdett, de mindjárt a *harmadik szöve* belesült.« A VI. fejezetben (154 : 25—28) Mikszáth — elfeledvén korábbi szavait — a következő téves állítással utal e jelenetre : »Rostó Mihály uram fölemelkedett, és elkezdte szavalni azt a bizonyos latin beszédet, amelybe a palatinusnál belesült. Ott az *ötödik mondatig* [!] jutott el, itt már a harmadiknál belezavarodott...« — Az efféle ellentmondásokat, minthogy a szöveg szerves tartozékai, természetesen érintetlenül hagyjuk.

*

Az elbeszélés a K-ban és a PH-ban fejezetekre tagolás nélkül, egyfolytában halad, alig szakítva meg * * * szünetjelekkel. Csupán a XII., vagyis utolsó fejezetnek van címe, éspedig: »Befejezés». Mikszáth csak az első kötetkiadás sajtó alá rendezésekor osztotta fejezetekre a novellát, sorszámmal és címmel látva el az egyes részeket.

Lap Sor

- 107 : 3 K és Krk : 1064 ház, [Így van a MK által használt 1900. évi Helységnévtárban is!] (PH — a K hibás olvasása miatt—: 1964 ház, 1901—Jk-ban a hibás szám a PH óta örökletessé vált!)
- 6 K : Akkor még nem volt annyi <vasútja> lakosa, se vasútja,
- 11 K : az öreg Dóczy Mihály <uram>,
- 12 Hunyadi K—1908 : Hunyady
- 12 hú embere és várkapitánya, K : hú embere és volt várkapitánya,
- „ 15 K : saját birtokairól <...>, hol
- „ 25 oroszánrészből K : oroszánny-részből
- „ 25 háromlott (1906—Jk : háromlott)
- „ 28 a nádorfejevári (1906—1908 hibásan : a nádorfejevári)
- 108 : 1 stb. Krk : nimbuszna K—1908 : nymbuszna (Jk : nimbuszna)
- 5 K : elesett <vitézéért> ősapákért?
- 7 K : A láthatatlan jókról <hiszen> persze
- 14 K : <A ha[vasalföldi vajda]> Fogarast ugyanis
- 22 K : <az> ősz elején,
- 25 lévő K : levő
- 25 Balthazár diák. Fölséges, vaddal és pisztránggal teli K : Balthazár diák : (Ki <késebb> az úgynevezett Balnár családnak lett megalapítója.) Fölséges, vaddal és pisztránggal teli
- 26 K : egész falkában 1. <le> jártak 2. jártak le
- 27 K : <egész> valóságos halmokat
- 28 a zergék után elmászáltak (1906—Jk kihagyással : a zergék után mászkáltak)
- 28 a Strungu draoului-ig, K és PH hibásan : a Strungu draoului-ig,
- 29 K : a Negoii hegy <eg[yik]> északi oldalán.
- 35 K : magasan <kovályog> vijjog a levegőben
- 36 K : <Esős> Némely napokon
- 37 K : a felriasztott vadállatok, <és a> erdei vackaikban és a hómezőkön, <a tengersizemekben> egykedvűen
- „ 37 Jezere Griszovi K és PH : Jezere Griszovi
- 109 : 3 K : oraculum <fuit> fuit.
- 5 depositariusus, (1906—1908 hibásan : despositariusus, [!])
- 8 nem szorult (1906—Jk : nem szorult)
- 15 Krk : páter Ambrosiustól, K és PH : pater Ambrosiustól, (1901—Jk : páter Ambrosiustól,)
- 21 Sándor Benedek K és PH itt : Sándor Gábor

- Lap Sor
- 109: 29 K: a főurak <közt> csoportjában,
 „ 29 apját gyászolva. K: apját és *elődjét* gyászolva.
- „ 31 K: — Bocsássá <már> be kend őket —
- 110: 2 K: nagy vakmerőn <egészen> odalépett (1906—Jk: nagy vakmerően odalépett)
 2 K: a gubernátor <magas> színe elé,
 9 hoznak (1906—Jk: hoztak)
 15 K: rivallt rá <a szónokra> Marjunkára
 15 aztán (PH: azután)
 24 sem maradt K: se maradt
 26* azaz 77 esztendő. K és PH: azaz a 77 esztendő.
 27 K: Hogy ők csak kölcsönbe adták a férfiakat, <kéz kezét mos,> most már
 29 helyettük K: helyettők
 30 akarna katonákat K és PH: akar katonákat
 36 K: Gyurka [?] <No, szépen> Nagyon meg lehetnek szorulva. De hol vagy! [=?] <Beszélj, beszélj!> Ne bújj el!
- 111: 3 röstelkezve (Jk: röstelkedve)
 7 K: a férfiakat a <nagy> néhai való
 7 Hunyadi János K: Hunyady János
 13 K: Hát persze, hogy nem <is nem> panaszkodhatol,
 15 K: mosolyogtak s <kritikus> parázna szemekkel
 16 1906—Jk és Krk: nekibátorodva nevetgéltek. K és PH: nekibátorodva *falánkul* nevetgéltek rájok. (1901 hibásan: nekibátorkodva nevetgéltek.)
 17 K és Krk: Balthazár deák (PH—Jk: Balthazár deák)
 19 Krk: beiktatta K—Jk: beigtatta
 19 egy kacskaringós F-et K és PH: egy kacskaringós, *pók-hálószertű* F-et
 23 *Foeminae* (1906—Jk: *Faeminae*)
 23 Krk: Szelistyeenses K [tollbotlás]: *Szelestyaenses* (PH—Jk hibásan: *Szelistyeaenses*) [Ugyanezen melléknévi jelző előfordul a 186. lap 3. sorában is *Szelistyeienses* alakban; nyelvi szempontból mindkét alak (*Szelistyeenses* és *Szelistyeienses*) helyes.]
 25 K: Eközben megkondult <odakint> a vár tornyában
 27 Mert ekkora (1906—Jk: Mert akkora)
 30 K: az eddig elkészült ételeket <pecsenyüket> egyszerűen <kios[ztották]> félretették vagy kiosztották
 „ 33 K: főzéséhez <fogtak> láttak.
 „ 38 a kapukhoz (1906—Jk: a kapuhoz)
- 112: 1 K: az asztalhoz <telepszik> ül,
 9 K: van valami igazuk. <Mondja meg kend nekik> A haroképtelenné vált
 11 hasznavehetlen (1906—Jk: hasznavehetetlen)
 20 K: — 1. <A gubernátor uram> 2. Gubernátor uram

Lap Sor

- 112: 23 K: törtek ki erre, 1. <egyszerre> odarohantak 2. s odarohantak
32 s maguk közt tanácskozánaK, K: s magok <közt halkan> közt tanácskozánaK,
33 K: nagy [tollbotlás:] <gágossal> [majd újból leírva:] gágogással,
39 K: — A pápa, <meg> a harangozó
113: 4 K: aztán a szívére tette <a> kezét
4 s így felelt: K: és így felelt:
10 egytetre (PH — a K hibás olvasása miatt — : egytetre)
10 egy férfinél. K: egy férfinél.
14 Krk: önkéntelenül, K—Kk: önkénytelenül,
17 K: — Oh, jó uram, Sándor Benedek nagyuram — 1. <sóhajtott> fel <a küldöttséget vezető némben> <asszony> 2. kiáltott fel Marjunka <a fogait> nevetve, és megvillantak a fehér fogai
20 egyetlen rózsza körül K és PH: egyetlenegy rózsza körül
27 hogy adjon hát, amennyit adhat, K: hogy adjon hát a kormányzó, amennyit adhat,
114: 1 »Gubernator promisité [K és PH dült betűkkel szedve.]
3 K: akad még 1. <komolyabb>: 2. különb könyv:
10 K: nem <tudott> tudván kieszközölni
11 K: 1. <Ő> királlyá tette. 2. A nagybátya királlyá tette 1—2. a kis Mátyást fogolyból, <ő> az pedig viszonzásul fogollyá tette <szinte királyi magaslatról> <pozíciójából> a nagybáty[j]át. Ilyen bolondos <cserék> csereberék
17 K: megkötött volt már. <A kormányzás hálátlan> Hiszen természetes is. Akár lapát van a kormányzó kezében <kezeben>, akár seprő, <mindenképp> egyképpen (Jk: a kormányzó kezében,)
20 1906—Jk és Krk: amint hírvil hozzák... a Szilágyi becsukatását, K [tollbotlás] PH—1901 [örökletessé vált hiba]: amint hírvil hozzák... a Szilágyi becsukatását,
22 K: a Szilágyi becsukatását, 1. <amint vidáman föl> lélegzenek a kismesek: 2. hogyan lélegzenek fel a kismesek: »no, hála istennek» s <amint> napokig [tollbotlás:] <heteg> [újra írva:] hetekig,
25 Krk: — E/j, no, K és PH: — E/jh, no, (1901—Jk: E/h, no,)
25 Ki hitte volna ezt? K: Ki hitte volna azt? <Ember lesz ebből a gyerekből> <gyerekből!> Teringette, a saját nagybátyjával <bánik> bánik el így.
115: 5 K: valami <titkos> titkos bánatot
7 K: 1. <A sors is> úgy akarta, 2. A sors úgy akarta, 1—2. hogy egy napon kezébe <kezébe kerüljön> került az a könyv, amit a nagybátyja <vezettetett> Balthazar diákkal vezetett az állami ügyekről.
18 Hadd szedelőzzék fel 1. <Mohoray> Balázs, s elutazván 2. Prónay Balázs uram, s elutazván

Lap Sor

- 115: 23 K: de <épen> Buda most csendes volt, 1. egy <szál>
2. egy fűszál
- 24 K: a politika mezején. (Ilyenkor a paripatik is elefánt)
Nem is volt más
- 28 K: Nincs <ehhez> már erről több mondanivaló. <...>
Szóval uborka-saison [igy!] volt <Budán> az udvarnál,
s ilyenkor <a paripatikból [igy!] is elefántot csinálnak.>
valódi csemege-számba ment <volt> a Prónay útja. Dolog-
talan apródok, léha udvaroncok <pikáns> kihasználták
pikáns trics-tracsra és éretlen élcelődésre.
- 32 K: Kelemen diák pasquilus verseket írt <erről az útr>
<útról>, persze az
- 33* K: A kappan régi neve — paripatik — paripa-tyúkból.
- 34 K: Ez a nyomorult [tollbotlás:] <verszet> verszet
- 37 K: hogy nem becsüli <magát> magát eléggé, mikor
1. ilyenre <adja magát.> 2. ilyenbe ugrik bele.
- 116: 1 K: — 1. (Egy ember) — mondák 2. Hogy nem szégyenli
— mondák
2 törülködő-kendővel fésülködik.

[Az ezt követő K-folytatásban MK — nem emlékezvén pontosan, hogy legutóbb meddig haladt a meséje — megismétli a már elmondottakat. Utóbb észrevette, hogy ismét, azért e két szakaszt törölte:]

<De Buda éppen túlságosan csendes volt s mialatt 1. <Mohoray>
2. <Prinyi> 3. Prónay odajárt, nem levén más anyag a trics-tracsra,
dologtalan apródok, léha udvaroncok az ő küldetését kezdték fesze-
getni kordiólisan és pajkosan.

Hm, nagy dologra vállalkozott. Háromszáz asszony s egy férfi.
Uramfia, mit fog velök csinálni? Ebben a korban, mikor már <a>
törülködő kendővel fésülködik! (Azaz hogy már kopasz volt 1. <Moho-
ray> 2. <Prinyi> 3. Prónay uram.)

Lap Sor

- 116: 3 *Kanizsay* azt mondta K és PH: *Bánffy* azt mondta
- 4 K: — A király csodát akar elkövetni 1. <Mohorayval.>
2. <Prónayval.> 3. Prónay által. <Jéz[us]> Különbet,
mint <a> Jézus.
- 10 K: ötletkéik még <akkor> ott szunnyadtak
- 13 K: <Annyi való igaz> Igaz, ami igaz, hogy <Mohoray>
Prónay uramat legalább
- 17 *Bánffy* pláne K és PH: *Kanizsay* pláne
- 17 K: egész őszintén megmondta <a királynak>:
- 21 K: Beszéltek róla <Az a jó,> Nem tesz semmit, csak
beszéljenek. Hanem abban volt a baj, hogy <a sok céloz-
gatás>, a <kis> mérgezett <röpke> nyilacskák,
- 24 K: <Mohorayné> Prónayné asszonyomat

- Lap Sor
- 116 26 ebből. K : abból.
- „ 28 K : Erzsébet <nagyas[szony]> Nagyasszony
- „ 30 K : a szegény <Mohoray> Prónay uram öreg fejét
- „ 32 — Ugyan, ne higgyen, anyácskám, az udvari embereknek. Hiszen ismerheti őket. K : — Ugyan ne higgy, anyácskám, az udvari <beszédeknek> embereknek. Hiszen ősmered őket.
- 117: 3 K : — 1. <Sajnos, már nem> tőlem függ — 2. Nem tőlem függ —
- 3 Szilágyi Mihály már intézkedett benne, K : Szilágyi Mihály intézkedett már benne,
- 14 — De jó kegyelmednek, anyám, hogy sírhat. Látja, K : — De jó neked, anyám, hogy sírhatsz. Látod,
- 17 Előttetek mások a dolgok, mert csak az egyik oldalukat nézhetitek. stb [Ettől fogva a nyomtatott szövegben (PH —) is megmaradt a tegező forma!]
- 19 Ha azt mondják : Szelistyére K : Ha azt mondják, hogy Szelistyére
- 21 magoknak (1906—Jk : maguknak)
- 22 K : az előttetek szemérmetlen csúf <esemény> ság.
- 25 kérdi K : kérdé
- 28 K : nehéz valakinek <bele> avatkozni. <hacsak...> <ha csak...> <Valaki> <nem az isten az a valaki>
- 30 fölemelve fejét, K : fölemelve a fejét,
- 33 K : <Mohoray> Prónay
- 35 K : A királyok 1. emlékezőtehetsége <olyan, mint> a rosta, 2. emlékezőtehetsége <is olyan, mint> a rosta, 3. emlékezőtehetsége se (1901—Krk : sem) jobb a rostánál, a kis <dolgok> magok átesnek rajta,
- 36 maradnak fönn. K : maradnak fent.
- 38 K : Elmúlt egy év, de <tán> talán másfél is, és még <minden> minden a régiben volt,
- „ 39 lakodalmán K : lakadalmán
- 118: 2 K : a szebeni <ispánnal> ispánnal.
- 3 K : Hát mi újság Erdélyben, <szülőföldünkön?> beszélj nekünk!
- 7 — A felséged K : — A fölséged
- 7 K, PH, 1906—Krk : iránti hódolattól (1901 : iránti hódolattal)
- 10 K : siettek <felelni> őt kisegíteni.
- 12 K : — <Hát igen> Igen, igen,
- 12 velük? K : velök?
- 18 elrontotta kalkulusunkat. K és PH : elrontotta a kalkulusomat.
- 20 akkor ez nagyon (1906—Jk : akkor az nagyon)
- 22 hogy rút boszorkányok és Xantippék közé dobják K és PH : hogy rút boszorkányok közé dobják
- 26 K : felelte a szebeni [tollbotlás :] <István[!] >[majd föléje javítva :] ispán

Lap Sor

- 119 : 1 sok *vész* el abból is, K : sok *vesz* el abból is, (persze) soknak pedig *magja* sincs.
 5 K : Hát abból a kevésből is 1. hallgasson el (a király még so) sokat (el.) 2. amit beszélhetne, hallgasson el sokat.
 7 Pünkösdkor K : Pünköszkor [de később K is : pünkösöd] kiment a király (a) a várpalotai kastélyába.
 9 Gyehennáriumnak – K : Gyehenariumnak
 12 néhány K és PH : néhány
 17 aztán *ittak, ettek*, (Jk : aztán *ettek, ittak*,)
 17 Krk : labdáz²tak, K – Jk : lapdáz²tak,
 18 a maguk K : a magok
 18 magát az *ifjú* királyt is K : magát a *kis* királyt is
 19 felségsértés, K : fölségsértés,
 22 K : ünnepére. (..) Maga a király
 23 Mujkó K és PH : a Mujkó
 34 felséges K : fölséges
 34 K : micsoda szépséges három (oláh asszonyt) nőt küldött föl
 „ 38 K : föl²pántlikázott (bivalyos szekéren) szekeren.
 120 : 1 – Igazán olyan szépek? (1906 – Jk : – Igazán oly szépek?)
 2 K : – (Üttesse el fejemet, ha) Szúrassa ki a szememet fölséged, ha
 4 K : 1. (És m)i történt velök? 2. Mi történt velök?
 5 K : beszélt velök. (már t. i. tolmáccsal, mert Dóczynek egy öreg magyar szolgája kíséri)
 10 K : 1. (De a)lkalmasint 2. Alkalmasint
 11 ő lát²a, (1906 – Jk : ő lát²ja,)
 13 mond²a (1906 – Jk : mond²ja)
 14 K : ide küldi. (Némi változatosság ránk férne.) Istenemre mondom,
 16 föl²vidítana bennünket. K : föl²villanyozna bennünket.
 19 K : ha (baj) veszély támadna
 20 buggyanhat ki. K és PH : buggyanhat ki *belőlük*.
 21 K : indítványozta (a nagyfejű) Drágffy (Dénes) Barnabás. (– 1. Meglehet, 2. Ámbár 3. Egészen bolond dolog – vélte Mátyás –, ez hát a te szakmádba tartozik, Mujkó. – Jöjj közelebb és adj tanácsot.)
 „ 27 K : szeretett (filozofálni) bölcselkedni.
 „ 28 K : és (inkább) semmi esetre se
 „ 35 és a szikra, K és PH : és szikra,
 121 : 1 K : mint egy különben 1. jó képű, (vaskos,) félben maradt diák, 2. izmos, jóképű, félben maradt vén diák,
 3 K : vagy egyéb (munkás) hasznos embernek,
 4 K : Egy közönséges bohém volt, (ki[csit]) egy kicsit (több) elevebb ésszel, mint a környezet, és (birt) népmi (figuráló) figurázási ügyességgel,

Lap Sor

- 121 : 6 és többnyire *kétes értékű tréjákkal* mulattatta urát. K : és többnyire *sületlen ötletekkel* <mulatt> mulattatta urát.
10 Gara László *volt* palatinust, K : Gara László palatinust,
11 az *eznádor* hangján, K : a nádor hangján,
15 K : egy <szakajtóva[!]> szakajttóval a fején, mely minduntalan leesett <fejéről>,
16 K : a lábával és <asztán ismét hajította fel a fejére> ugyancsak a lábával
34 K : — A rigó azt <mondja> füttyüli : Fölséges <sergély> seregély úr,
„ 38 K : — kacagtak <ezen> az urak.
122 : 3 K : később is, ha <magát nem [tudta elhatározni]> némi zavarban volt,
7 K : Mujkó <pajtás> barátom.
8 K : egykor : <timere> Nolite timere
9 K : És <ez> hagyján <van így>.
11 K : aminő <vag[y]> te vagy?
13 szelistyei (PH itt hibásan : szelestyei)
15 Kanizsay! K és PH : Thege Pál!
17 lakájok lesznek K és PH : a lakájok lesznek
20 K : Ha mi 1. <volnánk az> 2. <volnánk> 3. <volnánk> 4. állnánk szemben az asszonyokkal,
24 K : Mármost aztán <illedelmesek lesznek ne[m mernek]> a szolgák nem mernek
25 K : elkövetni <...> : tehát
28 a szolgák rovására *lesz*. (Jk : a szolgák rovására *megy*.)
29 K : A harmadik 1. <pedig> az a sok 2. meg aztán az a sok
30 K : ebből a különös helyzetből <kihasadhat> ki fog hasadozni.
32 K : A víg pajtások <összenéztek, s> ujjongva
33 K : még akkoriban 1. <nem> 2. igen ritkán 1–2. dicsérték a nagyokat
35 K : — Több esze van ennek <mindnyájunknál!> a kis körmében, mint a mi <koba[k]ja[inkban]> kobakjainkban összevőve.
„ 39 K : 1. holnap <reggel> 2. holnapután délelőtt,
123 : 1 K : — De ehhez *egy* egész nagy <ölt> <átöltöztetés> átalakítás kell,
5 K : nincsenek. <Mi megmaradhatunk a szokott> <Ez> 1. Az baj. <Mert> ti talán 2. Az pedig baj azért, mert ti talán
7 K : 1. és az alacsony származás <különbsége> 2. és az alacsony származás közt bizonyára van
9 nem tudom, mért. (Jk : nem tudom, mért.)
10 K : De nagy súlyt 1. nem fektetett <megengedvén> 2. nem fektetett rá, mert megengedte,
13 K : <Mert> Hiszen tudjátok, hogy
13 az asszonyokban, még az úgynevezett ostobákban is, K és PH : az asszonyban, még az úgynevezett ostobában is,

- 123 : 18 K : is kell hozatni.
 <— Hát koronát? — 1. Kérdezősködék 2. szólt közbe
 1—2. Mujkó. — Az magamnak sincs még — sóhajtott
 föl Mátyás, s egy pillanatra elborult a homloka.>
- 124 : cím : Jk és Krk : A kollekcio. (1901—1908 : A collectio.
 De a szövegben, pl. 151 : 11 kollekcio A Jk tartalom-
 jegyzékében : A kollecczio. [!])
- 2 K : viseletéről. <Minden ős gálában van megfestve, az
 írók tehát úgy adták át a> <...> <Mindenki gálában
 képzelet> Másképp képzelet se tudjuk őket, mint gálában,
- 3 K : összes színeiben, <...> paszomántos bársony <men-
 t[ékben]> vagy brokát-selyem mentékben,
- 5 e régi főurak (1906—Jk : a régi főurak)
- 5 se nem lépegettek koronázási *menetek*ben ; (Jk hibásan :
 ... mentékben ;)
- 7 néha kiment az *istállóba a lovakat és a mezőre* a vetéseket
 megnézni, K : néha kiment <a répaföldekre is vagy> a
 vetéseket megnézni,
- 8 néha bekukkantott a *falusi parasztházakba* is, egy kicsit
 K : néha bekukkantott a *konyhába* is, egy kicsit (1906—Jk :
 néha *bele*kukkantott a falusi parasztházakba is, egy kicsit)
- 14 K : a családból sokszor <két ember[öltő]> három nemzedék
 is
- 15 K : amely(et) bizony meg is volt foltozva
- 16* Strassburg Pál svéd követ *jelentése* erdélyi úttjáról. K :
 Strassburg Pál svéd követ *jelentése* (az) erdélyi úttjáról.
 (1906—Jk kihagyással : Strassburg Pál svéd követ erdélyi
 úttjáról.)
- 18 K : folyton csak <azokat> a <ruhákat tanulmányozzák,
 amelyeket> gálaruhákat kutatják, s így most már egészen
 tiszta tudomásunk van 1. <azokról a ruhákról, amiket
 őseink> *nem viseltek*, 2. őseinknek arról a viseletéről, amit
nem viseltek, de 1. a <miket> viseltek, <azokról soha se
 szól> senki. 2. mit viseltek, arra nem vet ügyet senki.
 <Azt nem is...> <Azok nem érdekelnek senkit.>
- „ 22 *különbözik* K : *különbözőtt*
- „ 22 K : Ippri posztó, <e,> csemelet,
- „ 24 K : <Egyszerű> Többnyire kék vagy fekete
- „ 26 K *ilyet* <viselt> hordott fekete bársonyból ;
- „ 28 K : ezt <az öltönyt> és <egy> csalma, *nyáron kalap.*
- 125 : 1 Csak a gálaruha változott K : Csak a gálaruha *divatja*
 változott
- 3 K, PH és Krk : századokon *át*. (1901—Jk örökletes sajtó-
 hibával : századokon *át*.)
- 10 *jött általános* használatba, (Jk kihagyással : *jött haszná-*
latba.)
- 11 K : szúrva. 1. <Hm, egy kis loyaltitás!> 2. <Hm, biz ez
 csak> 3. Egy kis szelíd talpnyalás az egész,

Lap Sor

- 125 : 12 K : 1. A <z öreg> Hunyadi 2. A megboldogult Hunyadi
 14 K : úszott a <loy> loyaltásban,
 15 egyik végtelből K : az egyik végtelből
 16 Hunyadi K és PH itt : Hunyady
 17 a nagybátyját elfogatta s a *Fridrikkel szövethető pártos urakat megtörte*, megszeppenve borultak a lábaihoz. K csak ennyi : a nagybátyját elfogatta, megszeppenve borultak a lábaihoz. (PH : a nagybátyját elfogatta s a Fridrikkel szövethető pártos urakat megtörte, stb.)
 19 harapni is tud a *kis* király? K harapni is tud ez a király?
 21 K : a bizantinizmus. <Csal> <Erd> Nagy fény
 23 K : a király kedvét <teljesíteni> keresni
 25 Nem csuda, ha K : Nem csoda, <hogy>ha
 34 K : a papok szerint két <lélek egy testben> test, de egy lélek.
 37 K : hajkurásszanak fel <valahol> a széles környéken valahol valamely <asszon[y]> tökéletes <assz> szépségű asszonyszemélyeket.
- 126 : 3 K : egészen világos. 1. <A szelistyei asszonyokat nem lehet átvarázsolni szép asszonyokká.> 2. <Nem minden szelistyei asszonyt lehet átváltoztatni> 3. Nem minden szelistyei asszony lehet szép asszony,
 7 K : nevű <szőke> lenhaju özvegyasszony.
 9 K : varrnia, <mi is> isten nyugosztalja meg,
 16 K : fűrészlik, <meg> sőt bizonyosan meg <a király> is <meg> ajándékozta a király.
 20 K : - Keressenek hozzá <most már> egy szép feketét!
 29 K : olyan <csodaszép (?)> gyönyörűséges
 34 K : akár <csak> a vasvarjú
 38 a havasalföldi (1906 - Jk hibásan : a havasföldi [!]) A 190. lap 14. sorában ugyanígy!
 „ 38 K : jobbágya <volt>,
 127 : 3 K : Rostóék <azt> két kézzel.
 6 K : egy gesztenyeszínű <vászonnép> vászonzemély kel-
 lene.
 7 K : valami <híres> Gergely Annáról,
 18 velük, K : velők,
 22 K : a <Buda> budai útra,
 24 maga a prefektus uram K és PH : maga prefektus uram
 25 K : <vitte> kísérte őket Budára.
 25 *Dóczy nem is látta őket, mert azt tanácsolta neki Rostó : K és PH-ban e mondat így hangzik : Dóczynak meg se engedte őket tekinteni.*
 29 maguk K és PH : magok
 34 K : az iránt kérdezte meg nagy szemérmesen a <szelistyei öreg pópát, hogy> szebeni szász papot, hogy
 36 K : a legtöbbet érő <és ho[gy]>
 38 K : <Hiszen> Ostoba kis golyhó volt.

Lap Sor

- 128 : 3 K : kisasszony. <Hát mit akarhatott volna még?> <és pecsenyét, tort[át]> Aztán folyton pecsenyét <fog enni> eszik
- 4 Hát mi jó is lehetne ezen kívül K és PH : Hát mi is lehetne még jó ezen kívül
- 5 Az okos Gergely Anna, mielőtt indultak volna K : Hanem az okos Gergely Anna <az öreg [apjával]>, mielőtt indultak volna, (PH : Hanem az okos Gergely Anna, mielőtt indultak volna,)
- 12 K : amit 1. <az> okos emberek, 2. <a becsü[letes]> 3. a közönséges okos emberek,
- 13 K : azt tedd <kis [lányom]> te is, leányocskám, <aminek ellenk[ezőjét]> amit nem akarsz,
- 15 Így indultak meg vígan, K és PH : Így indultak meg nagy vígan,
- 16 és egy főző asszonnal. K és PH : és egy főző asszonnal rajta.
- 17 K : ott ütötték <vo[lt]> fel
- 19 K : Együtt is háltak <a> egy sátorban. 1. <De ö>röm volt még akkor 2. <Istenem, de ö>röm volt még akkor 3. Öröm volt még akkor
- 22 [Az itt kezdődő 5. K-részlet eredetileg egy olyan szakasz vezette be, amelyet MK utólag törölt ; ez már a PH-ban sem található ; éspedig :]

<Hej, sokat írhatott volna erről az útról Rostó uram, ha tudott volna naplót írni. Ha összeszedi azt, amit útközben csevegtek ezek a kedves <portékák> teremtések, azt a temérdek hancurát, pajkoságot, dévankodást, amit elkövettek. Hát ha még azt írta volna meg az öreg, amit néha-néha meglátott itt-ott, úgy lopva, <sanda szemmel> hiúz szemmel, mikor öltözködtek, mikor vetközdöttek, ha egy-egy kapocs elpattant a pruszlikon <vagy> vagy mit tudom én mi — mert ilyenkor az úton sok mindenféle adja elő magát.> [Ezután következik :]

Kedves, hiú portékák voltak, stb.

Lap Sor

- 128 : 26 K : a nagy ládát <társze[kerükön]>, mely a társzekér alján piroslott borjú(bőrbe) <bőrrel> bőrös külsejével.
- 28 K : amiket az <ol [= öltözködés]> utolsó reggel
- 29 Budavárba. (1906—Jk : Budavárba.) K : Budavárba. 1. <Ez az öltözködés> 2. Igazi mesterek varrták Szebenben, csupa <fi[nom]> drágalátos, finom kelméből.
1. <Hát szép> is volt, mikor 2. Valami is volt az, mikor
- ;; 33* K : melybe [tollbotlás :] <tve> [majd újra írva :] teveszór
- 129 : 1 K : mely az arcot <is> félkör alakban
- ;; 3 K : a földkerekség <legszebb> legcsinosabb
- ;; 5 K : Ehhez járult a szép <kis> filigrán bocskorka;

- 129 : 6 K : melynek a <szegedi> szíjai
 7 K : a formás <lábacskaín> lábikráin.
 8 K : hogy melyik <itt> a <szébb> különb közülök.
 9 Hát még Gergely Anna! K : Hát még a Gergely Anna!
 <Jajajaj! De szép> Oh, Mária, Szent József, de szép volt!
 14 K : <Ortont?> Ma már <talán> nem is igen tudják, mi
 volt <valaha> az orton
 16 K : növény alakjában, s megint <nő a tetejük[be]> ad a
 természet a tetejükbe rózsát <vagy>, virágpártát, vagy
 valami (1901 hibásan : *vagy vagy* valami)
 24 K : de csak 1. <a paraszt asszonyok> 2. <a mester-
 asszonyok és a parasztnők> 3. a negyedik rend asszonyai-
 nak a fején, <s ott> ahol sokkal mélyebben
 27 K : melyet ma is használnak a <szegények> mester-
 asszonyok és parasztnők,
 28 K : de valamint 1. <fe[jkendő]> a turbán is, 2. a turbán
 is csak fejkendő,
 32 K : Csak a megkötés<ben> változott.
 33 Ah, orton, orton! [K bekezdés nélkül!]
 33 K : a legfecseseőbb <renessaince [így!]> A renessaince [így!]
 minden poézise
 35 K : a haj illatát, és <kibeszélted> elárultál némelyeket,
 36 a mostani kalap eltítkol. K : a mostani *egyforma* kalap
 eltítkol.
 37 mindig K : mindig
 37 Jk és Krk : a *koron* és hangulaton kívül is, K és PH :
 a kort és hangulatot kivéve, (1901–1908 : a kor és han-
 gulaton kívül is,)
 130 : 1 K : (elől lógott a kendő <mind a négy> két csücske)
 3 K : (körülcsavarta <széleit a nyaka [= nyakán] széleivel
 a nyakát)
 8 K : az akkor <annyit> annyi, hogy »Itt vagyok, <ragyogok>
 olvadok.«
 16 K : <A mi asszonyainkat Budán este az első csalódás>
 Hanem ez egyszer hiába öltöztek ki a mi <szelistyei>
 asszonyaink.
 17 K : a főkapunál <azt mondták> útjokat állták a lándzsás
 őrk :
 26 mindig K : mindig
 29 f/ikom-adta! [Mindenik szövegben így, a szokásosabb
 f/ikom-adta! helyett].
 32 K : megállottak ; <és szinte a nyáluk csurgott az elbűvölő
 látványra> ahol méz van,
 36 — Mit hoz, bátya? K és PH : — Mit hozott, bátya?
 131 : 3 K : a palatinushoz <is> <se>.
 4 K : Irdatlan nagy úr 1. <az is>. 2. ám <csak> Országgh
 Mihály uram.
 5i 9 K : félenken <és mégis elragadó>, elbűvölőn.

Lap Sor

- 131 : 11 a harmadik szóba belesült. K : a harmadik szónál belesült.
12 K : nádorispán, <és> majd nyájasan
16 K : de <mustra> mustra.
20 az egész tényállást K és PH : az egész tényálladékokat
23 K : az ide mellékelt <asszonyokat> vászonnépséget,
26 megcsipkedte a szép kis Vuca állát, (PH — a K hibát
olvasása miatt — : megtepkedte [!] a szép kis Vuca állát,)
27 aztán (PH : azután)
29 K : — 1. <Én, az igaz hogy> a király helyettese vagyok,
2. Jaj, lelkem, lelkem, hiszen igaz, hogy a király helyettese
vagyok,
31 K : hogy <ezt> ez is
34—132 : 4 [a K-ban először így volt :]

<Aminthogy nem is lehetett egyebet tenni józan fővel. Rostó uram meglehetősen ősmerte Budát, itt szolgált valamikor, fiatalabb korában, mint a nyavalyatörős Ujlaky Mihály komornyikja, <Ősmerte> tudta itt a dörgést, s egész nyugodt lélekkel beszállt a »Kelempász madárhoz« címzett vendéglőbe, mely a mostani pénzügyminisztérium helyén állt <egy t> terjedelmes <ott[hon]> alház volt ez <melynek ablakai egy terjedelmes> roppant udvarral, mely magában foglalta a Mátyás templom mostani <telkét is> telkének

[Ezt a szakaszt az író utóbb törölte, és újból megfogalmazta végleges formájában :]

Aminthogy nem is lehetett egyebet tenni stb.

Lap Sor

- 131 : 36 K : Rostó uram tehát <kvártély után> egyelőre szállás után látott,
38 K : <Os [= Ősmerte]> Tudta, <hogy> merre <van> <Bu[dán] van a> van a két vendégfogadó,
132 : 1 szemben álltak egymással K : *éppen* szemben álltak egymással
2 ahol a mostani pénzügyminisztérium van, K és PH : *ahol a főurak palotái beveződtek*, ahol a mostani pénzügyminisztérium van,
2 K : de még a Mátyás-templom telkének is [!] egy része is [!] a »Kelempász madár«-hoz tartozott.
<Oda irányítván kocsijukat>
Odaérvén, habozva álltak meg
6 K : alház előtt.
<— No, hova szálljunk? kis csirkék?>
A »Fekete bivaly« <kinyitott ablakain át> környéken nagy nyüzsgés, elevenség <nyila[tkozott]> mutatkozott.
8 A kinyitott ablakon át K és PH : A kinyitott ablakokon át
9 és sűrűn K : s sűrűn
10 csöndesnek, K : csendesnek,
11 K : templom <t> tornyában

- 132: 12 K: mint valami <elh[agyott]> elátkozott épület.
 16 K: — Szebb a <mókus> kelempász,
 17 a vendéglő ajtaja fölötti *mélyedésbe beillesztett domborművű*
 mókust nézegette, (1906—Jk kihagyással: a vendéglő
 ajtaja fölötti mókust nézegette.)
 22 K: — A <Mókus> <Kelem[pász]> Kelempász csendesebb
 hely —
 25 K: mérnek, mert <oda térnek be a> különben nem tódulna
 oda a <ven[dég]> sok vendég
 31 amin fölötte K: amin felette
 31 a korcsmáros, egyszerre abbaahyva K: a kocsmáros,
 egyszerre abbaahyván
 33 — Kit keresnek? — kérdé kíváncsian. K: <Kapunk-e
 itt enni?> — <Mit> Kit keresnek? kérdé <ez csodálkozva>
 kíváncsian. (PH — a K hibás olvasása miatt — : — *Mit*
 keresnek?)
 „ 34 K: — Ebédet és kvártélyt <keres[ünk]> — felelte Rostó
 „ 36 K: és <kikiáltott> bekiáltott
 „ 37 K: <...> Aztán
 133: 1 A korcsmáros K és PH: A kocsmáros
 1 K: tipegett-tapogott elő <cse[pezsben]>, ropogós gyoles
 csepeszben,
 5 a csodát, K és PH: a *nagy* csodát,
 8 K: nézegette meg 1. a <három nőt> 2. [a ki nem törölt
 névelőt megismételve:] a gyönyörű jövevényeket. Még
 a <helyett> [igy!] helyet is megfúvom,
 11 mint *egy-egy* medve. K: mint *egy* medve.
 13 K: s <lett eg[yszerre]> olyan sercegés lett egy negyedóra
 múlva <a konyhában>, hogy
 134: K [A IV. fejezet kezdőszakaszát a következő törölt sorok
 előzik meg]: <Egy részlet is> <Az ajtó fölött> <A vendéglő
 ajtaja fölött száraz boróka ágtól beárnyékolva egy 1.
 <arany mókus állt egy> 2. arany mókus <állt> volt egy
 1—2. mélyedésbe beállítva — vagyis egy *kelempász madár*,
 mert így nevezték azelőtt mókus urat a kalimpáló tag-
 lejtései miatt)
 2 K: világban, <ahol> mikor
 4 A korcsma K: A kocsmá
 4 K és Krk: magoknak (PH—Jk: *maguknak*)
 5 K: 1. mert <már> a polgári kimenő 2. mit csináljanak
 otthon 1. unalmukban, <ha> vendégük nincs? 2. unal-
 mukban, például <amikor> olyankor, ha vendégük nincs?
 8 K: ha csak órákra 1. <is> terjedő 2. terjedő is, 1—2. jól
 esett <a gonosz férfi-nemnek> ezekben a sötét századokban is.
 9 K: kemény<ek> gyerekek voltak,
 10 K: Még nem fogyott el a <virtus> virtus kenyere,
 11 Még élt az emlékezetekben és hagyományokban (1906—Jk:
 Még élt az emlékezetben és hagyományokban)

- 134 : 14* K : <Nagy Lajos idejében.> Lásd Salamon Ferenc Budapest történetét.
- 15 K : ennek a hatá[tollbotlás :]<rozottnak> [utána javítva :] rozatnak,
- 21 K : egy kis lármát <is> csaphat.
- 21 magoknak (1906—Jk : magúknak)
- 22 K : kellett. <D[e]>
- 23 K : De egy elég lett volna az egész városnak. <És az a baj, hogy kettő volt. Szemben a »Kelempász madárral« a [s] Fekete 1. Ökör« 2. Bivaly« 1—2. emelkedett.> Kettőt nem bírt ki.
- ;; 26 a kocsmárosa K : a kocsmárosa
- 135 : 1 a pallosával, (1906—Jk : pallosával,)
- „ 3 K : Azóta <aztán> népszerű lett
- „ 4 K : odaragasztotta <kiütött> a hóhér kiütött
- „ 5 szemét, K és PH : szemét is,
- „ 7 K : divatba hozta <...> <— jóérmű ember> persze a »Kelempász madár« rovására, <amelynek>; annak az udvarát, küszöbét <a> gyom
- 10 kocsmárosa, K : kocsmárosa,
- 10 az ifjú Korják Vencel, K és PH : Korják Vencel,
- 11 szintén K : szinte
- 18 a százesztendős K : a híres, százesztendős
- 20 K és Krk : okos tanácsokat tudott adni (PH—Jk, a K hibás olvasása miatt a PH óta örökletes sajtóhibával: okos tanácsokat szokott adni)
- 23 K : mint egy pók <tejben-vajban>.
- 24 Miután hasztalan imádkozott K : Miután — amint mondom — hasztalan imádkozott
- 25 appellálta K : appellálta
- 25 K : az ügyét, <ki is meghallgatván őt, ekképpen szólott :>
- 25 elzarándokolt Besnyőre. K és PH : elzarándokolván Besnyőre
- 26 Elpanaszolván a »Kelempász madár« K : Miután <elmondta> elpanaszolta
- 27 K : erőlködés<ét>eit,
- 28 K : — Oh, mondd meg, atyám, <mit [tegyek]> mihez fogjak, mit tegyek,
- 36 K : Micsoda bárányt, <va[gy lovat]> és micsoda lovat
- 37 K : a tanácsért, <de azokkal már csak a Kulifintyó fog beszélni. — 1. A lóruól 2. Ló[rúl]> ellenben 1. sem szó nincsen 2. nincs a páterben 3. nincs a paterben 1—3. ha csak nem az, hogy Kulifintyó Korjákat tette lóvá.> 4. de lóruól [szó] se volt, 5. <Ló is talán> Ha csak nem
- 39 K és Krk : hogy őt, Korjákat tette lóvá. (PH, 1906—Jk, a K hibás olvasása miatt örökletes sajtóhiba : hogy ő Korjákat tette lóvá. 1901 : hogy őt, Kurjákat tette lóvá.)
- 136 : 1 K : mert a bárányokat <már a papoknak> már odaadta,

- 136 : 2 és ami K és PH : *e* ami
 „ 3-4 K : se beszél többé.
 <Ámbátor értelme ekkor <incsen> se volna, mert a ló
 <t. [i.]> (t. i. Korják) már azért se beszélhet a báránnyal,
 minthogy a <bárányt> bárányokat a papok mindjárt ott
 a szemelát[*t*]ára levágatták a mai ebédhez.) <Ma[jd]>
 Majd belebolondult szegény Korják
 „ 5 Jk és Krk : hókusz-pókusz K—1908 : hókusz-pókusz
 „ 5 K : az édesanyja <az öreg> ki nem találta :
 „ 8 K : a hegedű húrjait a <vonóból> vonóval húzogatják.
 <— Persze hogy persze.
 Mindjárt is fogadott egy cigánybandát>
 Bizony igaz lehet. A barát a muzsikát értette;
 „ 13 korcsmárosa K : kocsmárosa
 „ 14 K : bandát <fogadni> szerezni,
 136 : 16 se jött be senki; K : se jött be senki a *vendéglőbe*;
 „ 17 magok (1906—Jk : maguk)
 „ 24 K : muzsikál nekik s <a k[isértetek]> Ők, a kísértetek,
 „ 30 Hunyadi K : Hunyady
 „ 31 K : a hóna alól és <elkezd vele labdázni> labdázik vele
 „ 32 K : Ez <volt> a megboldogult
 „ 33 K : 1. <a>z a büntetése, <hogy> a halála után 2. ez a bün-
 tetése a halála után,
 „ 34 leveleért... (Jk : leveléért...)
 „ 35 K : minden éjjel egy <vágatató> kecskén nyergal be
 „ 38 esthajnali K [tollbotlás] : esthajnali
 137 : 2 K : hogy <több[é]> ezzel a
 „ 4 K : hegedülni. <Fel is [mondott (?)]> Elbocsátotta hát
 9-11 nekik, aztán megterített, majd a konyhában az ebéd-
 főzésnél lábatlankodott, midőn nagy zörgést-csörgést hall
 az étkezőteremből. K : nekik, <s mag[a is]> aztán maga is
 az ebéd főzésnél <settenk[edett]> motyogott, lábatlanko-
 dott, midőn <kinyí[lik]> nagy <...> <kopogást> zörgést
 <kard> csörgést hall 1. a <vendéglő> 2. az étkezőteremből.
 (1906—Jk hibásan : ...zörgést-csörgetést hall stb.)
 „ 11 K : Rohan ki, hogy <a [kutya]> talán a kutya
 „ 15 K : a kardjaik <meg ú[gy csörömpölnek]> csörömpölnek,
 „ 17 K : hebegte <Ko[rják]> a szegény Korják
 „ 18 azt *hitte*, fogságra K : azt *hiszi* <el [fogják hurcolni]> fog-
 ságra hurcolják.
 „ 20 szemeit K : a szemeit
 „ 21 K : a két nyalka tisztből <lett> vagy nyolc lett azóta.
 „ 27 K — <Ők azok!> Szépek-e nagyon!
 „ 28 alásan. (Jk : alásan.)
 „ 29 K : <N> Bolond kend,
 „ 30 K : 1. <És hát> mit csinálnak most? 2. De hol vannak és
 mit csinálnak most?
 „ 36 De *hiszen* K : De *iszen*

- 137 : 39 K : <csörgött> csikorgott a sarkában,
 138 : 5 *itt* eljövendő! (1906—1908 : *ott* eljövendő!)
 8 K : a borokat, s <mindenki> még amellett mindenki
 15 A szép parasztnők K : *Ama* szép parasztnők
 17 K : — Jövök, jövök — <kiáltozott és futkosott föl-le a pincébe> kiáltozá
 18 K : bukkant ki, <majd> izzadó üstökével
 18 K, 1906—Jk és Krk : szaladt le, (PH és 1901 hibásan : szalad le,)
 19 K : az egyik vén szolgálot <is> befogta
 21 K : a <b[átyj]áért > testvérbátyj[áért], aki <mész[árszék]et > ott mészárszék[et] tartott,
 24 K : az ebédhez <üljenek> telepedjenek,
 29 K : most is egy <egész> solymászatról jövő
 29 K : most is <egész> solymászatról jövő
 30 *Maga Losonczy és Drágffy* uram is köztük, vadászskürttel az oldalukon. K : *Maga Drágffy* uram is köztük, <ki[ü]rttel > vadászskürttel az oldalán.
 ; 38 és 39 künn K : künn
 139 : 1 K : volt ugyan, <de már minden> és a bor se
 2 fogyott ki K és PH : fogyott még ki
 6 K : szeme pedig hálásan [tollbotlás, a mondatban következő szelisty[ei] szó előrevetített hangképe miatt :] <kerestye > kereste fel a szelisty[ei] nőket.
 9 K : Az öreg Korják anyó is ott [tollbotlás, a kéz nem bírja az alkotás iramát :] <ty > totyogott
 10 mindig K : mindig
 10 K : nem a szerencse első [tollbotlás, mint az előbbi, a sebes betűvetés miatt :] <moly > mosolyát látta
 13 *végigszenvedett* évek óta, K : *megszenvedett* évek óta
 17 az üres asztalokat és székeket K : az üres asztalaikat és székeiket [Valószínűleg csak a K téves olvasása következtében alakult így a szöveg!]
 18 K : mert a <vendégek> vendégeink
 19 a hatvan felé K : hatvan felé
 21 elnaspángolja (PH, 1906—Jk : elnaspángolja)
 21 K : vele az <üzenethozót> üzenethozót, ha a kövér, vérmező <H > háromszemű
 25 K : <össze> össze nem rogy
 27 K : a <bivalyné> Bivalyné
 27 és *kiejtette* (1906—Jk : és *elejtette*)
 29 Ráborult az urára, K : Ráborult <a hörgő emberre> urára,
 30 locsolni, de jobban csak akkor lett K : locsolni, <... > de jobban *egy kicsit* csak akkor lett
 31 K : mikor megérkezett <... > az előhívott
 34 Verona *hazament* K : Verona *haza[j]ött* <titokzatos > fontoskodó arccal,
 37 K : <megütötte> meglegyintette a szél.

Lap Sor

- 139 : 38 K : Megijedtek <erre> erre Korjákék :
„ 38 K : rossz vért <fog szülni> szülni
140 : 1 K : a <közönség> vendégek közé
4 K : dühbe jön, <t> míg ez évokig tűrte <csend[esen]> szelí-
den, csendesen <a> a sors mostoha kezét. Pedig milyen
<főlséges> kapitális bora van,
6 mért (Jk : miért)
8 K : még a hibákból is <a v[édencének]> <koszorút fon>
a védencének fon koszorút.
14 K : mert <odavárták a jöttüket> oda fognak visszatérni
15 K : nyüzsgött-rezsgött <a> még a környék is. <A kevély
nagy urak> A vacsoránál kevély nagy urak, akik máskor
<v[endéglőbe]> <n[em]> be sem lépnek egy közönséges
vendéglőbe,
17 ismeretséget K : ösmerettséget [így!]
23 K : Jehova <és a keresztény isten alatt> alatt
27 ott mulatott, s mikor K : ott mulatott a *Korják vendéglő-
jében*, s mikor
„ 28 *elcsöndesedett* K : *elcsendesült*
„ 29 K : reszkető kezével <összeszámolta> kirakta tallérokban
„ 37 K : — Hogy-hogy <?> anyám?
„ 39 K : özvegy asszony. <a> Szólj már, no,
141 : 1 K : János!... <A negyed[ik]> <harmadik...>
3 K : szerencse, hogy 1. <oláhul> tudunk, 2. nagyváradiak
vagyunk és tudunk oláhul,
4 K : Az aztán a <gyerek> helyes teremtés.
5 K : amit nem látsz. <Mert én ott voltam.> Értesz engem?
6 K : mikor vetkőzött. 1. <No> elpirulsz? 2. No, ugye értesz
már? Elpirulsz?
7 K és Krk : az a kis fruska. (PH—Jk : ez a kis fruska.)
11 K : de a kis <Veturia> Vuca, <(n)> mert Vucának híjják
12 *hallotta* K : *hallván*
14 K : De mit is akartam mondani? <Tudom már> Aha, tudom
már.
15 *eszemben*, K : *eszembe*,
16 Az a lány K : Az a leány szerencsét hozna ránk, <én érzem
azt> hát beszélj vele.
18 K : hajította le ide, 1. <azt> nem szabad elszalasztani. 2.
Az a babonás előérzetem van, hogy nem szabad elszalasz-
tani.
19 K : Igaz, hogy csak paraszt<sorban van>, de rang ide, rang
oda,
20 szebb egy hercegnőnél ; K : szebb egy hercegnőnél ;
21 És mit is akartam mondani? K és PH : És mit is akartam
csak mondani?
29 *elbiggyesztve* K : *elbiggyesztvén*
30 K : mintha mondanák : »<Ez a mamlasz> No, nézd, ez
a mamlasz

Lap Sor

- 141 : 36 K : ami <meg> meglepte
 „ 38 én most (1906—Jk : én *pedig* most)
 142 : 4 K, Jk és Krk : *szintén* (1901—1908 : *szinte*)
 9 K : <A Vuc[*a*]> Vuca felugrott
 11 a szivecskéje *dobbanását*, K : a szivecskéje *hangos dobo-
 gását*,
 16 K : Ámde <cs[apott]> a szájára csapott,
 23 Ad K : Ad
 26 K : — No, szólj hát, édes <eb[ugatta!]> mákom! Lökd neki
 oda <ebugatta> azt a kosarat! <az ebugatta>
 29 K : Korjához, <és oda> kacóran
 31 K : a szemeit, <mer[t]> mintha
 33 K : — mondta <félénken> bátran —
 34 kocsmárosné. (1906—Jk : kocsmárosné.)
 36 K, PH, Jk és Krk : támadt vala, (1901—1908 hibásan :
 támadt vala.)
 37 K : az ajtót <egy lelk[endező]> a Verona szolgáló egy lel-
 kendező kiáltással:
 143 : 1 K, PH, Jk és Krk : hogy királyi csatlós (1901 hibásan :
 hogy a királyi csatlós)
 2 habzó lováról K [tollbotlás] : habzó lováról
 9 K és Krk : velünk (PH—Jk örökletes sajtóhiba :
 velük)
 10 K : déltájban 1. <legyenek Várpalotán.> 2. jelenjenek meg
 kegyelmek
 11 a színe előtt Várpalotán. K : színe előtt Várpalotán.
 16 K : mert <délelőttre kiv[án]> déltájban kíván
 18 előre *elgondolta* (Jk hibásan : előre gondolta)
 19 K : és fölépítette <az egés[z]> a fogadtatást
 21 ez neki, K : az neki,
 22 K : beleélte <már> magát ebbe
 27 kelt ki a földből, meglombosodott, K : kelt ki a földből,
megnőtt, meglombosodott <és vir[ágozni]>, kirtügyezett és
 virágozni kezdett.
 31 K : délután <a> Rostóékat a szobáikban, <és újra> ezúttal
 „ 32 K : megkérte 1. a Vuc<át> 2. a Vuca kezét.
 „ 34 felelt K : felelte
 „ 38 K : a Dóczy György jobbágya <jobbágya> vagy
 „ 39 K : a királyhoz <vagy [hivatalos]> mégysz,
 144 : 2 rendelkezni K : rendelkezni *őfelsége*.
 3 Azért *sem* megyek! K : Azért *se* megyek!
 5 szilaj csikó. K : szilaj *kis* csikó.
 13 K : — 1. <mert> eltört 2. és eltört
 14 még egy darabig, *de azután* simogatni kezdte K és PH : még
 egy darabig, *majd* simogatni kezdte
 16 *kérlelgette*, (1906—Jk : *kérlelte*,)
 17 K : — No, ne okoskodjál <hát>...
 19 Holnap ilyenkor, nem bánom, K : Holnap ilyenkor *már*

- nem bánom, kistrhatod magadat <de most> kedvedre.
De most...
- 144 : 21 K : vasaltatlak meg. <Hogy azokat> Hogy is jut eszedbe
22 A te formás bokáidra K : A te *szép*, formás bokáidra <vasat
tenni> bilincset verni! (1901 hibásan: bilincseit verni!)
- 23 sonica (Jk : szónika [!])
- 26 Estefelé *fogta magát Rostó*, rávett egy pipere-boltost, hogy
nyissa ki az üzletet, K : Estefelé rávett [ti. Vuca] egy pipere-
boltost, hogy nyissa ki az üzletet,
- 28 vásárolt Vucának, K : vásárolt <neki>,
28 de *annak* csak a Korják kellett, K és PH : de csak a Korják
kellett *neki*,
- 29 a sok encse-bencsét. K : a sok encsem-bencsét.
- 30 mit csináljon *vele*. Ösmerte az oláh vért, milyen konok.
Lesz ebből K : mit csináljon *ezzel a merna kölyökkel*. Ösmerte
<már> az oláh vért, milyen konok. <Félt a botránytól és
tartott attól is, hogy> Korják <is> ellenszegül. Lesz ebből
- 34 K : 1. Végre <is> legokosabbnak találta 2. Végre nagy lelki
tusakodás után legokosabbnak találta
- 35 K, PH, Jk és Krk : a kecske *is* jóllakjék (1901—1908 ki-
hagyással : a kecske jóllakjék)
- ;; 37 ha az szépen, K és PH : ha az *holnap* szépen,
- 145 : 3 K : — 1. <Nem [bánom]> 2. Jó — hörögte Rostó, a kezét 1.
<nyújtva.> 2. Korják felé nyújtva.
- 7 Korják K : a Korják
- 10 K : <Ros[tó]> A prefektus
- 17 K : csak éjfél felé <köttetett [meg]>, mikor már eloszlottak
a vendégek, <köt[é]t[ett]> köttetett meg a végleges béke
<a köz> az anyó közvetítésével
- 24 kocsis helyett K : <a> kocsis helyett (1906—Jk : a kocsis
helyett)
- 29 K : a Dóczy <livreéjében> libériájában,
- 33 K : mikor már <égetőn süttötte meg> a tüzcs napsugár
- 35 K : <Egy kis veszprémmegyei> <Kikiri[kij]>
— Kikiriki! — tréfálkozott velők Rostó uram <Keljotek
fel> a fülükbe kiáltozva.
- ;; 38 K : <Kid[örzsölték]> Kinyitották
- 146 : 1 K : sötétedett a <messzeségben> távolban! <A> Rostó uram
alig ér, kék selyemszövet K : alig ér, <egy> óriási <ezüst>
kék selyem<vászon> szövet
- 8 K : szép szöke <folyócska> patak <mellett> partján
- 9 a rétek tele fehér K : a rétek tele *szórva* fehér
- 13 <Egész csinos K : <De igazán csinos
- 14 piros K : a piros
- 15 K : A <kis> patakban,
- 22 K : a <Vuca> Vuca <nevetve> elgondolkozva — mégis
<csak az> okos lehet
- 24 K : — <Miről> Mért

- 146 : 24 K és Krk : kíváncsiskodék (PH—Jk hibásan : kíváncsis-
kodék) [Az egész jelenet félmúltban és múlt időben van
elmesélve!]
- 26 K : 1. öltöztetni. <Nem értem> 2. öltöztetni, mindeniket
abba a ruhába, amelyikbe kell.
- 27 K : 1. <Sehogy sem> tudom 2. Nem tudom
- 147 : 32 és mégis erővel K : és *már* mégis <erőszakkal> erővel
Cím helyett a K- és PH-ban szünetjelző három csillag : * * *
- 2 hatalmas bejáróval, K : hatalmas bejárójával,
3 K : Az épület <fiziognomiája> más volt
5 stílnak, K : stílnak,
9 meghal (1906—Jk hibásan : meghalt)
13 mely K : amelyik
15 odább van már K : odább 1. <ment> 2. <szaladt> 3. van
már
- 18 vagy ha *egy* régi K és PH : vagy ha *valami* régi
- 18 K : Hátha a <sugár> szép
- 20 K : egy-egy <m>ogyoró vessző.
- 21 Hátha ennek a vesszőnek K[a névelőt kifejejtve] : Hátha
ennek vesszőnek
- 23 K : a szakácsát, <hogy> spalotai pálca, nincsen száma
1. <mikor> 2. < mivelhogy> 3. amiért 1—3. az máj nélkül
- 24 K : mert hát <a> korrupció akkor is volt és <az is> meg is
maradt.
- 25 Azzal nem bír sem az idő, K : 1. <Azt> sem az idő, 2. Azzal
nem *igen* bír sem az idő,
- 28 K : akik Mátyás <al[at]t> előtt
- 29 K : de a szegény Dobzse <Lászlónak sem> László király-
nak se <hogy ebből a temérdek korrupcióból nem maradt
fen[n] egyéb az utókorra név szerint> egy falatka írás se
szól,
- 148 : 1 a diszkrét laplevele K : a diszkrét laplevelei <alatt el-
aludt> alá húzódva avult el,
5 amikor K : mikor
6 a századokra K : századokra <miért tán földhöz üti a varecs-
kát> (hiszen azért jó, hogy a jövőbe nem lát be <az ember>
a halandó), s olyan kedvteléssel <és> és ambícióval
- 10 K : tepsikben 1. <a[mi jó van]> 2. <m[inden]> és fazekak-
ban minden, ami jó van a világon, (1906—1908 hibásan :
tepsiben)
- 11 K, PH és Krk : herkenyű (1901—Jk : herkenyű)
- 15 K : ha a szelistei asszonyok <érkeznek ko[csin]> szekero
feltűnik
- 17 támadt az egész K és PH : támadt *erre* az egész
- 21 el kell foglalnia a helyét K : el kell foglalni a helyét a disz-
teremben <«őfelsége»> Mujkó <körül> őfelsége körül, a
harmadik<nak> <az [ajtót]> a kaput <kinyitnia> fogja
kinyitni, de 1. <azt> előbb <ki> <meg kell próbálni, hogyan

- kell) 2. az előbb megpróbálandó, hogyan kell. (Hamar hamar, urak, hamar!)
- [MK itt már be akarta fejezni e K-részletet, e sorok alá oda írta: (Folyt. köv.), utóbb áthúzta, s hozzáírt még három mondatot:] Az apródok álljanak stb.
- 148: 25 K: ahol a kocsi megáll. (Hamar, urak, hamar) A legyezőtartók (a lépcső) a bal bejáratnál. Hamar, urak, hamar!
- 27 K: végre a (várhoz ért.) várkastély külső (magas kő) magas kőkerítéséhez ért.
- 29 K: — Itt vagyunk — (mondá) sóhajtott fel
- 32 K, PH és Krk: a szíveik (1901—Jk: a szívek)
- 33 a szorogatás érzete. (Jk: a szorongás érzete.)
- „ 37 K: — (Ahol) Amott áll,
- 149: 2 K: mert (ő) maga a király
- 3 K: vagyok itt (És)
- És íme, csakugyan (leer[esztették]) amint a kocsi (közelgett) odaért, a két ór leeresztette a lándzsáját. (— Hát nem mondtam?)
- Rostó uram kevélyen
- 7 K: — No, mit mondtam, (az) ebugatta?
- 8 K, Jk és Krk: láthatatlan (PH—1908: láthatlan)
- 13 vagy mit is beszélek — K: vagy (is) mit beszélek —
- 16 K: virágokkal (és), cserjékkel,
- 17 majd beleszakadt az a kis tüdejük. (1906—Jk hibásan: majd beszakadt [!] az a kis tüdejük.)
- 19 K: a virágpadok (közt) mellett
- 21 K: láncra (kötve) verve.
- 26 K: álltak (sorhelyet) sorfalat,
- 28 K: (A lányok) Az asszonyok
- 28 K: a szemüket. (Persze a katonákat) Persze a katonák... mégis (csak) a legérdekesebbek a katonák.
- 35 K, Jk és Krk: a kantárját. (PH—1908: kantárját.)
- 38-150: 2 K: Rostó uram előtt.
- (Amit hogy viszonzhasson őkegyelme)
- Minek folytán őkegyelme szintén 1. (föltette) a (kalapját) 2. sietett a osalmáját föltenni, hogy viszonzásul (maga [is]) levehesse.
- 150: 6 K: mit egy (másik) utánaálló kapott föl,
- „ 10 K: s hopp, (leállította) leperdítette a földre.
- „ 13 pihogtek. K[íráshiba]: pihetek
- „ 14 a macskák K és PH: a macska
- „ 18 eléjük (1906—Jk: elébük)
- „ 20 magukat K: magokat
- „ 21 K: nyújtottak át. (Kamé[lia]) Piros kamélia-rózsa
- „ 21 és fehér gyöngyvirág volt K: és fehér crizantínium volt
- „ 23 ilyen szépét és különösét. K: ilyen különös szépét.
- „ 27 mondá a nagyorrú K: mondá most a nagyorrú

Lap Sor

- 150: 29 a sorból, *a* az asszonyok baljára állva, K : a sorból, az asszonyok baljára állva,
- 151: 5 K : 1. <Majd> a kis Vuca 2. Utána 1—2. a kis Vuca jött, 1. <egyszer-kétszer> 2. kényesen, riszálósan, mint
11 kollektív K és PH : collectio
11 K : juthatott volna <még> egy negyedik parazol.
13 folytonosan réműletben K : folytonos <a r[émület]> réműletbe tartotta
14 K : integetni <ha hátra> rosszallást a bozontos szemöldeivel, ha hátra <nézett> fordult. Csakhogy az <ha h[átra-fordult]> sohase azért <nézett> fordult hátra,
17 K : a parazol-<tartók> vívók,
20 K : éppen annyit mart <az a> a harmatos
29 a melegtől. K : a hőségtől.
33 K : — 1. <No, csak azt lesse> 2. Mária elmosolyodik stb.
34 K : 1. (mert az asszony <tud> kötekedni, 2. (mert tud az asszony kötekedni,
152: 1 K : elfintorította <az> arcát
9 fordult vissza. (Jk : fordul vissza.)
10 K : — 1. <Nem> is hittem, 2. Bizony nem is hittem,
17 — Sohase K : — Sohase
21 K : — Ebre <szalonnát> hájat (<,> bizni,
22 K : A parazol-vívóket <három legyező> nyúlánk apródok (1901—1908 örökletes sajtóhibával : A pazarovívóket [!])
26 K : <Mozgott, libegett> Dülöngélt, röpködött, <subogott> csendergett
27 Krk : a *füledt*, rekkenő hőségből. K [tollbotlás] : a a [ékezetlenül:] *füledt* [= *füledt*] rekkenő hőségből. (PH—Jk— a K hibás olvasása miatt, örökletessé vált, értelemzavaró hibával : a *fulladt* [!], rekkenő hőségből.)
27 K : De jó, <de jó! ... Hogy> de édes!
28 Mindegy, szállj, szállj azért, *mintha igaz volnál*, K [csak ennyi] : Mindegy, *csak* szállj, szállj azért,
29 K és Krk : és szídd ki a fölösleges forróságot az arookból, (PH—Jk — az ékezetlen szídd szó hibás olvasása miatt — : és szedd [!] ki stb.)
„ 30 *részegedj meg a rózsáktól*, K : *lakj jó[l]* rózsákkal,
„ 31 *melyek alul* K : *amik alul*
153: 5 K : Hát nem tudod te, <hol> kinél vagy most?
10 K : Ezt látván <a> Vuca, <Ejh> ejh mit,
13 K : a palankin <t> rúdját és vinni kezdték <fölfelé> a magasba,
17 K : a közepén <volt> az aranyozott trónszék.
20 a kriptában. K és PH : a kriptákban.
26 — Gondolom — felelt az a mellét ütögetve. K : — 1. <Azt> gondolom 2. *Gondolom* — felelte az a <mellét> mellét ütögetve.

Lap Sor

- 153 : 32 — Beszéljen *veled*, ecsém, a mennydörgős *ménkd!* K: — Beszéljen <kend[d]e[l] > *kegyelmeddel*, ecsém, a mennydörgős *menkő*,
- „ 33 K: ha hallotta az <úr> úr
- „ 34 a képében K: a képiiben
- „ 36 tán K és PH: talán
- „ 38 Jk és Krk: — Jól van, jól, K—1908: — Jó van, jó,
- 154 : 1 A folyosóról K: A folyosóról
- „ 4 villámlanék. K: villámlana.
- „ 5 Aztán kitérültek a belső ajtó szárnyai, K és PH: Aztán kitérültek a *Corvin-címeres* belső ajtó szárnyai,
- 7 K: a fején — <a többi na[gy urak]> <kardját> drágaköves kardját
- 13 K: sajtátszerű <mozgás> hullámozás, mozgás támadt, <a> a csodálkozásnak némi nesze, <egy k[ard]> <egy kard oszörömpölt> megcsörrent <vagy a> egy-egy kard, vagy 1. <a félrement> 2. egy félrecsúszott 1—2. mente lánc. Az opálok, smaragdok, rubinok <rubinok> gazdag <színp[ompában]>, kápráztató színpompában
- 17 K: a fővegek <forgóin> forgótartóin.
- 18 K: hogy <legyen> jöjjenek közelebb.
- 20-23 K első megfogalmazása: <Még három lépést tett Rostó uram, azután térdre vetette magát, úgyszintén az asszonyok. <Mintha tul[lipánt] derékiig letörnék.> Ej 1. <be kár volt.> 2. no, — szinte kár. 1. <Így> állva szebbek 2. Állva sokkal szebbek a délceg természetükkel. <Mintha> <M> <Mintha a> <a tulipánok> 1. <A térdelő asszonyt> 2. <Az asszonyt> 3. <Asszonyt elcsúfít a térdelés. Mintha a tulipán épen a harangjában törne ketté.> [A sok javítás, törlés után újból leírta, most már egyfolytában e szakaszt:] Még három lépést tett Rostó uram, stb.
- 27 K: Ott 1. a <harmadik> 2. z ötödik 1—2. mondatig jutott el, itt már <az elsőnél> a harmadiknál belezavarodott,
- 155 : 11 rózsái helyett K: rózsái helyén
- 18 K, PH és Krk: — Csak magyarul beszélek, *fölséges* uram! (1901—Jk: ...*felséges* uram!) [Mikszáthnál itt szándékos a *fölséges* szóalak, került a *e* hangok monotonizációját!]
- 21 K: — Szeretnél-e 1. új<ből> 2. [fölsége javítva ceruzával:] *ra*
- „ 26 K: — 1. <Mint> van az 2. Hogy van az,
- „ 37 K: Most <a> Vucához
- 156 : 2 K: az apám <tudja> tudná
- „ 6 K: egy főúr <azzal a h[alk]>
- „ 6 (talán a horvát bán lehetett, K: (talán *magá* a horvát bán lehetett,
- 12 a fejét K: fejét
- 16 féltérdével, K: a féltérdével,
- 33 K: <egészen> egész fesztelenül

- 156 : 37 K : Valami bolondos <képet> [így!] kép lógott [A munka iramában egymásba kapcsolódtak a két szó betűképei!]
- 157 : 5 PH és Krk : a Szentföldön, *aki* állítólag K : 1. a Szentföldön. 2. a Szentföldön, <A király ér[tesülvén]> *aki* állítólag (1901—Jk : a Szentföldön, *s* állítólag)
- 16 K : festette meg és <vonásait> arcvonásait
- 19 K : vagy egyszer <a királyné> neked valaki
- 21 K : — <Ah, persze!> A királyné
- 23 K : hogy a kép <hajdan eg[y]> az Endre tanácstermében
- 25 K : szerezte <meg>
- 25 a kép úgy maradt, K : a kép úgy maradt, ahogy van, <de> hosszú időn át :
- 26 az aranybulla alapján, *valamely sérelem miatt*, egy megbőszült K és PH : az aranybulla alapján egy megbőszült
- 27 K : rohant fel [szórakozottságból még egyszer :] fel a király termébe meztelen karddal <Endrére támadt> *Te vak
- „ 29 K : megfordult a kép s <a királyné> Gertrudis
- „ 34 K : ha <a királynak> őfelsége volnék,
- „ 38 a képhez *fűződő* babona, K : a képhez *kötött* babona,
- 158 : 5 K : E pillanatban <szétnyílt> a hermelinpalástos király egyenest <ide tartott> a beszélgetők felé tartott,
- 6 néhány K és PH : néhány
- 7 K : — <Meg v[an]> Meg van
- 8 — Egészen jól csináltad, (1906—Jk : — Egészen jól csináltad,)
- 12 K : — Hát most <ígérd meg nekik a> mindenekelőtt
- 13 Mi majd a szomszédos *teremben* eszünk és én gyakran K : Mi a <marschal asztalnál> tisztí asztalnál eszünk a másik *teremben s* én gyakran (1906—Jk : Mi majd a szomszédos *termekben* eszünk *és* én gyakran)
- 21 K : mint király <ott 1. lesze[!] 2. maradsz> 3. részt veszsz szolgálid <ünnepélyében> mulatságán <mint néző> fejedelmi szeszélyből.
- 26 K : férjet és <1. válasszon 2. kívánjon 1—2. magának> <magának> valami ajándékot.
- 27 választja (1906—Jk : választaná)
- 30 K : — <Hát> Azt majd meglássuk.
- 32 K : Mert csak van annyi <esze mindeniknek> eszük, hogy <közületek vál> közületek választanak,
- 34 Mindez úgy tűnt föl *messziről*, mintha K és PH : Mindez úgy tűnt K : fel, PH : föl, mintha
- „ 36 a trónusba *s* így szólott K : a trónusába *és* így szólott
- „ 39 K : jogosult és <nem méltánytalan> kifogástalan,
- 159 : 4 K : És most <elmehettek> elbocsátunk isten hírével, hozzátok minden<k> korra
- 6 Leszállott a trónjáról K : Leszállott <a> trónjáról
- 7 elvonult, utána húzódván K : elvonult *a szomszéd* [tollbotlás:] <terren> *terembe*, (PH : elvonult *a másik terembe*, utána húzódván)

- 159 : 11 K : egy kanál levesre, [utólag javított tollbotlás :] tite⟨te⟩-ket ⟨v[ele együtt]⟩ is, szelistyei asszonyok!
- 14 K : ezüstre-aranyra. ⟨Virágok illata töltötte be a termet⟩ Virágok illatától
- 15 volt *terhes* a levegő, K : volt *nehéz* a levegő,
- 17 hamarabb K és PH : hamarabb
- 19 Nagy, kerek arcán K és PH : Nagy, kerek, *szögletes* arcán
- 21 szívtá be K : szíttá be
- 22 K : a kertben. ⟨Végig nézett egyszerű, szinte kopottas ruháján, és nevetgélt. Éppen olyan boldog volt, mint⟩ ⟨mint a cs[inos] szoba[leány]⟩ ⟨szobaleány, aki az úrnője ruhájába öltözve sétálgat.⟩ S mikor meglátta magát a ⟨pat[ak]⟩ tó tükrében,
- 23 K : a lelke : ⟨V⟩ ⟨*Szabad vagyok, mint a madár.† Mintha szárny[a] volna⟩ De jó, de pompás ez a kis szabadság! ⟨Mintha szárnya volna⟩ ⟨volna⟩ Mintha szárnya volna az a ruha.
- „ 29 K : a ⟨csínyekkel⟩ csínyekben
- „ 30 K : hogy ⟨ki⟩ ki vagyok,
- „ 31 K : ⟨Szaba[dabb]⟩ Bizonyára szabadabb volnék
- „ 32 senki se K és PH : senki *sem*
- 160 : 1 K : az erdélyi 1. kocsis ⟨kend?⟩ 2. kocsis?
- 7 K : nyílt képe ⟨ho[gy]⟩ van, hogy
- 12 — Miért ne? K : — Miért *is* ne?
- 14 K : — Kívált, ha szoknya van rajta ⟨és amellett csinos női pofácska⟩.
- 15 K : — Hm. Maga ⟨kis[sé]⟩ harapós nyelvű
- 18 K : ha ⟨már⟩ ebéd lesz,
- 20 K : — ⟨Nos aztán⟩ Persze. És azután?
- 21 K : — És ⟨hogy⟩ akkor ⟨ta[lán]⟩ módját lehetne ejteni, hogy én is ott legyek a szolgák közt, csak a lakáj 1. ⟨uni-formist⟩ 2. ruhába) 3. ruhát kellene ⟨fölvenni⟩ rám föladni.
- „ 23 K : — Hm — felelte ⟨a⟩ a nagyorrú —
- „ 25 K : — Nem kívánnám ingyen, ⟨vagy mi⟩ vagy mi...
- „ 26 K : s ⟨hirt[elen]⟩ kikotorászván
- „ 28 K : a nagyorrú ⟨zöld alapon v⟩ zölde zekéjének zsebébe.
- „ 30 K : A nagyorrú elmosolyodott ⟨az eseten⟩ ezen a műveleten,
- „ 32 K : az egész ⟨észre se vesz[nek]⟩, és lássa,
- „ 33 Észre se vesznek engem K : Észre se vesznek *ott* engem
- „ 34 K : és nézegette ⟨majd csórikált[a]⟩
- „ 36 szólt aztán K : szólt *azután*
- „ 36 K : haragra ⟨gyúlna⟩ lobban,
- „ 38 K : — 1. ⟨De hiszen⟩ nem kell 2. Ej, iszen nem kell
- „ 39 K : — De ⟨mégis⟩ mégis
- 161 : 5 K : ahogy egy ⟨naiv⟩ naiv
- 10 K : A szelistyei asszonyok. ⟨1. Ördög vigyen 2. Örd[ög] 3. Hát azt hiszi az úr, hogy igazán szelistyeiek⟩ ⟨Ördögök⟩ Úgy szelistyeiek azok,

- 161 : 12 ez az ugró kút. K : ez az ugráló kút.
 14 K : <D[e] Csak a királyt
 15 K : De nehogy elmondja az <úr> ifiúr valakinek, amit én itt bizalmasan (elárultam) említettem.
 20 K : összeráncolta <a> homlokát
 21 K : a <szeméből> szemein.
 21 Korják észrevette ezt a zöldes fényt s ösztönszerűleg K : Korják észrevette ezt 1. <a> zöldes fényt <és> ösztönszerűleg 2. az *elsuhanó* zöldes fényt s ösztönszerűleg [A PII szedője valószínűleg nem tudta kiolvasni az apró betűkkel betoldott *elsuhanó* szót, s anélkül szedte ki a mondatot. Így állandósult a mondat ebben a csonka formájában.]
 25 K : nem merek 1. a szemei <közé nézni>. 2. a szemeibe nézni,
 29 K : felelte 1. Korják <rejtelmes mosolygással>, 2. rejtelmesen Korják.
 31 K : Még <az se> az se,
 33 korcsmárosa K : kocsmárosa
 35 miért bújt volna ebbe K : mért bújt volna *be* ebbe
 37 K : Mert az igazság<ban> az égben nő,
 38 mind úgy a ház *táján*, a napi élet körül tenyésznek. K : mind <a ház> úgy a ház *körül*, 1. <vannak elültetve. A napi életből sarjadnak a hazugságok.> 2. a napi élet körül tenyésznek.
 162 : 1 Hát pünkösöd szombatján K : Hát *most is*, pünkösöd szombatján beszállnak ezek az [megismételve:] az asszonyok a vendéglőmbé.
 3 lányba, K : leányba,
 5 még tartok K : még <most is> tartok
 6 K : <Hát> Hát
 7 Most légy éssen, János. [Így van az ékezeteket egyébként alig feltüntető K-ban is!]
 10 K : — <Úgy?> Eszerint <a kend> mátkája kendnek
 12 K : <— Igenis>
 — Azért szeretnék
 14 történhetnék? (1906—Jk : történhetik?)
 15 K : ifjú uram — <...> ellenkezett
 15 a korcsmáros. K : a kocsmáros.
 16 K : 1. Volt a minap <egy rózsám az> az ablak<om>ban, <egy virág> cserépben, 2. Egy hónapos rózsánk volt a minap az ablakban, cserépben,
 17 K : hát a szegény anyám <m[egöntözte]> tévedésből
 18 K : A rózsának nem <...> lett semmi baja, <de> nem ott meg ezzel, csak éppen hogy illat [Az írás hevében hiányosul kezdett, utóbb javított mondat:] <k[ellemetlen]> helyett kellemetlen szaga lett
 23 K : kérdé <aztán> kisvártatva.
 24 K : de <ezer> ezer közül is

- 162: 25 K: Nos, <hog[y néz ki?]> milyen hát?
- 29 hogy lakájruhában bejöhessen, mert K: hogy *kend oda* lakájruhában bejöhessen, 1. <mert a többi lakájok a) megösmernék, b) felösmernék, c) felösmernék, zajt csapnának> 2. mert a lakájok mind ösmerik egymást stb.
- 31 ha *nálam* akarja hagyni K: ha *nekem* akarja hagyni
- 33 K: ha <valami> veszély fenyegetné.
- 34 K: — <Kezet rá> Becsületére mondja?
- 36 K: disznóláb — <szólt> jegyzé meg Korják, kedélyesen megrázva <a finom fehér> a finom <...> kicsiny kezét.
- „ 38 K: a rezidencia <belső udvar[ában]> <felső> bal tornyán,
- „ 39 *összehíta* K: *összehíta*
- 163: 1 K: most egyszerre <megdő[r]dültek> <durantak a> megdőrdültek
- 2 K: hogy <a király most ül le az asztalhoz> az ebéd megkezdődött.
- 7 K: <A> — Igen —
- 9 K: S azzal sietett <ő is> az ebédlő felé, 1. <fontolgtatván> a hallottakat. 2. hánytorgatván elméjében a hallottakat.
- 13 K: »Csak azért is <elhiszem, s> megteszem, amit kíván, 1. <de> örökös szepegésben <fogom tartani.> 2. hogy örökös szepegésben tarthassam.[*]
- 16 K: <A na[gy]> A nagy ebédlő tündéri fényben uszott, <már mind helyet foglaltak a vendégek> már túl voltak a levesen a vendégek, mikor a nagyorrú <bejő[tt]> belépett s [Utóbb ceruzával törölve!] néhány dologtalan, bámélszkodó szolgáló <közt> közé <elegyedt> [E legutóbbi szót törölte, s utána írta ceruzával:] elegyedve.
- 19 K: görnyedt <az arany> a billikomoktól, 1. a <nagy> arany <tálaktól> 2. az arany, ezüst virágtartóktól és tálaktól. 1. <Fent a karzaton> 2. <Az asztalfőn> 3. Elöl a király ült,
- 23 K: rárántottak <az> <az akkori szomorú nótára> egy víg nótára,
- 25 K: sziszegve <ugrált ide[-oda]> csapkolódott
- 25 K: Mindenik asszony <mellett> háta mögött két apród <ál[]ott> állt,
- 26 K: az egyik, aki 1. vizet vagy bort [E szavakat utóbb MK csak részben törölte, amikor helyettük ceruzával a következő változatot írta:] 2. édes ürmöst vagy tokaji aszút 1—2. töltött,
- 30 K és Krk: *ott* huszárok (PH—Jk örökletes hibával: *itt* huszárok)
- 32 Minden fogásnál K: Minden *egy* fogásnál
- 34 és a királyhoz *járu*t vele, hogy megkínálja, K: és a királyhoz *vitte*, hogy megkínálja, <íltérdre ereszkedvén előtt[e]> meghajtván féltérdét mindannyiszor.
- 36 K: Ófelsége vagy <azt intette, hogy nem eszik> elutasító mozdulatot tett,

Lap Sor

- 163 : 37 vagy pedig az asztal végére mutatott, K : vagy pedig az *ujjánal* az asztal végére mutatott,
- 164 : 4 K : Akkor <asztán> újra visszavitte maga az illető <főúr> zászlósúr a tálat a királyhoz, ki <asztán> szedett ki abból, am[ennyit] most már bátran <nyúlhatott> szedett ki abból, amennyit akart. <A fő innya-adó mester nem volt ilyen 1. szekaturákban 2. szekaturákban 1–2. kitéve. I. Mujkó király tréfásan jelentett ki ma :
– Soha még királyt meg nem mérgeztek borral> [a papírlap alján újabb megfogalmazásban, utólag szintén törölve :]
<A fő innya-adó mestert már nem szekirozta annyira <ki-mondván> kijelentvén, hogy a borban nem árt a mérég, nem is mérgeztek még meg <királyt> fejedelmet soha borral.>
Soha még uralkodó nem félt stb.
- 9 K : aki <ebéd> mellesleg legyen mondva,
- 10 Jk és Krk : Antonio Valvasori K : Antonio Valvesori (1901 – 1908 is így !) <olasz> olasz doktorhoz, akihez egyre átbeszélgetett <minő> olasz nyelven,
- 12 K : a híres <Krimila [így!] királynérdl> Lyrilla királynérdl,
- 13 mindig K : mindig
- 15 K : No persze, hogy aztán <per[sze]> *ugyancsak* <az or[vosok] serényen gy[ógyították]> összeszedték <a> sütnivalójukat.
- 16 meghalt, és amit parancsolt, megtörtént, nyugszik a szép királyné a jó puha orléansi (1901 – Jk : orléansi) földben, lombos olajfák árnyékában, K : meghalt, és <most ott nyugszik> amit parancsolt, megtörtént, nyugszik <csendesesen> a szép királyné valahol olajfák árnyában,
- 19 csöndesen K : csöndesen <a> a két doktor közt.
<– Ha meg mérgezik a ki[rályt]>
- 20 – Okos asszony volt – felelte a főköstoló –, s a kollégák is jól jártak : királyi sírokban fekszenek.
K : – Okos asszony volt – felelé a főköstoló.
<A főpohárnokmester>
Ezalatt a főpohárnokmester
- 23 K : billikomát. <Ezzel szemben> Ezt már
- 24 kijelentette: K : kijelenté:
- 26 aki ne *sajnálná* a jó bor ízét megrontani. K : aki nem <sajnálja> *dial[l]ná* a jó bor ízét megrontani.
- 33 K : mint megannyi <mam[lasz]> kiöltöztetett mamlasz,
- 36 K : mikor a szőlőnedv <tarka gondolatokká vál[ik]> színes párákká, tarka<ka> gondolatokká válik
- 38 K : 1. de hát az a nagy <illedelem kierólt> <nem> 2. de hát nem engedte érvényre jutni az a nagy udvari illedelem,
- 165 : 2 K : ennyi nagy úr <közt>!
- „ 5 Jk és Krk : a *szférákkal* K – 1908 : a *sphaerákkal*

Lap Sor

- 165: 7 fedték, K: fedték,
 „ 11 K: <lakkos> lakkos vászonból, <vagy> olajos
 „ 13 porfir K: porfír
 „ 18 a Gyehennárium K: a Gyehenarium
 „ 21 K: szinte hangosan. <A zene elnyomta ce[evégésüket]>
 És nem is volt
 32 – Attól tartok, urak, hogy Mujkó *király* csak
 K: <– Nyomtató lónak nem lehet a száját bekötni>
 [Utóbb felhasználta a 37. sorban!]
 – Attól tartok. 1. <Mujk[ó]> 2. urak, hogy Mujkó
uram csak
 33 az asztal alatt ellenben *plebejus módra* nyomkodja K és
 PH: az asztal alatt ellenben nyomkodja
 166: 1 K: Mátyás összeráncolta <a mely [= mély]> a homlokát,
 2 mert ez eszébe juttatta hú várnagyát, *Lábatlan urat*,
 akit K: mert ez eszébe jut[t]atta <Szilágyi Mihályt...
 várn> hú várnagyát, akit a Szilágyi Mihály <...> szakácsa
 4 miről gúnyversek *is* röpködtek K: <a> miről gúnyversek
 röpködtek
 6 K: – <Ad vocem Lábatlan Gergely!> Igaz, ni – szólt
 közbe élénken Vojkffy <látszik, hogy az ő tapintatlan esze
 is a szakácsra>
 9 Az én *gyomromban* K: Az én *hasamban*
 10 – Nem bánom – mondta Mátyás –, vessük el a gondját.
 stb. K: <– De jó lesz>
 – Nem bánom – monda Mátyás – vessük el *mi is*
 a gondját. 1. A <szomszéd teremben> van <számunkra>
 terítve. 2. A kerek asztal van megterítve.
 167: 1 K: <De Báthory>
 Egyenkint surrantak <be> el az oldalajtón, <ahol egy
 kisebb ebédlő> csak az irigy Báthory
 2 ragaszkodott az eszméjéhez, K: ragaszkodott *még* az eszmé-
 jéhez,
 „ 5 Mujkónak K és PH: a Mujkónak
 „ 6 K: <nyugodtan álltak> mozdulatlanul pihentek két kis
 fekete cipőcske <mellett> és két piros <cs> csizmácska
 között.
 8 K: az oldalajtón <az úgynevezett> a »Mária teremben,
 <melyek> mely
 10 K: <finoman> vékonyan csiszolt
 11 s nem bocsátották *be* a nap izzó sugarait, K: s nem bocsá-
 tották a nap izzó sugarait *be*,
 13 K: egy <hosszú, U-ra megterített asztallal> nagy, kerek
 asztallal, <melyet> melynél
 15 K: Drágffy <Istvánnak hit[ták]> Istvánt <nevezték el>
 tartották Lancelotnak.
 18 K: a híres <bútoroknak> remekeknek,
 18 *Majom* Benedek (Jk: *Majano* Benedek)

Lap Sor

- 167 : 20 K : ez a kerek asztal. <Nagy rangot jelentett, aki> Ábrándja,
 „ 21 K : Nagy jövőt jelentett, <ott> színarany karaktert,
 „ 22 K : <»Ült már»> »a palotai kerek asztalnál ült.«
 „ 23 Most kilencen *ültek*, K : Most *ott ültek* kilencen,
 „ 24 K : azon <panaszkodtak> zsörtölődtek, hogy a leves <el-
 hült> hideg.
 29 Aztán K : Azután
 30 K : – <Nem szere[tem]> Három <dolgot nem szeretek>
 dolog van,
 30 ami után nem vágyakozom : K : ami után nem *nagyon*
 vágyakozom :
 168 : 2* Mátyás gyakori szavajárása. *Galeotti*. K : Mátyás gyakori
 szavajárása. *Galleotti*. (Jk a forrásmegnevezés elhagyásával:
 Mátyás gyakori szavajárása.)
 3 K : nyáron sülteteket, <a móka kö[zt]> <se lett felejtve a
 hideg leves> s feledve lett a hideg leves. Az evés voltaképpen
 csak <egy küzdelem – mely előmunkálat> robot, útcsinál-
 lás <a bor számára>, hogy a bor jobban csússzék.
 6 K : Az első kortynál magához <magához> intett Mátyás egy
 <lakájt> komornyikot.
 8 K : tölted meg színing <szerednyeik> közönséges borral,
 9-15 K [Első megfogalmazása] : 1. <Vidd ki titkolózva és
 mondd meg, hogy> 2. <Titokban add át, hogy> 1–2. <a
 bort ig[ya]> <a bort igya [meg], a kulacsot tartsa meg
 emlékül, és hogy az az ember küldte, akinek a két tallért
 adta.>
 <– Igenis, fölséges uram.>
 <Aztán>
 Ugyancsak tölts meg...
 11 K : a két tallért adta ; <hogy válasszon a két kulacs>
 Mondd meg neki, hogy ez a *két kancsó példázza a <...>*
helyzetet Palotán.
 13 K : Mondd meg <hogy> továbbá,
 16 K : Igenis, fölséges uram.
 <Éttek, ittak és ingerkedtek, disputáltak, találgatva,
 hogy miként fog a kocsis választani.>
 – Aztán, ha végeztél <gyere vissza a felelettel>, jelentd
 meg 1. az eredményt <nekünk>. 2. nekünk az eredményt.
 18 K : 1. <Éttek,> ittak 2. Az urak ettek, ittak
 19 K : Mátyás szerette az ilyen <scenak[at] [= szcénákat]>
 beszélgetéseket
 23 K : Az arany kancsó a <rossz> közönséges borral <jelenti>
 – <találgatta Drágfy> – azt jelenti,
 25 K : szerény mezben <tar[tózkodik]> van elrejtve <Palotán>.
 26 K : hanem <amelyitek kitalálja, mit> mármost azt mondják-
 tok meg nekem, mit választ majd a <kocsmáros> kocsis!
 29 K : 1. Egy kard a királytól, <csábító>. 2. Egy kard a király-
 tól, nagy tisztesség. <E [= É]> Érdemes

- 168 : 32 K : — Ej, hiszen nem is kétség <hogy enyim lesz a kard> — mondá a pörge bajszú (1906—Jk: bajszú) <Bánffy> Laczkfy — <csak> van esze
- 33 K : az arany <kancsót> kulacsot választja.
- 35 K : 1. ha korhely <az ember> és megkóstolja 2. ha korhely a kocsis, pedig bizonyosan korhely, és megkóstolja 1—2. a <bort> kétféle bort,
- 37 K : Mert nagy <szenvedély a kapzsiság, az arany lázt okoz, de a gége az arany utáni szörny[ú]> <de a gége> úr a szív
- 169 : 2 K : az igazi oligarcha.
<— Ha okos a kocsis — jegyzi meg Vojkffy —, átönti a rossz bort a ... cserép kancsóba>
- 3 a másik K és PH : másik
- 3 K : oszoltak, <a furfangos> csak a furfangos
- 8 K : a honoráriuma, <de a király komolyan jegyzé> míg a király
- 10 K : — 1. <Én azt hiszem,> Guthy, 2. Ha nem csalódom az emberemben, Guthy,
- 10 K : te <jársz> állsz az igazsághoz legközelebb, de <mégsem úgy, hogy az balra> mégse rajta, csak olyanformán, hogy te <jobbra> balra keresed <és az balra>, holott jobbra <lesz> <1> <van> lesz.
- 16 K : <lesoványodik> megkergül a habozásban.
- 17 K : Ezalatt azonban összeség[*tak*] a király háta mögött,
- 19 Galeotto K : Galeotti (PH : Galeotti)
- 23 K : és nógatni, hogy <hozza elő az asztalnál — jobb az illet borocská mellett elintézni> <hozassék szőnyegre a ... király előtt> »No, hozd elő már!»
- 24 K és Krk : De mindenik (PH—Jk hibásan : De mindenki)
- 24 K : a <másik[ban]> szomszédjában
- 25 a király már föl akart kelni, mikor Vojkffy intett a szemhunyorításával, hogy hát isten neki, ő ugrik bele a veszedelembé. K : a király már éppen fel akart kelni, mikor végre (PH is : végre) <...> Vojkffy intett a <szemöldökje> szemhunyorításával, hogy hát isten neki, 1. ő <bele> ugrik <hát> a veszedelembé. 2. ő ugrik bele a veszedelembé.
- 31 — Úgyan miért, te? K : — Úgyan mért, te?
- 33 K : Palotán pedig 1. <most> az a baj, hogy 2. az a baj most, hogy 1—2. sok [tollbotlás:] <az asszony> a férfi és kevés [az] asszony.
- 38 K : Nos, lássuk, <kiből nevelhetnénk magunknak ötletes diplomatákat> kinek van valami jó ötlete.
- 170 : 1 K : — <Halljuk Vojkffyt> Vojkffy köztünk
- „ 6 K : S én az <ilyet> ilyen embert
- „ 6 követnek ; mert az olyantól K és PH : követnek ; *katondnak való*; mert az olyantól
- 9 K : gyanútlanul <és> szívesen
- 14 K : Vojkffy <gondtalan> könnyed vidámsággal —

Lap Sor

- 170 : 18 marad hát K : marad tehát
 32 K : — Minélfogva <nyugodtan> a béke áldásai közt <folytathat[od]> fejtheted ki
- 34* K : vagy ha <kevéssel> kicsi eszközökkel akart nagy [Szórakozottságból ismétli:] nagy célt elérni — mely esetben <kis csizm[át]> persze kis csizmát
- 171 : 2 a cserépfilagória K : a cserépfillegória mögötti tisztásra <a parkban>, s ott
 4 K, PH és Krk : összekapaszkodik, (1901—Jk : összekapaszkodhatik),
 7 K : a <széles> széles vállú
 13 K : nem gondoltál 1. az asszonyok<ra> 2. az asszonyok<ra> 3. az asszonyok <szempontjaira> 1—3. <holott azok <ok [-ők]> is beleszólhatnak> a játékba. 4. az asszonyok akaratára, holott az is <tartoznék> beletartozhat valamelyest a játékba.
 17 Mulatni <szabad, de> lehet, de
 20 K : öreg, <de> no iszen
 21 K : nagy bűn. <Nincs az asszony cserépből> Ritkán láttam
 24 K : 1. ha tánc <közben> 2. ha a tánc hevében
 31 K : Báthory úr...
 <Mindnyájan <ne>nevettek>
 Nevettek a fordulaton <— de a mos[olyba]>, mely
 32 keresett számára Lengyelországban, K és PH : keresett Lengyelországban,
 33 K : de a vigcsengésű nevetés <alatt> <közt> közé
 35 csitítgatá K és PH : csitítgatta
 35 K : 1. Hisz a király csak annyit mond : 2. Hisz a király [A csak szócskát elmulasztván törölni, fölébe írta:] in ultima analísi annyit mond :
 „ 36 K : »Tessék <azután a> a férjekkel tárgyalni
 „ 38 K : a kancsókkal elküldött <asztalnok, bizonyo[s]> kamarás,
 172 : 1 K : <Mi> Ósodálkozva
 4 K : — <En nyertem> Enyém a kard —
 5 K : — I. <Soha> se láttam 2. Világéletemben se láttam
 6 K : Elmondom neki az üzenetet, <átadom ne[ki]> meghallgatta
 9 K : 1. mert ha az arany kancsót <el> fogadnám 2. mert ha az arany kancsót fogadnám el
 13 K és Krk : veszténém el (PH—Jk : veszíteném el)
 15 szükségem van.« <Ennélfog[va]> <Fogta tehát> Így szólt és 1. <az egyik bor[t]> 2. <a jó> bort 3. a tokaji bort 1—3. átöntötte <az egyik kancsób[a]> egy tálba,
 17 K : a cserép kancsóba, <az a> <a tálból a bort visszaöntötte a tálba> a tál borát pedig visszacsurgatta az arany kancsóba, <és elküldé> a cserépben levő bort
 22 Krk : kíváncsiskodék Guthy Pál. K : <kíváncsiskodék> kérdezte Guthy Pál. (PH—Jk : kíváncsiskodék Guthy Pál.)

- [A PH olvasása és az onnan örökölt szöveg a K hibás olvasása nyomán keletkezett. Az egész párbeszéd magyarázata múlt- és félmúlt-alakban történik!]
- 172 : 24 mondá a király. Ó, a kocsis kapja. K : mond a király. Ó maga, a kocsis kapja.
- 25 K : az derék ember I. (és helyén van) az esze 2. ép az esze 1—2. és becsülete. 1. <Nemességre> 2. <Nemességet kap.> 3. <Nemesség> 4. Fölvesszük a nemesség közé.
- 28 mert meghallják K : mert még meghallják
- 28 K : De ideje már <hogyan visszatérünk> visszatérni
- 30-35 K : Hát éppen jókor! <Még mind[ig]> Még mindig ebédelték ugyan, de már a vége felé.
[MK itt be akarta fejezni ezt a K-részletet, s odaírta : Folyt. köv. Utóbb törölte e jelzést, és folytatta a fejezetet, amint következik :]
Különb is <felbomlott minden> bomlóban volt itt már minden állami rend és tekintély, különösen a functionariusok közt. Az öreg <főpohárnokmester> főasztalnokmester <a derekát fájlalta> már beleunt <és tótul> a méltóságba, és ott a király színe előtt kijelenté <de> persze tótul, hogy <az is [tennek se]> ő a Herkópáternak se hajt <több[é]> már térdet, <a főkostoló mester is kinyitotta már a bicskáját és ráival[lt] a főasztalnokra : Ha még egyszer ide jössz> mert nyilal[lt]ást érez a derekában, stb.
- „ 39 K, PH és Krk : medicinát, (1901—Jk hibásan : medecinát,)
- 173 : 1 K : Maga Mujkó is érezte már <nemcsak> a fellegek tornyosulását, <hanem az alatta ingó> a trónus ingását <is>.
- 2 K : nemcsak a <functionariusok> functionariusok engedetlenkedtek, de <maga> a terem is <elkezdett forogni> felmondta a szolgálatot, elkezdett velők forogni,
- 7 K : <a> feladatát, <ezeket mondván ünnepeles hangon>.
Intett a cigánynak
- 9 csöndben K : csendben
- 12 K : kiknek boldogulását <szí[vünkön]> atyai szívünkön viseljük, <úgy> azokét is, akik otthon maradtak, de <s> még inkább emezekét, <a>kiknek
- 14 K : Fogadjanak el tőlünk egy-egy <emléket> csekély ajándékot a mai nap emlékére
- 16 és válasszanak maguknak férjeket, természetesen csak azokból az alattalóimból, akik e teremben összegyűltek. K : és válasszanak magoknak férjeket <sorainkból> (PH : és válasszanak magoknak férjeket) K és PH : a teremben levő alattalóim közül.
- 20 az asztaltársaságra és nagy szöveget ütött fejükbe, mert stb. K : az asztaltársaságra <nézve>, annyival is inkább, mert szándékosan csupa nőtelen személyzetből volt <összeállítva> az arisztokrácia összeállítva, (PH : az asztaltársaságra és nagy szöveget ütött, mert stb.)

- 173 : 23 K : <No> Egyszerre
 26 A király most K : 1. A <szász [menyecskéhez]> 2. Az *dl*-király most a szász menyecskéhez hajolt.
 26 Németül magyarázta meg neki *előbbi szavait*, és felszólítá :
 K : <Annak> németül magyarázta meg neki, *mit mondott*, és felszólítá :
 ; 29 restelkedett, K : restelkezett,
 174 : 7 K : esik <beszédjük> szóbeszédjük, s ígyen <felelt> szolt 1. <a> királyhoz <fordulva> 2. egyenesen a királyhoz :
 11 K : ujjával a saját <mellét [!]> mellét megbököve.
 13 K : <A> A menyecske a fejével bölintott — <mire ell[enállhatatlanul]> Mire
 15 K : olyan kacagtató volt <a kívánság> a kívánság. 1. No, ez> ugyan eltalálta szegényke. 2. Hm, nem éppen szerény, de ugyan eltalálta szegényke.
 17 K : <de> csakhogy mindjárt
 18 K : gondolt, <azt ő> azután ő maga
 21 K : most pedig te <válassz ... szomszédom> válassz, szétnézett a *hosszú, széles asztal drágaságain*, K : szétnézett a *nagy, szögletes asztal drágaságain*, az ezüst, arany tálakon, <a drága, szép arany> s egyéb <e...> drágalátos marhákon,
 23 K : melyek <aranyba> tömör arany
 „ 25 K : só van, <a>. Nincs az az
 „ 28 K : mindenben ellenkezőjét K : mindenben az ellenkezőjét
 „ 30 szemei megütődtek K : szeme megütődék
 „ 36 K : s melyet <a> <tévedésből ma [is]> a táblalakájok <a> langyos vízzel
 175 : 1 4 K : a magyarok <nem ettek> még kézzel ettek,
 7 K : Mivel pedig 1. <a magyarok> minden<t> 2. minden <ételt> 3. minden sültet 1—3. <lében> lábén tálaltak fel,
 9 K : sőt a <ruh[ákra]> brokát köntösökre is jutott belőle <vig> jó világ
 11 K : tudott enni, <s ujjait> ujjaira minden fogás után <a langyos bögrébe> <a bögrébe> az eléje tett <bögrének> bögréből langyos vizet <öntött> <csurogatatott> öntött.
 14 viszem emlékül, K : viszem *el* emlékül, ha <nincs> nem <lenne> volna akarátja ellen.
 17 K : meglepetés! <Hát megbolondult> Az egyik <elv[inné]> <eleme[lné]> elvinné
 18 K : a másik pedig <választja> <t> választ tündöklő ékszerrek,
 24 K : <Egy> Egykedvűen
 28 Ah, Vuca! K : Ah, a Vuca!
 32 K : mint egy iskolás leányka, 1. <és így felelt> 2. s bátor, csengő hangon felelt: (PH sajtóhibával: *esengő* hangon)
 34 — Fölséges uram, K : — Fölséges uram, <adja> én azt kívánom, <ad> adja nekem <...> egy esztendőre
 ; 37 K : csak *ilyesmire* nem. <S mohón kereste> Mármost

Lap Sor

- 176 : 1 K : balszögletébe; <az igazi> ahol az igazi
55 3 megértette, *hogy* mit akarhat K : megértette, mit akarhat
a <kis fityfirty> leány. 1 <Hunyorított> 2. Intett titkon
4 a szemével K : a szemével
6 a leányzó K [az a névelő javításával] : e leányzó
7 járandóságait és illetményeit *ez idő alatt is* a királyi kincs-
tárból húzván. K : <a> járandóságait és illetményeit a ki-
rályi <aerariumból> kincstárból húzván.
9 K : A gyorsan váltakozó <scenák> kis epizódok
12 kiállhatlan (1906—Jk : kiállhatatlan)
13 tele gomolygó lila gőzökkel az ételek párájából és K : tele
gomolygó lila gőzökkel *a mennyezet tájékán* <a soká párolgó
ételektől> és
15 K : <és> a híres Podjebrád-féle 1. <homok> óra szemei <is>
már 2. óra homokszemei pedig már
18 K : <No most> Az érdeklődés <a> tetőpontra hágott.
<Ezzel> <Egy> Lassú,
19 K : mint mikor 1. <egy> szellő 2. lány szellő 1—2. átsuhan
a rozszok fölött. <Még a lé> Aztán még a lélegzetöket is
21 K : aki <kicsit vörös> vörös volt az italoktól, mint a [Szóra-
kozottságból megismételve a névelőt :] a megfőtt rák,
25 K : — 1. <Hát> 2. <Ej> 3. Ej, 1—3. mi lenne! — 1. <vágott
közbe> 2. torkolta le
29 K : <A> Mujkó király figyelmen kívül hagyá az <üzenet>
intermezzót
31 maguknak K : magoknak
32 *Férjeket? Helyes — dohogta...* stb. [A K-ban ez a három sor
még nincs meg. Csak a PH korrektúrájába toldotta be MK.]
32 Valvasori (PH : Valvesori)
35 K : Schramm Mária <h[alk]> gyöngé,
38 Jk és Krk : circumspektus K : — Ni Oh, a kis circumspektus!
(1901—1908 : circumspektus)
177 : 4 a hajlékony, kevély *termetére*, (1906-Jk hibásan : a hajlé-
kony, kevély *teremtésre*, [!])
5 K : a nagy melegtől, 1. <lecsúszott az orton[ja]> 2. <a fehér
selyem> 3. egyre följebb, följebb <csúszott és lazult, igaz-
gatta> nyomorgatta fején
8 K : a <nagy haja> kontya pedig
9 K : a nagy <tömeg> dióbarna hajtömeg elborította egész
a térdéig <mint egy ...> Csak <egy> istennőnek lehet
ilyen köpenyegje.
<Huh, micsoda gyönyörűség volt> <volt> <volt ez!>
Lehajlott az ortonért 1. <a kar[csú termete]> 2. <a termete
1—2. vérbe [borította(?)]> (ah, hunyjátok be a szemeiteket,
13 még szebb volt a *főlséges* termet K : még szebb volt *ez a*
főnséges, ruganyos termet
18 rátette annak a karjára.
— *En ezt választom.* (1906—Jk kihagyással, e sor nélkül!)

Lap Sor

- 177 : 20 Az elszörnnyűlködés K : Az elszörnnyűlközés
 21 nesz, mint K : nesz ez, mint
 22 K : amit Anna is 1. <érzett> 2. észrevett,
 24 K : annak az arcán 1. <ijedtség látszott> 2. rémület ciká-
 zott, 1—2. <és> kapkodott a fejével, <ajkát mozgott
 [így!]> ajka mozgott,
 26 aki mosolygott K és PH : az mosolygott
 26 K : és intett a kezével <a királynak> Mujkónak,
 28 én már K : már én
 28 mondta vidáman. K : <szólt> mondá vidáman.
 30 K : és nyájasan 1. <mondá neki halkán> 2. súgta a fü-
 lébe :
 32 eszedbe, K : az eszedbe,
 34 K : hanem azt majd <megbeszéljük közösen> megtanács-
 kozzuk közösen.
 34 Űlj le ide a párnára addig! K : Űlj le ide addig a párnára!
 36 K : Vuca <elsápadt> némán
 37 szemeit, K : a szemeit,
 37 mint a fal, szíve hangosan dobogott az izgatottságtól, érezte,
 hogy mit kellene mondani, de egyetlen szót se talált. [A K-ban
 a kiemelt rész még nincs meg, MK a PH korrektúrájába
 toldotta be.]
 178 : 1 K : az asztalhoz <lépett> iramodott és <ott megá[llt]>
 megállt Mujkó előtt. 1. <Engedje meg az> 2. Ravasz, pajkos
 mosoly
 4 megáll (1906—Jk hibásan : megállt)
 7 K és PH : nem dült botús szedéssel!
 10 K : ráhagyta <en[gedékenyen]> kegyteljesen :
 13 Mátyás Vucához lopózott és figyelmeztette a fordulatra :
 K : Mátyás erre a <Vucához> lopózott és azt súgta neki:
 14-16 — Eredj, siess, leány, kimondta a király, hogy az egész
 udvar az istállókkal együtt a teremhez tartozik, tehát
 választhatod a kocsmárosot is. K : — Eredj, <most már a>
 siess, most már a kocsmárosod is a teremben van, mert az
 <eg> egész udvar <a teremhez> az istállókkal együtt a terem-
 hez tartozik, tehát <bátran> választhatod a kocsmárosot is.
 17 kérdezte K : kérdé
 17 s amint az igent intett, K : s hogy az 1. <jóváhagyást> 2.
 igent intett, felugrott, mint egy 1. <karika> 2. mókus, s
 szaladt ki 1. a <nagy> ajtónak, <hogy> kip-kop, <kopogtak>
 2. az ajtónak, kip kop, kip kop, ropogtak-kopogtak
 21 K : S <mit> mit <volt mit tenni> lehetett
 27 K : 1. <De> meghallotta volna <azt> Korják János 2. Bizony
 meghallotta volna Korják János
 28 K : egy hársfa alatt <szundikált, így> hűsölt, így még job-
 ban meghallotta <Ko[rják]> elő is jött
 30 meghökkent, a Vuca után siető fényes urakat szemlélve.
 K ; meghökkent, a fényes urakat szemlélve.

Lap Sor

- 178 : 39 K : s egyszerre 1. <megdobogott a föld>, 2. <megrezdült> a föld, 3. megremegett a föld, 1–3. mint mikor <hadak> hadi csapatok és <egy> ágyúk közelednek
- 179 : 3 K : és tréfából, <telj[es erejéből (?)]> idegesen rántotta meg
- 4 mentéjét, (1906—Jk mentejét,)
- 5 K : nevezetesen <Furta> Jobbaházy Benedek
- 9 fölötte K : felette
- 10 és várta az elmaradhatatlan K : és várta <is> az elmaradhatatlan
- 14 sem K : se
- 17 K : neked adom <jámbor férfiú>, és
- 20-24 K : szerelmesen 1. <majd egy> hálás pillantást vetve [Eredetileg így, majd betoldással jelenlegi formájában módosítva.]
- 22 K : — <Senki ember, csak> Az istenen kívül
- 26 ónagsága *kegyelmed*? K : ónagsága?
- 29 K : a király ő<felségével> felsége előtt <állsz> állsz?
- 31 — Tegye *kelmed* K és PH : — Tegye *kegyelmed*
- 31 de nem engem. (PH : de ne engem.)
- 39 száját, ajkait K : száját, <pici> a *piros* ajkait (PH : száját, a *piros* ajkait)
- 180 : 3 Azután K és PH : Aztán
- 4 K : fényes <tallért> tallért,
- 6 K : Hát <ez> ugyanaz
- 7 K : <— Ugyan>
A Vuca <kedélyes[en]> elkacagta magát
- 181 : 2 K : már 1. <itt hangzott> 2. közel hangzott <a kapunál>, a fölvert por
- 7 K : — Győzelem! — kiáltá [Szórakozottságból előbb kis kezdőbetűvel:] <jobba> <J> Jobbaházy
- 9 K : s háromszáz <cseh fo[glyot]> cseh foglyot 1. <hoztak> 2. <visznek> 3. hoznak 1–3. magukkal. <Kérik [felsége-det]...> Erre <vivén> vivén útjuk,
- 11 K : <a> fejét
- 14 K : 1. A bál <elmarad.> 2. A bál, a lakodalmak stb.
- 18 a vezérek előtt. K : a vezéreink előtt.
- 19 talál~~n~~ának itt? K [tollbotlás, hiányosan] : talál~~n~~ák itt?
- 19 K : Vesd le <hát> hát
- 20 köpönyeget, K : köpönyeget,
- 21 K : <s> elégedjeteK meg azzal, hogy egyszer volt 1. <Palotán> felfordult világ. 2. felfordult világ <pal> Palotán 1–2. <s hogy a nagy uraság> Lásson most már
- 23 K : a <maga> szolgálatához. <A konyhamester> A szakácsok,
- 26 K : diadal<mát> mát
- 27 néhány K és PH : néhány
- 182 : 1 ami erre *kele*kezett. K : ami erre *köve*kezett.

- 182: 6 Valvasorinak, (PH — a K hibás olvasása miatt — : *Valovari-*
nak [!])
6 hagyja kicsit K és PH : hagyja *egy* kicsit
11 Jk és Krk : — Grácia K : — *Gratia* (PH—1908 : — *Grátia*)
12 kocsmáros! K : kocsmáros!
14 K : Két tallért adtál <az igaz, de> én <azt> megszolgáltam :
20 K : a testőrök <...> kapitányát,
22 K : várjanak <mindnyájan>, míg
27 K : a brokát <alsó köntöst> dolmányt,
29 K : mint a beteg számár, 1. <sötét gondolatai kergették>
2. <háborgó lelkével> 3. <sötét gondolataival>, a két sze-
listyei asszonyt
30 csak Vuca K és PH : csak a Vuca
33 dőlve. K és PH : dőlve.
36 hanem csak a *tündérek* bocsátottak K : hanem csak a *dzi-*
nek bocsátottak
38 K : Mire Czudar Simon <és> és Palóczy [MK száguldó
gondolatai megelőzik az írást, előre leír egy később követ-
kező szót :] <vége> László nehéz lépései alatt stb.
39 fénynek és boldogságnak (1906—Jk hibásan, az elbeszélés
világos értelmét megzavarva : fénynek és boldogság-
nak[!])
183: 4 eleibők (Jk : eleibük)
6 K : 1. bányamuraimékat <nál[unk]> 2. Üljenek le nálunk
kegyelmekek.
12 ágyújuk? (PH : ágyújok?)
21 K : ez a szám, <m[ert]> újból
27 K : a munkás <kéz> kéz hiánya <visszas állapotok]>
visszas állapotokat teremtett. (1901—Jk : visszas állapo-
tot)
29 K : kezük van <erejük> erős, de hogy 1. fognak(-e) dol-
gozni 2. fognak-e tudni dolgozni
31 K : valakitől. <Amit a föld önként ad fáradságos [így!]
munka jutalmául> <Mit szólnak majd> Kétlem, hogy meg-
elégednének 1. <a cserével, hogy a> 2. azzal, amit az anya-
föld viszonzásul a gondozásért <évent[e]> önként ad.
34 K : s megunták 1. <az olyan fajta zsoldos> kenyeret. 2. az
efféle kenyeret.
184: 2 K : a tűzhely-alapítás <végre>.
6 K : <ak[it]> akit kegyelmekek
8 Szily K és PH : a Szily
9-13 K első szövegezése : <A király kegyesen elbocsátá a vezé-
reket, meghíván őket asztalához, de azok ellenkeztek, hogy
a katona helye a tábor> <Kibújtak a kegyesség alól> <Ki-
bes[zélték (?)>] [Következik a végleges fogalmazás :]
Az audiencia ezzel véget ért, a király szívélyes búcsút
vett tőlük <meghíva őket asztalához, amit azonban a vezé-
rek el nem fogadta[k]>),

- 184 : 10 s megkérdezte K : s megkérde (tőlük) nem (jönnének-e) lennének[-e] vendégei vacsora idejére?
- 15 K : ne egyen (kalácsot) libapecsenyét,
- 16 K, 1906—Jk és Krk : kenyeren (PH : kenyéren 1901 hibásan : kenyeren)
- 16 K : rágódik. (A k[özség]) Itt a palota alatt, a község bal-szélén (ütöttük) ütjük fel a sátorokat, ott pihenünk (az éjjel, és) hajnalig, és
- 19 K : — szolt Mátyás, — (híjjuk meg) és nem akarnak vendégeim lenni, (kegyelmek híjják meg a királyt) én szeretnék lenni a kegyelmek vendége. (Híjják meg a királyt) (— Lelkesedéssel várjuk föls[égedet])
- 21 felségedet! K és PH : fölségedet!
- 26 K : az udvar (csodálatos) különös,
- 27 K : szíjakkal (kötelekkel) voltak
- 30 K : némelyiknek (térdig ért) szinte övig ért
- 31 K : a koldusokon. (Biz[ony]) Úgy, hogy 1. (szinte rossz volt rájuk nézni. Vis[elő]s asszonynak) nem való) 2. sehogys lett volna ajánlatos viselőss asszonynak rájuk nézni.
- 34 K : (Mikor Mátyás végignázta őket a barátjai kíséretében) (Mátyás ke[rdvetlenül]) Megtekintvén őket a király, hiszen szoborhoz lehetne mintának venni némelyiket. K : hiszen szobrot lehetne faragni némelyikről.
- 185 : 4 A király magához intette a hadnagyot. K : A király (...) magához intette Szily hadnagyot.
- 6 K : — Hadnagy, e foglyokat 1. (el fogod kísérni) 2. elkíséred
- 8 K : ott 1. (rendbehozod őket) 2. (Dóczy Gyö[rgy]) 3. megtisztítjátok,
- 9 K : költségén, (s akkor) ezek után
- 11 K : hogy ott 1. (megélhessenek és) hasznos alattvalókká (lehes[senek]) 2. (megélhessenek), hasznos alattvalókká (válhatván.) 3. megélhetvén, hasznos alattvalókká lehes-senek.
- 13 Vojkffyt K itt : Vojkffyt Hasonlóképpen a 107. lap 11. sorában K : Vojkffy
- 17 K : 1. A király parancsolá (továbbá), hogy 2. A király már előbb parancsolá volt,
- 20 K : (Míg a k[irály]) Vojkffy belekezdett
- 21 K : Rostót és (a diákját) egyik írődeákját. (No, t[e])
Rostó térdre borult
- 25 az ügy, amelyben *sántikál* kend, K : az ügy, amelyben (jött) fáradt kend,
- 27 K : (el)indulnak Szebenbe,
- 29 K, PH és Krk : Befogathat (1901—Jk : Befoghat)
- 30 K : Azokat férjhez (fogom) adom.
- 33 K : úgy látszik, (fényes) nagyszabású beszédet

Lap Sor

- 185 : 34 K : a zsebrákoknak, <mert a roppant vastag [falakon át]]
akik
- 36 »Slava Mathias kralu.« K : »Slava, *slava* Mathias kralu.«
(1906—Jk : »Slava Mathias Kralu.«)
- „ 37 K : elfordulva [tollbotlás :] <ro[stótól]] Rostótul,
- 186 : 2 K : a te<missae> <missa[e]] missae
- 3 insignesque K hibásan : insignisque
- 4 nosmet *Szelistye* venatum K : nosmet venatum
- 4 K : reliquas <as> aspiciendas
- 6 enatas essent — K : enatas essent? <Si non> (1906—1908
hibásan : enates essent —)
- 7 K : Si non — capitis perderis.* <Mathias Corvinus>
- 8 K : <Datum Várpalota>
— Megvan? — kérdé a király.
— Igen— fölség.
— Elég — mondá <a király> szelíden, s átvevén a diáktól
a <tollat> calamust,
- 11 K : majd fölpillantván <a hal[vány]] <sápadt> <kéts[égbe-
esett]] Rostóra,
- „ 13 *hidegen* intett neki K : <ny> *nyájasan* intett neki
- 187 : 4 *hiszen* K : 'iszen
- 6 K : hordó után [Szórakozottságból még egyszer:] után
társzekerek *hordták* K : társzekerek hozták [Lehet, hogy
csak a K hibás olvasása miatt keletkezett s a PH óta állan-
dósult szóalak!]
- 12 K : terelt <ide> oda.
- 14 K : 1. <Hát amott ki jön 2. Hát amott meg ki jön 3. Hát
ott mi jön 4. Hát mi jön ott> 5. A falu felől is közeleg
valami
- 16 K : 1. <Hát> beállított <a táborba> vagy negyven 2. Beállít-
ott vagy negyven
- 20 K : 1. <De> okosan tette! 2. Be okosan tette!
- 22 Krk : az intézkedését, K : <ezt> az intézkedését, (PH—Jk :
az intézkedést, [Hibás, mert magának a bírónak intézkedé-
séről van szó!])
- 26 K : a katonáknak. <Nem való bot a kez[ébe]] Kövesse meg
magát!
- 188 : 1 bíró uram, személyesen *vitte ki* K : bíró uram és 1. <kivitte>
személyesen 2. (PH is így :) és személyesen *kivitte*
- 2 hogy ha messziről is, K : hogy ha *csak* <kö[zelről]] messzi-
ről is,
- 6 világosnál (1906—Jk : világosságnál)
- 7 a *körültelepedett* legénységgel; K : a *köréjük* telepedett
legénységgel;
- 10 nyerítése K : a nyerítése
- 11 Krk : De mindenekfelett K : De [tollbotlás :] <minek>
mindenekfelett (PH—Jk : De mindenekfölött) [Megtartot-
tuk a K eredeti szóalakját. MK ezúttal is gondosan kerülta

- az azonos magánhangzók torlódását: De mindenek*felett* *fő*ségesek stb.]
- 188 : 12 egy-egy *nagy* darabot (Jk kihagyással: egy-egy darabot)
- 13 K és Krk: Nyalka huszárokat, [világítanak meg ti. a máglyák!] (PH—Jk — a K hibás olvasása miatt — örökletessé vált értelmetlen szöveggel: Nyalka huszárok, [!])
- 13 K: akik ott sűrögnek (az ökör teste) a tulok holtteste körül,
- 17 K: a vonalon túl, (úgy) viszont a vonalon (belülre) belül
- 19 K: mellére szúrt (virágbokré[tákból]) bokréttákból,
- 20 K: amikor majd (a pecsenyéből) jóllaknak 1. (egy-egy vitéz) 2. a vitézek,
- 20 átlépi a vonalat, (Jk: átlépi a vonalakat,) [MK világos mondanivalója a Jk-ban teljesen értelmetlenné vált! Hiszen a tábori katonaság és a tábor széléig vezetett menyecskek közti *vonatról* van szó!]
- 23 K: a (várpalotai) plébános [Előbb tollbotlás, majd helyesen újraírva:] (leh) lóheréje
- 25 a *mostani* tánc. K és PH: *az akkori* tánc.
- 27 Ugyancsak furcsán *teljesült* a Palóczy K és PH: Ugyancsak furcsán *testesült meg* a Palóczy
- 28 K: a Palóczy uram (pa[rancsa]) napiparancsa,
- 28 K, PH és Krk: *pihenjen meg* [Dúltbetűs szedéssel. A következő mondatok két ízben is ezekre a kiemelt szavakra utalnak!] (PH—Jk kurzíválás nélkül.)
- 34, 35 a) [és] b) (1906—Jk: dúltbetűkkel.)
- 37 K és Krk: Jól mulatott *egyébiránt* mindenki, (PH—Jk — valószínűleg csak a K hibás olvasása miatt örökletessé vált, értelemzavaró hibával: Jól mulatott *egyaránt* mindenki,)
- 38 K: A nagyuraknak több idege van eggyel: a loyaltás (sal), a legérzékenyebb ideg (gel).
- 39 Mátyás megígérte, hogy *együtt vacsorálnak*, és nem jött el. K: Mátyás megígérte, hogy *vacsora idején meglátogatja a tábort*, (s) (….) és nem jött el.
- 189 : 3 Találgatták: ez, az; se így nem jó, se úgy nem jó. *Fejedelmi szeszély — vagy disgrátia*. Még éji álmuk is K: Találgatták: ez, az; (bizony) se így nem jó, se úgy nem jó *a magyarázat*. Még éji álmuk is
- 12 esküdöztek, K: esküdtek,
- 15 K: csak a (gulyás) kanász,
- 20 K: nagyobb (az) orra?
- 24 K: csak mint legenda (terjengett) szállt
- 25 K: a (1. legénységgel 2. legénységgel) legénységgel (s)
- 25 s úgy a földhöz K: s úgy földhöz (is) teremtett (vagy három) egyet-kettőt,
- 29 K: későn kelt (kedden) másnap reggel
- 37 K: mert 1. (most m[ég]) 2. előbb még Fridrikkel 1. (van [elintézni valónk]) 2. akaszkodunk össze.

- Lap Sor
- 189 : 39 A király *Bánffy Istvónnal konferált*: K : A király *magához hívatta Bánffy Istvánt*:
- 190 : 5 PH és Krk : — Ne félj *semmit*, *Pista*, tizezeret K : — Ne félj *semmit*, 1. <István> 2. *Pista*, tizezeret (1901—Jk : — Ne félj, jó *barátom*, tizezeret) [Az 5. sorban Bánffy Mátyás e szavaira utalva idézi saját becenevét!]
- 9 K : mint amelyik 1. rajta <van>. 2. most van rajta.
- 13 De volt *ott* még (Jk kihagyással : De volt még)
- 19 maga tisztelendő (Jk betoldással : maga *a* tisztelendő)
- 21 mint egy duda. *A harmadik szobában is meg lehetett azt hallani*, különben K : mint egy duda. *A* <finom [hallású]> *hallásáról híres Mátyás* 1. <meghallotta azt> 2. *észrevette jöttét* 1—2. *a falon át*, különben
- 23 kocsmáros K : kocsmáros
- 26 K : — *Tartsa* <édes> egyenesen
- 27 és *megüthetné a guta*, hagyjon békét K : és *eret kellene magán vágatni*, <ti is keljetez fel> hagyjon <maga> békét
- 32-33 *Most a budai kocsmárhoz fordult Mátyás és a vállára tette kezét*: K és PH-ban még nincs meg ez a mondat!
- 34 *én megszerettem becsületességét*, (1906—Jk hibásan : és megszerettem becsületességét,)
- 36 K : az arany [tollbotlás:] <kulcsot> kulacsot, 1. <megkapja> 2. most megkapja 1—2. hozzá az ezüst kardot is.
- 38 Korják *nem állta tovább*, sírni kezdett K : *A Korják sírni kezdett*,
- 191 : 1 *Vuca megijedt*, nem értvén magyarul, K : *A Vuca* <megijed> megijedt <hogya mit mondhatott Korjáknak ez a bársony kabátos egyszerű s>, nem értvén *jól* magyarul,
- 4 kis fejecskeje (Jk : *a* kis fejecskeje)
- 5 K : hát odasúgta 1. <neki oláhul> 2. neki <a maga vigasztaló> meggyőződését <oláhul> 3. neki vigasztalásul a saját egyéni meggyőződését oláh nyelven.
- 8 — *Nu pot crede* (Jk hibásan : — *Ne pot crede*)
- 10 K : 1. és átnyújtott <a> neki <az> arany <kancsót és> egy kardot és 2. és átnyújtott neki egy arany kulacsot, egy kardot és
- 12 K : — 1. <Kend> most már nemes ember, 2. <Korják de Várpalota> 2. Korják de Várpalota — folytatá a király —, kend most már nemes ember, 1—3. szolgálja <az> az országot
- 14 K : <ezzel a> karddal is.
- 15 rebege K : <kiál[tá] rebege <a Palotai> Várpalotai Korják uram. (PH is : rebege)
- 18 K : a tréfás <hangon> hangba,
- 20 K : Te pedig <fiam> — fordult most
- 23 K : a szakács is. 1. <Elmehettek> 2. <El vagytok bocsátva!> (Intett a kezével.) El vagytok bocsátva!
- 26 K : a kis <Vuca> Vuca <már> <legott> ugrálva

Lap Sor

- 191: 28 K: <- Jöjjön be a szász menyecske>
<- No>
A király utána kiáltott
előadhatja K: előadhatja
- 29 K: 1. a házasságok <az> égben köttenek<-e>? 2. a házasságok <valóban> az égben köttenek?
- 33 K: 1. a házasságok <az> égben köttenek<-e>? 2. a házasságok <valóban> az égben köttenek?
- „ 35 fölséges uram, K: felséges uram,
- 192: 2 K: az Isten fölkent <helyettese — szól> megbízottja
- 3 K: valamit, 1. az <annyi m[intha]> isten 2. az az Isten akaratából történik.
<- Jól megfelelt, *kanonok* úr>
<A 1. kir[ály] 2. pap>
<Makucsek Vince sugárzó arccal hajolt meg ismét>
<- Vegy[ünk]>
— Igen, de vegyünk mármost olyan esetet, <ahol> amikor az Isten <szerelemet> elültet a szerelemet, az kikél <a> két szívben, és jön a király <és> szétválasztja
- 6 K: az Isten akarat(j)a? Hiszen az ő akaratja az előbbi volt. Két akarat(j)a nem lehet
- 9 K: Makucsek Vince <meg volt zavarodva> nagyon megkonfundálódott.
- 22 K: mint 1. <minden egyes kihallgatottnak az> 2. mindig a kihallgatottak
- 24 K: <A szász as[szony]>
— A szelistei szász asszony — <parancsolá> rendelkezék őfelsége.
- 28 K: <- Jöjj közelebb, lelkem, és ne 1. haragudj rám 2. szomo[rkodj] 3. búsuljon 4. búsulj 2–4. azon, hogy én vagyok a király. Látod>
— Jöjj közelebb <lelkem> —
- 28 utólérhetlen <Jk: utólérhetetlen>
- 29 térdeplő <1906—Jk: térdeplő>
- 30 K: <Te [érted is]> Azért hívatlak be, hogy teerted is
- 31 K: akartál, <a koronát akartad és a csörgő sipkát kapod meg.> <Így járnak> Rendesen 1. <így> járnak 2. nem jól járnak
- 32 K: megkaparítani. <Én egy kis tréfát csináltam veletek, de most jóvá akarom tenni, a szándékom>
— *Kegyelem*,
- 34 K: — 1. <Azt> a kis <tréfát>, amit 2. Annak a kis tréfának az emlékéért, amit 1–2. veletek csináltam, <le akar[om]> különös kegyelemmel és jóssággal akarom 1. <írántatok leróni>. 2. enyhíteni.
- 36 K: ne kérd el. 1 <az én fejemről azt, ami> 2. <a koronát>, 3. a fejemről, amit rajta viselek, mert
- 193: 4 — Kihez akarsz? K: — *Hát* kihez akarsz?
- 7 K: — Hm. Mondd meg csak <nekem>, tetszett neked <az> a tegnapi király?

Lap Sor

- 193: 13 K: a te <fejedbe> kontyodra került,
 14 K: Én ez esetben <főpinc[emesteremmé]> várpalotai főpincemesteremmé
 18 K: teletöltötte <arany> kőrmöci aranyakkal. <Úgy nyújtotta át Máriának [:]> – Hogy még jobban csörögjön, <szép asszony> – mondá a király kegyesen.
 22 beszélni, beleegyeznek-e. K: beszélni, *hogy* beleegyeznek-e.
 27 K: visszaemlékeztetné a bolondra. [A többi – közbeeső javítások után – áthúзва:]
 <– Szamárr vagy, Mujkó – felelé a király –, bolondnak 1. <lenni> 2. születni 1–2. nagy csapás. A bolondok közt <csak értelmes ember lehet> csak <az a bo[lond]> az <az értéktelen, aki> az igazi bolond, aki bolondnak születik, <a családi nevek k> aki nem születik
 – Miért szégyened foglalkozásodat? stb.
 29 Ez pedig *egymaga* nagy bolondság. K: Ez pedig *maga egy* bolondság.
 „ 32 K: De <sajnos> bolondnak is
 „ 33 K: hogy <a bolondok> bolondnak születni
 „ 35 megfordítva van! (1906–Jk: fordítva van!)
 „ 36 K: az ér többet, <amit az> amellyel az ember
 194: 5 K: s 1. beszólt(á) 2. beszóltíván 1. (<Magyar Pál> 2. egyik író-diákját, a stílusáról <híres> nevezetes Magyar Pált <– Állítsatok ki Mujkónak egy nemeslevelet> parancsolá neki,
 10 megeskette K: megesket[t]ette
 14 K: néztek össze 1. <mintha mondanák>: 2 s nem győztek súgdosni
 16 K: »Igen, ha a király nem 1. <lenne irigy> 2. okvetetlenkedik.
 »Ha nem lenne irigy.
 <»Ha nem pocsékolná>
 <»Ha nem len[ne]>
 »Mondjuk inkább, <hogy önző> nevetséges: 1. holmi közemberekre < pazarolja> pocsékol el 2. minket <össze> ide bolondít, felbiztat, ez lesz, az lesz, s íme, holmi közemberekre stb.
 „ 21 K és Krk: etetné (PH–Jk: étetné[!])
 „ 27 K: <Bi[zony]> A második esküvő is
 „ 27 K: az orgona, <minden> de a pap
 195: 5 megsuhogott a *takaros* rása szoknya, K: megsuhogott a rása szoknya,
 12 el is felejthetnéd, (1901 hibásan: felejthetnéd, Jk: el is felejtenéd.)
 14 Krk: Ezzel átfonta
 K: <–> <A szép Gergely>
S ezzel átfonta (PH–Jk: Ezzel átfogta)
 15 húzódozott (1906–Jk: húzódozott)

Lap Sor

- 195 : 17 K : Lopva 1. [tollbotlás:] <vete>tett 2. vetett egy 1. <tekintetet> 2. méléző pillantást
- 20 K : mint színes 1. <gondolatok, röppentek szét> 2. pamut a gombolyagról,
- 22 K : — <Leg[énynek]> Látod, hogy milyen vagy!
- 28 — Eresszen el fölséged, könyörgöm . . .
- K : — Eresszen el *engem* fölséged, könyörgöm . . .
- 196 : 3 K : megfog és <me[g]> kikérdez.
- 4 K : és <szól[t]> így felelt :
- 7 *Mert* akitől én félek, K : *hogy* akitől én félek,
- 10 olyan magasnak nézem, megfagy K : olyan magasnak nézem *én azt*, <hogy> megfagy bennem a vér, ha meggondolom, 1. <kivel> beszélek <most>. 2. hogy vele beszélek.
- 13 K : — Hát jól van — <felelte> mondá
- 14 a megváltozhatatlanba K : a megváltozhatlanba
- 15 K : a megfogott <m> madarat a kezemben tartani, fájt <gy> az én kezemnek az ő 1. <kis> szívének 2. megriadt kis szívének 1—2. lüktető dobogása.
- 18 én fogságban, se nem K : én *se* fogságban, se nem
- 18 K : de <látod> ha már a <többiek> többi <a t> társnőid-<n[ek]>ről gondoskodtam,
- 21 K : barátságosan <mit tehetnék> hogyan gondoskodjam <rólad> felőled.
- 29 s álmatagon, *szomorún* siklott *szeme végig* a királyon. K : s álmatagon, *szinte kacéran* siklott *végig* <a> *szeme* a királyon. (1906—Jk : s álmatagon, *szomorúan* siklott *szeme végig* a királyon.)
- 33 K : — 1. <Tudod mit, szép> asszonyka, 2. Ejnye, válto-gató, csúf asszonyka!
- 34 tégy valamit K : tégy *meg* valamit <egyszer> a király kedvére is,
- 37 K : felelte az asszony 1. <egy p[illanatra]> <egy> 2. elmo-solyodva és egy szempillanát <alatt>ra elfeledve, hogy a királlyal beszél ; 1. <mert a> király 2. jole, hogy a király *végre* eltalálta K : eltalálta *végre*
- ” 39 K : <Azzal> Aztán
- 197 : 1 K : Bizony rajta [tollbotlás:] <veszett> veszett [toll-botlás:] <vil[ág]> világverő Mátyás szeme azon a fekete haj<boglyán> koronán
- 5 felelte a menyecske azon a nyegle, K : felelte a menyecske *felbátorodva*, azon a nyegle,
- 8 Az egyik korona *szemben a másikkal*. K és PH : Az egyik korona *a másik mellett*.
- 9 K : <Va[n]> <Kezdte> Szörnyűképpen megfogyott <köz-tük> a távolság.
- 10 K : — Van is, nincs is? 1. <Mit beszélsz? — firtatá Mátyás.> 2. Hogy értsem? A királyod előtt 1. <nyíltan szólj> 2. nyisd ki a szívedet egészen.

- 197 : 13 Berecken, K : egy székálló legény (Kézdivásárhelyen) Berecken, (PH hibásan : Bereckén.)
- 15 K : csak olyan személyt (vesz el) hajlandó oltárhoz vinni, (akivel) akinek
- 17 K : Míg a menyecske belemélyedt a (nevezetes sz) (szék-állóval ho[gy]) részletekbe
- 18 K : Gábor (Ferkó) Palkó nevű, (Kapornok[i] Kata) Málnási Jánosné asszonyomtól
- 21 K és Krk : azután (PH—Jk, a K hibás olvasása miatt : ezután)
- 23 K : a székálló (történetét) viszontagságait
- 24 és jövődö terveit. (Jk : és a jövődö terveit.)
- 25 K : (Egyszer csak észrevette)
A menyecske nyelve úgy (pergett) forgott, úgy pergett
- 32 K : hozományod. (Az téged ne aggasszon) Ugye
- 36 K : kapsz tőlem a 1. (szép háromszéki) 2. a kövér (sepsi) 3. a kövér sepsi 1—3. fennsíkon,
- 37 K : amennyit a 1. hajaddal 2. [az 1. törlése nélkül:] tömérdek hajaddal
- 198 : 1 Anna szeme megcsillant, megittasodott a vére, megbizsergett ettől a gondolattól. K [csak ennyi]: Anna szeme megcsillant, megittasodott ettől a gondolattól. (A székelv vér-<ben> földdel van keverve.)
- 4 enyém K és PH : enyim
- 6 Elgondolkodott révedezve, látszott, hogy képzelete K : Elgondolkozott álmatagon révedezve, látszott, hogy föl-izgatott képzelete
- 7 K : ott jár (a sepsi mezőn) valahol Sepsi-székben, ahol a hegység 1. (rónának) 2. (egy szép) alföldnek 3. alföldnek 1—3. álmodja magát, (és) mert a déli-báb is
- 8 a Nemere tengernek tart, K : a Nemere, a Bóra hűga, tengernek tart, mert odajár (dudorászni) szilaj kedvében dudorászni. (Mert) Még ezeknek
- 12 — Hisz az nagyon sok föld lesz! — K : — (No) Oh, istenem, hisz az nagyon sok föld lesz! — (kiáltott fel) ujjongott Gergely Anna.
- 17 K : egyszerre (elszomorodott) elsápadt a szép asszony, (s) (és)
- 18 K : — (akkor) le kellene 1. (a) hajamat vágatni. 2. minden hajamat (tő) tövéből vágatni.
- 20 hogy tudnánk meg, K : hogy tudnók meg, (hogy) mennyi föld jár neked.
- 24 K : Kegyelem (fölséges uram, kegyelem) a hajamnak!
- 25 K : nagy (haját) hajkévét (körülcsavarta) a saját nyaka körül csavarta.
- 27 K : — Hát 1. (tudod mit) mondok valamit,

Lap Sor

- 198: 28 K: Az egyik <hajadat> hajszáladat, a leghosszabbat, kitép(jük)em,
30 ahány szál lesz, (Jk hibásan: ahány szál tesz.)
30 K: annyiszor vesszük <az[t]> a kitépett hajszál hosszát,
32 K: szólt a menyecske 1. <incselkedőn> 2. ravasz mosolygással — 1—2. de ki lesz az <az ember, aki a hivatalnak> a szerencsétlen ember, aki az én hajamat <megszámálja> egyenkint számba veszi
35 K: — 1. <Az i>lyen fontos 2. Ilyen fontos
35 Ez biz az én dolgom lesz. K: <Ezt> Ez bizony az én dolgom lesz.
38 K: mint egy kis <boci> csacsi. <Illett is neki.>
199: 1 K: <— Főlséged>
— Főlséged szánná magát erre? Oh, de jó ember, <de>
4 K: <Az ember> — Én legalább meg nem csallak, és ha okos <leszel> leszesz és jó, két hajszálnak veszem 1. némelyik<et> 2. némelyik hajadat.
6 K: — Oh <oh>, főlséges uram. Mit k[i] nem gondol még ki? Es hát soká <... fog az> tartana az?
9 K: tovább is <eltar[t]hat>, ahogy te akarsz. Hát <ráállasz-e?> jó lesz-e <ráállasz-e?> Mi?
11-13 *A gyönyörű asszony lassan, némán, gondolkodóan csavarta le haját a király nyakáról, megrázta a fején, hogy beborította elől-hátul, aztán*
K [Első megfogalmazása]:
<Az asszony 1. édesen, csábítón 2. csábítón 1—2. mosolygott a király szemébe. Leccsavarta a haját a király nyakáról, oda hajította hanyagul a saját ölébe, aztán kikereste figyelmesen a leghosszabb<at> szált és így szólt <kecsesen> magát kecsesen meghajtva>
K [Ugyanennek második megfogalmazása]:
Az asszony leccsavarta a haját a király nyakáról, <aztán> megrázta a fején, hogy 1. beborította 2. <táncolt ide-oda>, <mint> elől-hátul, <mint egy sátor>, aztán
14 beszélne, K: <be> <k> beszélne ki, (PH is: beszélne ki,
16 K: vagy másfél rőfös. <Jaj, de fáj. Jaj, jaj! A kezére ütök.> Jaj, jaj! Fáj. stb.
18 K: <D[e]> Sirásra illegette a száját, de <mégis nevetett, s ahogy 1. a nevetésében 2. kacagtában, hogy o [= ő] a királyt meg akarta ütni> mikor már
18 de mikor már künn volt a haj, (1906—Jk: de mikor már künn volt a haja.)
19 K: édesdeden <kacagott> csábítón mosolygott a királyra és <öntudat[lanul]> miután az,
20 a hosszúra, K és PH: a hosszúságra,
21 K: a kitépett <szál haját> szálát,
21 Krk: önkéntelenül K—Jk: önkénytelenül
22 K: hogy a két kar 1. <összecukodják> 2. <végre össze-

- csu[kodjék] 3. hirtelen összecukodjék a hajlékony 1.
 <sugár dereka> 2. ringó dereka körül.
- 200 : cím: K és PH: *Befejezés.*
 6 átgázolhatatlan K: <által> átgázolhatatlan (PH is: átgázolhatatlan)
 10 K: a helye. <Tinót vagy birkát> Zsiványok sütöttek <birkát> birkát vagy tinót,
 12 K: a Bakonyban <soha> senki.
 14 K: házikót. <Mert akkor még> Mikor még
 15 K: hogy hordták <neki> a falvakból
 17 K: <Csak> Ezek voltak
 20 1906—Jk és Krk: a tűzhelyét? K: hogy itt üsse fel 1. <a tűzhelyét.> 2. <fészket> 3. a tűzhelyét? (PH és 1901 hibásan: a tűzhelyet?)
 24 K: éjjel 1. <a vadászatban> 2. <szarvast> 3. medvét keresve
 29 K és Krk: előlről kezdte, (PH—Jk: elülről kezdve,) [Hibás olvasás, vagy utólagos szövegromlás, mert a mondat így folytatódik: mert akarva, nem akarva]
- 201 : 1 A szép *székely* asszonyhoz K: A szép asszonyhoz
 7 K: s <elmondani> beleszólni
 17 Ók maguk K: Ók magok is odajárnak <ha> <s> a Kelempászba (vagyis az Arany <kulacsba, mert> Kulacsba, mert
 20 Az Arany kulacs fölkapott hely. K: Az Arany kulacs most a fölkapott hely.
 20 K: Wolfgangnak <denevéreket> végképpen beborult,
 21 K: csak akkor nem <üres> néma,
 23 ablakokon (Jk: ablakon)
 23 K: s verdesi <n> nagy suhogással
 27 Hiszen tudnivaló, *hogy* milyen a budai civis, K: Hiszen tudnivaló, milyen <rusnya> a budai civis,
 29 K: még a füstöt is 1. <szívesen nyeli> 2. illatszernek veszi, ha 1. a király <kéményéből> 2. a királyi kéményekből jön.
 33 K: <Po[gra]> Korják uram kénytelen <volt> még egy szárnyat
 37 K: az igaz, <hogy> Pogra megint visszajött Palotára, 1. <de> azalatt 2. amit Korjákék stb.
 „ 30 hogy amióta K: hogy mióta
 202 : 3 K: de furcsa a <világ> sors!
 4 »kollektióra«, K és PH: »collectióra«
 5 K: áradt <a gondviselés tülökszarvából> a gondviselés tülökszarvából, addig
 6 maga a derék gyűjtő *milyen kellemetlen szcénákon ment még keresztül.* K: maga a derék gyűjtő halálos félelmek, <és> idegeket emésztő fáradságok közt töltötte napjait. <A ki[rály]>

⟨A király levele a szebeni ⟨g⟩grófhhoz elvette az ő nyugalmát is. A *scapitem perderise* úgy kongott a levél végén, mint a lélekharang.

Dóczy Györgyöt magát is kiverte a halálos *verejték*
Mikor hazaért

- 202 : 8 háromszáz zsebrákkal, K : háromszáz *cseh* ⟨legénnyel⟩ zsebrákkal, a szebeni gróf ⟨hál[ádatosan]⟩ végignézvén kezeit. K : a kezeit.
10
11 K : Ez aztán ⟨már⟩ valami.
12 K : hátra van ám ⟨még⟩ a fekete leves.
14 K : A szebeni gróf l. megnézte a ⟨levél⟩ pecsétjét 2. átvette a levelet, megnézte a pecsétjét 1–2. és megemelte borítá el arcát, K : borítá el az arcát;
16 K : Majd ⟨magáho[z]⟩ maga után
18 K : bevonult ⟨az⟩ atrementumos házába
21 K : 1. nevű aggastyán⟨ra⟩ 2. nevű aggastyán sáfárjára.
22 K : – 1. ⟨Hallod-e⟩ 2. ⟨Sem⟩ 3. Ím, halljad, 1–3. te vén salabakter,
23 K : fecsegéseiddel ⟨immár v[érpadra]⟩ a vérpad szélére
26 K : a te véredet, ⟨s⟩ ha nem ⟨segítesz⟩ fordítasz keserves állapotjaink⟨at⟩on. ⟨A⟩ ⟨Segíteni⟩ Fordítani pedig
,, 32 király úr K : királ úr [Szándékos archaizálás!]
,, 33 K : takarosaknak ⟨találjon⟩ ítéljen,
,, 35 Dóczy tisztességesen K : Dóczy *szépen*, tisztességesen
,, 36 és meghagyás szerint K : és a meghagyás szerint
203 : 2 K : melyeknek ereje mellett ⟨ott jól ér[ezhették magukat]⟩ gyarapodhattak szemeknek ékes K és PH : *férfiszemeknek ékes*
7 K : ⟨Nosza mo[st]⟩
Nagy úr a félelem;
8 K : Rostóval ⟨és⟩ minden sáfárjaival
9 K : egész Erdélyt ⟨v[al ahol csak]⟩ szép jobbágyleányokért
12 K : ⟨s⟩ kinyitni
14 K : Ezt csinálták 1. ⟨egy esztendeig⟩, és sikerült. 2. lázasan, egész nyáron át, és sikerült. Mire a vadász-évad 1. bekövetkezett ⟨Fogarason⟩, 2. ⟨mire⟩ 3. bekövetkezett a fogarasi zergékre, 1–3. ⟨már akkor⟩ Szelistye egy óriási 1. ⟨áta[la]kuláson és tisztogatáson⟩ 2. kigyomláláson és beültetésen 1–2. ment keresztül.
19 K : amit ⟨palot[án]⟩ Várpalotán fogott a király, össze se [tollbotlás :] ⟨lenne has[onlítani]⟩ [majd újból, helyesen :] lehetne hasonlítani ⟨az⟩ a földkerekségnek (1906-Jk hibásan : a földkerekségének) erre az egyetlenegy pontjára ⟨összehozott⟩ összehalmozott tündérékkel. Ilyen 1. ⟨szerencse⟩ se ⟨várt⟩ 2. jó szél se fújt 1–2. még e ⟨f[öldön]⟩ hitvány sárgolyóbison csehekre, mint ezekre ⟨a s[ánták-ra(?)⟩ most.

- 203 : 23 K : jutott itt, — hogy 1. <a> Podjebrád király 2. <otthon még Podjebrád király 3. otthon, az »aranyos« Prágában még Podjebrád király> 1—3. se 1. <kóstolt 2. ölelt 1—2. ennél különbet.> 3. ölelt 1—3. soha olyant.
- 28 K : mondhatta <Dóczy> a szebeni gróf :
- 29 K : — Most már <eljöh[et]> jöhet a király.
- 30 K : A fogarasi <fiatal> idei zergék is
- 30 K : szép <zerge [-kisasszonyok]>, nyúlánk zerge-kisasszonyok lettek,
- 33 K : No, <majd eljön> semmi az, majd eljön
- 37 se jött el. <Jk : se jött le.>
- 38 K : Mindig csak majd. <Eszendő szaladt> <...> Folyton várták, <oda s> egyre várták, ha valami szép <asszony> nő kivetődött
- 204 : 1 K : a virtus okáért is <o[dacsalogatta]> megszerezte, oda csalogatta
- 3 K : azzal az egy <v[i]ol[á]val> violával is ...
- 6 »Custos pulchritudinis«, K : »Custos pulchritudines«[!]
- 7 K : az asszonyok <viseletére, valamint> öltözködésére, <a> a női arcbőr fehérségének <megőrzésére> és üdeségének megőrzésére, mindenféle <var[áz]sszereket> coctumokat (Jk : *koktumokat*) 1. <főzvéen és> <és fel[üg]yelt> 2. és varázsszereket készítvén
- 10 *gümókből*, (Jk : *gumókból*),
- 11 munkát K : *munkákat*
- 11 K : a feleségeikkel, <szidt[a]> megkorholta az asszonyokat, ha a napon <els[üttették]> el hagyták sütni (1906—Jk : sütni) a képüket.
- 14 K : hogy <az a te pofád!> a tied az a pofa<!>?
- 15 K : <Szép [hivatal volt ez]>
Bokros teendőkkal
- 16 K : volt ez <üg]yelt> amellett, hogy
- 18 megfogytak *azóia* a magyar hivatalok. K és PH : megfogytak a magyar hivatalok.
- 19 K : hogy az asszonyok 1. <télen> ne járjanak ki, <hogy> ne viseljenek tág csizmát, 2. szigorú téli napon ne járjanak ki, mert elfagyhatna az orruk, hogy ne viseljenek tág csizmát,
- 21 benne K : *bennők*
- 23 K : a szépség <hatván[yo]zásának> emelésének
- 25 a törökkel (1906—Jk : a *törökökkel*)
- 26 K : hadakozott. <A> <Majd a pápa> <Egyszer> Majd meg is házasodott
- 27 K : eljöh[et]ne. <De> Majd megint <a> Podjebráddal tűzött össze—
- 28 K : végképp nem jött.
<A paradicsomkert p[ed]ig>
<A paradicsó> <Évek jöttek>

Lap Sor

- 204 : 31 K : magától is <virágzott> fejlődött. <Gy[önyörű]> Szekb-
nél szebb
34 K : délceg ifjak<ke> növekedtek...
35 K : lettek. <Híre> <Új bimbók, ringó bimbók> Új tavasz-
ból új bimbók
36 K : és szállt <a 1. híre 2. hír>, szállt a hír a <Tiszáig>
Marosig, a Tiszáig, <amonnán> amarról az oldalról az
Oltig
38 K : van egy falu, <valah[ol]> Szelistye,
39 K : a földön, <énekelnek a mezők[ön]>, aratnak a mező-
kőn,
205 : 1 K : hogy csak a királyok 1. <szoktak álmodni> 2. mernek
olyanokról álmodni.
2 K : Pásztorok <fur[ulyája]> epedő furulyája
5 hozzon magának feleséget. (1906—Jk hibásan : hozzon
magának feleséget.[!])
7 K : <Egy> <Valóságosan>
Szelistye in floribus. <Még a távo[li] Oláhországból
is oda jártak> Megfordult ott
10 Magyarországból, K : Magyarországról,
12 K : lásson <legalább> még valamit.
14 K : 1. Eleinte <félt> a szebeni gróf, 2. Eleinte attól tar-
tott a szebeni gróf,
18 K : <Egészen> Magától 1. <al[akult]> 2. <támadt> 3.
alakult ki
19 K : Ha valakinek szép lánya nőtt 1. <Erdélyben> 2. <a
gyakorlatias Erdélyben,> 3. ha feltűnő, stb.
22 K : <Szelistyén. Persze> [Felhasználta alább, a 25. sorban!]
Máskor meg.
25 K : Szelistyén! Ah <Pe[rsze!]> persze.
26 K és Krk : megfordul, ... hogy »válasszon«. (PH—Jk
hibásan : megfordult, ... hogy »válasszon«.)
28 Innen sarjadzott ki aztán az a szokás, K : Innen sarjad-
zott ki az a szokás, hogy a szép <as[szonyok]> özvegyasszo-
nyok <is>, ha teheték, Szelistyére <montek át lakni> költö-
öztek <az> lakni
30 K : a <szép> harmatos arcú
30 Jk és Krk : bakfiszeket K—1908 : bakfiszeket
31 maguk K : magok
33 Világ végéiglen [Így van mindenik nyomtatott szövegben.
K ékezetlenül, olvasása így is lehetne : végeiglen]
37 K : sok gondja volt, <sok baja volt>, külelenséggel is,
(Jk hibásan : külelenségéggel)
37 K : <de> de meg is verte,
206 : 1 K : <No> No, no,
2 K : előhozni <de> (ámbár
4 K : nyugótt. <s minden jogot 1. <nem az állam> 2. és
erőt megkaparítva)

- 206 : 4 III. Henrik francia királyról most fújta a hír, hogy a Boilant grófoknak K : III. Henrik francia királyról *éppen* most fújta a hír, hogy Boilant grófoknak
 6 K : adta, <hogyan> téli miszerint téli
 7 K : 1. jobbágy<ot> 2. jobbágy-hajtót
 7 K, PH és Krk : megölelniök, (1901—Jk : megölniök,)
 14 K : de <valahol> egy kopjás kapujú székely <h[áz]y> kúria udvarán
 16 K : aki <nem[sokára]> egy 1. <kaszás paraszt> 2. napon lármázó, <vérrel befutott szemű> kaszákkal *fel*legyverzett 1. <paraszttömeg élén fog> 2. vérszomjas parasztsereg élén
 17 és várak alá . . . K : és várak alá* [De a csillaghoz semmi-féle lábjegyzet vagy betoldás nem kapcsolódik!]
 18 velük . K : velök. <ha béke volt> Ha béke volt
 26 K : Mikor <Bécs[ben]> már Bécsben
 27 K : egy <béke okmányt> praelimináret
 29 K : <A szultán> A sok pontozat közt
 30 K, PH és Krk bekezdéssel (1901—Jk : bekezdés nélkül.)
 30 K : várakat <és> uradalmaikkal, s
 31 K : birtokát <kívánja>, Szelistye helységét (PH és Krk is így 1901—Jk : Szelistye helységet) kívánja.
 „ 33 K : megütközve. — <Mit akar azz[al]> Elment
 „ 37 K : Szelistyén <vanna[k]> <élnek> élnek
 207 : 1 Jk és Krk : A király tréfás *apprehenzió*val K : <És> A király <aprehenzióval> tréfás *apprehenzió*val (PH—1901 is : *apprehenzió*val 1906—1908 : *apprehenzió*val)
 5 K : szófecsérlés <h> helyett
 6 K : melyek <amint> egész térdig kendőbe (1906—Jk : kendőbe) voltak <bet[akarva]>
 6 csavarva. K : *becsavargatva*.
 7—8 K : <Az volt a köszvény.>
 <— Vége>
 [A vég jelzését utóbb áthúzta, s így fejezte be az elbeszélést :]
 — Ez beszél — mondá.
 <Ez i> <Köszvény>
 Az, akinek beszélni kellett — a *köszvény* <volt> volt.

Tárgyi magyarázatok

- 107 : 1-3 *Szelistye* — A régi Magyarországon nyolc Szelistye nevű község volt, nagyrészt Erdélyben. A név sós helyet, sótelepet jelent. Mikszáth az 1900. évi Helységnévtárt használta. Ennek 723. lapjáról írta ki a szóbanlevő, Szében megyei Szelistye adatait, a vasutat, távirtdát, takarékpénztárt (méhközpű) és postahivatalt jelző ábrákkal együtt.

- 107: 4-5 *Szilágyi Mihály gubernátorsága idején* — A tizennyolc éves Mátyás megválasztásával egyidejűleg (1458. január 24) anyai nagybátyját, Szilágyi Mihályt az ország kormányzó-jává választották, azzal a megbizatással, hogy öt esztendeig viselje e tisztet. Mátyás azonban nem sokáig tűrte Szilágyi gyámkodását. Amikor ez Garai Lászlóval és Újlaki Miklóssal szövetségre lépett ellene, 1458. október 8-án elfogatta és Világos várába záratta. De már előbb, augusztus közepén lemondatta a kormányzói tisztről. Szilágyi tehát alig hét hónapig viselte a kormányzói pálcát. — Mikszáth időnként eltévesztette a történelmi dátumokat: Szilágyi fogarasi vendégeskedése »Anno 1458 őszi elején« (108:12) már nem illik bele gubernátorságának rövid szakaszába.
- 11 *Dóczy Mihály* — A Pozsony megyei eredetű Nagylucsei Dóczy-család általa emelkedett föl. Az 1440-es években Hunyadi János Tolna megyei számtartója volt, később a Mikszáthtól említett tisztségeket viselte.
- 14-16 Fogarast Nagy Lajos király 1369-ben hűbér-birtokként a havasalföldi vajdának adományozta. Száz éven át volt hűbér-birtok, másnéven »zászlós uradalom«. Mátyás azonban 1464-ben visszavette, mert a vajdák a török veszély idején nem teljesítették hűbéresi kötelezettségüket.
- 28-29 *Negoi* — a Fogarasi havasok és egyúttal a Déli Kárpátok legmagasabb csúcsa (2536 m). Egyik természeti szépsége a *Strungu dracului* (Ördögszakadék), melyet Mikszáth »borzalmas horpadás«-nak nevez.
- „ 39 *a Jezere Griszovi tava* — a Negoi egyik szép tengerszeme.
- 109: 3 *suae aetatis oraculum fuit* — saját korának orakuluma (hangadója, bölcse) volt.
- 5 *depositarius* — letéteményes.
- 27 *Dóczy György* — A fontebb említett Dóczy Mihály fia, várkapitány, majd szebeni ispán (185:8 „szebeni gróf”).
- 38 *Bánffy Pál* — főajtónálló; elcinto a Hunyadi-ház ellen-sége volt.
- 111: 18 *protokollum* — jegyzőkönyv.
- 112: 6 *etyepetye* (valószínűleg a latin *appetitus* szóból) — étvágy. (Előfordul *A kis prímás* o. elbeszélésben is Krk 4. köt. 114:10.)
- „ 27 *canis mater!* — ebanya!
- 114: 5-7 *vaz ifjú Mátyás király egy napon elfogatja az ő nagybátyját, a mindenható Szilágyi Mihályt, és bezáratja Világos várába* — I. d. az elbeszélés keletkezését és forrásait tárgyaló fejezetnek Fraknoi könyvéről szóló szakaszát, továbbá a Tárgyi magyarázatok 107:4-5 és 165:38 jegyzeteit.
- 9 *pópa* — román pap.
- 11-16 Az »igazságos Mátyás« titulusán Mikszáth hasonlóképpen elmélkedik *A kis prímás*ban is (Krk 4. köt. 76:16-21).

- 114 : 21 *furmányos* — fuvaros.
- 115 : 18 *Prónay Balázs* — Költött név. Mátyás király idejéből a Prónay családnak csak egy György nevű tagját ismerjük, de arról nincs szó, hogy ez bármilyen szerepet játszott volna a király környezetében.
- 27 *az öreg Gara* — Garai László, a volt nádor.
- 32 *paskvillus* — gúnyirat, gúnyvers.
- 32 *Újlaki Miklós* — hatalmas főúr, Hunyadi János győzelmeinek részese. Mátyásnak kezdetben ellensége, de később meghódolt neki. Erdélyi vajda, macsói bán s Mátyás hozzájárulásával Bosnyákország királya (1471).
- 116 : 3 *Kanizsai* (119 : 11 *na fiatal Kanizsai*) — Kanizsai János. Apja, Kanizsai László Hunyadi János híve volt.
- 3 *Ozoborék* — A főnemes Czobor-családból *Imre* és *Mihály* szerepeltek Mátyás király korában. Czobor Mihály Kínizsivel együtt harcolt a török ellen; később II. Ulászló portai követe volt.
- 4-6 *„Jézus egy hallal elégtett ki nem tudom hány ezer embert”* — A csodálatos kenyér- és halszaporításról mind a négy evangélista megemlékezik a biblia újszövetségi részében. Eszerint: Keresztelő János fejtételének hírére Jézus egy puszta szóra vonult. Hívei mintegy ötezen fölkeresték. Este mindössze öt kenyérből és két halból álló eledelükkel Jézus jóllakatta a sokaságot. Csodatételét később megismételte. (Máté 14. fejezet 13-21. és 15. fejezet 32-39. stb.)
- 14-15 *Prónayné szül. Gálffy Magdaléna* — Költött név. (Ld. feljebb, a 115. lap 18. sorához írt jegyzetünket.) Nagy Iván családtörténeti monográfiája sem Prónay-Gálffy házasságról, sem Magdaléna nevű Gálffy-lányról nem tud.
- 117 : 39 *Drágffy Anna* — A Drágffy-család nemzedékrendjében Anna neve ismeretlen.
- 118 : 15 *„A királyi homlokán összejött a történelmi nevezetességű három ránc.”* — Az uralkodói szigor sablonos kifejezése Mikszáthnál. *Akli Miklós* című regényében ugyanilyen történelmi nevezetességű három ránc jelenik meg Ferenc császár homlokán is.
- 23 *Xantippe* — Sokrates görög bölcs házastárs felesége, a veszekedő asszonyok típusa.
- 119 : 9 *Újlakiné* — Újlaki Miklósnak (ld. előbb 115 : 32) két felesége volt. Az első: Garai-lány (a nádor családjából); a második: Rozgonyi Margit. Tekintve, hogy ez utóbbitől született fia, Lőrinc, már 1476-ban szerepet játszik: az elbeszélés időpontjában — az 1460-a évek elején — csak a második asszonyról lehet szó.
- 9 *gyehennádrium* — a gyehenna (pokol) szó változata.
- 12 *Gúthy Pál* — A Gúthi Ország-családból Mihály a legjelentősebb (ld. 131 : 5). A családban Pál név nem szerepel; Mikszáth fikciója.

- 119 : 12 *Rozgonyi Gergely* — A Rozgonyi-családnak János, Sebestyén, Rajnárd, Miklós és Oswald nevű tagjai szerepelnek Mátyás korában. Gergely nem létezett; ez is csak a Mikszáth leleménye.
- 15 *juventus* — *ventus* — ifjúság — bolondság.
- 22 *Drágffy Barnabás* — A Drágffy-család, amely Nagy Lajos idejében emelkedett föl, Mátyás korában jelentős szerepet játszott (Bertalan, Tamás, György, János), de Barnabás nevét a történelem nem ismeri.
- 25 *Báthory István* — az ecsedi ágból, István fia. Az okmányok 1445-ben említik először. 1458-ban tagja annak a követésnek, mely Mátyás királyt Podjebrád Györgytől átveszi. Később (1472) országbíró, majd (1477-től) egyszersmind szatmári főispán, erdélyi vajda és a székelyek ispánja. 1478-ban Mátyás egyik megbízottja a lengyel királlyal való békekötésben. 1479-ben Kinizsivel együtt fényes diadalt aratott a törökök felett a Kenyérmezőn. Mátyás halála után II. Ulászlóhoz csatlakozott. Meghalt 1493-ban.
- 120 : 28 *ergo* — tehát.
- „ 34 *a versaillesi udvar* említése itt anakronizmus, mert Versailles csak jóval később, XIV. Lajos korában (XVII. sz.) lett fényes királyi székhely. Még száz évvel Mátyás halála után is jelentéktelen falu volt.
- 121 : 7 *Mujkó pompásan tudta utánozni a távoli kutyaugatást* — *a gavallérok* egyik alakja, Bogozy hasonló művészettel tudott hasból ugatni (Krk 8. köt. 227. l.).
- 25 *Vitéz János* (1408—1472) — bíbornok, esztergomi érsek; előbb (1445) váradi püspök. A Hunyadi-fiúk nevelője, Hunyadi János titkára. Része volt Mátyás megválasztásában. 1471-ben részt vett a Mátyás elleni összeesküvésben. Mátyás elfogatta, a fogságban halt meg. Nagyműveltségű humanista volt.
- „ 34 *serio* — komolyan.
- 122 : 8 *Nolite timere bonum est . . . stb.* — *mondta Vitéz János érsek óvatos elődje* — E nevezetes kétértelmű mondás II. Endre korából maradt fenn, s teljes egészében így hangzik : «Reginam occidere nolite timere bonum est si omnes consentiunt ego non contradico.» A Bánk bán összeesküvéséről szóló hagyomány szerint ezt a kétértelmű feleletet írta 1213-ban János esztergomi érsek Bánknak és társainak, kik Gertrudis királyné meggyilkolása előtt hozzá fordultak tanácsért. (Egy Albericus nevű francia cisztercita szerzetes jegyezte föl.) A kétértelműség az írásjelek hiányában rejlik. Mert a mondás a vesszők elhelyezése szerint mást-mást jelent : A királynét meggyilkolni nem kell ; félni jó ; ha mind beléegyeznek, én nem ; ellenzem. Vagy : A királynét meggyilkolni nem kell félni ; jó, ha mindnyájan beléegyeznek ; én nem ellenzem. — Mikszáth e kuriózumot Tóth Béla

- »Szájru! szájrát o. szállóige-gyűjteményéből kölcsönözte (Bp. 1895. 13-14. l.).
- 122 : 38 *Vojkffy Antal* — A Vojkffy vagy Voikffy (horvátosan : Woikovich) grófi család Szlavónia egyik legrégebbi törzse ; már az első Árpádok idején szerepel. Antal nevét a család-történet nem ismeri ; ezt is Mikszáth költötte.
- 124 : 11 *csalma* — kucsma, süveg.
- 14 *krispin* — csuklyás kiskabát.
- 16* *Strassburg Pál svéd követ erdélyi útja* — Strassburg Pál, Gusztáv Adolf portai követe, 1631. nov. 22-én indult el Danzigból ; Lengyelországon (Varsón) átutazva ért 1632. január 12-én a magyar határra. Gyulafehérvárt I. Rákóczi György fejedelem fogadta. A tárgyalások után tovább utazott Bukarestbe s onnan Sztambulba. Követi jelentését ld. Monumenta Hungariae Historica — Magyar Történelmi Emlékek. I. oszt. okmánytár. Strassburg Pál magyarországi útleírásának egy részletét közli Szamota István : Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 1054—1717. Bp. 1891. 234—241. l. (Olcsó Könyvtár 767—772. sz.)
- 22 *ippri posztó* — Ypern vagy Ypres belgiumi város régóta híres posztókészítménye.
- 22 *csemelet* — finom gyapjuszövet.
- 22 *fusztán* (vagy fosztán) — atlasz-szövet.
- 23 *dorniki vagy tournai-i szövet* — Tournai (flamandul : Doornyk) belga város régóta fennálló üzemeinek szövet-készítménye.
- 125 : 18 *Fridrik* — III. Frigyes német-római császár (élt 1415—1493). A Hunyadiakkal, Jánossal és Mátyással mindvégig ellenséges viszonyban állt. »A pártos urak« — Garai László és Újlaki Miklós a Mátyástól eltántorított Szilágyi Mihályval együtt — neki akarták juttatni a királyi trónt (mindjárt 1458 nyarán). Mátyás e szövetkezés miatt vetette fogságra Szilágyit.
- 24 *pretextus* (praetextum) — ürügy.
- 27 *cape-rape* — kapzsi ; szó szerint : fogd meg — ragadd el! MK *Nagy kutya a vicebír* o. elbeszélésében is használja ezt a kifejezést (Krk 8. köt. 61 : 13).
- „ 28 *denár* (dénár) — kisebb értékű régi pénzdarab.
- 126 : 5 *Est modus in rebus* (sunt certi denique fines) — megvan mindennek a maga mértéke, végre is vannak megállapított határvonalak. (Idézet Horatius egyik szatirájából : I. 1, 106.)
- 6 *Schramm Mária* — Mikszáth gyakran rubázza ugyanazon neveket különböző elbeszéléseinek szereplőire. A *Krúdy Kálmán csejtyevéseiben* (1899) br. Balassa Antal német színész-nő-szeretőjét hívják Schramm Máriának (Krk 11. köt. 128 : 15). Ezúttal, e két évvel később írt kisregényében, a

- Mátyás korabeli szász asszonynak sem talál, nem is keres más nevet.
- 126 : 19 *prefektus* — jószágigazgató, előljáró, felügyelő.
 19 *Rostó Mihály* — költött név.
 29 *Marginen* — Fogaras megyei kisközség.
 29 *fáta* — leány (románul).
 34 *vasvarjú* (más népies neve : kékvarjú, kékcsóka, vaskánya stb.) — szalakóta; csókanagyságú, feltűnően szépszínű madár.
- „ 39 *mindszentek napja* — november elseje.
- 127 : 5 *omne trinum perfectum* — minden, ami három, tökéletes; vagy : minden hármas dolog tökéletes.
 7 *Málnás* — község Háromszék vármegye sepsi járásában, gyógyfürdővel a közelében.
 11 *landsknecht* — német zsoldos katona; jellegzetes fegyvere volt a hosszú lándzsa és az egyenes kard.
- 129 : 4 *katrinca* — a román népviselethez tartozó kettős kötény (elől-hátul).
 6 *pestimán* — bő női köpenyog; de itteni jelentése : derékvő, derékkendő.
- 130 : 12 *lafota* — selyemszövet.
- 131 : 5 *Ország Mihály* — Gúthi-Ország Mihály. Már Zsigmond király idejében magas tisztségeket viselt. Mátyás királynak mindvégig híve volt. 1458-ban nádor lett. Midőn 1471-ben az elégedetlenek pártja Kázmér lengyel királyfit hívta meg a magyar trónra, Gúthi-Ország Mihály erőlyesen küzdött e fondorlatok ellen. Mátyás többször küldte követtségbe. 1482-ben halt meg.
 6 *janitor* — ajtónálló.
 15 *instálom* — kérem, kérem alásan. (Főleg Erdélyben volt használatos.) Többször előfordul a *Két választás* történetében is (Krk. 9. köt. 68. 97. l. stb.).
 17 *megkompolyodik* — megzavarodik. (Szegedi tájszó. Előfordul a *Szent Péter esernyőjében* is. Krk 7. köt. 50. l.)
- „ 37 *Baumkirchner* (Baumkircher) *András*, pozsonyi gróf (1420—1471) — előbb III. Frigyes császár, utóbb Mátyás király pártembere és zsoldosvezére.
- 132 : 2 *ahol a mostani pénzügyminisztérium áll* — a pénzügyminisztérium palotája a Várban, a Mátyás-templommal részben szemben állott.
 6 *alház* — földszintes ház.
- „ 11 *a Boldogasszony-templom* — a koronázó templom.
- 133 : 14 *Szentgyörgyi* — A Hunt-Pázmán nevből eredő Bazini és Szentgyörgyi grófi családból ketten szerepeltek Mátyás korában : Zsigmond szlavóniai bán, és János erdélyi vajda.
- 134 : 12-14 *a nagy revolució, amikor a pápát ünnepelesen leették Szent Péter trónjáról a budai polgárok Lajos pap vezérével alatt* — Mikszáth a forrására is hivatkozik : Salamon

Ferenc »Budapest történetet« c. munkájára, de közelebbi adatokat nem jelöl meg. Salamon Ferenc Budapest történetét tárgyaló nagyszabású monográfiája csonka. Csak három kötete készült el (megjelent 1878—1885). A szóbanlevő eseményt a II. köt. XII. fejezetében (270—286. l.) találjuk. Az esemény az Árpádház kihalása utáni trónviszályok egyik epizódja. Buda polgársága Vencel-párti volt, Károly Róberttel szemben. Ennek viszont Gergely esztergomi érsek volt egyik legfőbb támogatója. Buda polgárai és az érsek között már régóta feszült volt a viszony különféle egyházi vámtartozások miatt. Tovább romlott a helyzet, amikor VIII. Bonifacius pápa 1302-ben egy olasz püspököt küldte Budára, s ez a beszolgáltatások (vámok stb.) megtagadása miatt kiátkozta Buda polgárait. Időközben Vencel pártja meggyöngült, Károly Róbert pártja pedig megerősödött. Károly Róbert hívei elhatározták, hogy megtámadják a kiátkozott Budát. A Viziváros felől rabolva, gyújtogatva, a szőlőskerteket földig letarolva közeledtek a várhoz. A vár azonban bevehetetlennek bizonyult: a budai polgárok elűzték falaik alól az ostromlókat. A továbbiakra nézve szószerint idézzük Salamon Ferencet: »Ekkor kellett történnie annak a világra szóló botránynak, hogy a budaiak Petermann bíró és Tóth Márton esküdt vezérlete alatt kihirdették a város föloldását az egyházi tilalom alól. Minthogy a rendesen beiktatott plébánusok vonakodtak nyilvános isteni tiszteletet tartani, elűzték őket. Talált papokat a nép — s többek közt egy Lajos nevűt —, kik végezték a szertartásokat, temetéseket stb. Ezzel sem érték be, hanem gyújtott gyertyákkal s az excommunicatiók kihirdetésénél szokásos más szertartások közt Buda város ünnepélyesen egyházi átok alá vetette magát VIII. Bonifacius pápát, s az őt követő valamennyi magyar főpapot. Ez a Károly-párt és főpapjai által tartott budai szüretre való felelet volt. Mert nem tehető fel, hogy a pápai követ által hirdetett interdictum, mely csak az óbudai vám miatt kelt, ennyire felbőszítette volna a városiakat...« — A nevezetes eseményt — a pápa kiátkozását — a Képes Krónika egyik miniatúrája is megőrkítette.

136 : 23-26 *Bálozó kísértetek* többször előfordulnak MK műveiben. Legrészletesebb a *Prakovszky*-elbeszélés VI. fejezete, »A csehek Krizsócon« (Krk 8. köt. 138—144. l.).

30 *Hunyadi László tánca Gara Máriával* — Hunyadi Lászlónak jegyese volt Gara Mária, a nádor leánya.

32-34 *Brankovics szerb vajda büntetése sama bizonyos leveleért* — Az eseményt, melyre MK itt *hibásan* utal, egyik forrásu, Horváth Mihály »Magyarország történelme« c. kézikönyve (2. kiad. II. köt. 414—415. l., Pest, 1860) következőképpen adja elő: »[Hunyadi János halála után] Czillei [Ulrik, a

- király nagybátyja] elhatározá, nem késni tovább a csapással, melyet a Hunyadi-nemzetségre sujtani szándékozott. A király [V. László] Nándorfehérvárra utazott, azt Hunyaditól [Lászlótól] átveendő, s a nevezetes ütközet helyét megtekintendő. Hunyadi László előre ment, hogy a király elfogadására előkészületeket tegyen. Czillei terve szerint itt kelle végrehajtani a merénynék Hunyadi ellen, miért is nemcsak a zsoldosokat, hanem a kereszteseket is útnak indítá. Mindent oly jól elintézve hitt tervének sikerére, hogy egy levélben ipjának [apósának], Brankovics [György] fejedelemnek azt vélte írhatni, hogy nemsokára két golyót (a Hunyadiak fejeit érté) fog neki átküldeni, melyekkel kénye szerint játszhatik. De Hunyadi László és házának barátai előtt sem maradtak elrejtve az ellenök szőtt cselek. Szerencséjökre, Czilleinek Brankovicshoz küldött levele elfogatott, s hozzájuk vitetett. Mit előbb Czillei szándékairól gyanítanak, e levél teljes világosságba helyezett . . .» — »Ama bizonyos levelet» tehát nem Brankovics írta Czilleinek, hanem Czillei Brankovicsnak!
- 136 : 35 *a megboldogult Szapolyainé* — Mátyás alatt két Szapolyai működött : Imre (horvát bán, majd nádor) és István (hadvezér, Ausztria kormányzója). Mindkettőt Mátyás emelte föl. Imre felesége Bebek Orsolya ; halálának idejéről nem szól a krónika. Istvánnak két felesége volt. Az első : Homonnai Drugeth-lány (talán Kata nevű). MK tréfás célzása erre vonatkozhat, mert a második feleség : Hedvig tescheni hercegnő csak 1521-ben halt meg.
- 37 *Luca napja* — december 13. A népi babonában nevezetes szerepet játszik.
- 139 : 16-19 *a hatvan éves ifiasszony* — A *Szent Péter esernyőjében* viszont »Rozáli ifiasszony már a hetvenbe járt . . .» (Krk 7. köt. 99. l.)
- „ 32 *kilógus* — a kirurgus (sebész) népies, torzított szóalakja.
- 140 : 23 *»Zeusz alatt, Jupiter alatt, Jehova alatt»* stb. — jelentése : a görög-, a római-, a zsidó- és a keresztény-korban, vagyis : a legrégebb időktől napjainkig.
- 141 : 26 *főlöstököm* — a német Frühstück (reggeli) népies magyarosított alakja.
- 143 : 14 *Boszorkányos Varga János* — szelídített formájú cáromkodás, az eufemizmus egyik jellemző példája. Mikszáthnál másutt is előfordul.
- 26 *Amarilis (Amaryllis) királyné cseresznyefája* — Mikszáth feltűnően sok mesét ismert. Ezek egyikére céloz itt.
- 144 : 23 *sonica* — azonnal.
- „ 35 *necessitas frangit legem* — a szükség törvényt bont.
- 145 : 39 *Majmuna* — álomtündér.
- 146 : 9 *fehér marmarcsa* — margaréta.
- 147 : 12 *denique* — végül is, végre.

Lap Sor

- 147 : 23 »*palotai pálcza, nincsen száma*« — MK itt a csóri csukáról szóló Mátyás-anekdotára utal, amelyet Tóth Béla (A magyar anekdotakincs. I. köt. 59. l.) Dugonics András nyomán következőképpen ad elő:
- »Mátyás király igen szerette a csukamáját, amit bizonyít ez a kis história. A király megszállt egyszer Csór fejjérmegeyi falu fogadójában és csukát rendelt. Mikor a halat föltálalták, rögtön meglátta, hogy a mája nincs a tálon.
- Hát a mája hol van? — kérdezte.
- Ez csóri csuka — felelt a fogadó, ki maga is igen kedvelte ezt a fejedelmi falatot. — A csóri csukának pedig nincsen mája.
- Ez meg palotai pálcza — szolt erre Mátyás. — A palotai pálcának pedig nincsen száma.
- A csukamáj legott az asztalon termett.«
- 30 *Dobzse László király* — II. Ulászló, Mátyás király utódja (uralk. 1490—1516). Tehetetlen uralkodó, az oligarchák bábja. (Mindenre ráhagyta: dobzse — jól van!)
- 148 : 11 *tengeri herkentyű* — alföldi tájzszó, Mikszáth Szegeden hallhatta; tréfásan használják olyankor, amikor nem akarják megmondani, hogy miről van szó.
- „ 12 *kipang az étel* — kiszárad, összehull.
- „ 13 *kasztról* — serpenyő, lábas.
- „ 13 *rura* — a takaréktűzhely sütője.
- „ 24 *parazol* — ernyő (napernyő, esernyő).
- 149 : 20 *két eleven medve láncra verve* — Minden bizonnyal Mikszáth személyes emléke. Fogarasi képviselőtársa és barátja, a román Serbán Miklós a város főutcájában, a vármegyeház közelében lakott. Gazdag kényelemmel ellátott villájának parkszerű kertjében (hol a virágágyásokat szintén »karókra szúrt színes üveggolyók« százai díszítették) mindig volt egy-két láncravert medvéje. (E sorok írójának is személyes, gyermekkori emléke.)
- 150 : 9 *fűrhc* — a szekérrúd tövénél keresztben fekvő megvasalt rúd, amelyhez a lovak hámfáit csatolják; a kocsiulésre is ezen lépnek fel.
- 152 : 38 *palankin* — gyaloghintó.
- 153 : 24 *totum jac* — mindent elvégző, mindenés.
- 155 : 6 *floskulusok, simülék* — szóvirágok és hasonlatok.
- 24 *cercle* — kör, fogadás; a magasarung vendéglátó (király, fejedelem) beszélgetése a meghívottakkal.
- 156 : 7 *a horvát bán és a bosnyák király* — Mikszáthnak ezt a tréfás megjegyzését csak egy kis időbeli engedelménnyel lehet értelmezni. A horvát bán Szapolyai Imre volt (1464), a bosnyák király pedig Újlaki Miklós (1471).
- 12 *dóka* — felöltő, kabát.
- 37 — 158 : 4 *Gertrud királyné képe* — Ezt az epizódot Mikszáth pár év múlva egy elbeszélés-szerű cikkben önállóan is

- megírta: *Gertrudis hátulról.* (*Babonás hiedelmek a középkorban.*) Megjelent Az Ujság 1904. jan. 27-*i* számában, majd pedig Az én kortársaim c. gyűjteményének II. kötetében (Jk 21. köt. 217–223. l.). E szavakkal kezdi: »A *szolistyei* asszonyok című regényemet írván, nyomát találtam a krónikákban, hogy a palotai kastélyban, ahol Mátyás király mulatozott vala, ott függött egy különös kép...» A cikk — lényegében — a regény e részletének bővített változata. Benne van a keresztes hadjáratban elesett Drumont festő, a királyra támadó nemes, sőt János éresek kétértelmű üzenete is (a regény 122. lapjáról). Mégsem közöljük Függelékben, mert nem akarjuk megbontani Az én kortársaim c. gyűjtemény tartalmi egységét.
- 157 : 26 *»egyszer az aranybulla alapján, valamely sérelem miatt, egy megbőszült köznemes rohant föl a király termébe mezelen karddal»* — Mikszáth itt az Aranybulla 31. cikkelye 2. §-ára, az úgynevezett »ellenállási záradékra» (*ius resistendi*) utal. E § szerint: »Hogyha pedig mi, vagy valamelyik utódunk bármikor ezen rendeletünk ellen vétetni akarnánk, álljon szabadságukban ezen levél erejénél fogva, minden háttlonségi vétek nélkül, mind a püspököknek, mind más uraknak s az ország nemesseinek, önközzön és egyenként, jelenleg és a jövőben nekünk és utódainknak ellenállani és ellenmondani örökre.» — Ezt a záradékot az 1087 : IV. t. c. hatályon kívül helyezte.
- 162 : 5 *finta* — ravaszság, furfang.
- 163 : 19 — 164 : 6 A nagyúri, fejedelmi lakomák leírásában MK általában Apor Péter »*Metamorphosis Transylvanica*» c. emlékiratát követi. Ez kedves olvasmánya volt. Ld. *A kis prímdához* írt jogyzetünket Krk 4. köt. 230. l.
- 164 : 3 *Habet saporem* — *Szent Péter esernyője* c. regényében teljesebben idézi Mikszáth a jól elközzített ötlet ismertető jegyeit: »*Habet saporem, colorem et odorem*» Megvan az íze, színe és illata.
- 10 *Antonio Valvasori* — költött név.
- 12 *Lyrilla orlednsi királyné* — költött alak. MK valamely novellában, anekdota- vagy kuriózum-gyűjteményben olvashatta ezt a történetet.
- 35 *amabilis confusio* — kedélyes zűrzavar; étkezés utáni vidám hangulat.
- 165 : 24 *ifjú Báthory István* — A Báthoryak családfája III. Istvánnak nevezi. Szaniszló fia. Említve 1464-ben.
- 33 *»az asztal alatt plebejus módra nyomkodja a menyecské lábát»* — Vö. a *Beszterce ostroma* hasonló jelenetével (Krk 6. köt. 33. l.); az ifj. Behenczy báró ilyen parlagi udvarlás miatt kerül sülyesztőn át a várbörtönbe.
- 38 *Lábatlan Gergely* — Szilágyi Mihály kiszabadulásának történetét Bonfini jegyezte föl. Tőle Heltai Gáspár is átvette

- Magyar krónikájába. Heltai nyomán közli Tóth Béla (A magyar anekdotakincs 1. köt. 168–171. l.), Mikszáth innen ismerte. Az ügyes kiszabadítás történetét Kisfaludy Károly »Szilágyi Mihály szabadulása« c. egyfelvonásos színműben dolgozta fel (1822). — Mátyás király Szilágyi Mihályt 1458 októberében záratta Világos várába. (Ld. előbb 107 : 4-5.) Lábatlan Gergely volt a világosi várnagy, akinek őriznie kellett Szilágyit. »Mátyás meghagyá — írja Heltai —, hogy úgy őrizzék ezt a foglyot, mint a két szemüket.« Szilágyi kérésére szakácsa is beköltözött a várba. Ez egy reggel Szilágyi három szolgájával együtt fölveri a várat, hogy : Jön a török! Rajtunk a török! (Világosvár már a déli végekhez tartozott.) Erre az őrség kirohan a várból, hogy a falakon kívül ütközzék meg a törökökkel. »A szakács pedig negyedmagával utánok ballaga és bezárá utánok a kaput. És feltörvén a fogházat, kihozá az urát, Szilágyi Mihályt, és a várat kezébe adá. Mikoron ezokáért ekképpen Szilágyi Mihály kezébe vette volna a Világos várát, parasztnépeket hivata belé és azok által megrakatá a várát éléssel. Annakutána ő maga Szilágyi Mihály nagy csendességbe marada, és semmiben sem ügyekezék bosszút állani a királyon, hanem mind az alföldön forga, és megoltalmazá a végeket a töröktől, és nem kerüle többször az udvarba.«
- 167 : 14 *Arthur (Artus) király* — kelta mondái alak, a középkori lovageszmény megtestesülése. A kiváló hősoket maga kőré gyűjtve megalapítja a »Kerek Asztal társaságét« ; ennek egyik tagja *Lancelot* lovag. (MK *Beszterce ostromában* is említi. Krk 6. köt. 131. l.)
- 15 *Drágffy István* — Ld. a 119. lap 22. sorához írt jegyzetünket. Drágffy István nevét nem ismeri a történelem.
- 18 *Majom Benedek* — Benedetto da Majano, jeles szobrász, aki más olasz képfaragókkal együtt Mátyás udvarában dolgozott. (Ld. Fraknoi id. m. 398. l.) — Nem követtük a Jk szövegét, ahol a névalak : Majano Benedek, — mint-hogy a kéziratban is és 1908-ig a kötetkiadásokban is Majom Benedek név található. Ez vagy népetimológia, vagy Mikszáth egyéni tréfája.
- 30 »*Három dolog van, ami után nem vágyakozom...*« — MK lábjegyzetben utal e mondás forrására : Galeottóra, aki munkájának XVI. fejezetében jegyezte föl. De Mikszáth nem Galeottóból vette át (ahol a mondást magyarázat is kíséri), hanem Tóth Béla anekdota-gyűjteményéből (1. köt. 71. l.), ahol a mondás magyarázat nélkül szerepel.
- 168 : 2* *Galeotto Marzio* (1427–1497) — sokoldalúan képzett olasz humanista. Barátja, Janus Pannonius hívta meg Magyarországra. Mátyás királynak kedves vendége, társalkodója, mulattatója lett. Egy művelődéstörténeti szempontból is jelentős, szórakoztató könyvecskében (»Mátyás király

- találók, bölcs és tréfás mondásairól és cselekedeteiről) öröklötte meg az 1460-as és 70-es években Budán töltött éveit emlékéért. (Ld. még az elbeszélés forrásairól írt jegyzeteinket!)
- 169 : 15 *Buridán szamara* — Jean Buridan francia filozófus (kb. 1300—1358) nevéhez fűződő példázat: egy szamar két teljesen egyforma szénaköteget elé állítva, megvész, mert nem tudja elhatározni, hogy melyik köteget válassza.
- 170 : 1 *unisono* — egyhangúan.
- 18 *első ő választ egyet* — elsőnek (először) ő választ egyet. A korábbi kiadásokban az *első* szó után önkényesen beszűrt vesszővel megzavarták a mondat világos értelmét: Király a király, első, [1] ő választ egyet, stb.
- 29 *praetendens* — igénylő, trónkövetelő.
- 33 »*Ne varrj nagy csizmákat kis lábakra*« — Mátyás király-anekdota Dugonics »Példabeszédek«-ben: »*A szőszaporító*. Mátyás királyhoz (szokás szerint) sok külső országi tanultak iparkodtanak. Eljött a többi között olyan is, ki országunkban az ékesen-szólást akarta tanítani. Hogy ez magát a király előtt nevezetessé tegye, azt ígérte, hogy ő akárminő csekély dologról is hosszasan tudna szólni. Elfordulván tőle Mátyás, azt mondotta magyarul (mely nyelvet amaz nem értett): — Még a csizmadiában sem szeretem, ha kis lábra nagy csizmát varr. — Ezzel kiadott a hosszasan szóló tanítón.« — Az anekdotát Tóth Béla is közli; MK tőle vette át.
- 171 : 36 *in ultima analysi* — végeredményben.
- 39 *Petrovay* — Máramaros megyéből származott régi család. Nevük a XV. század közepéig; Dolhai.
- 172 : 37 *a királdájonodat* — Ld. *A fekete kakas* Tárgyi magyarázatainál 28 : 24.
- „ 39 *medicina* — orvosság.
- 173 : 25 *sub auspiciis regis* — a király védnöksége alatt.
- 174 : 19* *A korona Fridrik császárnál volt* — Mátyás csak hosszú tárgyalások után tudta visszaszerezni a koronát III. Frigyes-től (1403 július). Már hét éve uralkodott, amikor végre megkoronázhatták: 1464 március 29-én.
- 175 : 1 *táblaladjok* — asztal körüli szolgák, felszolgálók.
- 4-12 *Mátyás király étkezése* — Ezt a szakaszt Mikszáth — mint maga is megjegyzi — Galeottóból vette át. Galeotto könyvecskéje XVII. fejezetében »A király csodálatos tisztasága« címmel ezeket írja: »Magyarországon az a szokás, hogy négyeszetű asztalnál étkeznek, amely szokás még a régi rómaiaktól származik, — továbbá, hogy mindent lében adnak fel, s a mártások az ételek minősége szerint különbözök. Szokásuk továbbá, hogy nem úgy, mint nálunk, mindenki külön-külön, hanem hogy valamennyien egy táblából esznek, és a falatok kiszedésénél és a hús evésénél nem használnak villát, amint az most már Itáliának a Pó folyón

- alul eső részeiben mindennapos szokás. Mindenki egy szelet kenyeret tart a kezében és arra veszi a közös tálból, ami kedvére való falat, azután darabokra szedve ujjával emeli a szájához. A magyaroknál rendszeren nem osztják szét előre az ételt, ezért van azután, hogy alig találkozik valaki, aki a rendkívül gazdagon terített asztal mellett kezét vagy ruháját a bepiszkolódástól meg tudná őrizni, mert a sáfrányos mártás le-lecsepeg és bepiszkítja az embert. Hanem azért Mátyás király, aki szintén kézzel nyúlt mindenhez, sohasem piszkolta el magát, bármennyire a társalgásra vezett is a figyelme . . . » — Közli Tóth Béla is: A magyar anekdotakincs. 1. köt. 71—73. l.
- 176 : 15 és 204 : 27 *Podjebrád György* (1420—1471) — cseh nemes, 1452: Csehország kormányzója, 1458-tól királya. A huszita nemzeti irány képviselője volt, ezért a pápa kiátkozta s vele szemben a mi Mátyás királyunk jelöltségét támogatta; a katolikus rendek Mátyást 1469-ben meg is koronázták. — Az elbeszélésben Mátyás és Podjebrád 1468—71 közötti hadakozásairól van szó.
- 179 : 5 *Jobbaházy Benedek viceérnagy* — költött név. Jobbaházy családnév nem létezett. Ellenben a Dóry-családnak volt Jobaházy előneve. Mikszáth egy évvel előbb, 1900-ban írta a *Különös házasság* című regényét; onnan hozta s itt önállósította ezt a névalakot.
- 181 cím : *zsebrákok* — Így nevezték a XV. században hazánkban garázdálkodó cseh zsoldosokat.
- 8 *Pálóczy (Pálóczy) László* — országbíró, Mátyás király egyik kiváló hadvezére.
- 8 *Czudar Simon* — Ilyen nevű hadvezérről nem tud a történelem. (A Czudar-család csak a XVI. század végén tűnik fel.) Mikszáth itt minden bizonnyal Szentmártoni Nagy Simonra gondol, akinek lehetett »cudar« mellékneve. Nagy Simon Mátyás egyik jeles hadvezére volt, akit 1459-ben Rozgonyi Sebestyénnel együtt Frigyes császár ellen küldött. — Fraknoi is együtt említi Nagy Simon és Pálóczy László nevét (id. m. 319. l.).
- 181 : 9 *Svehla* — Mátyás király cseh zsoldos csapatának egyik vezére; árulása miatt Magyar Balázs felakasztatta. Történetét MK is megírta »Kosztolán« c. regéjében (Magyarország lovagvárai).
- 182 : 18 *lendvai Bánffy István* (akit legjobban szeretett) — MK talán csak szórakozottságból nevezi Istvánnak *Miklós* helyett. Bánffy Miklós pozsonyi főispán Mátyás király egyik kedvelt híve volt. *A kis prtmásban* is szerepel (KrK 4. köt. 93. l.)
- 20 *Dersffy Miklós* — A Győr nemzetségből származó Zerdahelyi Dersfy főúri család valamelyik tagját nevezi így Mikszáth. *A kis prtmásban* Dersfy Gábor és Dersfy Pál

- szerepel. Miklós neve itt költött, mert ilyen nevű Dersfy csak a XIV. század, illetőleg a XVII. század első felében fordult elő.
 182 : 28 *kabadión* — férfiföltény, könnyű kiskabát.
 „ 31 *exterritorium* — területenkivüliség, idegen jogú védettség.
 184 : 8 *Szily István* — Több Szily-család ismeretes, de Mátyás király korában egyikről sincs említés. A XIX. század első felében egy Szily István Nógrád megye úti főbiztosa volt; föltehető, hogy Mikszáth hallott róla. De lehet, hogy csak Szily Kálmán, a M. Tud. Akadémia főtitkára iránti barátságának kifejezése az, hogy e nevet elbeszélésébe iktatta.
 185 : 2 *előlget* — megelőz, felülmúl, elhomályosít valakit.
 36 *„Slava Mathias kráľu !* — éljen Mátyás király!
 39-186 : 7 *„Mathias, Dei Gratia Hungarorum Rex etc. Bonum mane Dóczy! . . .* (stb.) — E latin levél mintáját Mikszáth Tóth Béla Magyar anekdotákinosében találta (I. köt. 128. l.), ahol ez olvasható : *„Mátyás levele. Mátyás király, mikor a budai polgárok valamért nehoztolvo, nem akartak előtte megjelenni, azt a lovélkét írta nekik :*

*Mathias, Dei gratia Hungarorum Rex.
 Bonum mane, Cives!
 Ad Regem omnes si non vonietis,
 Capita perdotis.*

Budae.

Rex.

(Magyarul: Mátyás, Isten kegyelméből a magyarok királya
 Jó reggelt, polgárok! Ha mind nem jöttök a királyhoz
 fejetekezt veszítetek. Budán. A király.)

A polgárok e levelet olvasván, legott mindnyájan tisztelegni siettek a király elé.

- 189 : 4 *disgratia* — kegyvesztettség.
 39-190 : 9 *Bánffy Pista feje* — Ld. előbb a 182. lap 18. sorához írt jegyzetünket. — Mikszáth Bánffy István által megírt a Dugonics által Kinizsi Pálról följegyzett anekdotát, amelyet Tóth Béla is közöl *„A magyar anekdotákinos* I. kötetében, 177. l. (Mikszáth innen vette át!) Ezerrelt : *„Mátyás király igen kedves emberét, Kinizsi Pált oly kevélységbe akarta küldeni a törökökhöz, melyben inkább halálát, mint kevélységének sükerét remélhetto. Hogy nagyobb kedvvel menne Kinizsi, azt fogadta a király, hogy ha a török az ő fejét le találná ütteni, ő tüstént a törökökre esne, meg se állana addig, még az ő feje helyébe harmincezer török fejet le nem vágat. — Úgy ám, mondá Kinizsi, de azon harmincezer fejek közül egy se illik úgy a Palkónak fejére, mint a mostani fejem. » Közli György Lajos is *„Világjáró anekdoták»* o. könyvében (Bp 1941. 306. l.) *„A követ feje»* címmel. Utal *A szelístejei asszonyok* e jelenetére, s megjegyzi, hogy hasonló anekdotát a németek és a franciaok is emlegetnek.*

- 191 : 37 *gügyü* — házasságokat összehasonlító falusi öregasszony.
 194 : 8 *Bolondóczy* — Bolondó, Bolondos vagy Beckó Trenosén megyében, a Vág bal partján ma már romokban fekvő vár, hasonló nevű község mellett. Már az Árpádok korában fennállott, de a monda újabb korra, a XIV. század végére teszi keletkezését. Eszerint : Stibor erdélyi vajda és pozsonyi főispán építtette a udvari bolondjáról, Beckó- vagy Bolondócról nevezte el. Stibor vajda Katalin nevű unokája révén az alsó-lindvai Bánffy-család birtokába került. — Mikszáth a Bolondóczy nevet itt szójátéknak használja, tréfaképp Dóczy György nevével. — Stibor és Beckó történetéről szól Kisfaludy Károly »Stibor vajda« c. drámája (1819), amely talán Mujkó alakjának megmintázására is hatott.
- 197 : 4-7 Vö. Az *Apró képek a vármegyéből* hasonló jelenetével (Krk 11. köt. 46 : 18—19.)
- „ 13 *Bereck* — község Háromszék vármegye kézdi járásában.
- 198 : 7 *Sepsi-szék* — Háromszék megye egyik széke (közigazgatási kerülete) ; a másik kettő volt : Kézdi- és Orbai-szék.
- 8 *Nemere* — A Székelyföldön, különösen Háromszék megyében uralkodó, keletről érkező, viharos, hideg szél.
- 200 : 11 »*méretlen hús*« — MK többször emlegeti. A juhászok, pásztorok, betyárok csak »méretlen húst« fogyasztanak. Ld. *Az eladó birtokban* is Krk 5. köt. 79. l., ld. továbbá *Méretlen hús Tóthéknál* c. elbeszélését »Mikor a mécses már csak pislog« o. kötetében.
- „ 15 *kolláció* — adomány ; itt : enniváló.
- „ 30 *belekonjundálódott* — belezavarodott.
- 201 : 4 *Waldstein* (vagy Wallenstein) — cseh eredetű főnemesi család, melynek egyik ága a XVII. század első felében magyar honosítást nyert.
- 202 : 22 *vén salabakter* — vén bolond, vén hülye.
- 26 *jus gladii* — pallosjog. Elbeszéléseiben Mikszáth többször is emlegette az egykori oligarchák e veszedelmes jogát. Pl. *Beszterce ostromában* Krk 6. köt. 34—35. és 138. l.
- 30 *praktika* — fortély.
- 32 *vice versa átplániálva* — kölcsönösen átköltöztetve.
- 34* *Kászoni Tamás* — Történeti irodalmunk nem ismeri Kászoni »írott krónikáját«. A székely eredetű Kászoni (vagy Kászonyi) családról a XVII. század közepe óta vannak följegyzések. Nagy Iván családtörténete említi egy Kászonyi Tamást, aki 1713-ban címeres nemeslevelet nyert III. Károlytól. A XVIII. században Fogaras vidékén is élt Kászoni-család. Föltehető, hogy létezett a fogarasi levéltárban valami krónikás följegyzés Kászoni Tamásról ; de lehet, hogy ez is csak Mikszáth fikciója.
- 204 : 16 *raritás* — ritkaság.
- 28 *Mátyás meg is házasodott* — Mátyás király kétszer nősült. Első felesége : Podjebrád Katalin, a cseh király leánya.

- akit 1461-ben vett nőül; Katalin 1464 elején szerencsétlen szülés következtében meghalt. Második felesége: Aragoniai Beatrix, a nápolyi király leánya; 1476-ban volt az esküvőjük. Az elbeszélésben itt róla van szó.
- 205 : 7 *Szelistye in floribus* — Szelistye virágkorát élte. MK többször is használta ezt a latin kifejezést, ld. pl. *A körtvélyesi cstyben* Krk 9. köt. 114. l.
- 16 *mundus se expedit* — a világ segít magán.
- 38 *stóbb baja volt az oligarcha urakkal...†* — Mátyás királynak erélyes kormányzása miatt sok baja volt a hatalmaskodó főurakkal. Uralkodása elején a nádori tisztségétől megfosztott Garai László és Újlaki Miklós, az erdélyi vajda szövetséget kötött ellene. 1471-ben újabb összeesküvés támadt: a keménykezü uralmától szabadulni akaró főurak és főpápok (Szapolyai Imre, Vitéz János stb.) a lengyel királyfit hívták be ellene. Mátyás azonban leszerelte a pártos urakat.
- 206 : 4-9 *III. Henrik francia királyról most fújta a hír...†* stb. — Súlyos anakronizmus, mert III. Henrik éppen száz évvel később uralkodott (1574—89). Még apját, II. Henriket se lehetne említeni, mert ez is csak a XVI. század közepén ült a trónon (1547—59). — A *Boilant grófokat* nem tartják nyilván a francia enciklopédiák és monográfiák. — MK ezt a szörnyű históriát valamely folyóiratban vagy regényben olvashatta.
- 10 *Robespierre, Marat, Danton* — A francia forradalom vezetőinek nevét Mikszáth mint a népjogok és népszabadság szimbólumait említi. Azt fejezi ki, hogy az elnyomott s a nagyurak kénye-kedvének kiszolgáltatót nép szabadítóira még háromszáz évig kellett várni.
- 14 *egy kopjás kapujú székely kúria udvarán...†* — Utalás Dózsa Györgyre és 1514-i parasztfölkelésére.
- 26 *Mikor már Bécsben székelt őfelsége†* — Mátyás 1485 június 1-én vonult be a meghódított Bécsbe.
- 27 *praeliminaré* (praelimináres) — javaslat, tervezet; tárgyalási pontozatok, föltételek.
- 30-39 A szultán javaslata Szelistye átengedéséért természetesen költött. Mikszáth ezzel a szakasszal is csak a mese hitelét akarta növelni. De azt bizonyára tudta, hogy hasonló kívánságok török részről nem egyszer előfordultak. Pl. Hanva — Tompa Mihály utolsó papi állomása — történetében olvassuk: *†Mivel e község szép leányairól volt híres, 1676-ban az egri pása megparancsolta, hogy minden szép nőt vegyenek eléje. A kétségbeesett lakosok a vármegyétől kértek oltalmat, és tényleg csak a vármegye erélyes közbelépése tudta meggátolni azt, hogy az egri pása furcsa kívánsága teljesüljön.†* (Ld. Gömör-Kishont vármegye monográfiája. Szerk. Borovszky Samu. Bp. év nélkül. 52. l.)

Irodalom

I.

A REGÉNYRŐL

A szelistyei asszonyok első recenziói inkább csak MK egész munkásságára vonatkozó méltatások, mint beható elemzések.

A Neues Pester Journal F—s. jegyű cikkírója »Ungarische Literatur« o. tárcájában (1901. nov 27., 327. sz. 1—3. l.) MK egyidőben megjelent három kötetét meleg szavakkal ajánlja a közönség figyelmébe :

»Mit aller Anmuth und Grazie, die sein köstliches schriftstellerisches Talent auszeichnen, hat Koloman Mikszáth den Inhalt der drei Novellenbände ausgestattet, die uns von seinem Verleger auf einmal als willkommene Gabe geboten werden. Zwei von diesen drei Büchern führen als Titel die Bezeichnung der in ihnen enthaltenen ersten Erzählungen : „Die Frauen von Szelistye“ und „Der schwarze Hahn“. Der Titel des dritten Buches „Öreg szekér, fakó hám“ lässt sich ins Deutsche nicht recht übersetzen . . . In der Auswahl seiner Stoffe greift auch er mit Vorliebe zurück in die gute alte Zeit. Gut wird sie vornehmlich durch die Behandlung, die er ihr angedeihen lässt. In den „Frauen von Szelistye“ zaubert uns seine Feder sogar das Zeitalter des grossen Königs Mathias vor . . .« (Az ismertetés többi részét ld. *A fekete kakas* irodalmánál!)

A Vasárnapi Ujság 1901. dec. 22-i száma (48. évf. 51. sz. 835—8. l.) rövid közleményében éppen csak bejelenti »MK újabb munkái«-nak — köztük *A szelistyei asszonyok* o. kötetének — megjelenését a karácsonyi könyvpiacra.

A Huszadik Században (szerk. Gratz Gusztáv) *Wildner Ödön* a »Magyar szépirodalmi újdonságokról (Jókai, Eötvös Károly, Herczeg, Gárdonyi stb.) beszámolva (1902. febr., 3. évf. 2. sz. 134—151. l.) MK két kötetét ismerteti (137—138. l.) : »MK-tól, aki Herczeg Ferencé feltüntéig úgyszólván egyedül tudott némileg Jókai népszerűségének nyomába lépni, két új kötet jelent meg ; mindkettő hosszabb-rövidebb kis elbeszélések, jobban mondva kiszélesített anekdoták, rajzok gyűjteménye. Az egyik kötet az „Öreg szekér, fakó hám”, a másik „A szelistyei asszonyok” című. *A szelistyei asszonyok* Mátyás korabeli adoma. Szelistye erdélyi határszéli helység asszonyai férfiakat kérnek a királytól, mert férjeiket a háborús világ elfogyasztotta. Küldöttségbe a szebeni ispán három gyönyörű nőt küld mutatónak, akiket azonban egész Erdélyből válogatott ki, a szász, oláh és székely nemzetből, mert Szelistyén az asszonyok csúnyák, mint az éjszaka. [Ezt Mikszáth sehol sem mondja!] Ezek az asszonyok azután sok mulatságos félreértésen mennek keresztül az udvarban, hol Mátyás tréfájából az udvari bolond viszi a király szerepét, a szolgálk a zászlósurakét stb. De minden jól végződik, mindenki a magapárjához jut, s Szelistye az ő [így!] férfiaihoz. Friss népmesei hang, bájos naivitás vonul végig az elbeszélésen.«

Réger Béla (Mikszáth, Herczeg, Ambrus. Ismertető felolvasások. Szentgotthárd, 1908 : 27—28) főleg tartalmi ismertetésre szorítkozik :

»A szelistyei asszonyok meséje Szilágyi Mihály gubernátorsága idejében játszik. A Fogarason tartózkodó gubernátorhoz egy oláhasszonyokból álló küldöttség megy, s kéri, hogy a falujokban a Hunyadi-háborúk miatt megfogyott férfiak helyett újakat küldjön. Szilágyi meg is ígért 300 férfit a körülbelül 300 lélekből álló községnek. Közben a gubernátorból Mátyás rabja lett, s a szelistyeiek hiába várták a férfiakat. Erre aztán Mátyás királyhoz fordultak, elküldvén hozzá mutatónak három igen szép asszonyt, akik közül azonban egy sem volt szelistyei. Fogarásról, Nagyszobenzől, Háromszékről szereztek egy-egy csudaszép asszonyt. Az első oláh, a második szász, a harmadik székely volt. Ennek a mustrának a király aztán meg is ígérte, hogy a legelső fogolyszállítmányt Szelistyére küldi. Mátyás egy bizalmas mulatságra meghívja a három szép szelistyei asszonyt, akik közül a kis oláhlány, Vuca, már is párjára akadt Korják kocsmáros uramban. A szász asszony a király bolondjának, Mujkónak lett felesége, Gergely Annát, a legszebb székely lányt pedig a király maga vitette el egy bakonyi kastélyába, ahol csendes óráiban Anna arany [?] hajszálait olvasgatta, komor perceit enyhékkkel cserélvén. A szelistyei asszonyok kívánsága különben teljesült, mert Mátyás háromszáz rabot menesztett hozzájuk. — A pajzán hangú mesében Mikszáth itt-ott kitérő realitással jellemzi a népet, különösen a nőnemű tagjait, akik nem haragudnának, ha polyandriában kellene is élniök.»

A mese keletkezésének és esetleges hagyományának körülményeit kutatva említettük már, hogy az egyetlen helyi ismertetés, *Strauch Béla*: »Nagyszoban a magyar irodalomban« című dolgozata (A nagyszobeni áll. főgimnázium 1908—1909. évi Értesítője, 3—23. l.) milyen olcsón és üresen »oldja meg« feladatát: a közeli Szelistye falu és a környék esetleges szájhagyományának megvizsgálása helyett — gyermekteleg tartalmi ismertetést nyújt! Semmi mást! Kizárólag a dokumentáció kedvéért közöljük a dolgozat idevágó szakaszát, amely a Petőfiről szóló fejezet után következik (21—22. l.):

»Egy anekdota-szerű, nagyszobeni vonatkozású elbeszélésről is meg lehet emlékeznünk, mely már a legújabb irodalomba tartozik. A közeli szelistyeiek talán eddig sem vették rossz neven Mikszáthnak azt a tréfáját, hogy községük tulajdonképpen egy nagyszobeni ispán intézkedéseinek köszöni azt a sok szép asszonyt és leányt, akik a regényes fekvésű helység szépségét még inkább emelik. Mikszáthnak *A szelistyei asszonyok* című elbeszélése egy Mátyás király nevéhez fűződő anekdotán alapszik. Dóczyznak, a szebeni ispánnak eszébe jutott egyszer a király tréfás szava s egy kis „mustrát” küldött fel a szelistyei asszonyokból. Hogy az udvar meg legyen elégedve, benne volt a „kollekciónban” a bogárszemű szép oláh Vuca Fogarásról, a lenhajú csinos szász Schramm Mária Szebenből s a magas termetű, harmatarcú székely leányzó: Gergely Anna Háromszékről. Odafenn jól is járt mind a három . . .» stb. (Folytatódik az idézetekből egybe-
rót tartalmi kivonattal.)

Oláh Gábor rendkívül elfogult és igazságtalan Mikszáth-arc-képében (Írói arcképek. Bp. 1910 : 53) MK sikereit főleg »ötleteinek« tulajdonítja: »Az ötleteinek köszönhet Mikszáth legtöbbet. Nála az

ötlet az a tündéri kacsaláb, melyen meséinek különös vára forog. Ha ezt kirántanánk alá: összedőlné az egész alkotmány. Ötlet, mégpedig operettszerű ötlet *A szelistyeyi asszonyok története*, akik férfiakat kérnek magoknak a királytól... Ebből az ötletimádásból sarjad ki Mikszáth írói sajátosságának két ága: az adomázás és a részletezés. Ez az ember a levegőben, röptében kapja el Magyarország minden bujdosó anekdotáját és beszövi cifrának a meséje szövetségébe, mint a régi szűrszabó a tulipánokat a szúr fehér mezejébe.

Várdai Béla (MK 1910: 146, 162–163) sok dicsérettel szól *A szelistyeyi asszonyokról*: »Egy bakonyi várromhoz fűződő népmondaképp adja elő Mátyás királynak várpalotai szerelmi kalandját, lüktető életmelegséggel varázsolva elő a magánembert a nagy királyban, s a tulajdonképp érzékies színezetű történet előadásában is megőrizve végig azt a szemérmet, mely az egészséges, életvidor természetességben van, s amely alig hogy fellángolását mutatja, el is rejtőzik előlünk. Dúsgazdag az előadás elmésségében, anekdotáiban, melyek csak igen kis részben kerültek Galeottótól, javukrészt a költő kifogyhatatlan gazdag tárából, melyet nem sajnált a legelmésebb magyar királynak s környezetének bemutatásától.« – Várdai utal arra, hogy a *Késértel Lublón* c. elbeszélésben a készen kapott fantasztikus részhez MK hozzákomponált – reális megfejtésül – egy szerelmi történetet, belefűzött a mesébe egy színes király-idillt is; ezt a témát, Mátyás királyt téve meg hőséül, részletesebben dolgozta ki itt, *A szelistyeyi asszonyok* c. novellában.

Nagy Sándor »Mikszáth humora« című tanulmányának (Irodalomtörténet, 3. évf. 1914) tekintélyes részét a Mikszáth műveiből kiszakított s bizonyos szempontokból rendezett idézetek teszik. *A szelistyeyi asszonyok* példáját két ízben említi (447. és 449. l.): »Mikszáth előadása igen gazdag önálló humoros alanyi elemekben, azaz ártatlan, jellemző komikai ismeretadatokban, igazságokban, adomákban, találó élcekből, elmés gondolatokban, melyek lelki világának nem közönséges gazdagságáról, szellemének kiváló erejéről tanúskodnak... Különös kedvvel csipkedi az asszonyokat. Kiemeli, hogy az asszony nem nyenyúl hozzá: „Ritkán láttam én még asszonycserepeket. Jele, hogy egy asszony se törik el, ha az ember az ujjával megérinti.” – Gyakoriak közönséges tárgykeréből vett humoros hasonlatai.« Ennek egyik példáját szintén ebből az elbeszélésből veszi: „A királyok emlékezőtehetsége sem jobb a rostánál; a kis magok átesnek rajta, csak a nagyok maradnak fenn.»

A *Világ* c. napilap 1917. május 20-i száma (VIII. évf. 129. sz. 19. l.) reklámszerű cikkben ismerteti a Jk íveiből készült címlapkiadást. »Az új Mikszáth« – kiadványok között szerepel *A szelistyeyi asszonyok* is, amely Mátyás királynak szerelmi kalandját meséli, pompásan rajzolja meg a nagy király alakját.

Zsigmond Ferenc mindkét Mikszáth-tanulmányában foglalkozik *A szelistyeyi asszonyokkal*. Mindkettőben a »szerelmi illúzió« mikszáthi ábrázolásának jellemző példajaként mutatja be.

Mikszáth írói egyénisége mint kortörténelmi dokumentum című dolgozatában (Debrecen, 1923: 17–18) ezeket mondja: »Mikszáth

legkedveltebb témája : a szerelem rügyfakadásának, a fiatal, ártatlan szívület sejtelemszerű megmozdulásának a rajza, de úgy, hogy ez üde kedvességű rajzok készítése közben az író, a saját zárójelei közé bújva, egy öregedő inyenc mosolyával nézi, és — hogy úgy mondjuk — irigyli a szerelmi illúziók maga elé festett tavaszi pompáját. A korszerű vonás tehát itt abban van, hogy az első szerelem ébredését, ezt a természetes és egészséges — mondjuk : közönséges — élettani jelenséget egy kiélt, romlott társadalom közepette hovatovább valóssággal egzotikumnak érzi az ember ; a testi-lelki szűziesség motívuma az olyan egyénre és társadalomra, mely azon — ha csak gondolatban is — rég túl van : a pikantéria izalmával hat. Ezt az érzékiséget néha már maga a témának az alapgondolata is leheli kifelé magából. [Példák : *Farkas a Verhovinán*, a *Frivol akta* és *A szelistyei asszonyok*.] *A szelistyei asszonyok* című novella arra az adomai alapra van fölépítve, hogy Szelistyén [így !] asszony-deputáció ment Szilágyi Mihály kormányzó elé és férfiakat kért a falu számára, mert hát az odavaló férfiak a háborúskodás folytán igen megfogytak ; ha tehát — érvelt a küldöttség — a királynak újoncokra van szüksége, tegye lehetővé, hogy . . . hogy a jövőben is születessenek katonának valók Szelistyén. A királyhoz mutatóba küldött három nő közül itt már kettő asszony, de érdeklődésünk középpontjába itt is egy fiatal leánykát, az oláh Vucát állítja az író, s megvesztegető művészetének egész arsenálját mozgósítja, hogy a rókabarlangba jutott e szép kis csibe helyzetét minél kényesebbé is tegye, de egyúttal meg is védelmezzé a völgegy számárá. De ahol a téma nem rejt is magában semmiféle sikamlósságot, ott is elég Mikszáthnak egy fiatal leányra rámondolni s már akkor oly nagy raffinériaal ébreszt fel az olvasóban érzéki képzeteket, úgy megöltözteti, vetkőzteti, becézgeti a bemutatott leányt, úgy megfigyeli s beszívja még az illatát is (rendszerint a frissen szűrt tej szagára emlékezteti őt a leánytest illata), — hogy mindez igazán bámulatos éspedig azért, mert lehetetlen finom eszközökkel, izlésünk legcsekélyebb sérelme nélkül, úgyszólván észrevétlenül fejt ki az olvasóval szemben az érzéki szerelem képzetvilágának szuggesztív hatalmát, olyan sikerrel, hogy bármelyik naturalista író megirigyelhetné . . . De ne feledjük itt sem a földolgot : Mikszáth mindenütt az elvesztett illúziók visszasóvárgója ; az az élvezet, melynek oly mohón igyekszik átadni magát bravuroso sikerű szerelmi jeleneteiben : mindez tantalusi élvezet az ő számára ; éreznie kell, hogy hiába termi az élet továbbra is a szépség és szerelem tökéletes példányait : reá nézve mindez csak illúzió, nincs az a hatalom, amely visszaadja az embernek a fiatalok naivságát, ha ezt egyszer elvesztette. Mikszáth jó szeme mélyen behatol az élet jelenségeinek belsejébe, észrevesz ottan rengeteg sok mulatságos hibát, félszegséget, bohóságot, tévedést, a szerelmi láz extázisáról is előre meg tudja állapítani, meddig tart s mikor válik majd illúzióvá, — de átkozza is magában ezt a „jó látás”-t s szívesen elcserélné a kamaszodó ifjúkor naiv hiszékenységéért, szűziens vakságáért.

Mikszáth Kálmán című tanulmányában (Bp 1927. Irodalomtörténeti Füzetek 20. sz. 17—19, 22. l.) — rövidebbre fogva mondani-

valóját — *Zsigmond Ferenc* így nyilatkozik: »Mikszáth, akit a teljes fokú lírai őszinteség jellemez, világszemléletének középpontjává avatja az emberi lélek és test legegységesebb ösztönét, de ezt csaknem mindig az *illúzió* távolságából szemléli, hogy mindannyiszor újra átélhesse a maga szűzi tisztaságában a fiatal szív virágzásának elfelejtethetetlen és visszahozhatatlan korszakát... A szerelmi vágy kielégülésének motívuma már sokkal kevésbé érdekli Mikszáthot. *A szelístyei asszonyok* c. elbeszélés cselekvénye valósággal gözölög az erotikus gerjedelmek melegétől, de az író főgondja itt is abban merül ki, hogy a Vuca kívánatos kis leány-testét érintetlenül osem-pészhesse ki a reá ólálkodó férfi-vágycak körvadászatából...» — Az elbeszélés témájáról ezt írja *Zsigmond Ferenc*: »A magyar történelem nagy alakjai között legállandóbb vonzóerővel ragadta meg költőink képzeletét Mátyás király egyénisége. Mikszáth is több ízben választja novella-hősül Mátyást, s ilyenkor megint rendkívül tanulságos példáját nyújtja a maga sajátos szemléletmódjának, mely tudatosan vagy tudattalanul, de rendszerint két ellentétes világnézet egymással való összevegyítésében, egyeztetésében leli kedvét. Először a realista-szemével néz vissza Mátyás király alakjára és siet lotörölni róla az illúziók és legendák naiv festékét: „Ha (a sok szerelmi adoma) mind igaz volna, a sok csókolózás miatt bizony rá nem ért volna az ő vitézi dolgaira... A nagy intriguák, a merész tervek, melyekkel egész Európát behálózta, még aludni sem hagyták, nemhogy unalmában országot ment volna próbálni gyalogszerrel, különféleképpen átöltözve...» — de aztán mégiscsak az illúzió pápaszemét teszi fel, hogy megírja *A szelístyei asszonyokat*, ezt a perzselő erotikájú elbeszélést, amelyben Mátyás király csakugyan nem ér rá királyi ügyek intézésére a sok csókolózástól, hanem „átöltözik” (szó szerinti értelemben is) egészen *emberré*, mégpedig a legendák és adomák emberévé. — A történeti alakok ily módú leemberesítésének, nagy jelentőségű események és életpályák kicsinyes okokból való származtatásának Mikszáthnál se szeri, se száma, kivált ha rövidebb lélegzetű elbeszéléseit, rajzait, cikkeit is figyelembe vesszük...»

Décsi Lajos »Magyar történeti tárgyú szépirodalom» c. forrásgyűjteménye (Bp. 1927: 134) csak annyit mond *A szelístyei asszonyok* o. regényről, hogy: »Mátyás egy derűs szerelmi kalandjáról szól.«

Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete (VII. köt. 1934. 407—408. l.) szintén az elbeszélés tartalmára utal egy kurta mondatban: »Mátyás király egyik szerelmi kalandjának elmés feldolgozása.«

Bisztray Gyula »Mikszáth és a kerülete» című cikke (Tükör, 1939. májusi sz., valamint a szerző Író és nemzet c. kötetében, Bp. 1943: 302—322. l.) rámutat a mesének és Mikszáth fogarasi kapcsolatainak összefüggésére (ld. előbb, a mű keletkezéséről szóló fejezetben!), s idézi az elbeszélés fogarasi tájleírásait.

Solt Andor »Mátyás király a magyar szépirodalomban» című tanulmánya (Mátyás Király Emlékkönyv. Szerk. Lukinich Imre. Bp. [1940.] Mikszáthnak Mátyás királyról szóló elbeszélései közül csupán ezzel az eggyel foglalkozik. (*A kis prímást* és a többieket meg sem említi.) Idézzük a vonatkozó részleteket, amelyek főleg Zsigmond

Ferenc 1927. évi MK-tanulmányára támaszkodnak: »A századforduló irodalmának torz történet szemléletét példázza MK elbeszélése: *A szelístyeyi asszonyok* (1901). Nagy humoristánk írásainak egyik felöltő sajátossága az a mód, ahogy a romantikus illúziókat a modern ember kiábrándult cinizmusával leplezi, és fordítja: ahogy a tények reális értelmezését a regényes távolság megszépítő félhomályába burkolja. Ennek megfelelően szerepel Mátyás is a csiklandós történetben: a hagyományos kegyelet és az anekdotikus tiszteletlenség határán. Nagyon jellemző az álruhás utazások kétértelműen pajkoskodó bemutatása: „Igaz volt-e, nem volt-e, sohase lett nyilvánvaló, csak mint legenda szállt szájról szájra, hogy ott volt a táborban, evett; ivott, birkózott a legénységgel, s úgy a földhöz teremtett egyet-kettőt; hogy még másnap is arról nyilallt a derekuk. Ez utóbbi verzió mellett szól az a körülmény, hogy öfelsége későn kelt másnap reggel, s egész nap bágyadt volt. (Ámbar erről a bágyadtságról egészen mást beszéltek a palotán belül.)” — Az elbeszélés cselekvénye egyébként „valósággal gőzölög az erotikus gerjedelmek melegétől” [idézve Zsigmond Ferencről], s Mátyást is buján füledt jelenetben látjuk a szép eGergely Annával. Mikszáth ábrázolásában bizony Mátyás, minden /szessége mellett is, éppen olyan léha figura, mint Szávay—Vág ó damúvében [utalás Szávay Gyula és Vágó Géza »Szép Ilonka« c. daljátékára, 1906]; az adoma féltésvére az operettnek, s bizonyára nem véletlen, hogy néhány évvel ezelőtt *A szelístyeyi asszonyokból* is zenés hangjáték készült a bécsi rádió számára.« — A továbbiak során Bródy Sándor »Mátyás házását« c. darabjával kapcsolatosan Solt Andor még egyszer hivatkozik *A szelístyeyi asszonyokra*; ezeket írja: »Vahot és Mikszáth sem takarékoskodtak az érzéki színek felrakásával, de minden léhaszkodásuk mögött is felfedezhetünk valamelyes tiszteletet uralkodónk iránt. Bródy darabjából azonban csak sivár kiábrándultság árad . . .» [A tanulmány írója e helyütt Vahot Imre »Költő és király« című vígjátékára céloz, amely Mátyásnak következő jellemzését adja Beatrix ajkára: »Ó álruhában száz helyen és százféleképpen szokott megjelenni, s minden lépten egy-egy szerelmi kaland nyomát hagyja maga után. Ma egy szép, egyszerű pásztorlány, holnap egy hősnék ragyogó neje, majd egy gyászoló özvegy, majd egy mosolygó udvari hölgyecske — ez nála örökké így megyen.« Tudjuk, hogy Mikszáth az efféle »történelmi legendák« ellen ismételten tiltakozott műveiben. L. pl. Krk 4. köt. 75. l.]

Kráhl Vilmos »Mikszáth, a jogász« c. tanulmányában (Bp. 1941 : 57) MK »erős történelmi érzékét« hangsúlyozza: »Erős történelmi érzék és a költőileg feldolgozott mese bőséges kortörténelmi, illetve jogtörténelmi aláfestése jellemzik történelmi tárgyú műveit, úgy a regényeket, mint az elbeszéléseket. Ez a történelmi háttér természetes egybefüggésben illeszkedik a költői tárgyhoz, és észrevétlenül olvad egybe a cselekménnyel. Írói művészete játszi könnyedséggel kezeli a gyakran mélyreható előtanulmányokkal megszerzett művel[őd]és-történelmi és jogtörténelmi anyagot (például *A szelístyeyi asszonyok* című bájos kisregényhez végzett kultúrtörténelmi és kosztümtörténelmi tanulmányokat, vagy *A fekete város* című háromkötetes regényhez folyta-

tott jogtörténeti tanulmányokat). Egyes ilyen forrástanulmányokról azonban néha önmaga számol be kisebb esszéikben. Eleven történeti érzelme és pozitív jogtörténetismerete végigvonul nem csupán történelmi regényein (*A fekete város, A szelistyei asszonyok, Kíséret Lublón, A beszélő köntös*), hanem mindazon kisebb elbeszélésein is, amelyek történeti tárgyat dolgoznak fel...»

Schöpflin Aladár (MK. 1941: 114—115): »Pályája vége felé járt Mikszáth. Most már egyre többször kért a múlttól anyagot, különböző történelmi koroktól. 1901-ben kiadta *A szelistyei asszonyok*-at. Ez a könyve alig mondható regénynek, nemcsak terjedelménél hanem tartalmánál fogva is inkább nagy novellának tekinthető. Nincs meg benne a háttér szélessége, s az életnek az a szelvénye, melyet befoglal, keakeny ívű. A továbbiakban Schöpflin — szokott módszerével — a tartalmi ismertetéshez fűzi a mű jellemzését: »Humorral teljes anekdota Mátyás király korából, a fogarasvidéki Szelistye asszonyairól, akik a háborús világban kipusztult férfiak pótlásául férfiakat kérnek a királytól. A fogarasi udvarbíró [?], akinek birtoka a falu, s így szintén érdeklődik, hogy legyenek benne férfiak, összeszedi messze vidékről a három legszebb nőt, s ezeket küldi a király színe elé — azt akarja általuk elhitetni, hogy a szelistyei nők, minden híruk ellenére, igenis szépek. A három fehércseléd megérkezik Budára, onnan a várpalotai kastélyba, ahol Mátyás éppen tartózkodik, és kezdődik egy anekdotákkal megtűzdelt bohókás történet, fölcserélt szerepekkel, sokféle tréfákkal, itt-ott kicsattanó pikantériával. Mikszáth itt felhasználja a Pázmán lovag motívumot is, a király szerepcseréjét az udvari bolonddal. Nem a nagy uralkodó áll itt előtünk, hanem a tréfák hőse, a jókedvű ifjú király, aki mulatozásra használja a várpalotai kastélyt, és ott szívesen vesz részt vidám, ifjúú csínyekben. Hellyel-közzel egy kis operett-ízt is érzünk, enyhe paródiáját egy udvartársnak, ahol a szolgák ülnek főúri díszben a lakomán, az úrfiak sűrögnek-forognak mint szolgák, s az egész komédiában sokkal több van az anekdotából, mint az élet valóságából. Az író célja semmi más, mint könnyű mulattatás — mintha asztalnál, vig társaságban mondaná el teljesen fesztelenül a történetet. Valószínű, hogy fogarasi képviselő korában hallotta az alapötletet, a szelistyei asszonyok kérését, ezt rábízta mesealkotó fantáziájára, feldíszítette ötleteinek raktárából, és így lett a kis regény. Ami értéke van, az az író előadásmódjának bájából való.»

Karácsony Sándor »A cinikus Mikszáth« című tanulmányának »Mikszáth és a vallás« c. fejezetében (Bp. 1944: 49—51. l.) — általánosan követett módszerével — tételeinek igazolására a művekből kiragadott szemelvényeket sorol fel, olvasójára bízva a vélt vagy valóban meglevő összefüggések megállapítását. Bármennyire is pusztza szövegismétlés ez, kénytelenek vagyunk szószerint idézni az idevágó részletet, hogy Karácsony Sándor eljárását híven szemléltessük:

»Nézzük meg, miket jegyez meg és fel — mikor már teljesen kifejeződött kritikával helyébe megy a régivoltak — *A szelistyei asszonyok*ban. Hogy egy akó pogány vér öntődjék, egy fél akó keresztény vér ment rá. A pápa azt tartotta, hogy ez jó üzlet az Isten

számára. Hogy az Isten mit tartott róla; nem tudom . . . Ah; Istenem; micsoda drága haragszó nekünk és még nimbusznak is mily keveset mutat !

Egészen más volt a régi állam. Akkor abban mutatta a hatalmát; hogy *minél többet tud adni másoknak*, most abban excellál; hogy *minél többet tud elvenni másoktól*. Melyik a jobb metódus; nehéz eldönteni. Mert akkor is mindenki szidta az államot, és most is csak azt cselekszi.

Szilágyi Mihálynak „egyetlenegy mondása járt szállóige gyanánt, hogy : Az igazság szép dolog; jó dolog, de akinek hatalma van; az nem szorul rá. Nem is sokat törte magát utána; az igaz.”

— Ugyan állítsa meg kend és tolmácsolja, mit hoztak? Akkoriban még szokás volt, hogy a deputációk hoztak is valamit; persze ilyen nagy úrnak nem egyebet; mint valami ritkaságot.

Mikor az ország kormányzója az asztalhoz ül, nagyot dördülnek a mozsarak, hadd hallja az egész vidék és hadd érezze meg rázkódással az anyaföld is, hogy őnagysága most az általa produkált terményeket méltóztatik kegyesen magához venni — *mert hát nagy megtiszteltetés az az anyaföldnek*. Szilágyi *egy kis önvizsgálat után némi etyepetyét velt érezni*, s intett az apródnak, hogy tálalhatnak.

A nagybátyja királlyá tette a kis Mátyást fogolyból, az pedig viszonzásul fogollyá tette a nagybátyját. Ilyen bolondos csereberék gyakran esnek a történelemben. A nagy királynak ez volt talán az egyetlen igazságtalan tette, s furcsa, hogy éppen emiatt lett a titulusa : *Igazságos Mátyás*. A nép szíve megnyílt és befogadta őt. Mert aki a nép szívébe akar jutni, kell, hogy a fantáziájába fogózzék.

Ha okos a király, beszéljen keveset (ha nem okos, még kevesebbet beszéljen). Mert hogy nem mindenik szavából lesz kalász, az még a kisebbik baj; nagyobb baj az, hogy némelyikből meg kalász lesz, ha nem is kellene. Hát abból a kevésből is; amit beszélhetne; hallgasson el sokat.

Nem szabad az udvari bolondot úgy képzelni; ahogy a könyvek leírják : hogy csak úgy dől belőle a sok elmésség és a szikra, mint a Vezúvból a láva. Ördögöt dől. A középkor összes bolondjai se mondtak annyi szellemességet, ami tíz lapon el ne férne. Ritka holló a finom ötlet még a versailles-i udvarnál is — hát még Mújkónál !

A születés előkelősége és az alacsony származás közt bizonyára van valami szemmel észrevehető különbség, tátongó hézag. Isten meghagyta azt, nem tudom mért. De nagy súlyt nem fektetett rá; mert megengedte, hogy azt egy jó szabó betömhesse.

Íróink, tudósaink folyton csak a gálaruhákat kutatják, s így most már egészen tiszta tudomásunk van öseinknek arról a viseletről, amit *nem viseltek*; de amit viseltek; arra nem vet ügyet senki.

A strucctollak helyett a darutoll jött használatba; mégpedig a csalma hátulsó részébe szúrva. Egy kis szelíd talpnyalás az egész. A megboldogult Hunyadi János viselte így. Hát igen. Az egész ország úszott a loyaltásban. Ohó, hát harapni is tud a kis király? Hisz az akkor más.

Egy asszony a férjével együtt a földesúr szerint két lélek; de csak egy test, a papok szerint két test, de egy lélek.

Mínt hogy a nagyurak mindenben az ellenkezőjét teszik annak, amit a közönséges okos emberek, hát mindenben azt tedd te is, leányocskám, amit nem akarsz, aminek épp az ellenkezőjét cselekednéd, ha nem volnál közöttük.

Azok a szép asszonyok, akik ortonban kényeskedtek, páváskodtak valaha, ma már csak növény alakjában élnek. Csont lettek, hamu lettek, por lettek, most már növények és még Isten tudja, mire vihetik, csak asszonyok nem igen lesznek többé.

Miután hasztalanul imádkozott Korják az Úristenhez, Kuli-fintyóhoz [a besnyői baráthoz] appollálta az ügyet.

És így tovább, és így tovább. Az autonómia tökéletesen biztosítva van. Mikszáth a dicső hajdankor csalóka illúziójától éppúgy független, mint a történelmi materializmus földhözragadtságától és szikkadt, száraz historiai szemléletétől.*

Király István monográfiája (MK. 1952 : 19—20., 196. l.) Mikszáth társadalomkritikáját vizsgálva, két ízben utal *A szelistyei asszonyokra* mint jellemző példára. Egyszer : az író feudalizmus elleni állásfoglalását, másszor : sívár korából a romantikus múltba menekülését szemléltetve. »Mikszáth műveiből általában hiányzott az indulatok forrósága, de a gyűlölet heve csaknem mindig metsző gúnyúvá formálta szavait, mikor a feudalizmus főerdőiről, a nagybirtokos oligarchiáról és a klerikális reakcióról szólt. Műveiben nem állt egyedül *A szelistyei asszonyok* keserű kifakadása : „Az egész világ az oligarchák béklyójában nyögött — írta a XV. századi társadalomról —. III. Henrik francia királyról most fújta a hír, hogy a Boilant grófnak azt a privilégiumot adta, miszerint téli vadászatkor csikorgó hidegben három-négy jobbágy-hajtót szabad legyen megölniök, hogy azok véreben egy kicsit megmelegítsék fázó tagjaikat . . .” stb. Megvetés, gúny tüzelt szavaiban, mikor a „bébékről” írt, akik „igazán nem tettek egyebet, mint hogy születtek”. Keserűség öntötte el ez ellen a társadalom ellen . . .»

Mikszáth történelmi tárgyú elbeszéléseiről Király István ezeket mondja : »Mikszáth egész pályáján végighúzódtak a történelmi tárgyú elbeszélések, igaza volt azonban Péterfy Jenőnek, mikor a *Beszéld köntöséről* írva megjegyezte, hogy Mikszáth romantikus történelmi idilljeiből az operett zenéjét lehet hallani. Olyan művek, mint a *Beszéld köntös*, a *Két koldusdiák*, *A kis prímás*, *A szelistyei asszonyok*, *Akli Miklós*, valóban nem a megdölgöztató, az embert megrázó zeneművek hangját idézték, hanem a könnyebb, súlytalanabb operett-muzsikát. Nem azért fordult az író bennük a múlt felé, hogy választ kapjon saját korának problémáira : a jelen sivárságából menekülő romantika vetette be magát az eltűnt időkbe. Épp úgy, mint Jókai 48 után írt történelmi regényeiben, a mesélő, hívó szív keresett magának szabad kalandozási területet a régiség ellenőrizhetetlen homályában. A történelem hitelesítő keret volt csupán a csillogó, harmatos mese számára . . .»

Jegyzeteinkben a Mikszáth műveiről frott ismertetések és bírálatok mellett a színpadra és filmre vitt átdolgozások irodalmát is rendszeresen bemutatjuk. Ez természetes folyamánya annak, hogy e kiadás jegyzet-részét a kritikai kiadások szokásos adattárán felül egyszersmind teljességre törekvő Mikszáth-múzeumnak szántuk.

Több példa mutatja (*Beszterce ostroma*, *Szent Péter esernyője*, *A körvélyesi csíny*), hogy olykor a színpadi változattal élénkebben foglalkozott a kritika, mint az eredeti művel — évtizedeken át! A színpadi vagy filmváltozat rendszerint jó alkalom arra, hogy a kritikusok az eredeti műről is kifejtsék nézeteiket. Arra törekszünk, hogy elsősorban ezeket a Mikszáthra és műveire vonatkozó részleteket rögzítsük, míg az átdolgozások technikai megoldásáról, a rendezésről, színészi munkáról stb. csupán annyit említünk, amennyi a mű és az átdolgozás viszonyának megismeréséhez okvetlenül szükséges.

Minden eddigi átdolgozás közül talán *A szelistyei asszonyok* 1951. évi színpadi változata — a »*Szelistyei asszonyok*« o. daljáték — távolodott el legmesszebbre az eredetitől. Ezt a tényt a szereplők névjegyzéke (ld. 261—262 l.) és az alább közölt tartalmi kivonat önmagában eléggé bizonyítja. De erre vallanak a kritikák is, és végül az egyik átdolgozó nyilatkozata, amely e megoldás szándékosságát hangsúlyozza. A daljáték írói megváltoztatták Mikszáth kedves, derűs, napfényes meséjét, politikai és társadalmi problémákkal terhes új szereplőket iktattak be, s ezáltal eredeti játékos hangulatából kiforgatták a budai és várpalotai idillt. Az előtérbe helyezett tendenciák nem Mikszáth elbeszélésén alapulnak.

A daljáték tartalmát a *Színház és Mozi* o. műsorlap 1951. október 19—25. számából közöljük (4. évf. 42. sz. 11. l.), a hűség kedvéért az önkényesen módosított névalakokat sem változtatva meg:

»*Szelistyei asszonyok*. Daljáték 3 felvonásban, 7 képben. Mikszáth Kálmán elbeszéléséből írta *Semsei Jenő* és *Benedek András*.

I. Nagy András parasztleány a falujából feljön Budára. Elpanaszolni szeretné Mátyás királynak, hogy Fridrik császár zsoldosai betörték a határon és felperzselték szülőfaluját, kardélre hányták a népet. A csapatokat magyar főurak vezették, akik ellenségei a fiatal Mátyás királynak. A leány azonban nem tud bejutni, mert az ajtónállók nem engedik, másrészt pedig Mátyás nincs Budán, elment Várpalotára pihenni. A budai piacérra három gyönyörű szép nő érkezik: Anna, Mária és Vuca. Szelistyéről jönnek, Dóczi gróf birtokáról, mert a férfiak mind elhullottak a gróf helyi csatározásában; és most három asszony küldöttségként jön a királyhoz, hogy új férjeket kérjenek. Egyben mustrának is szolgálnak: ilyenek a szelistyei asszonyok.

Bánfi főajtónálló a főurak Mátyás elleni lázadását szervezi. Elhatározzák, hogy a három szelistyei asszonyt elküldik a királyhoz Várpalotára. Remélik, hogy az udvar majd nagy mulatozást rendez;

s addig ők a határon átjött sereggel körülvessik a palotát és elfogják Mátyást. Utána aztán, megszabadulva a nép igazságos királyától, visszaállíthatják elvesztett kiváltságaikat. Nagy András tudomást szerez a cselszövésről, és hogy eljusson a királyhoz, csatlakozik a szelistyei küldöttséghez.

II. Várpalotán Mátyás és barátai fordított világot rendeznek a küldöttség fogadására, és Mujkót; a király bolondját megteszik királynak, az urak beöltöznek szolgálknak, a szolgák pedig uraknak. Megérkezik a küldöttség, velük együtt a legény is, aki elmondja Mátyásnak, hogy mi készül ellene. A király azonnal intézkedik, hogy az összeesküvést leszerelje. Közben Mátyás kideríti, hogy a három asszony nem szelistyei. Dóczy ravaszul azt kópzeltte, hogy három válogatott szép nő segítségével sikerül a királytól szerezni háromszáz jobbágyot ingyen. A várpalotai kastélyban zajlik a vidám játék. A díszvacsorán az összeesküvők elérkezettnek látják az időt, hogy Mátyást leterítsék, azonban elkéstek, mert a Fekete Sereg megérkezik és megakadályozza terveik megvalósítását.

III. A népe által szeretett igazságos Mátyás igazságot szolgáltat : megjutalmazza azokat; akik hűséggel harcoltak a hazáért, és megbünteti azokat, akik készek voltak az országot áruba bocsátani, csak-hogy a régi, számukra kiváltságos időket visszahozzák.

A *Színház és Mozi* számos képet közöl az előadásokról: 1951. okt. 26—nov. 1-i sz. (43. sz.) borítékraján és 9. lapján, továbbá a 44—52. számokban stb.

A napilapok recenzióit — betűrendben haladva — az alábbiakban mutatjuk be :

Magyar Nemzet; 1951. október 25. (VII. évf. 249. sz. 5. 1.); ismerteti *Antal Gábor* :

„A Mikszáth-elbeszélés bátor, vidám; és a szó igazi értelmében népszerű Hunyadi Mátyását; Mujkónak, az udvari bolondnak pünkösti királyságát Várpalotán, a három különböző helyről összeszedett „szelistyei” menyecske bonyodalmisságában is bohó kalandjait vitte színpadra Benedek András és Semsei Jenő, a két átdolgozó. És amit ők toldottak hozzá az elbeszéléshez — a főurak összeesküvését, Nagy András parasztleány szerepeltetését —; azt is Mikszáth szellemében cselekedték. A „nagy palóc”, a miniszteri tarokk-partik kedélyes törzstagja írta ugyanis *A szelistyei asszonyokban* a következőket : „Nálunk is nyomta; kínozza, sanyargatta a népet az olygarchia — de egy kopjás kapujú székely kúria udvarán már akkor ott szaladgált; ott játszadozott egy szőszkehajú, tömzsi gyerek, aki egy napon lár-mázó, kaszákkal fölfegyverzett parasztsereg élén fog megérkezni a kastélyok és várak alá...”

Erre a „szőszkehajú; tömzsi gyermek”-re; a felnőtté növekvő Dózsa Györgyre utal az új operett Nagy Andrása. Más kérdés azután; hogy az operettnak ez a hőse a maga kibontakozott dózsagyörgyi mivoltában nem előzi-e meg egy kissé korát? Azt a kort ugyanis; amikor maga a király; Hunyadi Mátyás hadakozik az olygarchák; a népnyzó kiskirályok ellen; s amikor a parasztseregek e haladó-

szellemű király mögé sorakozva; még csak erejüket próbálják; azt az erőt, amely nemsokára a várak és kastélyok ellen vezeti őket. Mikszáth bámulatosan finom történelmi érzékkel vázolta fel *A szelistyei asszonyokban* a Máttyás-korabeli Magyarország társadalmi helyzetét. Nagy András az átdolgozó Mikszáth történelmi intenciói szerint teremtették meg, hiánytpótló figurát alkottak belőle, akinek elhisszük, hogy bajtársi kapcsolatba kerülhetett Máttyással, a népnök nemcsak nehéz sorsát szánó, hanem egyetemes érdekeit fellamörö királlyal. De az már kevésbé hihető a Máttyás-korabeli parasztlétegről — még ha faluja feldúlása daccá, bátorsággá is fokozta elkomoredését —; hogy szinte forradalmi öntudattal inti le a király gögősfőajtónállóját!

Általánosságban helyesen és ötletesen fejlesztette tovább a mindvégig érdekes és fordulatos operett Mikszáth elbeszélését; egyes részleteiben azonban feltűnnek a „modernizálásnak” azok a veszélyei; amelyekről Révai József beszólt a Színészkonferencián. A harmadik felvonásban például — amely különben is mind eszmeileg, mind dramaturgiaiilag lényegesen mögötte marad az első két felvonásnak — Máttyás király és a Fekete Sereg viszonya helyenként néphadseregünk egy politikai tisztjének a honvédbajtársakkal való kapcsolatára emlékeztet. És míg az operett egyes mozzanatai kirívóan „modernek”; az általánosságban jó, a mikszáthi stílus legszebb, legkifejezőbb fordulatait ügyesen átmentő szöveg helyenként érthetetlenül archaizál. Elsősorban a dalszövegek, amelyek egy része majdnem teljesen mai nyelven íródott, más része viszont Csokonai korának cifra nehézkességével próbálja visszatükrözni a „magyar renaissance” könnyed világát.

A rendezés számos sikeres tette közül ki szeretnénk emelni az ajándék- és férj-osztó lakoma mozgalmas eleven beállítását és azt a bravúrt, ahogy a lakomázóterem pillanatok alatt alakul át osztatterré. A színészek vállára nehéz feladatokat rótt „A Szolistyoi asszonyok”; mert komoly, alapos színészi munkát kellett egyösíteniök az operett jellemző sajátosságaival, jobban mondvá: az olmdlyült színészi alakításon túl még többletet is kellett felmutatniök. „A Szolistyoi asszonyok” szereplői általában jól oldották meg ezt a komóny leokét.*

A daljáték zenéjét külön cikkben méltatja a *Magyar Nemzet*: 1951. október 26 (VII. évf. 250. sz. 5. l.), *Szenlhegyi István* tollából: »Zenei szempontból a „Szelistyei asszonyok” újabb, biztató lépés azon az úton, amelyen a magyar „könnyű” muzsikának járnia kell. Komoly erénye Sárközynek, hogy nemzeti zenénk hagyományaira épít, mégpedig a hagyományok elmélyült vizsgálata alapján. Persze, olyan darab esetében, mint a „Szelistyei asszonyok”, amely egy történelmi korszak levegőjét hozza be a színpadra, természetes követelménynek látszik, hogy a zeneszerző is a múltból merítsen, lehetőleg annak a kornak zenéjéből, amelyben a darab játszódik. A „Szelistyei asszonyok” zenéjét át- meg átszóvik a régi magyar dallamok; ritmikája, levegője, színe, íze, egész jellege túlnyomórészben a magyar föld sajátos zenei megnyilvánulásaival közös. Figyelemreméltó módon

tndda Sárközy összehangolni napjaink új zenei képletét, a tömegdalt a hagyományjal (A Fekete Sereg vitézeinek dala.)» stb.

Népszava. A magyar szakszervezetek központi lapja: 1951. november 2. (79. évf. 256. sz. 4. l.), ismerteti *Czimer József*:

»Régi elvi problémája a dramaturgiának, hogy elbeszélések, elbeszélő művek színpadra vitelének mi legyen a módja. Az egyik felfogás azt kívánja, hogy a színpadi mű ragaszkodjék az eredeti elbeszélő műhöz és azon semmiképp se változtasson egyebet, mint amit a színpad műfaji követelményei mintegy technikailag elkerülhetetlené tesznek. A másik vélemény ezzel szemben azt ajánlja, hogy az ilyenféle feldolgozásnál az író az eredeti elbeszélést csak nyersanyagként, mintegy kiindulópontként tekintse, de bízta magát a saját képzeletére és írjon új művet, önálló eredeti drámát.

Az igazság — mint *A szelístei asszonyok* operettváltozata mutatja — nem középen van.

Dramaturgiai hagyományunk legjelesebb klasszikusai, de a dráma egész története is a második felfogást támasztja alá. Már az ókori tragédiáírók is Homeros nagy elbeszélő műveiből merítették tárgyukat. „Csupán morzsákat szedegetünk Homeros asztaláról”, mondották. Hanem azok a tragédiák nem afféle „színpadra való alkalmazások”, de a kor társadalmi igényeinek megfelelő eredeti drámák. És milyen drámák! Azután Shakespeare. Ez a legnagyobb drámaíró minden művének tárgyát idegen forrásból merítette. A „Windsori víg nők” is csak annyiban kivétel, hogy ennek még nem lőttük meg a forrását. De műveiben a történetek szereplőinek jellemét bármikor megváltoztatta; új szereplőket írt bele; ha kellett, megváltoztatta a cselekményt és minden műve, bármilyen elbeszélésből írta is, eredeti, önálló drámai alkotás lett. Nem itt a helye, hogy a példákat szaporítsuk, vagy hogy elmélyedjünk a kérdés részleteibe: itt *A szelístei asszonyokról* van szó. És ebből a nézőpontból vizsgálva, kétségtelen, hogy *A szelístei asszonyok* operettváltozatának dramaturgiai megoldása nem szerencsés. Miért?

A szerzők megkísérelhették volna a klasszikusok gyakorlatával ellentétben az eredeti Mikszáth-elbeszélést ültetni át színpadra. Ez esetben meg kellett volna maradni az elbeszélés keretei között és a cselekményt a háborúban elesett férjek, továbbá a szolgák és urak szerencséje köré szöni. Ez — ismételjük — nem a helyesebb út, mert az elbeszélésnek minden szépsége mellett vannak gyengéi is. (Például Mikszáth úgy beszél ezekről a várpalotai napokról, mint politikai uborkaszegzetről, aztán egyszercsak kiderül, hogy háború folyik és berobban a hadvezére, hogy: Győzelem! Itt Mátyás alakja is furcsa színben tűnik.) De azért ez is járható út. Az operett szerzői azonban nem maradtak meg a Mikszáth-elbeszélés keretei között. Talán a másik megoldást választották és eredeti művet írtak, felhasználva Mikszáth forrásait és további forrásként magát Mikszáthot is? Nem. A szerzők egyiket sem tettek. Sem Mikszáthhoz nem ragaszkodtak, sem eredeti darabot nem írtak. *A szelístei asszonyok* történetében ugyanis megtartották a mikszáthi vonalat, még a párbeszédekben is Mikszáth pompás szövegét követve, de melléje írtak egy összeesküvést majdnem

a mai politikai nyelvünkön. A két párhuzamos történetnek alig van szerves köze egymáshoz. Ennek következtében — hogy a darab kifejezését használjuk — a történet „tud is járni, meg nem is, tud is beszélni, meg nem is”.

Tud is beszélni, meg nem is, mert a darab politizál ugyan, de sehogyszem tudjuk az alapeszmét kihámozni. Ha az írók új darabot írnak, a mai társadalmi igények szerint szólhatnak meg. Így a mikszáthi történet itt alkalmazott vonalának nincs valóságos mondani- valója, az összeesküvésnek volna, de az meg kilóg az egészből.

Tud is járni, meg nem is, mert nem lévén közös alapeszméje, a két történet cselekménye nem egyenletesen halad. Az első felvonásban külön megy a szelistyeiek története és külön az összeesküvésé. Ezért a felvonás kissé biceg. A második felvonásban együtt halad a két cselekmény, — itt van is tempó. A harmadik felvonásban összeesküvés már nincs, a szelistyeiek története pedig melodramatikusan ballag a befejezés felé. Ha épp meg nem áll.

Míndez az olvasóban talán azt az érzést keltheti, hogy a szelistyei asszonyok gyenge operett. Ez helytelen következtetés volna. A darab hibás, de komoly erényei is vannak. A két történet önmagában néhol igen érdekes, szórakoztató, különösen a második felvonásban.

Az operettben a szelistyei asszonyokról Mátyás kideríti, hogy nem is szelistyeiek, de addigra már meghódították a szívetek. A közönség a szelistyei asszonyokról írt operetről hasonlóan megállapítja, hogy nem mikszáthi mű, de addigra már meg is szerette.

A «Szelistyei asszonyok» zenéjével a *Népszava* is külön cikkben foglalkozik: 1951. november 13. (79. évf. 264. sz. 4. l.), ismerteti: *Ujjalussy József*: »A darab, mint zenés műfaj, nem operett, hanem egy új és véleményünk szerint szép fejlődés előtt álló színpadi műfaj, a történelmi daljáték kategóriájába tartozik. Ennek megfelelően helyesen fogta meg Sárközi István a zenei anyag alaphangját a történelmi zenei hagyományok és a magyar népdal kapcsolatában. A darab legértékesebb részletei ebből az anyagból készültek, a közönség is ezeket a részleteket értékeli legtöbbször. Ki kell emelnünk Anna dalát a II. felvonásból és a 48–49-es szabadságharcunk indulóinak szellemében készült hatásos dalt: „Mátyás király, te igazságos”. Vannak azonban a darab zenéjének kétségtelen fogyatékségei is. Így elsősorban az, hogy hiányzik az egész mű zenei stílusegysége. Ez a hiányosság a darab műfaji tisztázatlanságával függ össze...»

Szabad Nép. A Magyar Dolgozók Pártjának központi lapja: 1951. október 28. (IX. évf. 253. sz. 11. l.):

»A szelistyei asszonyok kiválóan alkalmas mű arra, hogy ragyogó operettet írjanak belőle. Helyesen cselekedett, nagyon jól választott tehát a Fővárosi Operettszínház, amikor operettet — címlap szerint daljátékot — íratott *A szelistyei asszonyok*ból. A mi színműirodalmunkból szinte teljesen hiányzik a történelmi operett és ezért különösen értékes ez a kísérlet az új történelmi daljáték megteremtésére.

Maga az operett és az előadás érdekes és sok jó részletet tartalmazó úttörő kísérlet e feladat megoldására. Újabb bizonyították arra,

hogy történelmünk eseményeiből nemcsak megrázó drámákat, de könnyed, vígjátékokat is lehet és kell alkotni.

Különösen sikerült az operett II. felvonása. Ebben a részben a legszínvonalasabb a dramaturgok munkája, eleven és találékony a rendezés. Mátyás várpalotai udvarának vidám tükörképe, a jelmezcsereével együttjáró, megannyi mulatságos jelenet valóban jókedvre hangolja a nézőt. Elsősorban a második felvonásnak köszönhető, hogy a darab egészében szórakoztató, értékes eredménye új színműirodalmunknak. A színészi játék is ebben a felvonásban érvényesül a leghatásosabban.

Az operett egészére azonban jelenlegi formájában nem a második felvonás eredményei a jellemzőek. S ebben elsősorban a dramaturgok (Semsei Jenő és Benedek András) hibásak, azután pedig a rendező (Apáthi Imre).

Mi az alapvető fogyatékosága a »Szelistyei asszonyok«-nak, mint operettnak? Az, hogy nem eléggé operett, nem eléggé daljáték. Írói és rendezői teljesen félreértve a szocialista realizmus pártosságát, nem mertek operettet írni és rendezni. Agyontömködték a darabot vélt „eszmei” tartalommal, s így nem maradt hely az ötlet, a színvonalasan szellemes derű, a játék számára.

Mikszáth írói szándékainak és céljainak helyes továbbfejlesztése helyett agyonpolitizálták a mesét: a haladó és a népre is támaszkodó Mátyás királyból valamiféle koronás Dózsa Györgyöt csináltak, a fekete sereg — néphadsereg lett, Mátyás oligarcha hajlamú főurait modern összeesküvőknek játszották ki stb. Ime egy jelenet, „must-rának”: „A fekete sereg legyőzi az országra törő ellenséget. A foglyokat Mátyás elé vezetik. A fekete sereg (tud valévően zsoldos sereg) tizedese a következő szónoklatot tartja: „Ők is jó katonák . . . de azért mi mégis jobbak vagyunk . . . mert mi tudjuk, miért harcolunk.” S mindezek után „békés alkotómunkára” szólítják fel az elfogott martalócokat! Ez humornak siralmas, „eszmei tartalomnak” pedig rossz tréfa.

Még a különben sikerült második felvonásban is lehűti egy kicsit a néző kedvét a befejező jelenet: az összeesküvők berohannak és rémdrámába illő esatározást bonyolítanak le — annak a királynak a tróntermében, aki vaskézzel tartott rendet az országban! S ez nemcsak hanyagul előkelő semmibevevése a történelemnek, hanem magán a darabon belül is szomorú ellentmondás: amíg egyfelől hamisítatlan „népkirályá” stilizálják Mátyást, nem veszik észre, hogy legnagyobb királyunkból pojcát csinálnak, amikor az asztal tetején párbajoztatják.

Senki sem követeli az operettől a történelmi dráma mélységét vagy, hogy a történelmi értekezések minden apró részletre kiterjedő pontosságával ábrázolja a kort. De legkevésbé kívánjuk az eszmei tartalom mellőzését; természetesen tanulnunk kell a múltból is. A »Szelistyei asszonyok«-ban megnyilvánuló erőltetett párhuzam azonban oly átlátszó, mint az üveg, és éppen olyan könnyen törik is darabokra. Nem is volna kár érte, ha ez nem vonná menthetetlenül maga után az operett hatásának csökkenését.

A művészet a maga megtisztelő népnevelő feladatát nem egyszerűen a tudomány (mégkevésbé a meghamisított tudomány), nem egyszerűen a politika (mégkevésbé a frázissá egyszerűsített politika) eszközeivel végzi, hanem a saját művészi eszközeivel. Merjen a művészet művészet lenni, jelen esetben, legyen az operett — operett! Az eszmei tartalom a dallamos zenén, a vidámságon, a helyzeteken és a jellemeken keresztül érvényesüljön, ne betétként fityegjen. A jelen esetben ez annál könnyebb lett volna, mert a kitűnő írói alkotásnak nemcsak lényegét, de számos vidám daljátékba kívánczó részletét lehetett volna hasznosítani.

De a II. felvonást kivéve Mikszáth szinte eltűnik a színpadról. Olyan, Mikszáth által felvetett, bő vígjátéki lehetőségeket tartalmazó gondolat, hogy a bárszonyba öltöztetett szolgálk egészen jól megfeleljenek uraknak, teljesen elsikkad — pedig itt lehetett volna „politizálni” is, mégpedig igen hasznosan és hatásosan!

Nem egyszer éppen azt vették ki Mikszáthból, amit bátran elhagyhattak volna (így például az „ebadta asszonyi állatja” többszöri ismétlését) — ezeket viszont megtoldották a dramaturgok saját, vékonyan csörgedező és olcsó humorával. (Ilyenféle dalszövegek: „Király, király, a csókjá sose fáj, Minden asszonyt boldogít, élsz belőle holtodig . . . Hahó, hahó, királynak lenni jó . . .” — és ilyen „tréfák”: „Mi a kacagány? — Az egy vidám ruhadarab.”) Mikszáth mondatai mellett úgy hatnak ezek a kabaré szövegek, mint virágon a rovarok.

A dramaturgia hibáiról szólva, nem lehet hallgatni arról, hogy különösen az első és a harmadik felvonás testesíti meg ezeket a hibákat. Mind a két felvonás szerkezetében is erősen fogyatékos: az egész harmadik felvonást például alig köti valami is az egészhez . . . stb.

Szabad szó, 1951. november 4. (53. évf. 44. sz. 6. l.), ismerteti: S. V.:

„A „Szelistyei asszonyok”, Mikszáth remek kisregénye Mátyás király korában játszódik. Nemrégiben a rádióban hangjátékként szólt meg, most meg daljátékként a Fővárosi Operettszínház mutatta be. A történelmi daljáték — mint műfaj — korszerűségével, igényességével kiszorítja helyéből a régi értelemben vett operettet, s magas színvonalú, nemes szórakozást nyújt. Ebben az irányban nagyot haladtunk előre és erről tanúskodik a „Szelistyei asszonyok” is amelyben egy nagy realista író ragyogóan megrajzolt figuráit látjuk viszont. Megjelenik előttünk maga az „igazságos Mátyás”. Mujkó, az udvari bolond, akiről Mikszáth Kálmán a regényében ezt írja a többi között: „Nem szabad az udvari bolondot úgy képzelni, ahogyan a könyvek leírják: hogy csak úgy dől belőle a sok elm: sség és a szikra, mint a Vezuvból a láva. Ördögöt dől! Ritka holló a finom ötlet még a versaillesi udvarnál is, hát még Mujkónál . . .” E megállapítás ellenére azért mond Mujkó szellemeset is eleget, és mi, nézők, szívesen fogadjuk Mikszáth ötleteinek szikráit az operettszínpadon. Derűt fakaszt a második felvonás nagy átöltözési komédiája, amely teljesen színpadszerű, mint egyébként a „Szelistyei asszonyok” számos jelenete, és a nézőtér feszült csendje, vagy kirobbanó derűtsége mutatja, hogy jó helyen járunk

A „Szelistyei asszonyok” színpadi előadásra kiválóan alkalmas mű, amely számos helyzetet kínál az írónak, rendezőnek . . . Ezeket minél tökéletesebben ki kell aknáznia a rendezésnek a most következő előadássorozatban. Az érdekes történelmi keret adva van és szívesen érzünk együtt a szereplőkkel, még ha közben meg is hökkenünk egy-egy „merészebb” történelmi megállapításon, mint például azon, hogy Friedrich császár hadai betörnek — egészen Várpalotáig, és hasonlókon . . . «

Világosság. A Magyar Dolgozók Pártja budapesti pártbizottságának lapja : 1951. november 14. (VIII. évf. 266. sz. 4. l.) ismereti : L. L.:

„Az operett sokáig lenézett műfaj volt nálunk, és ennek volt alapja. A levitézlett népellenes rendszer uralma alatt az operett is lezülöltt kozmopolita zagyvasággá, szövegben és zenében egyaránt. Az amerikai revüfilmet tekintve mintaképnek, az akkori szerzők „világsikerre” törekedtek és buzgón ásták az operett sírját, kávéházi asztaloknál agyalták ki a legkülönfélébb karrier-történeteket. Közben nem feledkeztek meg az uralkodó osztály kiszolgálásáról sem : az operett volt az a műfaj, amelyben csak úgy hemzsegték a grófok és grófnők, huszártisztek, jóságos bankigazgatók, amerikai filmcézárók, és milliomosok lányai és fiai, akik minden esetben egy-egy szerény, de becsületes leányt vagy legényt „emeltek magukhoz” a bárgyú történet során. Az operett terjesztette leginkább a színpadról a kozmopolitizmus mérgeét és bódította a félrevezetett, elnyomott tömegeket.

Felszabadulás után egy ideig úgy látszott, hogy az operett menthetetlen. A nagyszerű szovjet operettek mutatták meg, hogy lehet, sőt kell mondanivalójában és formájában egyaránt értékes, a dolgozó nép ügyét szolgáló daljátékot alkotni. Az új magyar operett is elindult a fejlődés útján, és az „Aranycsillag” és a „Palotaszálló” után most Semsei Jenő, Benedek András és Sárközi István új daljátékával „A szelistyei asszonyok”-kal jutott újabb állomásához.

A szelistyei asszonyok alapvető értéke maga a tény : olyan daljáték született, amely a magyar múltba viszi a nézőt, és a múlt tanulságait igyekszik levonni. *A szelistyei asszonyok* vérbeli operett-téma ; romantikája, az érdekes kor és Mátyás, az igazságos iránti legendás szeretet, mindez szinte kínálja magát a mai magyar daljáték-szerzőknek. MK ragyogó elbeszélése nyomán igyekeztek a szerzők közelhozni Mátyást, a nagy királyt, és megmutatni haladó vonásait. A színpadon a fiatal, játékoskedvű Mátyás jelenik meg, akinek megmutatkoznak már oroszlánkörmei is. Szívesen vesz részt a tréfában, de határozott és kemény, amikor harcra kerül a sor az áskálódó — sőt összeesküvő — nagyurak ellen. A „Szelistyei asszonyok” igyekszik a legendák Mátyását bemutatni. Ez jórészt sikerül is — bár szívesen láttunk volna a magyar renaissance uralkodó országepítő tevékenységéből többet is. Egy mondatban szerepel mindössze a híres könyvtár, és még utalás sincs arra, hogy a nagy király milyen szívesen látta udvarában a tudós embereket, kora legnagyobb elméit. [Mátyás csak uralkodása későbbi éveiben fejlesztette ki „híres könyvtárát” s alakította ki tudós körét!] Így egysíkú Mátyást kapunk, az adomák Mátyását a

következetes, vaskezü renaissance uralkodó helyett, aki nagyvonalú politikájával kiemelte az országot a feudális anarchiából.

A „Szelistyei asszonyok” gyengéje: a humor hiánya. A szerzők nyilvánvalóan arra építettek, hogy a vidámságot Latabár Kálmán játéka fogja képviselni. Kossuth-díjas művészi betege megfosztotta ettől az előadást, és ez bizonyíték az elgondolás helytelenségére. A „testre-írt szerep” és a régi operett-sablonok használata gátja az új operett újjászületésének. Bátorabb elgondolással és elmélyültebb munkával kell ezen segíteni.

A lap képet is közöl: a II. felvonás egyik jelenetét.

A *Világosság* — két másik laptársához hasonlóan — szintén külön cikkben ismerteti a darab muzsikáját: 1951. november 20. (VIII. évf. 271. sz. 4. l.) A lap p. i. jegyű cikkírója — többek között — megállapítja, hogy: »Azok a részek, és ezek a túlnyomóak, amelyekben a népzene támaszkodik, a legsikerültebbek, viszont a kopott operett-köznelvet ügyetlenül használja. Ezek a részek egyébként is kilógnak a darabból. Sárközy muzsikáját jószándékú és művészi kísérletnek, mégpedig eredményes kísérletnek tartjuk az annyira várt magyar daljáték kialakítására. Halász Kálmán hangszerelése szélesen, telten szól.»

A vidéki előadások számbavétele még elvégzendő feladat. Ld. pl. a *pécsi Nemzeti Színház* előadásáról a *Szabad Nép* rövid közleményét: 1955. dec. 3. sz. 2. l.

Végül ismertetjük a dramatizált *Szelistyei asszonyok* körül lezajlott vitát.

A *Színház- és Filmművészet* c. folyóirat 1951. decemberi számában (II. évf. 15. sz. 645–647. l.) vitaindító cikk jelent meg »Merre tart a vidám műfaj?» címmel. A cikk Mikszáth »meghamisítását» látja *A szelistyei asszonyok* »korszerűsített» átdolgozásában: »Az erőszakos modernizálás megbosszulja magát az operettben — olvassuk —: nincs egységes hangulata, hiszen időnkint azt a benyomást kelti, mintha mai emberek bújtanak volna jelmezbe a konspiráció sikere kedvéért. Az utolsó felvonást vékonyka szál köti a két elsőhöz, s különösen zárójelenete: öncélú megdicsőülés. Azzal sem értünk egyet, hogy Anna otthagya Mátyás királyt. Mikszáthnál szeretőjévé lesz. Micsoda fölösleges, túlzó erkölcsöködés vezette az átdolgozókat? . . . Az átdolgozók Mikszáth írói nyelvvel sem bántak jobban. Nem az eredeti nyelvet kellett volna megszólaltatni. De egyöntetű, az eredeti megközelítő, vele helyel-közzel fölerő jó magyar beszédre ugyancsak kötelez a klasszikusok tisztelete, anyanyelvünk szeretetéről nem is szólva . . .« A cikk további része a vidám műfaj elvi kérdéseivel foglalkozik. Ugyanezen problémákat részletezi a nevezett folyóirat 1952. évi áprilisi számában megjelent újabb fejtegetés.

E két cikkre és a napilapok kritikáira válaszol a »Szelistyei asszonyok« c. daljáték egyik szerzője, *Semsei Jenő* a *Színház- és Filmművészeti Szövetség* szóbanlevő folyóiratának 1952. májusi számában (III. évf. 5. sz. 215–219. l.). Cikkének címe: »A Szelistyei asszonyok

átdolgozásáról.« Szó szerint idézzük főbb szakaszait, melyek az átdolgozás szempontjaira is rávilágítanak :

»A Szelistyei asszonyok című történelmi daljátékon sok kifogásolnivalót találtak a kritikusok. Egyes kifogásaikkal teljesen egyetérttek, másokkal csak részben, ismét másokat pedig egyáltalán nem tudok elfogadni. Az első az volt, hogy a darab nem Mikszáth, és hogy a feldolgozók meghamisították Mikszáthot. Ez a darab valóban nem mikszáthi mű — már csak azért sem, mert nem Mikszáth írta. Ez egy teljesen új darab, amelynek nyersanyaga — és csakis nyersanyaga — Mikszáth elbeszélése és maga a történelem.

Ennek ellenére, mégsem hamisítottuk meg Mikszáthot. Nézzük meg, mit akartunk mi, a darab szerzői, és mit akart Mikszáth.

Meghal Mátyás király és halála után 24 évvel, az 1514-es nagy lázadás paraszthadainak maradványai elbujdosnak, menedéket keresve az ország erdeiben és vadvizei között. A hontalan kruciátusok ajkáról felszáll a sóhaj: „Meghalt Mátyás király, oda az igazság.” Újabb tizenkét évvel ezután, meghal maga az ország is, az oligarchák sárba teszik Mohácsnál. A nép pedig, amelyben a Hunyadiak alatt még elevenen élt a török veszedelem érzete, s amely az első hívó szóra röpiült hazáját megvédeni, elfásult. Az 1514 után bekövetkezett nemesi megtorlások, a teljes jogfosztottság érzése, kiölte belőle a harci elszántságot s a földhözakötött jobbágyság tompa közönnyel nézte az urak fejvesztett kapkodását, amikor az ellenség ott állt a határon. Az ország elveszti önállóságát. . .

A Szelistyei asszonyok színrevitelével emlékéket akartuk felidézni történelmünk egyik legkimagaslóbb alakjának, Igazságos Mátyásnak és hazája érdekében vívott küzdelmeinek. Ez számunkra a haladó hagyomány és ez volt a cél. E cél elérésére felhasználtuk Mikszáth remekbeformált elbeszélése néhány alakját, kiemelkedőbb epizódjait, a cselekmény fővonalát. Igyekeztünk elmélyíteni, világosabbá tenni a kor hátterét, több történelmi valóság-tartalmat adni a daljátéknak a megszokottnál; igyekeztünk Mátyás alakját úgy megformálni, hogy mind a nép róla alkotott képének, mind a történelem ítéletének megfelelően. Meggyőződésem, hogy ez helyes volt. Helytelen lett volna Hunyadi Mátyást, kora legnagyobb államférfiát kizárólag úgy bemutatni, amint a „Gyehennáriumban” szoknyavadász cimboráival a megérkezett szelistyei asszonyok után veti magát és minden tevékenysége abban merül ki, hogy számlálni kezdi Anna hajszálait.

A történelem és a nép Mátyásról alkotott képe nem ez. Azonban mindenek ellenére, a Mátyásról és koráról rajzolt képünk, egyáltalán nem ellenkezik Mikszáthtal.

Miután a darab nem mikszáthi mű, hanem egy önálló munka, ennek ellenére mondanivalója általában megfelelő Mikszáthnak a novelában jelzett felfogásával, elesik a meghamisítás „vádja”.

Miután azonban azt is felhozták ellenünk, hogy meghamisítottuk a történelmet is, szólaljon meg a történész is.

A szelistyei asszonyok története csak egy kedves anekdota : ha igaz, igaz, na nem, nem. Ha akarom, elhiszem, hogy így volt, ha aka-

rom, nem. Semmiféle történelmi bizonyíték nincsen arra nézve, hogy Anna, ha egyáltalán létezett, Mátyás szeretője volt, hiszen nem volt Mátyásnak se Mujkó nevű bolondja, se Valvasori nevű olasz orvosa és Várpalotán sem volt Makucsek Vince nevű plébános. Ellenben valószínű, hogy a király életében voltak különböző szerelmi mozzanatok, amelyek közül az egyik így, a másik úgy végződött. A mi felfogásunk szerint az Annához való kapcsolata így végződött. Elvégre beszélnek a költők egy Szép Ilonkáról is.

A darabnak egyik legkifogásoltabb része, a külföldi támogatást igénybevevő, a központi hatalom ellen harcoló főúri összeesküvők, nem beleerőszakolt ebbe a képbe, hanem szerves tartozéka, amely nélkül a kép nem helyes, és amely nélkül Mátyás uralkodásának főbb mozzanatait nem is lehet megérteni. Köztudomású, hogy ilyen összeesküvések szépszámmal voltak.

Kétségtelen, hogy a Fekete Sereg zsoldos sereg volt. De az is kétségtelen, hogy kizárólag népi elemekből tevődött össze és nem volt abban egy fia főúr sem. Az is vitán felül áll, hogy Mátyás vezetése alatt haladó célokat szolgált, az egész országot, az egész népet és a központi hatalmat védte. Az is köztudomású, hogy katonái mennyire ragaszkodtak Mátyáshoz, hiszen jelmondatuk volt, hogy inkább szolgáljanak zsold nélkül Mátyásnak, mint zsoldért másnak. Ezt meg is tették, mert nem hagyták el a királyt akkor sem, amikor az hosszú időn át nem tudott fizetni. Ennek ellenére mégis helytelen volt azt mondani egyik katonájával, hogy: „mi tudjuk, miért harcolunk!” Ennek valóban van valami aktuálizálási íze, éppen ezért már a legelső előadásokon kihagytuk a darabból.

Azt sem tudom, miért tartják aktualizálásnak, hogy Mátyás „békés alkotó munkára” szólítja fel a letelepített foglyokat. (Ez a kifejezés nincs is benne a darabban.) Dehát mit kellett volna mondania azoknak, akiknek meghagyja életét, emberi létet ad, igen szép feloságozást és — a kor keretein belül — szabadságot? Ez a magatartás igazán a király jelleméből fakad és az adott helyzetből következik. Ezt nem lehet aktualizálásnak nevezni.

Való, hogy az urakká változtatott szolgák is segíthetők volna Mátyást a központi hatalom megszilárdításában, az olygárokban ott lenni harcban. Ebben az esetben azonban Nagy András, a jobbágylegény népi hős, rengeteget veszített volna jelentőségéből, és véleményem szerint elsősorban a széles népréteg képviselőjének súlya a fontos és nem az udvari szolgáké.

Mert: kétségtelen, hogy az ország parasztsága ebben az időben telve volt forradalmi szellemmel — a forradalmi kizárólag a parasztlázadások értelmében véve —, és mindent elkövet, hogy nyomorúságos helyzetén enyhítsen, de csakis a feudális társadalom keretei között. Ennek a parasztságnak képviselője a darabban Nagy András, és a három szelistyei asszony, valamint a Fekete Sereg egyik társadalmi mellett — ő képviseli elsősorban a népi erőket. Somi ő, nem azolt, akiket képvisel, nem akarják megváltoztatni a társadalmat, amelyben élnek. Ezt a darab sehol sem állítja. Véle eljutottunk oda, hogy egy történelmi daljáték hőse egy jobbágylegény, aki lényegében az ország

cselekmény mozgatója, aki nemzetünk legnagyobb királya mellé áll, támogatja harcát a külső ellenséggel szövethető belső ellenséggel, az olygarchiával szemben. Ő képviseli az új erők egyikét, amelyre a haladást jelentő központi hatalom támaszkodik! Ez a haladó hagyomány! És akkor egyesek azt mondják, hogy rothadt, burzsoá politikamentességünket, illetve ellenségességet politizálásunkat a pusztaszólamok fügefalevelével takargatjuk!

Sem Nagy András, sem a főúri összeesküvések szála nem „irrealis” elemek ebben a daljátékban. Napjainkban, amikor az egész társadalom forradalmi mozgásban van, minden műfaj keretei szükségszerűen tágulnak vagy szűkülnek, keresve az új tartalom kifejezésének legmegfelelőbb formáját. Ilyen körülmények között, amikor megköveteljük egy daljátéktól is, hogy komoly mondanivalója legyen, nem lehet előre ex cathedra jövő kinyilatkoztatásokkal megállapítani, hogy mi lesz reális és mi lesz irreális az új operettekben. Ezt csak a gyakorlat fogja eldönteni.

Ezek szerint tarthatatlan mind a történelem meghamisítása, mind az ebből fakadó aktualizálás vádjá.

Meggyőződésem, hogy a Szelistyei asszonyok színpadi feldolgozásánál helyesen jártunk el. Meggyőződésem, hogy a történeti daljátékokban eddig megszokottnál sokkal mélyebb eszmei mondanivalót sikerült kifejeznünk a darab cselekménye által. Nem vetítettünk vissza fogalmakat — esetleg valamit helytelenül fogalmaztunk meg. Ha a párhuzam a külső ellenség zsoldjában álló belső ellenség ellen küzdő, új erőkre támaszkodó, az ország függetlenségét megóvó Mátyás király harcai és a mi mai harcaink között bizonyos fokig fennáll, akkor ennek a nézők lelkében való tudatosítása nem hibája, hanem pozitív oldala a darabnak. Ebből ered a történelmi tanulság, ez szól a mához a múltból . . .»

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. *A fekete kakas* első kiadásának borítéklapja (1901).
- II. »Lát az úton, vadrózsabokornak csekély árnyékában, egy gyermekleányt a fűben fekvő.« (Illusztráció *A fekete kakas* első kiadásában, 1901.)
- III. *A fekete kakas* 1918. évi kiadásának borítéklapja. (Milliók Könyve 74. sz.)
- IV. *A szelístyei asszonyok* kéziratának első lapja. Az OSzK kézirat-tárában.
- V. Várpalota. E kép a következő mű 40. sz. metszetéről készült : Anton Ernst Burckhard von Birkenstein : Ertz-Herzogliche Handgriffe des Zirkels und Linials, oder auszerwehelter Anfang zu denen Mathematischen Wissenschaften. Wienn, 1686. In Verlegung des Verfassers. 186 l., 142 metszet. (Az OSzK példányának jelzete : Apponyi Hungarica 1217.)
- VI. *A szelístyei asszonyok* 1918. évi kiadásának borítéklapja. (Milliók Könyve 61. sz.)

Megjegyzendő, hogy *A fekete kakas*hoz Benczúr Gyula is készített egy remek illusztrációt Mikszáth jubileuma alkalmából, amikor a Magyar Képzőművészek Egyesületének tagjai egy-egy alkotásukkal (festménnyel, rajzzal) vettek részt az ünnepségben. (Ld. Az Ujság, 1910. május 15. sz. 77. l.) Benczúr rajzának ma — sajnos — semmi nyoma.

TARTALOM

A FEKETE KAKAS	5 211
A SZÖKEVÉNYEK	55 235
A SZELISTYEI ASSZONYOK	105
I. fejezet. Szilágyi Fogarason	107
II. Juventus ventus	114
III. A kollekcio	124
IV. A Kelempász versengése a Bivallyal	134
V. A »Gyehennárium«	147
VI. Mujkó király és udvara	154
VII. A kerek asztal parabolái	167
VIII. Az asszonyok választanak	173
IX. A zsebrákok	181
X. Két esküvő egyszerre	187
XI. A székely asszony hajszálai	195
XII. A király paradicsomkertje	200

A SZELISTYEI ASSZONYOK JEGYZETÉNEK RÉSZLETEZÉSE

Kézirat, kiadások, fordítások, átdolgozások	253
Keletkezése és forrásai	262
Szövegváltozatok	271
Tárgyi magyarázatok	326
Irodalom: I. A regényről	342
II. Az 1951. évi színpadi változatról	351
A képmelléletekről	363

